

230. Ա Ր Ա Ք Ա

Ա

Հայոց Արաքս թագավորը պարսիկների հետ պատերազմելու ժամանակ մեկի միջոցով նախազգուշացվում է, որ ինքը միայն այն ժամանակ հաղթանակ կտանի, երբ աստվածներին զոհ կմատուցի երկու լավագույն ու գեղեցիկ կույսերի: Ինչպես իր դուստրերին, Արաքս թագավորը զոհաբերում է հպատակներից մեկի աղջիկներին: Սրանց հայրը, մի առ ժամանակ խեղդում է իր մեջ դառնության ու վիրավորանքի զգացումը, սակայն հենց որ հարմար առիթ է ներկայանում, թաքստոցից սպանում է Արաքսի աղջիկներին և լքելով իր հայրենիքը, գնում է օտարություն: Իմանալով այդ մասին, Արաքս թագավորը նետվում է Հալմաս գետը, որն այնուհետև նրա անունով, կոչվում է Արաքս:

Բ

Այլազգի առևանգիչը փախցնում է հայ երիտասարդի սիրած աղջկան: Երիտասարդը գնում է նրան ազատելու: Երկար որոնումներից հետո, նա սիրածին գտնում է առևանգիչի գրկում: Տեղն ու տեղը սպանելով նրան, երիտասարդն ազատում է սիրածին: Վրա են հասնում բռնավորի ծառաները և սպանում են թե՛ տղային և թե՛ աղջկան: Տեսնելով, որ որդին ուշանում է, տղայի մայրը գնում է նրան որոնելու և գտնում է տղայի ու հարսնացուի դիակները: Վշտահար ընկնում է դիակների վրա և ինքն էլ ավանդում հոգին:

Ասում են, թե Արաքս գետը գոյացել է սպանված երիտասարդի, նրա սիրածի և մոր թափած արյուն-արցունքներից, որոնք հազարավոր աղբյուրներ են դարձել և ցած իջել հայոց լեռներից:

231. Կ Ա Ն Ա Չ Գ Ե Տ Ը

Գտնվում է Լուր Բայազետի գավառի Վերին Աղյաման գյուղի Կարավային կղզում

Ժամանակին, երբ հայերը գերեվարվում են այստեղից, գետի ձորը անմարդաբնակ դառնալով, ամբողջապես ծածկվում է կանաչով: Նազիր Շահը այս կողմերով անցնելիս՝ տեսել է այս գետը և շրջակա կանաչի համար անվանել է Գյուկ-չայ (Կանաչ գետ): Նույն գետին տեղացիները, ջրի հանած ձայնի համար, ասում են նաև Ճրտան:

232. Գ. Ա. Յ. Լ. Գ. Ե. Տ.

Քիտում է Վարագա սարի տակից, Վան Բաղաբի մոտ

Ա.

Առաջներում այս գետի ջրով ծածկված է եղել ամբողջ Վանա հովիտը՝ ծովի բերանից մինչև Վարագա սարը: Այնքան մեծ է այն, որ եթե դուրս գա իր ստորերկրյա հունից կարող է հեղեղել ողջ շրջապատը: Գետնի երեսից ականջ գնողը կարող է լսել նրա շառաշունը: Մարդ կամ անասուն սրա բացված տեղերից ջուր խմելիս կամ լվացվելիս, կուլ են գնացել կամ խեղդվել: Դրա համար էլ անունը դրել են Գայլ գետ:

Բ.

Շամիրամ Թագուհու օրոք Գայլ գետը Շամիրամի բերդի արևմտյան ստորոտում մի նեղ անցք բաց անելով, հոսում և ողողում է անհամար տներ: Իմանալով այդ մասին, Շամիրամը խեղճի գալիս է դեպքի վայրը (Արտոս լեռան մոտ), իր ոսկեթել մազերից պարսատիկ հյուսում և մի քանի մեծ ժայռեր է նետում գետի մեջ, մինչև բերդի ստորոտը: Ապա իր նազնազ աղջկա հետ, հազար հակ բամբակ է խրում ջրի բերանը, ահագին ժայռեր շարում բամբակի վրա, որպեսզի այդպիսով ահաբեկված ժողովուրդը ապահովվի վտանգից:

Գ.

Մի անգամ Շամիրամ Թագուհու տղան այս գետում լողանալիս խեղդվում է: Շամիրամը զայրացած ուղում է կորցնել գետը: Յոթ հակ բամբակ է խցում նրա ակի մեջ, քար ու հող է լցնում վրան, մեծ-մեծ քարեր դարսում: Գայլ-գետը սակայն հողի տակից իրեն համար նոր ճանապարհ է բաց անում, անցնելով Վանի քաղաքամիջով:

233. Մ. Ե. Ղ. Ր. Ա. Գ. Ե. Տ.

Գտնվում է Տարոնում, Զովսուրի դաշտում:

Ա.

Այստեղ առաջ թոնիր է եղել: Գյուղի երեցկիներ հաց թխելիս՝ մի աղբատ է գալիս և Քրիստոսի սիրու համար թարմ հաց խնդրում: Տիրուհին

տալիս է հացը, ապա աղքատը պանիր է խնդրում, տիրուհին պանիրն էլ է տալիս: Աղքատը Քրիստոսի սիրու համար համբույր էլ է խնդրում, տիրուհին գեմքը մոտեցնելով համբույր էլ է տալիս: Այդ միջոցին քահանան տուն է մտնում և ականատես լինելով՝ դայրանում տիրուհու արարմունքի համար: Տիրուհին ասում է, թե աղքատը Քրիստոսի սիրուն հաց խնդրեց, ավի, պանիր խնդրեց, ավի, համբույր խնդրեց, չկարողացա մերժել: Քահանան ասում է. Քրիստոսի սիրու համար քեզ նետիր վառ թոնիր: Տիրուհին իրեն նետում է թոնիրը: Բոցավառ թոնիրն իսկույն լցվում է մեղրահամ ջրով և գետ է դառնում: Տիրուհին ձուկ է դառնում, մնում գետի ափունքի մեջ:

Բ

Փամանակին մի հովիվ նեմրութ լեռան կատարին իր ոչխարներն արածացնելիս, ձեռքի գավազանը պատահամաբ գցում է այնտեղի լճակներից մեկը: Մի քանի ամիս անց նա իր գավազանը տեսնում է ուրիշի մոտ և իմանում, որ այն գտնվել է Մեղրագետի մեջ: Բոլորի համար պարզ է դառնում, որ Մեղրագետի ջուրը իր սկիզբը առնում է նեմրութ լեռան վրա եղած լճակներից:

234. Ե Փ Ր Ա Տ

Եփրատը մի ոգի է կնոջ կերպարանքով՝ ծածկված քուրճերով և ունի խոփվ մազեր: Ամեն տարի նա բազմաթիվ մարդկանց է կուլ տալիս: Երբ գալիս է Վարդավառը, ոգի-ջրահարսը նայելով դիմացի ժայռին, ասում է. Վարդևորն եկավ, մեկը շեկավ...

235. Ե Փ Ր Ա Տ Ե Վ Ա Ր Ա Մ Ա Ն Ի

Տարին մի քանի անգամ հրեղեն սյան նման երկնքից լույս է իջնում այս գետերի այն մասում, ուր բնակվում են ջրի փիթերը (ոգի): Լույսը տեսնող հավատավորը կարող է բժշկել ամենածանր հիվանդին, եթե նրա դեմքին ու կրծքին սրսկի իր ձեռքով Եփրատից կամ Արածանիից կավե կուժով բերված ջուրը:

236. Ա Ր Գ Ե Ո Ս

Սկիզբ է առնում Թումարգա գավառի համանուն լեռներից

Քելկին անունով թուրքական գյուղի բնակիչները Սուլթանի հրովարտակով այս գետի մեջ մեծ անցք ունեցող մի վեմ են դնում, որի միջով

անցած ջուրը համարում են իրենց սեփականությունը: Չբավարարվելով դրանով, նրանք մի քանի անգամ փորձում են լայնացնել այդ անցքը և կամ բոլորովին անհայտացնել վեճը, որպեսզի դրանով տեր դառնան ամբողջ գե. րին:

237. Մ Ե Ղ Ր Ա Մ Ո Ր

Քսում է Ազգեսի բլուրներից

Սրա եզերքին կան անմատչելի սեպ ժայռեր, որոնց մեջ հնուց միլիոնավոր մեղուններ իրենց փեթակներն են շինել: Երբ ամառվա մեջ, արևը խփում է այդ ժայռերին և տաքացնում դրանք, փեթակների մեղրը հալչում, հոսում է դեպի ներքևից անցնող գետակը և քաղցրացնում նրա ջուրը: Դրա համար էլ այս գետակը կոչվել է Մեղրածոր:

238. Գ Ա Լ Մ Ա

Գտնվում է Երևանի մոտ, Հազարան գետի աջ ափին

Երևանի Հյուսեին-դուլի խանր ժամանակին կանչում է իր խանության բոլոր հմուտ առու հանողներին և հրամայում է նրանց որոնել և գտնել վաղեմի ջրանցքի ակը: Բազմաթիվ վարպետ-արհեստավորների բոլոր ջանքերը կատարելու խանի հրամանը՝ ապարդյուն են անցնում: Կատաղած խանը կարգադրում է գլխատել բոլորին:

Այնուհետև վարպետներ են կանչվում Մակվից, Թավրիդից, Սպահանից: Չորաբաշի տակ գետի եզերքը բռնելով, նրանք գնում են ջուրն ի վեր և, վերջապես, հասնում այն տեղը, ուր երևում էին վաղեմի ջրանցքի հետքերը: Սկսում են օր ու գիշեր աշխատել, մինչև որ կարողանում են խցված ակը բանալ («դեռմլե» անել), քանդվածը վերաշինել, լցվածը մաքրել: Դրանից հետո ջուրն առատ հոսում է դաշտն ի վեր ու ոտոգում գետի մյուս ափին տարածված անձառ, անտունկ անապատը: Ջրանցքի անունը դնում են Գալմա (Գեոլմե), որ նշանակում է պեղած, ծակած:

239. Խ Ա Թ Ո Ի Ն - Ա Ր Խ

Գտնվում է Էջմիածնի շրջանում

Առաջներում Խաթունալիս գյուղի տեղում անապատ է եղել, ուր ապրել են միայն օձեր ու կարի հներ: Ժամանակին այստեղով անցնում է մի

ձիավոր երիտասարդ՝ Խաթուն անունով սիրած աղջիկը գավակին: Աղջիկը սաստիկ ծարավում է: Երիտասարդը ջուր է փնտրում, բայց ոչ մի տեղ չի կարողանում գտնել, և Խաթունը ծարավից նվազում է սիրածի գրկում: Երիտասարդը որոշում է նրա հիշատակին ջրանցք կառուցել: Ծախսում է ամբողջ կարողութունը, կառուցում ջրանցքը և Խաթունի անունով կոչում Խաթուն-արխ:

240. Ա Կ Ա Ն Ա Տ Ե Ս Ի Ա Ռ Ո Ւ

Գտնվում է Աշտարակի շրջանում

Հին ժամանակ Աշտարակը ջուր չի ունեցել: Սբ. Ականատես անունով մի վարդապետ գնում է Մուղնի գյուղի տակը, մտնում Քասախ գետի ձորը և ձորալանջով քարը տալով իր գավազանը, ասում է. Թող այստեղով ջուր բարձրանա Քասախից: Եվ ջուրը Ականատեսի գավազանի հետքով դանդաղ սկսում է հոսել դեպի Աշտարակ: Մարդիկ այգիներ են տնկում և շենացնում գյուղը: Ականատեսը ետ է դառնում, գնում Սաղմոսավանք, ճգնութուն անում: Ջրանցքը նրա անունով կոչվում է Ականատեսի առու:

241. Մ Ե Մ Ա Մ Ո Ր

Գտնվում է Արտաշատի շրջանում

Երևանի Հյուսիսին խանը ցանկանալով իրար խառնել Մեծամորի լիճնու գետը (Սև ջուր), նրանց մեջ եղած թմբի վրա մի առու է փորել տալիս: Վերջին օրը, երբ քիչ է մնում, որ ջուրը հոսի, հանկարծ լճի երեսը կրակ է դառնում, միջից գազաններ են դուրս թռչում և ուզում են բոլորին կուտան: Տեսնելով այդ խանը հրամայում է նորից լցնել առուն:

242. Յ Ո Ք Ե Ղ Բ Ո Ր Ա Ռ Ո Ւ

Գտնվում է Գառեի ձորում, Ազատ գետի ձախ կողմում

Յոթ եղբայր և յոթ բույր են լինում: Գրանք գրագ են գալիս՝ եղբայրները Դվինի, իսկ բույրերը Աղբաշի կողմերը մեկական առու հանել: Տարին լրանալու մոտ եղբայրները տեսնում են, որ բույրերն առաջ են ընկել: Գիշերն անավարտ առվի տեղը սպիտակ կտավ են փռում ու առավոտը հայտնում են բույրերին, որ իրենք արդեն փորել են առուն ու ջուրը բայց թողել: Բույրերը տեսնելով հեռվից պապղացող կտավը կարծում են, որ

դն ճիշտ է: Դարդից բոլոր յոթն էլ նեալում են գետը և խեղդվում: Եղբայրների փորած առաջին առուն այժմ կոչվում է Յոթն ախպոր առու:

243. Ք Ա Ղ Ա Ն Ա Յ Ի Ա Ռ ՈՒ Կ Ա Մ Ք Ե Շ Ի Շ Ա Ր Գ

Գանվում է Զանգեզուրում

Տաթևի վանքը կառուցում է մի անվանի վարպետ: Մի կրոնավոր էլ որոշում է վանքի համար ջուր բերել: Նրանք գրազ են գալիս, թե ով ավելի շուտ կավարտի: Առուն փորելիս վարդապետը հանդիպում է մի հսկայական քարի, որն անհնար է լինում տեղից շարժել: Աղոթում է և քարը կտորկտոր է լինում: Տղան զարմանում է հոր շար աչքի վրա, և կրոնավորի մի աչքը կուրանում է: Շարունակում են աշխատանքը, բայց այս անգամ էլ կանգ են առնում մի մեծ վիհի առաջ: Ինչ անել: Իսկ վարպետն արդեն հասնում է աշխատանքի ավարտին: Կրոնավորը որոշում է խաբել նրան: Վիհի հակառակ կողմից կախ է տալիս մի մեծ սպիտակ սավան, որը քամու տակ ծածանվում է ալիքաձև և հեռվից թափվող ջրի պատրանք է ստեղծում: Վարպետը դնում է գմբեթի վերջին քարը. վեր նայելով հանկարծ նկատում է հեռվում երևացող սպիտակ ալիքները և կարծում է, թե զրազը տանուլ է տվել: Իրեն ցած է նետում գմբեթից և ջարդ ու փշուր լինում: Վարպետին թաղում են վանքի մոտ: Մինչև այսօր էլ ցույց են տալիս նրա գերեզմանը: Խաբեբա կրոնավորի անունով վանքի առուն կոչվում է Քահանայի առու (Քեշիշ արդ):

244. Շ Ա Ք Ա Ր Ա Ջ ՈՒ Ր

Ավիզը է առնում Գուրխի հանդերի աղբյուրներից
և բափվում Վարառակ գետը

Մի հովիվ ունենում է Շուշան անունով մի աղջիկ, որի նմանը չկար աշխարհում: Նա որ ծիծաղում էր՝ սարերում շուշաններ էին բացվում, որ լաց էր լինում՝ արտասուքները աղբյուրներ էին դառնում: Ասում են, թե այս առուն Շուշանի արտասուքներից է գոյացել: Ջրի քաղցրության համար առուն կոչվել է Շաքարաջուր:

245. Շ Ը Ռ Ռ Ա Ն

Գտնվում է Զանգեզուրի Քարահունջ գյուղի հյուսիսային կողմում

Այս ջրվեժը աղմուկ հանելով ցած է թափվում մեծ բարձրութունից: Տեղական բնակչութունը ջրի հանած բարձր շրոտոցի համար ջրվեժը կոչել է Շրոտան:

246. Շ Ա Ք Ի

Գտնվում է Սիսիանի կիրճում, որտեղ Շախ գետակը խառնվում է Որոտան գետին

Թշնամիները Գեղարքունի գավառից 93 կուչս աղջիկ են ուղարկում Մուղանում բանակ դրած իրենց առաջնորդին: Երբ գերի աղջիկների քարավանը հասնում է այստեղ, դիմելով իրենց առևանգիչներին, նրանք ասում են. Մենք երկար ճանապարհին շատ փոշոտվել ու կեղտոտվել ենք, թույլ տվեք գետում լողանանք, նոր ներկայանանք ձեր մեծին: Առևանգիչները համաձայնում են: Աղջիկները մերկանալով նետվում են Որոտանի ալիքների մեջ և սուզվելով անհետանում: Միայն Շաքե անունով մի կապուտառչյա աղջիկ Որոտանը թափվող գետակի միջով փախչելով, փորձում է ազատվել: Թշնամիները հասնում են նրա ետևից, սակայն նույն վայրկյանին գետակի մեջ հրաշքով մի ժայռ է խոչանում, և ջուրը նրա վրայով գահավիժելով, իր ճերմակ փրփուրների տակ թաքցնում է Շաքեին: Դրանից հետո այդ ջրվեժն ու նրա մոտ գտնվող գյուղը կոչվում են Շաքեի անունով:

247. Գ Ե Վ Ի Ա Ռ Ռ Ի Կ Ա Մ Գ Ե Վ Ա Ր Ղ

Գտնվում է Արցախում

Ղարաբաղի մելիքն ունեցել է մի աննման աղջիկ, որին սիրահարվել են երկու երիտասարդներ. մեկը շատ հարուստ, իսկ մյուսը՝ ուժեղ ու քաջ, Գև անունով: Մելիքի աղջիկը պայման է դրել, ով կարողանա թարթար գետից մինչև մոտիկ մարգագետինները ավելի շուտ ջրանցք փորել, ինքը նրան էլ կուղի: Երիտասարդները տարբեր կողմերից միաժամանակ սկսում են աշխատանքը: Հարուստը մարդիկ է վարձում: Չնայած դրան Գևը գիշեր ու զօր աշխատելով՝ կարողանում է ավելի շուտ ավարտել:

Հաջորդ օրը նա պատրաստվում է թողնել ջուրը: Հարուստը տեսնելով, որ գրազը տանուլ տվեց, մի պառավի խորհրդով սպիտակ սավան է փռում ջրանցքի մեջ: Առավոտյան տեսնելով այդ՝ Դևը կարծում է, թե հարուստն արդեն ավարտել է: Դաշույնը խրում է իր կրծքի մեջ: Աղջիկն իմանալով Դևի ցավալի մահը և հարուստի խարդավանքը, վշտից հիվանդանում է և մեռնում: Նրանց թաղում են իրար մոտ՝ Դևի փորած ջրանցքից ոչ հեռու: Հարուստը գերեզմանում էլ հանգիստ չի տալիս նրանց: Դևի և աղջկա արանքում թաղում է շար պառավի դիակը: Դևի և աղջկա գերեզմաններից վարդի թփեր են բուսնում, իսկ պառավի գերեզմանից՝ փուշ: Վարդի թփերը ուզում են միանալ, դրկել իրար, բայց փուշը չի թողնում: Մինչև հիմա էլ ցույց են տալիս դժբախտ տղայի փորած ջրանցքը, որ նրա անունով կոչվում է Դևի առու (Դև արդ):

248. Հ ՈՒ Մ Ե Փ Կ Ի Ք Ա Ր Ի Ա Ռ ՈՒ

Գտնվում է Սպարկերտում

Հուսեփ անունով մի հովիվ, ոչխարները բշել է այս քարի առջևը, կաթ է կթել, որ նստի ուտի: Հանկարծ նրա վրա հարձակվել են երեք գողեր, բռնել, բերանը լաթ կոխել, որպեսզի չկանչի և սպանելով՝ ոչխարը տարել են: Դրանից հետո քարի անունը մնացել է Հուսեփկե (Հուսեփկի) քար, իսկ առվինն էլ՝ Հուսեփկե քարի առու:

249. Ե Ղ Կ Ը Ն ՈՒ Տ Ա Ա Ռ ՈՒ

Գտնվում է Սպարկերտում

Մի կին գնացել բերել է այս առվի ջրից և զրանով լվացել է իր խոցին, որից հետո շատ կարագ է ստացել: Դրա համար էլ առվի անունը դրել են Եղկընուտա (եղ բառից) առու:

250. Ա Ր Ք Ա Վ ՈՆ Ա Ա Ռ ՈՒ

Գտնվում է Սպարկերտում

Սրա եղերքին բուսնում են ամեն տեւակ ծաղիկներ ու բույսեր (ստաուն, խավրժիլ...): Արքայության պես գեղեցիկ մի վայր է սա, զրա համար էլ կոչվում է Արքավունա առու:

Հաշորդ օրը նա պատրաստվում է թողնել ջուրը: Հարուստը տեսնելով, որ գրազը տանուլ տվեց, մի պառավի խորհրդով սպիտակ սավան է փռում ջրանցքի մեջ: Առավոտյան տեսնելով այդ՝ Դևը կարծում է, թե հարուստն արդեն ավարտել է: Դաշույնը խրում է իր կրծքի մեջ: Աղջիկն իմանալով Դևի ցավալի մահը և հարուստի խարդավանքը, վշտից հիվանդանում է և մեռնում: Նրանց թաղում են իրար մոտ՝ Դևի փորած ջրանցքից ոչ հեռու: Հարուստը գերեզմանում էլ հանգիստ չի տալիս նրանց: Դևի և աղջկա արանքում թաղում է շար պառավի դիակը: Դևի և աղջկա գերեզմաններից վարդի թփեր են բուսնում, իսկ պառավի գերեզմանից՝ փուշ: Վարդի թփերը ուզում են միանալ, գրկել իրար, բայց փուշը չի թողնում: Մինչև հիմա էլ ցույց են տալիս դժբախտ աղաչի փորած ջրանցքը, որ նրա անունով կոչվում է Դևի առու (Դև արդ):

248. Հ Ո Ւ Ս Ե Փ Կ Ի Ք Ա Ր Ի Ա Ռ Ո Ւ

Գտնվում է Ապարկերտում

Հուսեփ անունով մի հովիվ, ոչխարները քշել է այս քարի առջև, կաթ է կթել, որ նստի ուտի: Հանկարծ նրա վրա հարձակվել են երեք գողեր, բռնել, բերանը լաթ կոխել, որպեսզի չկանչի և սպանելով՝ ոչխարը տարել են: Դրանից հետո քարի անունը մնացել է Հուսեփիկ (Հուսեփիկի) քար, իսկ առվինն էլ՝ Հուսեփիկե քարի առու:

249. Ե Ղ Կ Ը Ն Ո Ւ Տ Ա Ա Ռ Ո Ւ

Գտնվում է Ապարկերտում

Մի կին գնացել բերել է այս առվի ջրից և դրանով լվացել է իր խոցին, որից հետո շատ կարագ է ստացել: Դրա համար էլ առվի անունը դրել են Եղկընուտա (եղ բառից) առու:

250. Ա Ր Ք Ա Վ Ո Ն Ա Ա Ռ Ո Ւ

Գտնվում է Ապարկերտում

Սրա եզերքին բուսնում են ամեն տեւակ ծաղիկներ ու բույսեր (սուտուն, խավրժիլ...): Արքայության պես գեղեցիկ մի վայր է սա, դրա համար էլ կոչվում է Արքավտնա առու:

251. Ք Ա Ր Բ Ե Կ Ի Ա Ռ Ո Ւ

Գտնվում է Սպարկերում

Այս առուն հանել են քարերի միջից: Պոկելով կամ բեկելով քարերը, ջրի համար ճանապարհ են բացել, որի համար և այն կոչվել է Քարբեկի առու:

252. Զ Ր Ո Վ Թ Ո Ն Ի Ր

Իրիցկինը թոնրի առաջ հաց է թխելիս լինում: Մի աղքատ տեսնելով նրա գեղեցկությունը՝ ողորմություն խնդրելու փոխարեն ասածու սիրուն մի համբույր է խնդրում: Լսելով ասածու անունը, իրիցկինը կատարում է աղքատի ցանկությունը: Տուն գալով և իմանալով կնոջ արարմունքի մասին, քահանան ասում է. Եթե այդքան սիրում ես ասածուն՝ նրա սիրուն թոնիրն ընկիր: Իրիցկինն անմիջապես նետվում է թոնիրը: Ասածու կամբով թոնրի կրակը ջուր է դառնում, իսկ իրիցկինն էլ՝ մի սիրուն ձուկ և սկսում է լողալ ջրի մեջ:

253. Լ Ո Ւ Ս Ա Վ Բ Յ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Թալիեի արևելյան կողմում

Մի կույր մարդ լվացվելով այս աղբյուրի ջրով՝ վերականգնում է տեսողությունը, որի համար և աղբյուրը կոչվում է Լուսաղբյուր (Կեոզլու):

254. Կ Ա Թ Ն Ա Վ Բ Յ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Էջմիածնից Օշական տանող հանապարհին

Երբ Մեսրոպ Մաշտոցը վախճանվում է Էջմիածնում, Վահան Ամատունին համաձայնություն է ստանում նրան իր հայրենի Օշականում թաղելու: Ճանապարհին նեղվելով շոգից ու ծարավից, հուղարկավորները դադարը իջեցնում են գետին՝ մի փոքր հանգստանալու: Հանկարծ հրաշքով պատվում է այնտեղ ընկած քարը և միջից սկսում է մի զուլալ ու կաթնահամ ջուր բխել: Բոլոր հուղարկավորները խմում են այդ ջրից և հագեցնում իրենց ծարավը: Այդ աղբյուրին Կաթնաղբյուր են ասում:

255. Գ Ա Ր Ա Պ Ա Յ Ի Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Բ Ը

Գտնվում է Հին նախիջևանի շրջանում, Կարապաղլար գյուղի մոտ

Ասում են, թե քաղցր ջրով այս աղբյուրը քարի միջից բխեցրել է նույնաճապետի Սեմ անունով որդին:

256. Կ Ա Թ Ա Ն Ք

Գտնվում է Հին նախիջևանի Ապրակունիս գյուղի Սր Կարապետի վանքի արևելյան կողմում

Սրա սառը ջուրը այնքան առատ է եղել, որ բավարարել է պարսիկներից հալածական և Սր. Կարապետի վանքում ապաստան դատած շրջակա գյուղերի շատ հայ բնակիչներին: Աղբյուրը ցամաքել է մի վատաբարո մարդու մեղքերի պատճառով, որն իր անվայել արարմունքով վարդավառի տոնին անարգել էր նրան:

257. Մ Ա Հ Տ Ե Ս Ի Մ Ե Լ Ք ՈՒ Մ Ի Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Բ

Գտնվում է Երեմե Ագուլիս գյուղում

Շահ-Աբասը հավանելով Մահտեսի Մելքումի գեղեցիկ կնոջը, նրան բռնությամբ տանում է իր հարեմը: Ժամանակ անց, կարոտելով կնոջը, Մելքումը գնում է Սպահան և ծպտված սկսում է իբրև որմնագիր աշխատել շահի պալատի մոտ: Շահ-Աբասն ու կինը դուրս են գալիս պատշգամբ նարդի խաղալու: Մելքումը կնոջ ուշադրութունը գրավելու համար երգով մրմնջում է. «Հին դարդերս նորոգվեցին, այ տղա կիր բեր»: Կինը ճանաչելով ամուսնուն, նետում է զարը և երգով պատասխանում. «Անցյալը պետք է մոռանալ, ա՛յ թե զարս հինգ ու վեց զար»:

Շահը կասկածում է այդ խորհրդավոր հարց ու պատասխանին և փորձելու համար թույլ է տալիս կնոջը կես ժամով տեսակցել ամուսնու հետ: Հասկանալով այդ, Մելքումի կինը խորհուրդ է տալիս ամուսնուն՝ հեռանալ շահի պալատի մոտից, և իր հոգու փրկության համար յոթ եկեղեցի և յոթ աղբյուր շինել: Մելքումը կատարում է կնոջ ցանկությունը: Ներքին Ագուլիսի Գաշտի բազարի մոտ գտնվող աղբյուրը՝ այդ յոթ աղբյուրներից մեկն է, որը շինողի անունով կոչվում է Մահտեսի Մելքումի աղբյուր:

258. Ա Ք. Հ Ա. Կ Ո Ր Ա. Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Մասիս լեռան ստորոտին

Երբ մորեխ ու թրթուռ է լինում, շրջակա բնակիչները այստեղից ջուր են բերում և ցրում դաշտերում: Զուրն իր հետ բերում է վնասակար միջատներին ոչնչացնող սև և սպիտակ փեարավոր թռչուններ (թթի զուշ կամ Սք. Հակոբս սարչակ անունով):

259. Կ Ա Ք Ա Վ Ւ Ն Ղ Բ Յ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Գորխի Քարանուեջ գյուղի զիմաց

Մի որսկան այստեղ կաքավի բուն է գտնում՝ ձագերը միջին: Մատանալի թևաղորանքով նա քանդում է բունը և ոչնչացնում կաքավի ձագերին: Մայր կաքավը տեսնելով ավերված բունն ու ոչնչացված ձագերին, սկսում է սուգ ու լաց անել: Նրա արտասուքներից աղբյուր է գոյանում, ինքն էլ շատ չանցած անշնչանում է: Բարեխիղճ մարդիկ թաղում են կաքավին, քար գցում գերեզմանին, քարի տակից նով անցկացնում, որից սկսում է հոսել այս սառն աղբյուրը:

260. Ա Գ Ռ Ա Վ Ւ Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Տաթևից Շենեռ տաճոց հանապարհին

Գրիգոր Տաթևացին երեխա ժամանակ արածացնելիս է եղել Տաթևի վանքի զանները: Մի օր աղբյուրից ջուր խմելիս օձը ուզում է խայթել նրան: Տեսնելով այդ, ազաավը նետում է իրեն աղբյուրի մեջ: Օձը Գրիգորի փոխարեն խայթում է ազոավին: Տաթևի վանահայրը օրհնում է անձնազոհ ազոավին և թաղել է տալիս նրան աղբյուրի կողքին, որի անունը վանքից հետո տեղացիները Ազոավի աղբյուր են դնում:

261. Յ Ո Ք Ն Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Գորխի շրշանում

Ժամանակին այստեղ յոթ սյուների վրա հանգչող մի վանք է եղել, լենկ-թեմուրը եկել քանդել է վանքը, որի ամեն սյան տակից սկսել է մի աղբյուր բխել:

262. Խ Ա Ջ Ա Ա Կ Ա Պ Ի Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Բ Ը

Գտնվում է Զանգեզուրում, Խոտ գյուղի ճանապարհին

Սա զուլալ ու հորդ մի աղբյուր է. մոտը կա «Փաք ծառ» կոչված մի չինարի, որ սուրբ է համարվում: Իշխանա սարի արոտները գնացող տափաստանի քոչվորները իրենց քոչերով, աղբյուրի ջրի հուլսով, միշտ եկել են այս կողմերը՝ շորացրել արոտները և թալանել շրջակա բնակիչներին: Քոչվորների ոտքն իրենց կողմերից կտրելու համար՝ Խոտ, Շինուհայր և Քարահունջ գյուղերի բնակիչները հավաքել են իրենց ոչխարների մի տարվա խուզած բուրդը և նրանով խցել են աղբյուրի ակը: Զրկվելով ջրից տափաստանի քոչվորները այլևս չեն եկել այս կողմերը և ժողովուրդըն ազատվել է նրանց ասպատակութունից:

263. Ջ Բ Ո Վ Թ Ո Ն Ի Բ Ը

Գտնվում է Գորիսից հարավ արևմուտք

Մըն (մի) հացթոխ ա իլալ: Մըն օր մինակ հաց թխելիս, մըն օգուղ (աղբառ) եկալ ա՝ հաց օգալ: Խեղճ հարսը մըն հաց ա տուվալ օգուղին: Օգուղը զանչանք (աղաչանք) ա բրալ, թա մնհեա էլ թող թոշառ (այտիցրդ) պաչեմ: Հարսը, հախ ասու (աստծու սիրուն), մեխկն ա եկալ, թուղացալ ա: Օգուղը պչիլիս, բսկեսուրը նի ա մոալ տուն (ներս է եկել): Հարսը հմնչիլան (ամոթից) ինգյալ ա թորենը (թոնիր): Ամմա ըսու (աստծո) ծեոթին ա իլալ, թորենը ճիրավ (ջրով) լցվալ ա, հարսն էլ մըն կյոոթունկ (զորտ) ա տառալ, մնացալ գյոլումը: Համան էտ տեղիտ են ասում Թորնատափ: Շատ թորեննի կա՝ վերը (որը) ճրավ, վերն անճար:

264. Ա Ն Ա Հ Ի Տ Ի Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Բ Ը

Գտնվում է Առնային Կարաբաղի Մարտունու շրջանի Հացի գյուղում

Ասում են, թե Աղվանից Վաչագան թագավորը այս աղբյուրի մոտ առաջին անգամ հանդիպել է Հացի գյուղացի գեղեցիկ ու իմաստուն Անահիտին և սիրահարվել նրան: Այդ օրվանից էլ աղբյուրը կոչվել է Անահիտի աղբյուր:

265. Բ Ա Ֆ Ֆ ՈՒ Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Բ Ը

Գտնվում է Ղարաբաղի Դահեազ գյուղում, Շեախար կոչված
բարձրագիր լեռան քակաթին

Տարիներ առաջ Բաֆֆին գալիս է Դահեազ գյուղը՝ տեղի քաջերի պատմութիւնը գրելու: Նա շրջում է տնետուն, հարց ու փորձ անում ծերերին, կարգում մամոռակալած քարերի գրերը: Բաֆֆու խնդրով գյուղացիները շուտ են տալիս Աբրահամենց այդու մոտ ընկած հսկայական սալ քարը՝ նրա վրա եղած գրերը կարդալու համար: Բաֆֆու մեկնելուց հետո, այդ սալ քարի տեղից սկսում է առատ ջուր բխել: Դահեազիցիների ուրախութիւնը շափ շի լինում, քանի որ մինչ այդ ջուր բերելու համար նրանք ստիպված էին իջնել մոտակա ձորը: Այդ ջուրը հիմա էլ կա և կոչվում է Բաֆֆու աղբյուր:

266. Ա Բ Ջ Ի Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Բ Ը

Գտնվում է Արցախի Դիզափայտ լեռան վրա

Մի արջ դուրս գալով գյուղի ծմակից՝ սկսում է բարձրանալ Դիզափայտ լեռը: Ճանապարհին սաստիկ ծարավելով նա ուժասպառ ընկնում է, սկսում է լիզել գետինը և երեսը գետի երկինք հառած աղեկտուր ոռնալ: Այդ միջոցին գետնից հանկարծ մի աղբյուր է բխում: Արջը խմում է զովարար ջուրը և շարունակում բարձրանալ լեռն ի վեր: Հասնելով լեռան գագաթին նա կայծակնահար եղած ընկնում է գետին: Դրանից հետո այդ ջուրը կոչվում է Արջի աղբյուր:

267. Ե Ղ Ն Ի Կ Ի Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Բ Ը

Գտնվում է Զիվանջիթի շրջանի Կասապետ գյուղից արևելք

Այստեղ ամեն տարի մի եղնիկ է եկել ու պառկել ջրի մոտ. գյուղացիները մորթել են եղնիկին և միսը հավասար բաժանել իրար մեջ, իբրև ասածուց ուղարկված մատաղ: Մի անգամ էլ, երբ ըստ սովորութիւն էլի եկել է եղնիկը, գյուղացիները շեն սպասել, որ նա պառկի, այլ հարձակվելով սպանել են, միսն էլ չուրացրել, առանց բաժին հանելու մյուսներին... Դրանից հետո աստված դադարել է այլևս մատաղացու եղնիկներ ուղարկել:

268. Թ Ո Ւ Ո Պ Վ Ա Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Բ

Գտնվում է Վարանդայի Խաչմազ գյուղում

Մի կին երեխայի հետ աղոթելու է գալիս այս մատուռը: Աղոթքի ժամանակ երեխան լաց լինելով ջուր է խնդրում: Աղոթքը չընդհատելու համար մայրը խնդրում է աստծուն հագեցնել երեխայի ծարավը: Աստված լսում է նրա խնդիրը և աղբյուր է բխեցնում մատուռի մեջ:

269. Թ Ա Ր Գ Մ Ա Ն Չ Ա Յ Վ Ա Ն Ք Ի Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Բ Ը

Գտնվում է Գանձակի Խաչակապ գյուղից հյուսիս ընկած սարահարթի վրա

Մեսրոպ Մաշտոցը այս կողմերում քարոզելիս, գավազանը խփել է քարին ու հրամայել է, որ ջուր բխի: Եվ նրա խոսքով իսկույն բխել է այս աղբյուրը:

270. Ք Ո Ս Ի Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Բ Բ

Գտնվում է Գանձակի գավառում

Քոս (բորտուխյուն) ախտով բռնված մի կուսպաշտ հալածվելով յուրայիններից, գալիս է այս աղբյուրի մոտ: Նրան երևում է մի ձերուհի և խոստանում բուժել վերքերը՝ եթե քրիստոնեությունը ընդունի: Հիվանդը համաձայնում է: Ծերունին գավազանով խփում է ժայռին և այնտեղից աղբյուր է բխում: Հիվանդը լվացվում է այդ ջրով և բժշկվում: Աղբյուրի անունը մնում է Քոսի աղբյուր:

271. Շ Ա Փ Ա Ռ Ի Կ Ի Զ ՈՒ Բ Ը

Գտնվում է Փայտակարանում

Պատանի ոմն էր և քոյր ունէր և երթային ի Շափառին կոչսն և յանկարծակի փոթորիկ եհաս և քոյր մանկանն վերացոյց մինչև ժամ մի ընդ ալթ և տանէր վերամբարձ, իսկ եղբայրն կշիռ երթայր ներքև ոչ ինչ ձեռնըհաս աւգնել. միայն ասէր. Վա՛յ, քոյր իմ, և արտասուէր... Եւ թուլացաւ փոթորիկն և աղջկանն յերկիր անկեալ բոլորովին մարմնով, անդամաւք շախջախեալ: Իսկ եղբայրն բերեալ զնա ի Շափառիկ, իջոյց զնա ի ջուրն, և եալթնորորդ աւուրն բժշկեցաւ:

272. Գ Յ Ա Լ - Ջ Ա Ր Ա Ջ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Հին Նախիջևանի շրջանում

Քրիստոնյաների հալածանքի ժամանակ Կոստանդնուպոլսից Հայաստան են փախչում մի քանի կույսեր, դրանց հետ նաև Հոռոմսիմեն (Հոփիսիմեն): Սա իր հետ բերած նշխարները թաքցնում է Գյաղ կոչված տեղում: Երբ անհավատները գտնում և սպանում են Հոփիսիմենին, նույն տեղում, նշխարների հրաշագործ զորությամբ մի աղբյուր է գոյանում, որը պետք է լվանար անմեղ զոհի արյունը: Այդ աղբյուրը հայտնի է Գյալ-ջարաջուր անունով:

273. Ա Ղ Մ Ա Ղ Ա Ն Ի Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Բ Ն Ե Ր Ը

Գտնվում են Գեղամա լեռներում

Այստեղ ժամանակին բազմաթիվ աղբյուրներ են եղել: Նաղի-խանը ուղտերի քարավաններով բուրդ է կրել տալիս և խցում բուրդ աղբյուրների ակունքները, որպեսզի իր հակառակորդները աչք չդնեն այդ ջրառատ վայրերին:

274. Վ Ա Ր Գ Ե Ն Ի Կ Ի Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Բ Ը

Գտնվում է Մարտունու վարդենիկ գյուղի մոտ

Այս աղբյուրի ջրի մասին ասում են, թե ունի հրաշալի զորություն. ով որ լվացվում է և խմում, մազերը ոսկեզօծվում են և փափկում աբրեշումի պես: Քար ունեցողներն էլ գալիս են, խմում այս աղբյուրի ջրից, որից հետո քարը մաշվում ու ընկնում է:

275. Չ Ա Մ Չ Ի Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Բ

Գտնվում է Կարմիր շրջանի Հին Բաշխեղ գյուղում

Մի տղա սիրելիս ա ըլել մի ախշկա, համա (բայց) հերն ու մերը տալիս շեն ըլմ: էս տղեն բնրմ ա, շամիչը ածրմ ջբերը (զրպան), կյալի ըխչը կանը վեր ունրմ, տանրմ էտ ըխպրի (աղբյուր) կուշտը, բտի շամիչ ա տալի ու իրան նպատակին հասնրմ: Տրա մհար էլ (համար) էտ ըխպրի անըմը մընրմ ա Չամչի ախպուր:

276. Լ Ե Չ Գ ՈՒ Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Ր

Գտնվում է Շամշադիի վերին Կարմիր աղբյուր գյուղի հանգամասում,
Մուրզուզի լեռնաշղթայի հանապարհին

Լեզգիների ժամանակ հայերը փախչում են սարը, օթեան շինում
իրենց համար ու թաքնվում: Սարի վրա մի լավ աղբյուր են գտնում, թփե-
րով ծածկում ու թաքուն օգտվում նրա ջրից: Էդ աղբյուրին մինչև հիմա
Լագզու աղբյուր են ասում:

277. Ք Ա Լ Ո Յ Ի Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Ր

Գտնվում է Իջևանի շրջանի Ծաղկավան գյուղում

Ասում են, թե այս գյուղն առաջ աղբյուր չի ունեցել: Գյուղացիք տա-
ռապել են առանց ջրի և փորձել են մի ելք գտնել: Քալո անունով մեկի
կինը երազ է տեսնում, որ իրենց տնից ներքև հողի տակ աղբյուր կա: Քա-
լոն մի քանի օր շարունակ փորում է այդ տեղը և գտնում աղբյուրը: Գյուղը
գուրս է գալիս ծանր վիճակից: Մինչև հիմա էլ կա այդ աղբյուրը և գտնո-
ղի անունով կոչվում է Քալոյի աղբյուր:

278. Կ Չ Վ Ե Ր Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Ր Ը

Գտնվում է Իջևանի Ուզունքալա գյուղից դեպի հարավ, անտառի խորքում

Ժամանակին Ուզունքալա գյուղում ապրել է մի գեղեցիկ հայ աղջիկ:
Հարեան գյուղի թուրք բեկը ծառաներով գալիս է նրան առևանգելու: Հայ-
րը թաքցնում է աղջկան անտառի խորքում, աղբյուրի մոտ: Բեկի ծառա-
ներն ասում են, Աղջիկդ տուր (կըզ վեր): Սա գեներով դիմադրում և կո-
տորում է բոլորին: Բեկը թողնում փախչում է: Դրանից հետո աղբյուրը
կոչվում է Կզվեր:

279. Գ Ե Ր Ա Ն Ի Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Ր Ը

Գտնվում է Իջևանի Աչառու գյուղի մոտ, Մակարավանքից հյուսիս-արևմուտք,
մի անտառապատ սարի վրա

Ա

Գերան անունով մի կին է եղել: Սրա ամուսինն ու որդին կառուցել են
Մակարավանքը, իսկ ինքը մոտակա աղբյուրից կժով ջուր է կրել շաղախի

Համար: Շատ աշխատելուց Գերանի ուսերը ծակծկվել են և ինքն էլ տանջամաճ է եղել, որից հետո այդ աղբյուրը նրա անունով կոչվել է Գերանի (Գայանեի) աղբյուր:

Խ

Մակարավանքը շինելու վախտը (ժամանակ) Գյարան անունով մի ախշիկ աստծու առաջին ուխտ ա արել, որ վանքը շինելու համար հարկավոր բոլոր ջուրը ախպուրից ինքը կրի կժով: Կրել ա ու դրա հմար էլ ուսերը ծակծկվել, յարա (վերք) են դառել ու ինքն էլ մեռել է ու թաղվել վանքի պատի տակին: Մինչև հիմի էլ էդ ախպուրին ասում են Գյարանի ախպուր:

Փ

Ասում են, թե Մակարավանքը կառուցելու համար ընտրվել էր տեղը հավաքել էին շինանյութերը, բայց մոռացել էին ջրի մասին: Մոտակայքում ջուր չկար, և շինարարները մնացել էին շվարած: Գյուղի եկեղեցու փոքրավորներից մեկը՝ Գերանը երազ է տեսնում, թե կառուցվելիք վանքից մի փոքր հեռու, հողի տակ աղբյուր կա: Գնում է, փորում և գտնում աղբյուրը: Սկսում է վանքի շինարարության համար ուսով ջուր կրել: Չի թողնում ուրիշներին օգնել իրեն, քանի որ աստված իրեն էր վերապահել այդ բախտը: Եվ տարիներ շարունակ, մինչև վանքի ավարտվելը Գերանը ջուր է կրում, որից նրա ուսերը ծակծկվում են: Աղբյուրը նրա անունով կոչվում է Գերանի աղբյուր:

280. Ս Բ. Ս Ա. Բ Գ Ս Ե Զ Ո Ր Ը

Գանձում է Խլանի Կոթի գյուղի սառի վա

Կոթի գեղի սարը Սբ. Սարգսի բերդն ա ըլել: Վաղ ժամանակ, երբոր զՂԷՐԱՂԻ (պարսիկների) Ուշաբ թագավորն ու Ուլի:սնսոր ջարդելիս են ըլել հայերին, Սուրբ Սարգիսը նրանց ճանգերից ազատված եսիրներին (գերիներ) փախցրել, բերել ա էն բերդը՝ մը պահել: Առ ու փախի վախտն (ժամանակ) էնպես աճ ու երգչուղ ա ըլել, որ մարդ կրացել չի թե զլուխը ծակիցը հանի: Խեղճ խալխը (ժողովուրդ) բերդը՝ մը ծարավից կոտորվելիս են ըլել: Սբ. Սարգիսը կաղնեւ ա մի տեղ ու ասել. էստեղ փորեցեք, ջուր դուս գա: Վեր են կալել մի քանի գազ փորել են թե չէ, սառը ջուրը ախմիշ ա ըլել (հորդել): Սբ. Սարգիսը կաղնեւ խաշակնքել ա, թե՛ «Սրանից դենը ով

որ գա էս ջրիցն երեսովը տա, ինչ հիվանդութիւն ունենա, թողնելու ա ու գնաւ:

Հմի էն ջուրը նրա հրամանով չվիլ (մինչև) օրս էլ կա ու հիվանդի դեղ ա:

281. Թ Ն Գ Ո Յ

Գտնվում է Կոտո Օձուն գյուղի մոտ

Հունաց Վասիլ զորավարը մեծ զորքով գալիս է Հայաստան: Օձան Օձնեցիին մի սաստիկ ցավ է գցում նրա մարմնի մեջ: Երկար տառապելուց հետո Վասիլին իմանում է, որ իրեն կարող է բուժել միայն Օձնեցիին: Մարդ է ուղարկում և կանչել է տալիս նրան: Օձնեցիին, ձին հակառակ կողմից պայտել տալով, գալիս է Վասիլի մոտ, մի գիր է տալիս, որ ջրով կուլ տա: Վասիլը կատարում է Օձնեցու պատվերը և անմիջապէս ազատվում է ցավից: Վասիլը զորքերին կարգադրում է հեռանալ Հայաստանից, իսկ ինքն էլ առանձնանալով Սբ. Նշան վանքում սկսում է ճգնել:

Մի օր Օձնեցիին այցելութան է գալիս Վասիլին և տեսնելով, որ նա ջրի նեղութուն է կրում, խաշակնքում է և այրի մեջ իսկույն ջուր է բխում, որը կոչվում է Թնդոց:

282. Խ Ա Չ Ա Փ Ա Յ Տ Ի Չ Ո Ի Բ

Գտնվում է Կարիեից շնու ժամ հեռավորության վրա, Խաշկա վանք մենաստանի մոտ

Հերակլ կայսր զկնի առնլոյն զԽաշկափայտն ի թշնամեաց, իբրև հարկ լինէր դարձեալ պատերազմ տալ ընդդէմ արշաւանաց նոցա, յայս լեռան թագուցանէր զգուշութեամբ զպատուական խաշն, քանզի յայսմ սահմանի գտանէր յայնժամ Հերակլ: Եւ ինքն զհետ երթեալ թշնամեաց, յետ դարձ առնելոյն, բղիսեալ գտանէր, ասեն, սքանչելիօքն զայս ջուր պատուական:

283. Ծ Խ Ն Ո Յ

Գտնվում է Կարեն Շխնոց գյուղում

Այս ջրհորում ապրող մեծ զորտի միջոցով մարդիկ այստեղ գալով գուշակութուն են արել ապագայի վերաբերյալ: Եթե զորաբ ջրից դուրս գար և մի վայրկյան ջրհորի եզրին մնալուց հետո, նորից անհետանար ջրի մեջ, ապա նրանց մտադրությունը կամ ուխտը անպայման կիրականանար:

284. Հ Ն Ձ Ա Ն

Գտնվում է Շապին-Գարանիսարի Թամգարա գյուղախաղախի մաս

Այս աղբյուրի ավազանի մեջ կա մի պահապան օձ: Երբ մարդիկ ջուր են խմում, օձը մեկ-մեկ դալիս է ծորակի բերանը: Իրենց բանխոր փորձելու համար, ումանք այդ աղբյուրից ջուր էին խմում. եթե ջուր խմելու ժամանակ օձը երևար, նշանակում էր, որ նրա բախուր լավ է և ուխտը կատարված:

285. Օ Խ Տ Ն Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Շապին-Գարանիսարի Թամգարա գյուղախաղախի մաս

Սրա ջուրը խենթացնող հատկություն է ունեցել: Այստեղ եղել են մի քանի թեթևամիտ մարդիկ, որոնց համար ասել են, թե նրանք օխտն աղբյուրի ջուրն են խմել, դրա համար էլ ցնորվել են:

286. Լ Ո Ւ Ս Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Եվդոկիայի Զիե քաղաքից դեպի հարավ

Արիստակես հայրապետը նիկիայի ժողովին գնալիս՝ եղել է այստեղ. ազոթքով ու հրաշքով մի աղբյուր է բխեցրել, որի ջրով մկրտվում և բուժվում են:

287. Ա Կ Ն

Գտնվում է Մանգլիսի շրջանում

Ամեն տարի, Համբարձման տոնին, առավոտ վաղ հրեշտակները մի անմահական խնձոր են դնում այս ջրի մեջ: Ով լուսաբացին շուտ գա՝ նա կտեսնի այդ խնձորը, բայց հենց որ ձեռքը երկարի վերցնելու, խնձորն իսկույն կանհետանա:

288. Ս Բ. Կ Ա Ր Ա Պ Ե Տ Ի Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Սեբաստիայի Կովտուն գյուղի մաս

Երբ Գրիգոր Լուսավորիչը Հայաստան է եկել, նրա ջորու ոտը այստեղ խրվել է գետնի մեջ, որակիցը և սկսել է աղի ջուր բխել: Դրա համար էլ կոչվում է Սբ. Կարապետի աղբյուր:

289. Զ Ր Ո Վ Ք Ո Ն Ե Ր Ը Կ Ա Մ Յ Ո Ք Ք Ո Ն Ե Ր

Գտնվում է Վասպուրականի Լեզք գյուղի հյուսիս-արևելյան կողմում

Այստեղ մի ժամանակ մի բարեպաշտ քահանայի տուն է եղել, ուր ամեն օր վառվել է յոթ թոնիր: Մի օր քահանան պատարագ անելիս նկատում է, որ նշխարը սովորականի պես չի կտրվում: Մտածում է, որ տանը որևէ մեղք է գործվել: Շտապում է տուն և այդ մասին հարցնում տիրուհուն: Տիրուհին ասում է, որ առավոտը մի աղքատ է եկել և Քրիստոսի սիրուն՝ նախ մի կտոր հաց է ուզել, ապա՝ պանիր, իսկ վերջում էլ՝ համբույր: Քահանան բարկանալով ասում է. Եթե ոչինչ չի կարելի մերժել Քրիստոսի սիրուն, նևտիր քեզ վառված թոնրի մեջ: Եվ տիրուհին անմիջապես նետվում է թոնիրը, որն իսկույն ջրով լի ավազանի է փոխվում: Քահանան այս հրաշքը տեսնելով ինքն էլ է նետվում ավազանի մեջ, ուր երկուսն էլ ձուկ են դառնում:

290. Կ Ա Ք Ն Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Վառազ լեռան մոտ

Սանատրուկ թագավորն ու իր շունը բորոտ են եղել: Մի օր շունը գալիս անցնում է Աղբակա ջրով, մտնում Կաթնաղբյուրի մեջ: Դրանից հետո Սանատրուկը տեսնում է, որ շան բորը անցել է: Հետևյալ օրը ինքն էլ է մտնում Աղբակա ջուրը, լողանում Կաթնաղբյուրի մեջ և ազատվում է բորից:

291. Ա Ր Ճ Ա Կ Ի Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Ր Ը

Գտնվում է Վասպուրականի Արեակ գյուղի մոտ

Արճակ լճում ապրող հրեղեն հարսը լողացել է այս աղբյուրում: Ասում են, թե այս աղբյուրի ջուրը խմողը կբորբոքվի անարատ սիրով, իսկ ձայնն էլ անուշ կդառնա:

292. Ս Բ Ա Բ Ր Ա Ղ Ա Մ Ի Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Վասպուրականում, համանուն վանքի մոտ

Աբրահամ Խոստովանողը Խուժաստանից գալով, այստեղ մատուռ է շինել և ապրել այնտեղ ճգնավորի կյանքով: Զուր խմելու համար նա

ստիպված էր գնալ մեկ ժամվա հեռավորության վրա գտնվող աղբյուրը: Մի օր էլ ճանապարհին նեղվելով շոգից ու ծարավից, Աբրահամը սկսում է արտասվել: Երբ մատուռ է վերադառնում, տեսնում է, որ այնտեղ աղբյուր է բխում:

293. Ս Բ. Հ Ա Վ Ո Ր Ի Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Ռշտունյաց գավառում, Ընծաբխա լեռան ստորոտին

Գայր հասանէր սքանչելի եպիսկոպոսն Յակոբ, և որ ընդ նմայն էին, ի լեռան երկաթահատացն և կապարահատացն, ընդ Ըորշտունիս: Եւ բաժանէր լեռան բարձր, ուստի երեւէին գաւառքն բովանդակ, որում անունն Ընծաքի արս կոչէին: Իբրեւ հուպ եղեւ յայն լեռան ի ստորոտ լերինն, քանզի բազում ատուրք էին զի չէր բնաւ ամենեւին ճաշակեալ, և ծարաւեաց խիստ ծարաւով: Եկաց յաղօթս առ տէր, զնէր ծոնր, և եզ զզլուի իւր ի վերայ երկրի, և բղխեաց ազբիւր, ուստի արբ ինքն և որք ընդ նմայն էին: Եւ եղեւ այս ըստ առաջին օրինակին. որպէս արար ի Սարարազ լերինն, սոցնպէս և առ ոտին Ընծաքիարս լերինն ի ծովեղերն Ըորշտունեաց ծովուն, որ ըստ առաջնոցն օրինակի կոչի և այս աղբիւր Յակոբայ մինչև ցայսօր ժամանակի:

294. Ա Վ Ա Ն Ջ Ա Յ Ա Վ Ի Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Մոկս գետի ակունքի զիմացի քարայրում

Այստեղ ապրելիս է եղել մի ճգնավոր: Հոգեվարքի ժամանակ նա հովվին ուղարկել է զիմացի այրում գտնվող վարդապետի մոտ, որպեսզի հաղորդություն ստանա նրանից: Վարդապետը չի եկել: Ճգնավորի անեծքով նա քար է դարձել և բերանից սկսել է հոսել Մոկս գետը: Տեսնելով, որ աստված կատարեց իր խնդիրքը, ճգնավորը խնդրել է, որ իր ապրած այրում էլ աղբյուր բխի և այն լինի ականջացավի դեղ: Աստծու կամքով կատարվել է ճգնավորի երկրորդ խնդիրքը ևս, և սկսել է բխել Ականջացավի աղբյուրը:

295. Ջ Ի Ա Վ Ո Ր Ի Ճ Ո Ւ Ռ Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Ր Ը

Գտնվում է Մոխից զիպի Հադին տանոց ցանապարհի վրա

Սասունցի Դավթի ձին սաստիկ ծարաված ժամանակ սմբակով խփել է և գետնից բխել է այս աղբյուրը, որ կոչվում է Զիավորի ճուռ:

296. Կ Ա Ճ Ե Ք Ի Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Բ Ը

Գտնվում է Շատախի Կանեք գյուղում

Սրա ջուրը, ըստ ավանդության, խենթացնելու հատկություն ունի: Դրա համար էլ կաճեթցիք թեթևամիտ կամ ծուռ են համարվում և նրանց մասին պատմվում են զանազան ծիծաղաշարժ պատմություններ: Ասում են, թե Նորիմյան Հայրիկը փակել է տվել այդ վնասակար աղբյուրը, որից հետո կաճեթցիք խելոքացել են:

297. Լ ՈՒ Ս Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Բ Ը Կ Ա Մ Օ Ջ Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Բ Ը

Գտնվում է Շատախի Գեղաշեն և Սեմալ գյուղերի միջև

Սերոսցած և հիվանդ օձերը գիշեր ժամանակ գալիս մտնում են այդ ջրի մեջ, բուժվում և երիտասարդանում:

298. Մ Ա Պ Ռ Կ ՈՒ Բ Ը Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Բ Ը

Գտնվում է Քաղեշի համաճում գյուղի մոտ, մի ապառավ լեռան ստորոտին

Վեճ բազում լինէր ի գիւղականսն վասն ոտոզելոյ զարտորայս ի նոյն ջրոյ, մինչև ի պատճառս նորա սպանանել առն զընկեր: Եւ ի միում գիշերի վէմ մեծ զլորեալ ի լեռնէ և անկեալ ի վերայ աղբերականն՝ յերկուս առաջս բաժանէ, և զաղարի ամենայն կոխ: Եւ մինչև ցայսօր տեսանի նոյն քար ահագին և առաջք ջրոյն:

299. Գ ՈՒ Ռ Գ ՈՒ Բ ՈՒ Ա

Գտնվում է Մշո գաղտի արևմտյան ծայրին, Ողական բերդի մոտ

էնգուր համար կըսեն Կուրկուռա՝ չումբի (որովհետև) ձեն կիտա, ուր ձեն երեք սհաթվա (ժամվա) ճամփա կերթա, ու էտ տեղաց բուլբոն էլ գիտեն, որ շատ անձրև պիտի գա:

300. Մ Ա Մ ՈՒ Շ Ե Ղ Ի Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Բ Ը

Գտնվում է Քալուի շրջանում

Եւ էր մօտ ի գետն Մամուշեղ աղբեր մի, և ձուկն բազում ելանէր ընդ ակն աղբերն, և բազում մարդիկ հանեալ զձուկն, օգտէին ի նմանէ: Ապա

երկու եղբայրք ի վերայ ձկանն հակառակեալք, էսպան մինն զմինն. և իբրև գիտաց սուրբն Եփիփան, ասէ. Յայսմ հետէ այտի որ ձուկն մի կերիցէ: Եւ անդէն զառնացաւ ձուկն տեղոյն, և եղև իբրև զլեղի դառն մինչև ցայսօր ժամանակի. և ոչ որ որսաց զնա մինչև ցայսօր ժամանակի:

301. Ա Ր Ե Գ Ի Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Ր Ն Ե Ր Ը

Գտնվում են Դերսիմի Թուրա զյուրի մա:

Այս աղբյուրների ջրերը կենարար են և զավակատուր: Արու զավակ ունենալ ցանկացողները խմում են արևելյան ակից, իսկ աղջիկ ուղղունբը՝ արևմտյանից: Դրանից էլ ծագել է աղբյուրների՝ Արեզի (արուի և էզի) անունը:

302. Լ Ո Ւ Ս Ա Բ Ե Ր Ա Կ Ը

Գտնվում է Սեպուն լեռան վրա

Ի լեռան Սեպունհոյ Գրիգոր աղօթեր, անտես ի մարդկանէ՝ միշտ առ աստուած էր... Յանկարծ հրեշտակն երկնից առ նայ իջանէր, և առագաստ վերին ըզնա հրաւիրէր: Իսկ նայ անգուն կացեալ զձեռն տարածէր, զմարուր հոգին առ տէր Յիսուս աւանդէր...

Յանկարծ հովիւ մ'ետես, որ յաղգաւ քուրդ էր, զի լույս պայծառագոյն անդ փայլատակէր: Գնացեալ հովիւն եգիտ, զի անդ կանգուն էր, վերազաւզանին նա հաստատեալ էր:

Զբոլորն քարի շինէր, զվերեն ծածկեր, շի գիտէր, թե որ է կամ որ աղգէ էր: Զենոն կայարն խնդիր նմայ ելանէր, և զլուսատուն հայոց սիրով հարցանէր: Հովիւն, որ զնայ ծածկեաց, դեռ կենդանի էր, այլ երկօքին աչօքն խաւարեալ էր: Նըշանաց ի տեղի սրբոյն ցուցանէր, եւ զինքն ի նոցայ տանել պատուիրէր: Գնացեալ մերձ ի լերին, որ սուրբ մարմինն էր, անդ էր աղբեր ջրոյ, որ քաղցրահամ էր: Լուացեալ զերեսն անդէն հովիւն, որ կոչրն էր, շնորհօք Լուսատրչին աչքըն տեսանէր. զմարմին աստուածավարդ փութով ցուցանէր, իսկ ական՝ Լուսաբեր յայնժամ զնայ անուանէր:

303. Վ Ա Ր Գ Ա Շ Ե Ն Ք Ի Ա Ղ Բ Յ ՈՒ Բ Ը

Գտնվում է Խարբերդի դաշտի հարավային կողմում

Մի հարուստ աղջիկ և աղքատ տղա սիրահարվում են և ուխտում՝ միասին ապրել, միասին մեռնել: Աղջկա ծնողները գտնում են մի ուրիշ, հարուստ փեսացու: Նշանդրեքից մի քանի օր առաջ աղջիկը մոր և տան հարսների հետ գնում է Վարդաշենք կոչված բլրաձև բարձունքը՝ դաշտային աշխատանք կատարելու: Այստեղ նա գտնում է իր սիրած տղային և առանձնանում է նրա հետ: Մայրը տեսնելով նախատում ու անիծում է նրանց: Տղան ու աղջիկը հուսահատ դիմում են աստծուն և խնդրում իրենց վարդի թփեր դարձնել: Անմիջապես կատարվում է նրանց խնդիրը: Աղջրկա մայրը վրեժխնդրությամբ լցված դիմում է շար ոգիներին, որոնց կամքով երկու վարդենիների արանքում մի փուշ է բուսնում, խանգարելով նրանց մտանալ իրար: Սիրահարների արցունքներից Վարդաշենքում աղբյուր է զոյանում, որին բուժիչ հատկություն է վերագրվում:

304. Չ Ո Ր Ս Մ Ո Ր Ա Կ

Գտնվում է Ակնի կամառակապ գյուղում

Հնում, կաղանդի օրը գյուղի հարսները զարգարվում էին և մկրատները բռնած, իջնում աղբյուրի մոտ երգելով հետևյալը.

Ջրին բարին, ջրին մորին.

Անդնդային թագավորին.

Ջուր կաղրնտեր ես:

Վերջին խոսքն արտասանելիս ձևացնում էին, թե կտրում են ջուրը: Այս աղբյուրը ժամանակին ունեցել է շորս ծորակ, որից և ստացել է իր անունը:

305. Կ Ո Վ Կ ՈՒ Է

Գտնվում է Ակնի Ապուշեխ գյուղի մոտ

Կովը մտնում է սրա ափի մեջ և այլևս չկարողանալով դուրս գալ, կորչում է: Գրա համար էլ այս աղբյուրին Կովկուլ (կով կուլ տվող) են ասում:

306. Օ Ձ Ա Ղ Ք Յ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Սասնո Շուշեամերկ և Գեղաշեն գյուղերի մոտ

Վերքերով ծածկված օձը գալիս է այս աղբյուրը, մտնում ջրի մեջ և լողանում: Դրանից հետո նրա մարմինն առողջանում է, կաշին թողնում և մի աշխույժ շահմար (արքայաօձ) դառնալով, դուրս է գալիս ջրից ու դնում:

307. Վ Ա Ր Գ Ա Պ Ե Տ Ի Ա Ղ Ք Յ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Նիկովիդիայի Զաբար-Ֆեոյ գյուղից մեկ ժամ հեռավորության վրա

Ասում են, թե այս աղբյուրը գավազանի հարվածով բխեցրել է պարտիզակցի Հովհաննես անունով մի մենակյաց ու մաքրաբարո վարդապետ: Դրա համար էլ այն կոչվել է Վարդապետի աղբյուր:

308. Մ Ա Ր Ա Շ Ի Ա Ղ Ք Յ Ո Ւ Ր Ն Ե Ր Ը

Գտնվում են Մառաշ Կաղախում

Ժամանակին թաթարները հարձակվում են Մարաշի վրա և թալանում ու կոտորում: Հանկարծ տեղատարափ անձրև է սկսվում և հեղեղում է քաղաքի բոլոր փողոցները: Օգտվելով դրանից մարաշցիք հարձակվում են թաթարների վրա և դուրս վանդում նրանց քաղաքից: Երբ ամեն ինչ խաղաղվում է, մարաշցիք վախենալով, որ թաթարները կարող են նորից վերադառնալ, թողնում են քաղաքը և բարձրանում մոտակա լեռան զազաթը: Այստեղ նորից հեղեղանման անձրև է տեղում որոտումներով ու կայծակներով: Երբ ամեն ինչ հանդարտվում է, մարաշցիք իջնում են քաղաք, ուր երկու նոր աղբյուր են դառնում:

309. Ն Ա Հ Ա Տ Ա Ա

Գտնվում է Զեյրուհում

Այս աղբյուրի մոտ Իպիրշ անունով մուսուլմանը սպանել է Հակոբ անունով հայ կոշկակարին: Վախենալով զեյթունցիների վրեժխնդրութունից՝ մարդասպանը փախել է Մարաշ: Այդ դեպքից հետո աղբյուրը ստացել է Նահատակ անունը:

Բ ՈՒՅՈՒՐ

310. Մ Ա Ն ՈՒ Շ Ա Կ

Ա.

Մանուշակը ժամանակին մի գեղեցիկ, բայց շատ խաբարբղիկ աղջիկ է եղել: Իրենց տան գաղտնիքները նա հայտնել է ուրիշներին, ուրիշներինն էլ՝ տանեցիներին: Մայրը երկար խրատելուց հետո, երբ տեսել է, որ չի ուզովում, անիծել է նրան, ասելով. «Չուերն ընկնես, լեզուդ ծոծրակովդ դուրս գա»: Եվ նա անմիջապես ծաղիկ է դարձել:

Բ.

Ճանապարհից հոգնած Հիսուսը նստում է մի թփի տակ հանգստանալու: Մանուշակը շճանաչելով նրան, ասում է. Բարեկամ, մի քիչ հեռու ինձանից, շունչս կտրեցիր, հոտս առար: Հիսուսն անիծում է մանուշակին ասելով. Գեռ չզորացած՝ շորանաս: Դրա համար էլ մանուշակը բացվելուց հետո շուտ թառամում է:

Գ.

Տեսնելով իր մոտով անցնող Քրիստոսին, մանուշակն ասել է. Հեռացիր մոռիցս, շխենթանաս հոտիցս: Բարկացած Քրիստոսն անիծել է նրան ասելով. Լեզուդ տակիցդ դուրս տա: Դրա համար էլ մանուշակի գլուխը միշտ դեպի ցած է խոնարհված:

311. Վ Ա Ր Գ Ն ՈՒ Մ Ա Ն ՈՒ Շ Ա Կ Ը

Ա.

Վարդն ու մանուշակը քույր ու եղբայր են եղել: Վարդը վշերով միշտ ծակոտել է մանուշակին, սա էլ ծծել է նրա արյունը և քսել իր երեսին: Տեսնելով քրոջ ու եղբոր անվերջ կռիվները, մայրն անիծել է նրանց, որ միմյանց կարոտ մեռնեն: Այդ օրվանից վարդն ու մանուշակը ալլևս մեկ մեկի երես չեն տեսնում: Ասում են, թե ով որ նրանց իրար մոտ բերի, մուրազաշոր կմեռնի:

Բ

Վարդն ու մանուշակը քույր ու եղբայր են: Նրանք միշտ իրար կարոտ են մնում: Եթե մեկը կարողանա պահել մանուշակին և ցույց տալ ջրոջը՝ ցանկացածն անմիջապես կկնատարվի:

312. ԱՂԲԲԱՆՅԱՐՈՒՆ

Ա

Յոթ եղբայրներ լեռներում սպանվել են քուրդ ալազակներից: Նրանց թափած արյունից բուսել է մի տխուր, արյունագույն ծաղիկ: Սրա մոտ գրեթե միշտ լինում է լալան, որն իր զանգակաձև պսակը կախած, միշտ լաց է լինում սպանված եղբայրների համար:

Բ

Յոթ եղբայրներ ժամանակին սպանվել են շարագործների կողմից: Նրանց թափած արյան կաթիլներից գոյացել է աղբրանց արուն կոչված ծաղիկը:

313. ՆՈՒՆՈՒՖԱՐ

Սասունցի Դավիթը Մեղրագետում լողանալիս նետահար է լինում դարանակալ թշնամուց: Դավթի թափած արյան կաթիլներից բուսում է նունուֆար ծաղիկը:

314. ՀԱՐՍԻ ԼԵՁՈՒ

Հարս ու սկեսուր շարունակ կովելիս են լինում: Մի օր սկեսուրը անիծում է հարսին, ասելով. Հարսնուկ, թող լեզուդ ծածրակիցդ դուրս գա: Հարսն իսկույն ծաղիկ է դառնում, լեզուն ծածրակից դուրս եկած:

315. ՉԻՅՏԵՄ

Երբ Մարիամ աստվածածինը զբաղված էր բաղարջների վրա ձվի դեղնուց քսելով, հանկարծ իմանում է սիրելի որդու մատնություն և բռնվելու լուրը: Ասանց ձեռները վանալու նա վազում է՝ ժամ առաջ տեսնելու Հիսուսի վիճակը: Ճանապարհին նրա ձեռքերից կաթկթած զեղնուցքից հա-
8—688

դարավոր ծաղիկներ են բուսնում: Այդ ծաղիկները երևում են ամեն տարի
Զատիկի տոնին և հաստի են Չիլտեմ անունով:

316. Պ Ա Ռ Ա Վ Ի Մ Ա Ղ Ի Կ

Կա մի խոտաբույս, որի ծաղիկներին պառավի ծաղիկ են ասում:
Ասում են, թե հարսը կովել է սկեսուրի հետ: Չար սկեսուրը բարկացած՝
ծոծրակից դուրս է քաշել նրա լեզուն: Հարսն իսկույն ծաղիկ է դարձել:

317. Ս Ի Ր Ի - Ս Ի Ր Ի

Երեք եղբայր միաժամանակ սիրահարված են եղել միևնույն աղջկա
վրա: Խանդելով ու նախանձելով մեկ-մեկի՝ եղբայրները կոտորել են ի-
րար: Սիրի-սիրին եռատերև բույս է, որ գոյացել է այդ երեք եղբոր արյու-
նից:

318. Ա Մ Ա Ն Կ Ո Տ Ր Ո Ի Կ

Ասում են, թե տեսնելով սրա գեղեցկությունը ամանները նախանձից
կոտորվում կամ ճարում են: Դրա համար էլ այս ծաղիկը ստացել է աման-
կոտորուկ անունը:

319. Ա Բ Ա Ք Ս Ա

Ասում են, թե հնում Արարքս դեռի մեջ աճելիս է եղել մի բույս, որին
տեղացիները Արարքա են կոչել, որ նշանակում է կույսերին արհամար-
հող: Երբ աղջիկները դառել են այգ բույսը, նա արյունահոսություն է պատ-
ճառել նրանց և ինքն էլ անմիջապես թառամել է:

320. Ե Ղ Ե Վ Ն Ի

Քրիստոս փայխ է եղևնու ծառի մոտ: Եղևնին զգուշացնում է նրան,
ասելով. Հեռացիր մոտիցս, կվնասվես հոտիցս: Քրիստոս օրհնում է եղև-
նուն, որպեսզի նա միշտ կանաչ մնա:

321. Ս Ո Ս Ի

Ա

Երբ Քրիստոսին որոնում են բռնելու համար, նա պահվում է սոսի ծառի սաղարթների մեջ: Հետապնդողները գալիս են մոտ. սոսու վրայից իսկույն կանչում է կկուն: Հետապնդողները հեռանում են, մտածելով, որ եթե ծառի մոտ մարդ լիներ՝ կկուն չէր թառի ծառին: Ազատվելով թշնամիներից, Քրիստոսը օրհնում է սոսի ծառը, որ նա ամառ-ձմեռ կանաչ մնա, իսկ կկվին էլ օրական երեք ծիտ բաժին է նշանակում, որոնցից մեկին նա միշտ մատաղ է անում՝ բաց թողնելով, իսկ մյուս երկուսին ուտում է:

Բ

Մեղրու շրջանում, կան շորս հսկայական սոսիներ: Սրանց մասին ասում են, թե 400—600 տարեկան են: Դրանց մոտ ժամանակին հանդիպել են Դավիթ բեկն ու Մխիթար սպարապետը: Մի սոսու փշակի մեջ հայ զինվորները պահել են իրենց սրերը, նետերն ու վահանները: Մյուսի մեջ սաշխատել է մի կոշկակար, որը շորս հաճախորդ է բնդունել միանգամից:

322. Գ Ի Հ Ի

Ա

Հրեաներից հալածվելիս Քրիստոս փախչում, մտնում է գիհու (գենու) անտառը և պահվում է ծառերի խիտ ճյուղերի տակ: Երբ ազատվելով թշնամիների հետապնդումից, նա դուրս է գալիս անտառից, ասում է. Օրհնյալ լինես գիհի, միշտ կանաչ մնաս, քաղցր հոտը քեզանից անպակաս լինի: Դրանից է, որ գիհին միշտ կանաչ է և քաղցր հոտ ունի:

Բ

Նարեկացին հոտաղ է լինում մի զեեցու մոտ: Մի անգամ տան պառավը բարկանալով՝ անթրոցը (թոնիրը խառնելու երկաթե ձողը) նետում է նրա ետևից: Նարեկացին վերցնում է անթրոցը, տնկում գետնի մեջ և ինքը անհայտանում: Անթրոցը ծաղկում և դառնում է գիհի ծառ:

Գ

Նարեկացին բարակ ճիպոտով յոթ տարի արածեցրել է տիրոջ եղ-
ները՝ առանց նրանց մեկ հատիկ վատ խոսք ասելու ու ծեծելու: Զեվիկ
գյուղի մեջտեղ բուսած կանաչ ու փարթամ գիհի ծառը, որ շուք է անում
չորս կողմը, հոտաղ նարեկացու ճիպոտն է, որ նա ժամանակին տնկել
է այդտեղ:

323. Փ Շ Ա Տ Ե Ն Ի

Հովհաննես Մկրտիչը մի անգամ փողոցում պատահում է Մարիամ
Աստվածածին: Իր կնքահոր (Հովհաննեսի) աչքից թաքնվելու համար
Մարիամը մտնում է մոտակա փշատենու տակ, որ կռացնելով ճյուղերը՝
ծածկում է նրան: Այդ օրվանից էլ փշատենու դեպի վեր պարզված ճյու-
ղերը կոանում են ցած:

324. Ո Ի Ռ Ե Ն Ի

Ուռենին ժամանակին երիտասարդ աղջիկ է եղել: Նա երկար սպասել
է սիրած տղային, բայց տղան չի եկել... Խեղճը մտածմունքից կռացել,
ուռենի է դարձել: Ասում են, թե նա այդ օրվանից գլուխը կախ կանգնած
է ջրերի վրա և լուռ հեկեկում է:

325. Հ Ո Ն Ի Ն Ո Ի Բ Ա Լ Ե Ն Ի Ն

Հրեշտակն ու սատանան գրազ են գալիս, թե ում ընտրած ծառն ավե-
լի շուտ պտուղ կտա: Հրեշտակն ընտրում է բալենուն, իսկ սատանան՝ հո-
նին: Նա հոնու տակ նստած երկար սպասում է պտղին, բայց պտուղը չի
հասնում: Մեկ էլ տեսնում է, դիմացից գալիս է հրեշտակը՝ բռան մեջ
լիքը բալ:

326. Խ Ա Ղ Ո Ղ Ի Ո Ր Ք Ը

Հրեշտակը հյուր է գալիս Աբրահամի մոտ: Տանը ուտելու բան չի լի-
նում: Աբրահամը մորթում է հորթը: Կովը երեկոյան տուն գալով, բառա-
չելով սկսում է փնտրել հորթին: Կովի ձայնն ընկնում է հյուրի աղանջը:
Նա պատվիրում է տանտիրոջը՝ բերել մորթված հորթի կաշին ու ոսկոր-
ները: Աբրահամը կատարում է նրա պատվերը, միայն չի գտնում հորթի

ազգրոսկրը: Հրեշտակն օրհնում է, և հորթը իսկույն ոտի է կանգնում: Քիչ անց Աբրահամը զանում է նաև կորած ոսկորը և բերում է հրեշտակի մոտ, որը պատվիրում է Աբրահամին այն թաղել այգում: Աբրահամը կատարում է հրեշտակի պատվիրը: Մի տարի անց հորթի ոսկորից բուանում է խաղողի որթը:

327. Խ Ե Ն Գ Ե Ղ Ն Ո Ի Խ Ն Գ Ո Ղ Ը¹

Խինդեղն ու խնդողը ուրուր (իրար) նման բույսեր են իլալ (եղև): Պտուղներն ուրուր բանգի (գույնի), մի ջուռա (տեսակ) համով, հոտով: Մե հեա (անգամ) մին մարթ կյամ ա, օտում տահանց պտուղներան, հրանում ու սկսում ա թարիփ անել (գովաբանել): Էա թարիփան խինդեղնը գոռոզանրմ ա, ծրբյվում, պրցրանում, էլ մտածում չի ուրան պտուղները բրդծրցնելու հետի (համար): Խնդողնը հակառակն ա անում: Մարթու թարիփան հրմանչում, լուզուն կապվում ա, ասում ա. «Ես հունց արժանի տառնամ մարթու թարիփին»: Կլոխը քաշ, մտածըմ ա ուրան պտուղներն ալելի բրդծրցնելու հետե (համար):

Մարթը մե հեա էլ ա կյամ նահանց կոշար (մոտ): Տեսնըմ ա խինդեղնը պրցրացած, քեթը երգինք ցցած, պտուղներն ազու, լղե: Խնդողնին՝ խաղողըն քա՛ղծր, քա՛ղծր, ինքն էլ կլոխը քաշ, կոացած:

328. Մ Խ Ա Խ Ո Ս

Ա.

Մրտխ հիվանդություն ունեցող մեկը դաշտում ման գալիս, մի բույս է տեսնում, ոսկու պես դեղին տերևներով: Նա հավանում է այդ տերևներին, պոկում, մանրում է և թղթի կտորի մեջ փաթաթելով, սկսում ծխել: Շատ չանցած նրա հիվանդությունն անցնում է: Ասում են, թե ծխախոտ ծխելու սովորությունը զրանից հետո է մնացել:

Բ.

Թագավորի աղջիկը հիվանդանում է բորով: Բուժելու բոլոր փորձերը գուր են անցնում: Հիվանդին ստիպված տանում են ծովափ և թողնում

¹ Առաջինը խաղողի նման բույս է, դասն պտուղներով, որից սե գույնի ներկ են գատարանում: Երկրորդը՝ սե գույնի բնափր խաղող է, որից գինի են պատրաստում:

այնտեղ, որպեսզի շուտ մեռնի: Բորոտ աղջիկն այստեղ ծխախոտի տերեւներ է դանում. քաղցած լինելով, ուտում է և բուժվում բորից:

Գ

Քրիստոսը քարոզելով շրջել է դաշտերում: Բնլոր բույսերն ու խոտերը երկրպագություն են տվել նրան, շեն շարժվել տեղից միայն ծխախոտի տերեւները: Տեսնելով այդ, Քրիստոսը անիծել է ծխախոտին, որ նրա տերեւները միշտ այրվեն: Դրանից հետո է, որ մարդիկ սկսում են ծխել ծխախոտը:

329. Բ Ա Մ Բ Ա Կ

Աստված մարդուն կալից պատրասակուց հետո, ձեռքերը իրար է բացել: Կալի մնացորդները թափվել են գետին և նրանցից զոյացել է բամբակը:

330. Չ Մ Ե Բ Ո Ւ Կ

Գագիկ թագավորի ծառաները պալատի առաջ մի օձ են տեսնում, որը անհանգիստ գետնին էր քսում եղջյուրները: Թագավորը կարգադրում է կորել օձի եղջյուրները: Դրանից հետո օձը հանգստանում է և զոհ հեռանում: Փամանակ անց նա նորից երևում է պալատի մոտ և բերանից մի կորիզ գցելով, անհայտանում է: Գագիկի ցուցմունքով կորիզը անկում են և հետևում նրան: Ամսանը այդ կորիզից մի հսկայական կլոր պտուղ է աճում: Փորձելու համար մի կտոր տալիս են ուտելու մերձիմահ ծերուկի: Սա անմիջապես կազդուրվում է ու երիտասարդանում: Գագիկն իր պալատականների հետ՝ վաչելում են պտուղի մնացած մասը և նույնպես կազդուրվում ու երիտասարդանում: Դրանից հետո այդ պտուղի անուրը զնում են շնեռուկ, որը բերանից-բերան անցնելով, դառնում է ձմերուկ:

331. Լ Ո Շ Տ Ա Կ

Լոշտակ անունով մի փոքրավոր է եղել: Իր վարդապետից սաստիկ տանջվելով՝ նա մի օր քնած փամանակ կանթեղից ձեթ է լցրել նրա մորուքին և կրակ տվել: Վարդապետը զարհուրած՝ զարթնել է և տեսնելով Լոշտակին, ասել. Գետինը մտնես: Լոշտակն իսկույն գետնին է մտել: Վարդապետը զղջալով ասել է. Ամենայն հիվանդության դեղ լինես: Սակայն, քիչ անց, զգալով այրվածքի ցավը, նորից է անիծել Լոշտակին, որ

ով նրան հանի՝ ինքը մտնի տեղը: Այդ է պատճառն ահա, որ մարդիկ շանն են հանել տալիս նրան:

332. Հ Ր Ա Շ Ա Գ Ո Ր Ծ Բ Ո Ւ Յ Ս Ը

Մի բորոտ, կաթար (Բուլանըխի շրջան) գյուղի սարերով անցնելիս, պատահում է հնձվորների: Տեսնելով գերանդու լվացուկը նա վերցնում է այն և մեկ ումպով խմում: Խմելն ու ուշագնաց լինելը մեկ է լինում: Մի ժամ անց, ուշքի է գալիս և, օձի նման շապիկը թողնելով, դառնում է մորե մեկ (բոլորովին առողջ):

333. Ջ Հ Ո Ւ Գ Ի Ծ Ս Ա Ռ

Այս անունն են տալիս այն փոքր թփերին, որոնք բուսնում են գյուղերի մոտ և հաճախ էլ ճանապարհների վրա: Յավագարներն ու դարդ ունեցողները իրենց հագուստի փեշերից մի կտոր պոկելով կախում են այդ թփուտներին, որպեսզի իրենց հիվանդությունն ու հոգան անցնի:

334. Ա Ս Տ Ղ Ա Փ Ո Ւ Շ

Սրա ցողունը կարելիս կաթի նման հեղուկ է դուրս գալիս, որը բաց օդում կարմրում է և արյան դույն ստանում: Ասում են, թե այդ հեղուկը արյունն է Քրիստոսի, որին ձեծել են նույն բույսով:

335. Ա Ս Տ Վ Ա Մ Ա Մ Ե Ի Թ Ա Ռ

Աստվածածինը երկունքի ժամանակ, ձեռքը պարզել է այս արմատին և բռնելով նրանից՝ իսկույն ազատվել է: Այդ արմատը պցում են ջրի մեջ և տալիս են խմելու այն կանանց, որոնք օրերով տանջվում են երկունքի ցավերից:

336. Ա Ռ Վ Ո Ւ Յ Տ

Մայրան Աստվածածինը մրն հետ (մի անգամ) ըղանձատ (աղանձ) ա օտում: Քրիստոս ալ հալում հեն ա ընում խտտեն (գրկին): Մարդ ալ, որ ըղանձատ օտե, կաթնը շատ կքղցրանա, Քրիստոս մտնում ա մորը գյուրգը (գիրկ) ձեծ օտում (կուրծք ուտում), թա. նանե, էս հինչ ըս ըլալ

կերած, որ կաթնդ էսչուքեն (այսքան) քաղցր ա: էն ալ օդում շի դչուդ ասե, թա. Դե յանջա (առվույտ) ըմ կերած: Քրիստոս թա. Դե որ ըտի ա՛ թող մըն տարե վարին, օխտը տարե հարին (հնձեկ): Մարը փշմանում ա, որ խաբալ ա, թա. Յանջա շիմ ըլալ կերած է, ըղանձատ ըմ ըլալ կերած: Թա՛ Ալ ընցած ա. հինչ ասալ ըմ, ասալ ըմ: Ըտուր հետե ա (գրա համար էլ), որ յոնչան մըն հեա (մի անգամ) որ վարում ըս, օխտը տարե (յոթ տարի) հարվում ա (հնձվում է):

Կ Ե Ն Պ Ա Ն Ի Ն Ե Ր

337. Ա Ր Զ

Ա

Քրիստոսը աղքատի կերպարանքով եկել է այդեպանի մոտ և մի հույժ խաղող է խնդրել: Այդեպանը մերժել է նրան: Քրիստոսը անիծել է այդեպանին, և նրա այգին՝ անտառ, իրեն էլ արջ դարձրել:

Բ

Մի հույն ծառին նստած տանձ է ուտելիս լինում: Պատահամբ մտտովն անցնում է Քրիստոսն իր աշակերտներով: Քրիստոսը տանձ է ուզում հույնից: Սա տանձի փոխարեն՝ շեշ է գցում: Քրիստոսը երեք անգամ կրկնում է խնդիրքը և երեք անգամին էլ նույնը ստանում: Գրա համար էլ անիծում է հույնին ասելով. Գլխիվեր ելար, գլխիվայր իջնես: Հույնը խկույն արջ է դառնում (արջը գլխիվայր է իջնում ծառից):

Գ

Արջը ժամանակին ջրաղացպան է եղել: Շատ գողություններ անելու համար աստված գայրացել է նրա վրա և արջ դարձրել նրան:

Դ

Ըն ժմնակ հեպ ըշխար տրը (դեռ) արտար էր, կել ու կառ հարար (իրար հետ) կպրեն, ըն ժմնակ կեղ մը զեղնը, ըս կեղը մեճ գապրեր շատ խելոկ հարս մը: Սաղ օր գաշխատեր մըճ տան՝ լեզու գգրուկ (անխոս): Երգանք աղեն վրը կլխուն ծեն շրը էնը: Ըդ հարսին սկեսուր մի զեղ-

նր, քմլը (այնքան) շար գեղներ, ըր աստված ետ ու հետու բրհեր (պահեր): Ըդ հարս գեղներ երգուհոկով (հղի). բըլե (բայց) սկեսուր շատ կշարշըբեր գինկ (իբեն), սաղ օր կաշխատածեր ու պան չըր իղը (տալ) ուտեր: էդ հարսու սիրտ միս շատ կուզը, բըլե սկեսուր շիղը ուտը: Օրմ՝ լը գերտը ուր տրկծու (հարեան) դուն, կտեննր՝ միս ր էպե, մըջ ուր մտկին կըսը. «Ախ, խոզի (եբանի) իղեն (տալին) քիչ մը ուտենք ու մեռնենք»: Գը նստը, գը նստը՝ չըն իղը ուտը, գելը սուտ, գըսը. «Ախ աստված, խոզի ես էղնեք (լինեի) արջ մը, էրտեք (գնալի) ընկնեք (ընկնեի) սարեր, բունեք ընծը ջուն ու ջնվար (վայրի դաղաններ), դուր միս ուտեք, ըմ հվես ընծծեք»: Ասածու հրամանով գեղներ արջ ու գրնգներ սարեր:

338. Գ Ա. 31.

Ա

Մովսես մարգարեն խնդրում է աստծուն, որ նա թույլ տա իրեն մի բան ստեղծելու: Ասածու թույլտվությամբ Մովսեսը գետնից հող վերցնելով ստեղծում է դալլին: Սա իսկույն հարձակվում է իր ստեղծողի վրա և սւզում է ուտել նրան: Մովսեսը բողբջում է աստծուն, ասելով, Տե՛ր, ագատիր ինձ սրա ձեռքից: «Մի բան ստեղծելուց առաջ՝ նրա բաժինը պետք է ստեղծել»,—ասում է նրան աստված, և գառնալով դալլին, հրամայում է. Քաշվիր անտառ, աչնտեղ փթրակով կկերակրվես, մեկ-մեկ էլ մարդկանց բաժինը կփախցնես: Այդ օրվանից դալլը հաստատվում է անտառում և կերակրվում է փթրակով, մեկ-մեկ էլ փախցնում է մարդկանց բաժին գառները:

Բ

Մեկը կալում նստած ժամանակ տեսնում է, թե ինչպես մի խումբ գալլեր դնչները դեպի երկինք բարձրացրած ոռնում են, իսկ երկնքից էլ ինչ-որ բաներ են թափվում, որ իսկույն ուտում են գալլերը: Մարդն ասում է ինքն իրեն. «Մեկն էլ ես ուտեմ, տեսնեմ ինչ բան է»: Վերցնում է երկրնքից ընկած պտղի պես բանը և դնում բերանը, որից ինքն էլ գալլ է դառնում և խառնվում մյուս գալլերի խմբին:

339. Գ Ա Յ Լ Ն ՈՒ Շ ՈՒ Ն Ը

Ա.

Սկզբում գայլերն էին բնակվում մարդկանց մոտ, իսկ շները ապրում էին անտառում: Մի օր էլ շները խնդրեցին գայլերին, որ թույլ տան իրենց մնալ մարդկանց մոտ: Գայլերը խզճացին հիվանդ շներին և կատարեցին նրանց խնդիրքը: Շներին շատ դուր եկան մարդիկ և շուգեցին այլևս անտառ վերադառնալ: Մինչև հիմա էլ գայլերը հարցնում են նրանց. Առողջացա՞ք, դե՛ վերադարձե՞ք: Իսկ շները ոռնոցով պատասխանում են, որ իրենք դեռ չեն առողջացել և ուզում են մնալ մարդկանց մոտ:

Բ

Կենդանիներին ստեղծելիս աստված գայլին հոտառություն տվեց, իսկ շանը՝ ուժ: Գայլը հարձակվեց գոմեշի վրա և ուզեց պատառոտել: Չկարողանալով այդ անել, գայլը գնաց աստծու մոտ և հոտառության փութարենն ուժ խնդրեց: Աստված առավ գայլի հոտառությունը և տվեց շանը, իսկ շանն ուժն էլ տվեց գայլին: Գրանից հետո շունը հոտառությամբ ավելի ապահավ վիճակ ստեղծեց իր համար, քան գայլը՝ ուժով:

Գ

Շների մի մասը նախկին գայլեր են: Բարի ոգիների թելադրությամբ նրանք հեռացել են գայլերի ընտանիքից և մտել մարդկանց մոտ ծառայության: Նրանք պայքարում են իրենց ցեղակիցների դեմ և պաշտպանում մարդուն նրանցից:

340. Շ ՈՒ Ն

Մըն օրի շները հվաքվալ են, ժողով բրալ, թա՛ էս էլ մըն (մի) արդարութուն չի, վեր (որ) աստոժ մեզ ա բրալ. ա՛մեն օր պինջիլում (չգթայի տակ), մ՛հակի տակ. մընը մզանա դարկենք, քինա աստուժու կոխկը մեր բողոքն անի, բալքի (մի գուցե) մեզ էլ օրիշ հեյվանների (կենդանիների) նման շինի: Մնին հնդրում են, համ էլ վերբեզի աման տեղ շները էս պատգամավերիտ թող անեն, հաքվին (պոչի) տակը լավ վեա (հոտ) անող եղ են քյուցում, վեր ճնանչվի: Մինչև մ՛հեկ էլ (հիմի) էտ պատգամավերա քյացալ ա (գնացել է), էտ չի եկալ: Մ՛հեկ էլ ըշտեղ (որտեղ) վեր շոնը շոն

ա տեսնում, հարվին տական վեր ա օնում, գիտա (իմանա) են պատգամավերն ա, թա վեչ:

341. Կ Ա Պ Ի Կ

Ա

Աա մի ժամանակ մարդ է եղել և պարապել է ներկարարությամբ: Աստված անիծելով նրան կապիկ է դարձրել, որովհետև աշխատելուց առաջ ոչ երեսն է խաշակնքել, ոչ էլ աղոթել է: Կապիկի եղունգների կապույտ գույնը մնացել է նրա ներկարար եղած ժամանակվանից:

Բ

Կապիկը ժամանակին մարդ է եղել և պարապել է ներկարարությամբ: Ենա մի օր նեղացրել է իր մահամերձ մորը, որի համար և մայրը անիծել է նրան: Այդ օրվանից էլ կապիկն անհանգիստ ու անհույս թափառում է անտառներում:

342. Կ Ա Տ Ո Ւ

Ա

Նոյի տապանում ապաստան գտած ժամանակ առյուծը հանկարծ փոշտացել է: Նրա քթից դուրս է բնկել կատուն: Դրանից է, որ կատուն շատ նման է առյուծին:

Բ

Երբ Քրիստոսին շարչարում էին փշե պսակով, արցունքը առատ հոսում էր աչքերից և նա թաշկինակով սրբում էր: Մեկը խլում է Քրիստոսի ձեռքից թաշկինակը և նետում աղբանոց: Թաշկինակն իսկույն կատու է դառնում:

Գ

Քրիստոս հասարակ մարդու կերպարանքով հյուր է լինում մեկի տանը: Մկները նեղում են թե՛ նրան և թե՛ տնեցիներին: Քրիստոս թաշկինակը նետում է մկների վրա, որը կատվի փոխվելով բռնում է մկներին:

Գ

Հիսուսը մի գյուղում մեծ մկներ է տեսնում, որոնք շատ վնաս էին ապրիս բնակիչներին: Գյուղացիները խնդրում են նրան ազատել իրենց այդ շարիքից: Հիսուսը ծալծլելով թաշկինակը նետում է մկների վրա: Թաշկինակն իսկույն կատու է դառնում և խեղդում է բոլոր մկներին: Ասում են, թե կատուն Քրիստոսի թաշկինակն է, դրա համար էլ նրան չի կարելի սպանել:

Կ

Կատուն ըստուծու յայլուխն (թաշկինակ) ա: Մրն օր աստոծ ասալ ա. Ա կատու-յայլուխ, հինչ ես օղում, վեր քրդ հետի ինի (քեզ համար լինի): Կատուն ասալ ա. Ես օղում եմ, վեր աներումը շիմ (բոլոր) մարթիստիսա (մեծ ու պատիկ), կնեկ կուտորվեն, մնան մրն թար (միայն) պառալ, քոս կնանիք, վեր ունդունք (դրանք) ճաշ ուտելիս՝ ես ուրանց փայն (բաժին) օտեմ, տեսնան վեչ (չտեսնեն): Ըտա հետի էլ (դրա համար էլ) աստոծ ըջրդվալ ա (բարկացել), կատվին դրախտան տուս ըրալ, քիցալ երգիրը. համ էլ ասալ, որ աման եր կենոզ (վեր կացող) կլխին տա, փիշտ անի:

Ձ

Հեղ մե (մի անգամ) սուտ մարգարե մե (Մահմեդ) կիսնկտա (փորշտալ) Քրիստոսի հանեջ (առաջ), ջուխտ մե (մի դուլդ) մուկ կպատի (ընկնել) պնչներուց: Քրիստոս զուր (իբ) դաստմալ (թաշկինակ) կթալե մկնեքու հետև, կրսե. Օրհնած, բոնե դիդա (այդ) անիծած: Գաստմալ կեղնի կատու, կբոնե դմկներ: Էդ հապով (այդ պատճառով) ոն (ով) որ կատու մե սպանե, հարի (մինչև) յոթ սպատարագ շիտա, ուր հոգուն բավութեն ու թողութեն չեղնի (չի լինի):

343. Ո Չ Խ Ա Ր

Աշխարհում առաջ ոչխար չի եղել: Իսահակի համար մի ոչխար են կախում ծառից, որի գույգ ոլորուն եզջուրների մեջ էր գտնվում սրինգը: Վերցնելով այդ սրինգը՝ Իսահակը նվագում է: Գրախտում գտնվող ոչխարները սրնգի ձայնից սկսում են լաց լինել և դուրս գալով դրախտից, տարածվում են Բյուրակն (Բինգյուլ) լեռներում, այնտեղից էլ աշխարհում մեկ:

344. Ա Յ Մ

Ոչխարն աստծու ստեղծածն է, իսկ այծը՝ աստանայի: Աստված հենց որ ոչխարին հոգի է տալիս, սա իսկույն վեր է կենում, սկսում է ման դալ, իսկ սատանան ինչքան աշխատում է՝ չի կարողանում աչծին հոգի տալ: Ճարը հատած գնում է աստծու մոտ զանգատ: Աստված ասում է. Գնա, ասա՝ աստծու հրամանով վեր կաց, քայլիր: Սատանան գնում է այծի մոտ, ասում. Իմ հրամանով վեր կաց, քայլիր: Այծը տեղից չի շարժվում: Երկրորդ անգամ է գնում աստծու մոտ: Աստված դարձյալ ասում է. Գնա, ասա՝ աստծու զորութունով ել, կանգնիր: Սատանան զալիս է այծի մոտ և ասում աստծու խոսքերը: Այծն իսկույն ոտի է կանգնում: Սատանան զայրանում է, քացով խփում այծի պոչին: Գրանից է, որ այծի պոչը վեր է ջցված:

345. Խ Ո Ձ

Հիսուսն ու Մահմետը զրազ են գալիս գեանից աղբյուր հանելու: Հիսուսը խփում է գավաղանը գեանին և իսկույն մի գուլալ աղբյուր է բխում: Հերթը հանում է Մահմետին: Սա Հիսուսին տանում է այն տեղը, որ ինքը թաքուն ջրով լի տկեր էր թաղել: Խփում է մեկին, մյուսին, երրորդին, ջուր դուրս չի գալիս: Գու մի ասա, խոզը եկել, հոզը փորել, տիկը ծակել և ջուրը հանել էր: Գնում է վերջին տկի տեղը. տեսնում է, որ խոզը պառկել է տկի փոխարեն: Բարկացած Մահմետը բռնում է խոզի պոչից, ճվճվացնում ու ասում. Ա՛յ անիծված լինես դու: Հիսուսն իսկույն վրա է բերում. Քո բռնած տեղը միայն թող անիծված լինի: Այդ է պատճառն ահա, որ թուրքերը խոզի միս չեն ուտում, իսկ հայերն էլ միայն խոզի պոչն են գեն զյում:

346. Վ Ա Ր Ա Ձ

Հայոց Տրդատ թագավորը Գրիգոր Լուսավորչին շարչարելու պատճառով խոզ է դառնում և բնկնում սարերը: Մահվանից հետո նրա հոգին մտնում է վարազի մեջ և շրջում է սարերում, մինչև վերջին դատաստանի օրը: Ասում են, թե վարազին սպանելը մեղք է, որովհետև զրանով սպանած կլինես Տրդատ թագավորին: Մեղք է նաև խոզի միս ուտելը, որովհետև զրանով կերած կլինես Տրդատի միսը:

347. Է Շ

Ա

Սատանան էշի ականջին ասում է, որ ինքը գետն է նետել նրա էգին: Էշը սաստիկ վշտանում է ու սկսում է բարձրաձայն լաց լինել: Նրա գոռոցը այնքան անախորժ է լինում, որ սատանան շտապում է հաշտնելու, որ ինքը սուտ է ասել: Էշն իսկույն «հա՛, հա՛, հա՛» անելով կարում է ձայնը: Մինչև հիմա էլ, երբ էշը գոռայ է սկսում, մտաբերում է սատանայի վերջին խոսքը՝ և «հա՛, հա՛, հա՛» անելով դադարեցնում ձայնը:

Բ

Աստված մի օր կանչում է կենդանիներին, որ խելք բաժանի: Ամեն կենդանի գալիս է իր բաժինը վերցնում: Բոլորից վերջը ներկայանում է էշը: Աստված տալիս է նրան իր մոտ մնացած մի փոքր կտոր խելքը: Էշն ասում է. Բա ես էս փոքր կտոր խելքով ինչ պիտի անեմ: Վնաս չունի,— ասում է աստված,— վաղը շուտ կգաս, ականջներ եմ բաժանելու: Էշը հետևյալ օրը բոլորից շուտ է ներկայանում: Աստված մեծ-մեծ ականջներ է տալիս նրան: Դրա համար էլ էշի խելքը փոքր է, ականջները՝ մեծ:

348. Զ Ո Ր Ի

Երուսաղեմ գնալիս Քրիստոսը պատվիրում է աշակերտներին, որ մոտակա գյուղից մի էշ և մի ջորի բերեն: Աշակերտները կատարում են նրա պատվերը: Քրիստոս նստում է ջորուն, բայց սա աքացի է տալիս նրան: Քրիստոսը անիծում է ջորուն, ասելով. Անիծյալ լինես և երբեք չձնես: Այդպես էլ լինում է:

349. Գ Ո Մ Ե Շ

Ա

Նոյ նահապետը բոլոր կենդանիներից մեկական նմուշ վերցրեց իր տապանի մեջ, մոտանալով միայն գոմեշին: Երբ ջրհեղեղն սկսվեց և տապանը լողաց ջրի երեսին, գոմեշը կիսախեղդ վազեց գեպի տապանը և սկսեց կանչել՝ «նո՛յե, նո՛յե...»: Նոյը խղճաց գոմեշին և օրհնեց, որ լավ

լող տաւ, ազատվի: Այդ օրվանից էլ գոմեշը սիրում է ջուրը և բառաչելիս «նո՛յն, նո՛յն...» է կանչում:

Բ

Իսկանդերը (Ալեքսանդր Մակեդոնացի) ամբողջ ցամաքին տիրելուց հետո, ծովին ևս հարկ նշանակեց: Եվ ծովն իբրև հարկ իր հատակից սկսեց գոմեշներ նետել զեպի ափ: Դրանից է, որ գոմեշները լավ լող գիտեն և սիրում են երկար մնալ ջրի մեջ:

350. Ո Ի Ղ Տ

Ա.

Ջրհեղեղից հետո, երբ նույր տապանից դուրս եկավ, ազատ արձակեց տապանում եղած բոլոր անասուններին: Մարդիկ բազմանալով սկսեցին օգտվել ձիու, ջորու, շի, գոմեշի, կովի և մյուս անասունների ծառայութունից, միայն ուղտն էր, որ փախել էր և ծովի ափին նստած՝ հիանում էր ինքն իրենով: Անասունները զանգատվում են առյուծին, որ ուղտը ոչ մի գործ չի ուզում անել: Առյուծը գալիս է ուղտի մոտ և առաջարկում է նրան անմիջապես աշխատանքի անցնել: Ուղտն ասում է. Ո՛ւղ, ո՛ւղ... Առյուծը ջղայնացած քաշում է փայտը և հարվածելով ուղտին, ասում. Ես քեզ ցույց կտամ քո ո՛ւղը, ո՛ւղը, դու հիմա մեջքիդ կունենաս կո՛ւղը, կո՛ւղը: Ուղտը առյուծի հարվածից իսկույն բարձրանում է տեղից և կուզը մեջքին գնում է աշխատելու...

Բ

Կենդանիներին հասակներ բաժանելիս ասածուն առաջինը ներկայանում է ուղտը և ստանում է ամենամեծ բաժինը: Դրա համար է, որ նա բոլոր կենդանիներից բարձր է:

351. Ո Ձ

Ա.

Օձն առաջ թևեր է ունեցել: Աստված մի օր կանչում է նրան և ասում. Թո՛ւր՝ գնա մեռածին ասա՛՝ «պատանդ մաշի, տուն արի»: Օձը թռչում է, գնում ասում՝ «Քարդ մաշի, տուն արի»: Դրանից հետո նորից գնում է

աստու մտա: Աստված հարցնում է. Ասեցի՞ր: Օձը, թե՛ Այս՛: Աստված թե՛ Ի՞նչ ես ասել: Օձը թե՛ Ասել եմ՝ բարդ մաշի տուն արի: Աստված բարկանում է, անիծում օձին, ասելով. Ուտելդ հող լինի, շարժվելդ էլ փորսոդ: Գրանից հետո օձի թևերը վերանում են և նա սկսում է փորսոդ տալով շարժվել ու հող ուտել:

Բ

Օձն ու մարդն առաջ բարենկամ են եղել և սպրեկ են հաշտ ու խաղաղ: Մի օր մարդու զավակը կացնով սպրնում է օձերի թագավորի գեղեցկուհի կնոջը: Գրանից հետո օձերը թշնամանում են մարդու հետ և աշխատում են վրիժառու լինել նրանից:

Գ

Մի հայ հրացան է արձակում կատաղած ուղտի վրա, բայց՝ չի դիպչում: Ուղտը բնկնում է նրա ետևից: Հայը շունչը կտրած ցանկապատից իրեն աչդի է նետում: Խոտերի միջից հանկարծ մի լող (լորտու) է դուրս գալիս և խաթթելով՝ սպանում է կատաղած ուղտին: Գրանից հետո հայերը սկսում են պաշտել լողին՝ նրան ազգակից համարելով:

352. Ի Շ Խ Ա Ն Ա Ո Ի Կ

Ա

Փամանակին Գյուկ-շայ կամ Ճրտան գետից միայն մի տեսակ սև ձուկ էր դուրս գալիս, որը վնասում էր ուտողին: Այս կողմերում սպրոդ մի մարդ՝ Իշխան անունով, որ թողնելով աշխարհային կյանքը, ճգնավոր էր դարձել, փաշաից ձուկ է շինում և նետում գետը: Փամանակ անց նույն գետից սկսում է դուրս գալ մի նոր հրաշալի ձուկ, որը ճգնավորի անունով կոչվում է Իշխան:

Բ

Գէլպ լինի երբեմն ելանել փոխանակ ձկան՝ բաղձութեան օձից ի ծովակէ անտի բնդ գետն, յորոյ տեսլենէ զարհուրեալ հասարակութեան՝ տաբակուտին: Այլ իշխան ոմն բարեպաշտօն ժողովեալ գհասարակութիւնն դիմէ առ Ասատուած աղօթիւք և արովք՝ առ անանկս. և հայցէ ի նաւել ի մարդիկ ի սնունդս նոցա՝ զոր աստուացուցեալ է նախախնամութեամբն.

ատյա թէ դայն կամի, եղիցին կամք բարձրելոյն: Ի ջերմեանդութենէ աս-
տի բառ խնամոց տեսան դառնան օձք անդրէն ի ծովակն և ելանէ ճուկն
առատութեամբ բառ անցելոցն: Ապա հասարակութիւնն ՚ի արիաւոր ջեր-
մեանդութեան իշխանին, անուանէ զճուկն մի ի տեսակաց անտի Եշխա-
նաձուկ յանուն նորա:

353. Լ Ե Կ Ե Ո Ն — Լ Ե Վ Ի Ա. Թ. Ա. Ն

Ա.

Սվկիանու մեջ ճուկմ կա՝ անունը Լեկեոն է: Ատ ճուկը անքան էրկան
է, օր ինքն իրեն պոչը չի ճանշե, գիտե թը ուրիշինն է, միշտ կէնե թը
(անում է, թե) բոնե: Ատոր դեորսն ա (կուրծքը) զառ վարաղ (սակեզօձ) է,
եփոր կէնե թը պոչը բոնե՝ գեորսը դառնա կը էրկինք, փայլխտե կը (փայլ-
փրլում է): Եփոր ասիկ պոչը բոնե, աշխարհս վար պտի անցնի: Աս
ճուկը Ղաֆար դոճա (ահագին) սարին բոլրտիքը (չորս կողմը) պարտի
կը: Վեց ամիսը ժումըմ (մի անգամ) մե պտուարմ կէնե: Եփոր պարտի
պրծնի կը՝ անօթնա կը (բաղցում է), բանա կը բերանն ու ալմ (բազա-
կանին) ջուր կու կուտա, եթե դունչը դնե կը սարին, ջուրը թափլե կը (նե-
տել) սարի գլուխը: Թափլե կը սարի գլուխը թը չը՝ սարի գլխեն սեղաֆմ
(հեղեղ) պրծնի, ծառ, բար, դալ, առջ, ասլան (առյուծ), ինչ օր ռասա դու-
գա՝ բշե բերե ատ ձկան բերանը լըլե կը (լցնում է): Զուկը ուտելուն կուտե,
մնացածը առկները խփե ու ֆնչալեն դուս ֆշե կը (փշել), Սամի քամին
(սամում) ինչ է, օր Մեռած ծովի դրաղեն (կողմից) փշե կը, բշար (հենց)
ատ ձկան շունչն է:

Բ.

Կա Լեխաթան անունով մի ճուկ, որը պատել է երկրի շորս կողմը, այն-
պես որ գլուխը հասել է պոչին, հագլիվ մեկ թզաշափ հեռավորութեամբ:
Նա չգիտի, որ իր քթի առջեկինը սեփական պոչն է, ուստի շարունակ թշնա-
մարար հետամտում է կծել ու բոնել այն: Սակայն, Լեխաթանը չի կարո-
ղանում հասնել պոչին, որովհետե ստեղծված օրից մինչև աշխարհի վերջը
մազաշափ անգամ չի աճում: Եթե նրան հաջողվի բոնել իր պոչը, այն ժա-
մանակ աշխարհը ջարդ ու փշուր կլինի: Երբ Լեխաթանն իր պոչը բոնելու
համար շարտամներ է անում, երկիրը ցնցվում է և երկրաշարժներ են լի-
նում: Լեխաթանի գլխին մի շատ մեծ ազամանդ կա, որը գիշեր-ցերեկ

լույս է տալիս: Երբ նա շարժվում է ջրի մեջ, գլխի ադամանդի լույսը փալլվում է աշխարհի այս ու այն կողմում:

354. Կ Ր Ի Ա

Ա

Կրիան առաջ գող և շատ վարձ առնող ջրադացսյան է եղել: Աղքատի մեկը մի օր անիծում է նրան անիրավ վարձ վերցնելու համար և ասում. Քեզ տեսնեմ այդ կոկոշը (դրմի աման, որով վարձն են շափում) գլխիդ ման գալիս: Աղքատի անեծքը անմիջապես կատարվում է, և ջրադացսյանը կրիա է դառնում:

Բ

Ժամանակին կրիան մարդ է եղել: Մի անգամ ճանապարհ գնալիս Քրիստոսն ընկերանում է նրան: Գետի ափին նստում են հանգստանալու: Մարդը հանում է պաշարը և հյուրասիրում է Քրիստոսին: Հացի ժամանակ Քրիստոս հարցնում է նրան, թե ինչ կցանկար ունենալ: Մարդը նայում է շուրջը, տեսնում է գետափի անհամար քարերը և ասում. Կուզենայի, որ այս քարերը ոչխար դառնային, ես էլ հովիվ, թասը բաշլուղիս (գլխանոց) մեջ դրած ման գայի և որ ոչխարից ուզեի՝ կթեի, ուտեի: Քրիստոս խաշակնքում է ու անհետանում: Գետափի բոլոր քարերը ոչխար են դառնում: Մարդը հավարում է նրանց և սկսում է ապրել հարուստ և երջանիկ: Ժամանակ անց Քրիստոս աղքատի կերպարանքով գալիս է այս մարդու մոտ և մի քիչ կաթ ուզում: Հովիվը բաց է թողնում շներին, որ պատառոտեն նրան: Քրիստոս անիծում է՝ և ոչխարները քար, հովիվը կրիա, իսկ նրա սիրած թասն էլ կրիայի մեջքի պատշանն է դառնում:

355. Գ Ո Ր Տ

Սա առաջ ծոցվոր (հղի) հարս է եղել: Սկեսրայրը նկատելով, որ հարսն առանց քաշվելու վերցնում և ուտում է սրտի ուղածը, թթել է երեւին: Խեղճը ամոթից իսկույն գորտ է դարձել և մտել ջուր:

356. Բ Ա Ձ Ե

Մի պատավ (Տիրամայրը) աղբյուրի ջուրը վերևից պղտորելու համար անիծել է բազեին, որ ամառվա երեք ամիսներին ջուր չկարողանա խմել:

(շուրն աչքին արյուն երևա): Այդ է պատճառը, որ բազեն ամառվա ամիսներին ծարավից միշտ ծվում է:

357. Բ Ո Ւ

Ա.

Եկեղեցուց տուն դառնալով պառավը մեռած է տեսնում իր Պողոս անունով միևուճար որդուն: Մանր վշտից ձեռները դլխին խփելով նա խնդրում է ասածուն, որ իրեն թռչուն դարձնի: Աստված լսելով պառավի խնդիրքը նրան բու է դարձնում: Այդ օրվանից պառավը ո՛չ հանգիստ ունի, ո՛չ էլ քուն: Նա գիշերները աղիողորմ ձայնով շարունակ կանչում է որդուն՝ «Պողո՛ս, Պողո՛ս...» ասելով:

Բ

Կույր բուն ժամանակին եզնարած է եղել: Կյուրղի անունով իր ընկերոջ հետ նա մի անգամ կորցնում է եզները: Երկար որոնում են, բայց չեն գտնում: Երբ գիշերը վրա է հասնում, երկուսն էլ ցավից ու երկյուղից բու են դառնում: Դեռ մինչև հիմա էլ նրանք որոնելով կորած եզները, հարցնում են իրար.

- Կյուրղի հե՛յ:
- Հե՛յ, հա, հե՛յ:
- Եզը գտա՞ր:
- Չէ՛, հա չէ՛:
- Վա՛յ, հարա՛ հա՛...

Գ

Եզն արածացնելիս Սհակը խոսքով է ընկնում քրոջ հետ և կորցնում է եզանը: Երկար որոնումներից հետո, քույր ու եղբայր դատարկ տուն են գալիս և եզածի մասին պատմում խորթ մորը: Սա անիծում է նրանց և դուրս անում տնից, պատվիրելով առանց եզան տուն չվերադառնալ: Երկար և գուր որոնումներից հետո, քույր ու եղբայր հուսահատ դիմում են ասածուն, թեև խնդրելով նրանից: Աստված լսելով նրանց խնդիրքը՝ բու է դարձնում: Ասում են, թե մինչև հիմա էլ քույր ու եղբայր փնտրում են իրենց կորած եզանը, հարցնելով իրար.

- Սհա՛կ...
- Հե՛յ...
- Գտա՛ր...
- Չէ՛...

Կ

Վար անելիս լծան տակից անհայտանում է երկու գլուղացիների եղ-
ներից մեկը: Նրանք սարերում ու անտառներում երկար փնտրում են
իրենց կորուստը, շարունակ կրկնելով միևնույնը.

- Գտա՛ր...
- Չէ՛...:

Ճակատագիրը խղճարով նրանց՝ գիշերային բու է դարձնում: Նրանք
շարունակում են փնտրել կորած եզր հարցնելով իրար.

- Գտա՛ր...
- Չէ՛...:

Ն

Երկու եղբայրներ կորցնում են իրենց միակ քրոջը: Գնում են նրան
գտնելու: Փնտրելիս շարունակ կրկնում են.

- Գտա՛ր...
- Չէ՛...: Երկար որոնումից հետո, նրանք բու են դառնում և շարու-
նակում են կրկնել նույն հարց ու պատասխանը:

Չ

Եղբայր ու քույր կորցնում են իրենց գառանը: Գնում են գտնելու:
Փնտրելիս շարունակ հարցնում են իրար.

- Գտա՛ր:
- Չէ՛...: Երկար որոնումից հետո, նրանք բու են դառնում:

Է

Բուն առաջ մի ծուլլ ու անպետք մարդ է եղել, որը չի կարողացել
իրեն շոր անգամ ճարել: Մտտիկները մի օր նրան շոր են տալիս և հետ-
ները եկեղեցի տանում: Հանկարձ նրանք հարձակվում են ծուլլի վրա,
հետ վերցնում տված հագուստները և տկլոր վիճակում թողնում բազմու-

թյան մեջ: Ծուլլին օգնության են հասնում թռչունները: Ամեն մեկը մի-մի փետուր տալով, ծածկում են նրա մերկությունը և բու դարձնելով թոցնում իրենց հետ: Սակայն, ապերախտ ծուլլը թռչունների պարտքը տալու փոխարեն ամեն գիշեր ուտում է նրանցից մեկին: Թռչունները որոշում են, որ ծուլլին տեսնելուն պես մի լավ պատժեն նրան: Դրա համար է, որ բուն փախչում է լույսից և միայն գիշերներն է երևում:

358. Վ Ա Յ Ա Ն Հ Ա Վ Ք

Ջրհեղեղեն էտե աստված հրամայեց օր հավքերը փոսեր փորեն, ջրերը անտեղանք (այնտեղ) լցվին: Քիտտուն (բուլոր) հավքերը թափան փոսեր փորեցին, սալթ (միայն) վայան հավքը չեկավ, շաշխատավ. ըսաց (ասեց). Ինչո՞ւ է պետք ջուրն, օր վարդևորի շոքին փոս փորեմ: Աստված հրամայեց, օր իրեք ամիս ատ հավքը ջուր չխմե: Տեյմ՝ օր հիմի ա (մինչև հիմա էլ) վարդևորի ամսեն տեյ (մինչև) Ղոչի ամիսը, ատ վայան հավքը հեշ ջուր չի խմե: Չայի (գետ) վրա օր գիշնի, շայը արուն-թարախ կտոփ կը. սալթ (միայն) քարերի մեջ մնացած անձրևի ջրեն խմե կը, գելլե (բարձրանում է) երկնքի էրեսը, «վա՛յ, վա՛յ» էնելով պտըտի կը (պտույտ է գալիս):

359. Չ Ղ Զ Ի Կ

Ա.

Մկան թագավորը հրաման է տալիս, կանչում մոտ շղջիկին և ասում է. Ա՛յ անպիտան, դու որ մուկ ես, ո՞ւր ես թաքնվում, ինչի՞ տուրք չես տալիս: Չղջիկը բաց է անում թևերը և ասում. Ես ինչի պիտի տուրք տամ քեզ, չես տեսնում սրանք, ես թռչուն եմ, ես ո՞րտեղի մուկն եմ: Մկան թագավորը գրում է թռչունների թագավորին, թե. էս տեսակ մի թռչուն կա, ինչի՞ դու նրանից տուրք չես վերցնում: Թռչունների թագավորը էս որ լսում է, կանչում է շղջիկին, ասում է. Թե որ թռչուն ես, մեր օրենքը ինչի՞ ես խախտում, ինչի՞ տուրք չես տալիս: Չղջիկը բաց է անում բերանը, ցույց տալիս ատամները և ասում. Ես մուկ եմ, թռչունը բա ատամներ կունենա՞: Թռչունների թագավորը մնում է շվարած, գլուխը կորցրած: Էսպես շղջիկը ևրկուսին էլ խաբելով, մինչև հիմի էլ իր համար հանգիստ ապրում է առանց տուրք տալու:

Բ

Հավք մի կա, թև ունի, բնբուլ չունի, բերանը կմանի (նման է) մկան. նեա (ոչ) շիտակ (խակահան) մուկ ա, նեա շիտակ հավք: Էսի (սա) թռավ գնաց հավքորեից մոտ. հավքեր իշեցին (նայեցին) էդոր (դրա) բերան, էգոր ղըլըղ (կերպարանք), ըսեցին. Գու իսկի լե (բուրբուլին էլ) մեզնից չես: «Օր ձեզնից չիմ, պա հորի՞ն (ինչու) կթոշիմ»: Հավքերու մեկն ըսեց՝ մեզնից ա, մեկն ըսեց՝ մեզնից չէ. հրա իրուր (իրար հետ) կովեցան: Խելքով հավք մի կեր (կար) հոնի (այնտեղ), ըսեց. Աղբեր, մեզնից-մեզնից, օր թա (եթե) հավք ա, թրղ խետ մզի (թող մեզ հետ) խարճ (հարկ) տա: Օ խարճ ուզին, չղջիկ փախավ զնաց մկներու մոտ. «մուկ իմ», ըսեց: Մըկներն էլ օ խարճ ուզին, էլավ ընկավ չուր: Մկա (հիմա) էնթի (դրա) համար) գիշերը կթոնա:

360. Ա Ղ Ա Վ Ն Ի

Սա լեզու չունի, կարողանում է միայն «վո՛ւ, վո՛ւ» անել: Երբ նոյր տապանից բաց է թողել նրան լուր բերելու, նրանից առաջ արձակված ագռավը հարձակվել է աղավնու վրա և կծել է նրա լեզուն: Չնայած դրան, աղավնին գտել է հնարը նոյին ավետիք տալու. կարել է ծառի կանաչ ճյուղ և տարել, որից նոյր հասկացել է, որ չուրն արդեն ցամաքել է: Այս պատճառով էլ նոյն անիծել է ագռավին և օրհնել աղավնուն:

361. Տ Ա Տ Բ Ա Կ

Ա

Սա ժամանակին աղջիկ է եղել: Մի անգամ հայրը քաղաքից նրա համար շորացու կտոր (շիլա) է բերել, բայց աղջիկը չհավանելով՝ չի կարել: Հայրը բարկացել է և անիծել, ասելով. Երբ իմ բերած կտորիս չես հավանում, գնա թող աստված քեզ բմբուլից շորեր տա: Աստծու հրամանով աղջիկն իսկույն տատրակ է դարձել և շարունակ կրկնել է.

«Գուքը կու-գու, ամին էկել ա,

Գուքը կու-գու, ինչ բերել ա.

Գուքը կու-գու, թոփով շի՛լա.

Գուքը կու-գու էրեսն ի՞նչ ա:

Գուքը կու-գու, ես ուզում չեմ:

Բ

Քույր ու եղբայր իրիկնապահին անտառ են գնում կորած հորթերը որոնելու: Այնքան են ման գալիս, որ ուշ գիշեր է դառնում: Մնում են անտառում և տատրակ դառնում: Մինչև հիմա էլ նրանք «թֆյո՛ւ-թֆյո՛ւկ» անելով ձայն են տալիս իրար և փնտրում են կորած հորթերը:

362. Կ Ա Ք Ա Վ.

Ա

Սա ժամանակին հարս է եղել: Մի օր, խմոր հունցելիս սկեսուրը բարկացել է վրան, թե ինչու է խմորը պինդ հունցել: Հարսը հակառակել է սկեսուրին, ասելով, որ խմորը կակուղ է: Սկեսուրը անիծել է հարսին, և նա իսկույն կաքավ է դարձել: Մինչև այսօր էլ հարսը հակառակում է սկեսուրին, անդադար կրկնելով՝ «կակո՛ւղ ա, կակո՛ւղ ա»:

Բ

Երգ շարիող և խոպոտ ձայն ունեցող թռչունները նախանձից գնացին արծվի մոտ գանգառ, թե՛ կաքավները անբան, անգործ, շարունակ երգում են և մեր հանգիստը խանգարում: Արծիվն ինքն էլ երգ չէր սիրում, ուտի հրամայեց, որ կաքավներն այլևս չերգեն: Եվ կաքավները լուռ ու մուռն մնացին: Երբ հետագայում արծիվը նորից թույլ տվեց կաքավներին երգելու, նրանք միայն «կրղ-կրղա» կարողացան անել:

Գ

Կոտայաշտ Սուրեն իշխանը, երբ փնտրում էր քրիստոնեություն ընդունած իր որդուն, կաքավները մատնում են նրան, և հայրը գտնում ու սպանում է որդուն: Մատնիչ կաքավները իրենց կտուցներն ու ոտները թաթախելով նահատակի արյան մեջ, այդ օրվանից դառնում են կարմրատոտիկ և կարմրակտուց: Ասում են, թե դրանից հետո կաքավները զրդչացել են իրենց արարքի համար, և ներում են խնդրել Լուսավորչից, երբ սա նահատակի մարմնի ընկած տեղում վանք էր կառուցում: Այդ է պատճառն ահա, որ կաքավները ամբողջ օրը իրենց կտուցները քսում են հողին ու քարին, նրանց վրա եղած արյան հետքը ջնջելու, բայց իզուր... Թեև նրանք ներում ստացել են, բայց արյան գույնը մնացել է կտուցներին, որպեսզի ամեն օր հիշեն իրենց սխալը:

363. Բ Լ Բ Ո Ւ Լ

Աստված Ադամին ստեղծելուց հետո, տեսնելով որ նրա համար միայնակ ապրելը շատ տխուր է, ասում է, որ նա իր համար մի ընկեր բնորոշելով Ադամն ընտրում է բլբուլին: Սակայն, այս անգամ էլ բլբուլի ընկերն է մնում միայնակ ու սկսում է տխրել: Դրա համար էլ աստված ստեղծում է Եվային, և բլբուլին վերագործնում իր նախկին ընկերոջը:

364. Կ Ռ Ռ Ի Ն Կ

Ասում են, թե կուռնկ սպանելը մեծ մեղք է: Երբ հրացանը աչքիդ առնես նշան բռնելու, կուռնկն իսկույն դառնում է գեղանի հարս՝ ծծկեր մանուկը կրծքին:

365. Մ Ի Մ Ե Ռ Ե Ա Կ

Ա

Սա ժամանակին մի ճարտար ու քաղցրախոս երեխա է եղել: Խորթ մայրը, ատելով նրան, սուտ հիվանդ է ձևացել և պահանջել է ամուսնուց, որ կտրի դավակի ճկույթը և տա իրեն ուտելու, որպեսզի առողջանա: Ամուսինը ակամայից կատարել է շար կնոջ կամքը. կտրել է երեխայի ճկույթը, որից նա մեռել է: Երբ ամուսինը երեխայի ճկույթը տարել է կնոջը, որ նա ուտի և առողջանա, ճկույթը հանկարծ ծիծեռնակ է դարձել ու թռել է, երգելով.

Ծիծեռն եմ հա, ծիծեռն եմ,

Հորը մորթած ծիծեռն եմ,

Մորը կերած ծիծեռն եմ.

Թռել, ծիծեռնակ եմ դառել:

Բ

Ճնճղուկը զնացել, հանզգրել է աստծու վառած ճրագը: Ծիծեռնակն իսկույն վրա է հասել ու նորից վառել: Դրա համար էլ նա սուրբ է համարվում: Ծիծեռնակին ոչ միայն սպանել, հայհոյել էլ չի կարելի: Նրան դիմելով այսպես են ասում.

Ծիծեռնակ, ծիծեռնակ,

Աստծու արդար հավիկ.

Ով քեզ քար նետի,
Թող ճկույթից արշուն նետի:

Գ

Մի անգամ խայթող սողունները հավաքվում և խորհուրդ են անում, որոշելու համար, թե ո՞ր կենդանու արշունն է ամենից քաղցր: Երկար վիճելուց հետո, ուղարկում են մոծակին, որ գնա և փորձի բոլոր կենդանիների արշունը: Մոծակը խայթում է բոլորին և գտնում, որ ամենից քաղցրը մարդու արշունն է: Երբ մոծակը վերադառնում է դեկուցելու, ծիծեռնակը հարձակվում և սպանում է նրան:

Դ

Ասում են, թե սա դարիբ-դուրբանի (պանդուխտ) նման գարունը բացվելուն պես գալիս է մեր կողմերը, իրեն համար տուն ու բուն շինում, ձագ հանում: Իսկ երբ վրա է հասնում ուշ աշունը, հավաքում է գերդաստանը և գնում Երուսաղեմի կողմերը: Աստծու անմեղ թռչունն է, մարդկանց բախտի ու հաջողության նշանը: Ով վնաս տա ծիծեռնակին, չի ապրի:

366. Ա. Բ. Ա. Գ. Ի. Լ.

Ա

Ասում են, թե արագիլներն իրենց երկրում մարդ են: Երբ մոտենում է չվելու ժամանակը, նրանք գալիս են գետի մոտ, լողանում ջրերում, թռչունի փետուրներ հագնում և ճանապարհ ընկնում դեպի մեր երկիրը: Վերադարձի ժամանակ նրանք հավաքվում են մի բարձր սարի, մատաղ անում աստծուն, լողանում գետում և նորից մարդ դառնալով, գնում իրենց երկիրը: Ասում էլ են, որ արագիլն ամեն տարի խեղդում է իր ձագերից մեկին՝ աստծուն մատաղ անելու համար:

Բ

Մի կին լվացվելիս ապարանջանը թողնում է աղբյուրի մոտ: Վերագառնում է վերցնելու, բայց ապարանջանը այլևս չի գտնում: Ընկնում է երկրե-երկիր: Հանդիպում է հերկ անող մի գյուղացու: Սա մտերմաբար

խոսում է կնոջ հետ, տալիս նրա անունը: Պարզվում է, որ գյուղացին կնոջ բակի ծառին բույն ունեցող արագիլն է, որ հասնելով արագիլների երկիրը, նորից հողագործ է դարձել...

— Մի՛ փնտրիր ապարանջանդ,—ասում է հողագործը,—ես եմ վերցրել, որ ուրիշները չցողանային: Քաբքրել եմ բնիս տակ, հանգիստ կաց:

Երբ գարունը մտանում է, արագիլների երկրի հողագործները գալիս են գետի ափը, լողանում, թևեր հագնում, իրենց հյուրին էլ մի գույգ թևեր են պարզեում, բուրն էլ դառնում են արագիլներ և երամ կապած վերագառնում են Բուլանբիս:

367. Հ Ո Պ Ո Պ

Ա.

Հարսը խմոր հունցելիս գործը կիսատ թողած սկսում է սանրել մագերը: Հանկարծ վրա է հասնում սկեսուրը և տեսնելով նրան այդ վիճակում, ասում է. Հո՛, պո՛, պո՛, պո՛..., էդ ինչ ես անում: Հարսն ամոթից ու վախից դառնում է հոպոպ թռչուն, սանրը գլխին: Մինչև հիմա էլ նա կրկնում է սկեսուրջ ասածը. «Հո՛, պո՛, պո՛, պո՛...»:

Բ.

Ժամանակին հարսը տանը լողանալիս է լինում, երբ հանկարծ ներս է մտնում սկեսրայրը: Սաստիկ ամոթից նա հոպոպ թռչունն է դառնում և սանրը գլխին երգիկից դուրս թռչում:

Գ.

Հոպոպը ժամանակին գեղեցիկ աղջիկ է եղել, սիրահարված մի կտրիճ երիտասարդի: Մնողները, հակառակ իր կամքի, նրան ամուսնացնում են մի ուրիշի հետ: Հարսնաբազմիքի միջոցին աղջիկը հիշում է սիրածին և ինքն իրեն ասում է. «Ա՛խ, երանի թե թռչուն լինեի, սար ու ձոր ընկնեի, սիրածիս գտնեի»: Աստված անմիջապես կատարում է նրա խնդիրը: Աղջիկը սանրը գլխին թռչուն է դառնում և դուրս թռչում բազմիքից: Մինչև հիմա էլ նա հառաչելով թափառում է սար ու ձոր, փնտրում սիրածին և կանչում. Իպի՛ւյ... կուկո՛ւ...:

368. Ս Հ Ա Կ Թ Ռ Չ Ո Ւ Ն

Լինում են երկու որբեր՝ քույր ու եղբայր: Մի երեկո, երբ եղբայրը (Սահակ անունով) սանրելիս է լինում քրոջ մազերը, հանկարծ նրան հափըշտակում են: Դժբախտ քույրը խնդրում է աստծուն իրեն հավքի թևեր տալ, որպեսզի գնա գանի եղբորը: Աստված անմիջապես կատարում է նրա խնդիրքը: Թռչուն դառած քույրը, սանրը գլխին, այն օրվանից շրջում է լեռներում ու անտառներում, շարունակ կրկնելով եղբոր անունը. Սըհա՛կ, Սըհա՛կ, Սըհա՛կ...

369. Կ Կ Ո Ւ

Ա

Հարսը ծառերից ճոճը է կապում, երեխային գնում մեջը և գնում քաղհան անելու: Երբ ժամանակ անց վերադառնում է, երեխային այլևաչի գտնում: Յավից և սկեսուրի վախից նա թռչուն է դառնում և «կո՛ւ-կո՛ւ» կանչելով սկսում է փնտրել երեխային:

Բ

Խորթ մայրը փայտ բերելու համար տղային ու աղջկան անտառ է ուղարկում: Սե օձը խայթում է եղբորը: Երկար ողբալուց հետո նրա դիակի վրա, քույրն ինքն իրեն ասում է. «Եղբորից» հետո ես այլևս ինչ պետք է անեմ. ավելի լավ է կկու դառնամ, ընկնեմ սարերը»: Խոսքը դեռ բերանին, ասածու հրամանով, կկու է դառնում և ընկնում սարերը՝ «կո՛ւ-կո՛ւ» կանչելով:

370. Բ Ե Թ Ո Ւ Կ Ո Ւ Գ Ա Գ Ո

Ա

Տանջահար մի որբ աղջիկ է եղել՝ անունը Բեբուկ: Հազիվ ձնհալը սկսած, երբ դեռ տեղ-տեղ նոր էին ծլում լեռնային բանջարները, խորթ մայրը ստիպում է քրոջն ու եղբորը, որ կիսամերկ ու բոբիկ ման գան սարերում և առաջինը իրենք տուն բերեն գարնան բանջարը: Եվ թշվառ որբուկները սար ու ձոր ընկած բանջար հավաքելիս, շեն նկատում, որ Բեբուկի շալակի տոպրակի տակի կարը քանդված է, և քույր ու եղբայր, ինչքան լցնում են տոպրակը, քիչ հետո տեսնում են, որ դատարկ է: Եղ-

բայրը դայրացած քրոջ վրա, բանջարահավաքի բուժ դանակը խրում է նրա կողք: Հետո, տեսնելով, որ քրոջ կողքից արյուն է հոսում, սկսում է լայ ու ողբալ, նույն դանակով ինքն իրեն վիրավորել և հուսահատ կանչել. *Բերո՛ւկ, Բերո՛ւկ, Բերո՛ւկ, խղճա եղբորդ, արթնացի՛ր...*

Նա աղեկատուր ձայնով այնքան է տալիս քրոջ անունը, ծնրադրում, համբուրում և աղերսում նրան, որ Բերուկը թոշուն դառնալով թառում է եղբոր ուսին և ինքն էլ նրա նման ողբում ու կանչում է. *Բերո՛ւկ, Բերո՛ւկ, Բերո՛ւկ...*

Անտառների փերը (սուրբ), խղճալով, եղբորն էլ է թոշուն դարձնում:

Այգ օրվանից քույր ու եղբայր որբերը սկսում են Բերուկ կոչվել, և թևածելով սար ու ձոր՝ Բերուկ, Բերուկ... կանչել:

Բ

Խորթ մայրը տղային ու աղջկան ուղարկում է կանկառի (փշի մի տեսակ): Երկար որոնումներից հետո հազիվ մի քիչ կանկառ են հավաքում և լցնելով խորթ մոր տված ծակ տոպրակը, գալիս են տուն: Ճանապարհին աղջիկը եղբոր ձեռքից առնելով տոպրակը, դարմանքով տեսնում է, որ մեջը կանկառ չկա: Կարծելով, որ եղբայրն է կերել, սկսում է դատապարտել նրան: Սա իր անմեղությունն ապացուցելու համար միամտորեն ասում է. Քույրիկ, եթե չես հավատում, փորս բաց արա, տես: Քույրն էլ նույնպիսի միամտությամբ սրածայր քարով ճեղքում է եղբոր փորը և համոզվում, որ այնտեղ իրոք կանկառ չկա: Չայն է տալիս եղբորը, որ նորից գնան կանկառի: Բայց ոչ մի պատասխան չի լսում: «Գա՛գո, գա՛գո, գա՛գո» (եղբա՛յր, եղբա՛յր, եղբա՛յր) կրկնում է նա շարունակ, դիմելով եղբորը, բայց իզուր, եղբայրն արդեն մեռած էր: Խեղճ աղջիկը օրերով լաց է լինում և մի օր էլ թոշուն է դառնում, և ծառից-ծառ թռչելով, ողբագին կանչում է. *Գա՛գո, գա՛գո, գա՛գո...*

371. Հ Ա Վ Ա Ղ Ա Ս Ա Ն

Մի կին է եղել, որը շափազանց սիրել է իր ամուսնուն: Սա գնացել է պանդիտություն և այլևս չի վերադարձել: Կինն իր սերն ամբողջովին սովել է նորածին որդուն: Մի օր էլ արծիվը օրորոցից փախցնում է երեխային: Ահավոր վշտից ճնշված խեղճ կինը գառնում է Հավալասան թրոշունը: Նա թռչում է շարունակ ու ողբագին կանչում, և հանգիստ է առնում միայն այն ժամանակ, երբ սրտից երեք կաթ արյուն է կաթում:

372. Ա. Գ. Ռ. Ա. Վ.

Ա.

Երբ Կալենը սպանում է Աբելին, Ադամն սկզբում կարծում է, թե Աբելը քնած է: Սակայն, շուտով տեսնելով, որ նա մեռած է, պատանում է ու թաղում: Աստված խղճալով Ադամին, ուղարկում է ագռավին, որ ասի Աբելին, թե՛ «Պատանդ մաշիր եկ»: Ագռավը փոխանակ այդպես ասելու, ասում է. «տապանդ մաշիր եկ»: Աստված բարկանում է ագռավի վրա, անիծում նրան և ասում. Բերանդ դրած յոթ պատառից մեկը միայն կույ գնա: Դա է պատճառը, որ ագռավն այնքան անկուշտ է. նրա կերած յոթ պատառից միայն մեկն է կույ գնում:

Բ.

Երբ Նոյ նախապետը տապանից ուղարկում է ագռավին լուր բերելու, նա գնում և այլևս չի վերադառնում: Ուստի Նոյը անիծում է ագռավին և ասում. Կերածդ փորդ չգնա, բողազդ ծակվի, թափվի: Այդպես էլ լինում է:

373. Կ Ա. Չ Ա. Ղ Ա. Կ

Ա.

Կաշաղակը մարդուն բարեկամ է եղել, հասկացել է նրա լեզուն: Նա վաղորոք իմացել է, թե ինչ է կատարվելու (տունը հչուր է գալու, դարիբից լուր է ստացվելու) և այդ մասին հայտնել է մարդուն: Մի անգամ կաշաղակն անգիտությամբ հանում է երեխայի աչքը: Մարդը զայրանալով տանից դուրս է անում կաշաղակին: Սա ընկնում է շուկրը, բայց չի մոռանում իր հին բարեկամութունը: Նորութուն իմանալիս գալիս նստում է մարդու տան պատին կամ ծառի ճյուղին և այնքան չրոթ-չրոթում, մինչև որ մեկը դուրս է գալիս տանից և շնորհակալութուն է հայտնում կաշաղակին նրա բերած նոր լուրի համար, որից հետո կաշաղակը թռչում գնում է:

Բ.

Մի անգամ կաշաղակը նստելով պառավի տան կտուրին ավետում է նրան, որ որդին վերագառնալու է օտարութունից: Առանց հասկանալու նրա ավետիբը, պառավը մի կտոր հաց է նետում: Կաշաղակն իսկույն

տանում, տալիս է պառավի որդուն, որը սաստիկ քաղցած է լինում: Հետո վերադառնալով նորից նույն բանն է ալիտում և մի կտոր հաց և ստանալով, տանում է պառավի որդուն: Նույնը կրկնվում է մի քանի անգամ, մինչև որ պառավը ձանձրանալով, քար է նետում կաշաղակին: Սա առնում է քարը, և տանում նետում պառավի որդու գլխին, որը իսկույն մեռնում է: Պառավը գալիս է մեռած որդու մոտ և ճանաչում իր նետած քարը: Դրանից հետո այլևս քար չեն նետում կաշաղակին, այլ միշտ հաց են տալիս ու ասում. Բարին մեզ, շարը թշնամուն:

374. Ա Ն Մ Ե Վ

Տղամարդկանց երկու կին առնելու սովորովյալ առիթով կանայք ժողով են անում, թե ինչու պետք է նրանք երկու կին առնեն, իսկ իրենք չպետք է երկու ամուսին ունենան: Աղերսագիր են պատրաստում, կնքում և անձեղի ոտքին կապելով ուղարկում աստծուն: Այդ օրվանից մինչև հիմա, երբ անձեղը սկսում է խոսել, կանայք իրար հուսադրելով ասում են. «Բարի լուր կա, բարի լուր կա»:

375. Ճ Ն Ա Ղ ՈՒ Կ

Ա.

Նույնահապետը կենդանիներին տապանի մեջ առնելիս բոլորի ոտքերը կապել էր: Ջրհեղեղից հետո, նա մեկ-մեկ արձակելով կենդանիների կապած ոտքերը, բաց է թողնում նրանց: Ճնձղուկը շհամբերելով իր հերթին՝ կապած ոտներով դուրս է թռչում տապանից, և դրանից հետո մնում միշտ այդպես ոստոստող:

Բ

Երբ Քրիստոս դրված է լինում տապանի (շիրիմ) մեջ, ճնձղուկը սկսում է քջուջ անել այնտեղ: Քրիստոս բարկանում է և ասում. Ոտքերդ կանգնեն փոքրիդ, քայլել չկարողանաս: Դրանից է ահա, որ ճնձղուկը մինչև հիմա էլ դժվար է քայլում:

376. Չ Ա Փ Ա Ր Թ Ի Տ

Ա

Աստված հայտարարում է, թե՛ թռչուններից ով որ ամենից շուտ հասնի ինձ մոտ, ես նրան թագավոր կնշանակեմ: Արծիվն իսկույն սկսում է թռչել դեպի երկինք, բայց ճանապարհին հոգնելով, նստում է մի տեղ՝ հանգստանալու համար: Այդ ժամանակ շափարծիտը կամ չըշտթանը, թաքնված արծվի թևի տակ, հանգիստ վեր էր բարձրանում, անմիջապես դուրս է թռչում և ներկայանում է աստծուն: «Ինչո՞ւ ես եկել»,—հարցնում է աստված այդ փոքրիկ թռչունին: «Եկել եմ, որ ինձ թռչունների թագավոր նշանակես»,—պատասխանում է շափարծիտը: «Գե՛հ, որ այդպես է,—ասում է աստված,—գնա մի ճիպոտ բեր, որ ոչ կարճ լինի, ոչ երկար, ոչ ծուռ, ոչ ուղիղ»: Այդ օրից սկսած փոքրիկ ծիտը շափարների (ցանկապատների) տակ ճիպոտներ է փնտրում, և երբ գտնում է, ասում է. «Չի՛, չի՛. էս չի՛, էն չի՛...»:

Բ

Թռչունների թագավորը հրաման է տալիս՝ ով շուտ հասնի իր մոտ նրան կպարգևատրի: Սև թռչունը լսելով այդ, անմիջապես ճանապարհ է քնկնում: Չափարծտին թաքուն նստում է սև թռչունի պոչին և մտնում նրա թևի տակը: Սև թռչունը որ տեղ է հասնում, ուզում է մի քիչ հանգրստանա, լվացվի և նոր ներկայանա թռչունների թագավորին: Այդ միջոցին շափարծիտը պոչ է գալիս նրա պոչից և անմիջապես ներկայանում թագավորին: Թռչունների թագավորը նրան մեկի փոխարեն երկու պարգև է տալիս, որ իր փոքր տեղովը այդպիսի մեծ շնորհք է ցույց տվել: Չափարծտի երկու ուսերին եզած սպիտակ նշանները՝ թռչունների թագավորի աստված այդ պարգևներն են:

377. Հ Ա Վ

Ա

Հավաքվում են բոլոր թռչունները և որոշում են, եթե աստված հաջողի, միասին թռչել մի տեղ: Հավը վեր է կենում տեղից և ամբարտավանամբարտավան ասում. Ուզում է աստված հաջողի, ուզում է շահաջողի, միևնույն է, ես թռչելու եմ: Լուսարացին բոլոր թռչունները թևերին տալով

օր են բարձրանում: Միայն հավը ինչքան թափահարում է թևերը, չի կարողանում գետնից կտրվել: Էն օրվանից մինչև հիմա էլ հավն այլևս չի կարողանում թռչել, շնայած առաջ նա էլ բոլոր թռչունների պես իմացել է թռչել:

Բ

Հավն ու Ճնճղուկը մի անգամ եկել են իրար մոտ: Ճնճղուկն ասել է. Եթե աստված հրաման տա, ես կթռչեմ: Հավը պարծենալով ասել է. Աստված հրաման տա, թե շատ, մեկ է, ես պիտի թռչեմ: Ճնճղուկը դրանից հետո փորձել է թռչել և հաջողությամբ օդ է բարձրացել, իսկ հավը ինչքան փորձել է, չի կարողացել կտրվել գետնից:

Գ

Հավը շեշել շերքեղին ըսրց. Ըսօր թոփնք: Չեշել շերքեղ ըսրց. Կեցիր աստուծու մինն (աստծուց) խապար առնիմ (լուր ստանալ), տեսնամ ինչ կը հրամայե, ընանկ (այնպես) կը թոփնք: Հավը մտիկ չըտրց (չնայեց), թռավ, ընկավ գետին: Չեշել շերքեղ բարսրցավ էրկինք, շատ օ էլավ նը՝ արևը զարկեց, էրավ (այրեց) գլոխը: Ընու (նրա) համար շեշել շերքեղ կրսեն:

378. Մ Ե Ղ ՈՒ

Ա

Հոր Երանելին շատ հարուստ մարդ էր. յոթ որդի, աշխարհի հարքստությունն ուներ: Աստված ուղեց, որ նրա հավատը փորձի, դրա համար հարստությունը, զավակներին ձեռքից խլեց, իրեն էլ հիվանդացրեց: Հորն այնպես հիվանդացավ, որ որդերը ելան մարմինը կերան: Նա մեկ-մեկ վերցնում էր որդերը, դնում վերքերի վրա և ասում. Կերեք, աստված իմ փուշ մարմինը ձեզ համար է ստեղծել: Ասում են, թե մեղուները Հոր Երանելու այդ որդերից են, որ թռչուն դառնալով թռել են:

Բ

Մի անգամ մեղուներն ասում են Սողոմոն իմաստունին. «Մենք ոսկի կշիհենք, միայն թե դու թույլ տուր, որ ում կծենք մեռնի»: «Չէ՛,— ասել է Սողոմոն իմաստունը,— մարդկանց կյանքի գնով չեմ ուզում ոսկի ստա-

նալ. ավելի լավ է դուք մեզը շինեցեք և եթե որևէ մեկին կծեք, ինքներդ մեռեք: Այդ օրվանից մեղուները զգուշանում են մարդկանց կծել, որպես-
զի իրենք շմեռնեն:

379. Թ Ի Թ Ե Թ

Ա

Թիթևորը գնում է սատանայի մոտ, որ նրա աղջկան կին ուզի: Սատանան ասում է. Գնա ինձ համար ճրագ բեր, աղջիկս տամ քեզ: Թի-
թևորը գնում է, ճրագի շուրջը ման գալիս, ընկնում ճրագի մեջ և այլվում: Գրա համար է, որ թիթևուները շարունակ ճրագի շուրջն են պտտվում:

Բ

Թագավորներից մեկը մի շատ սիրուն աղջիկ է ունենում. երբ գալիս է նրա ամուսնանալու ժամանակը, հայրն ասում է. Աղջիկս կտամ այն կտրիճին, ով կկարողանա բերել անհանգշելի կրակը: Շատերն են փոր-
ձում կատարել թագավորի պայմանը, որ տիրանան աղջկան, սա-
կայն չեն կարողանում. բոլորն էլ ընկնում են կրակի մեջ և այլվում: Ա-
սում են, թե կրակի շուրջը պտտվող թիթևուները, որ Փարվանա են կոչ-
վում՝ թագավորի աղջկա այդ ուզնկաններն են:

380. Ս Ա Ր Գ

Հրեաները ընկնում են Քրիստոսի ետևից, որ բռնեն, սպանեն: Քրիս-
տոս փախչում է և թաքնվում մի քարայրի մեջ: Սարդերը ոստայն են գոր-
ծում քարայրի դռանը, փակելով այն: Հրեաները գալիս են և տեսնելով
սարդոստայնը, մտածում են, որ Քրիստոսն այստեղ մտած չի կարող լի-
նել, քանի որ դուռը փակ է, թողնում ու հեռանում են: Նրանց գնալուց հե-
տո Քրիստոսը դուրս է գալիս և գնում:

381. Կ Ա Ր Ի Ճ

Աստված կարիճ չի ստեղծել: Նրանք գոյացել են հետո, դավաճաննե-
րի և ազգութաբանների գերեզմաններից: Սրանք մեռնելով ժառանգություն են
թողել կարիճներին, որոնք խայթելով ոչնչացնում են մարդկանց:

382. Բ Ձ Ե Ձ

Մովսեսս մարգարեն ասածուց իրավունք է ստացել, որ մի բան էլ ինքը ստեղծի, և անասունների աղբից ստեղծել է բզեզին (օթիզ): Բզեզները անմիջապես թափվել են Մովսեսի վրա: Մովսեսը վախենալով բացական չել է. Սա ինչ բան է, իմ ստեղծածներս ինձ վրա են թափվում: Աստված լսելով Մովսեսի խոսքը, ասել է. Թող առաջ նրանց բաժինը (դամաթ) ստեղծեիր, հետո իրենց, որ աստվածը բաժինով պարեհի:

383. Բ Ո Ւ Ձ

Փամանակին բուզը (կովերին ու եզներին խայթող ու խրտնեցնող ձանձ) կանչում է իր մոտ անասուններին: Բոլորը գալիս են, բացի կովից ու եղից: Բուզը չի մոտանում այդ և մինչև հիմա էլ բզեզեցնում է (խայթում ու խրտնեցնում) նրանց:

Պ Ա Վ Ա Ռ Ն Ե Ր, Ք Ա Ղ Ա Ք Ն Ե Ր, Գ Յ Ո Ւ Ղ Ե Ր

384. Ա Պ Ա Ր Ա Ն

Ա

Արագածի շորս դագաթներին, առանց պարանի (անպարան) կախված է Գրիգոր Լուսավորչի արտասուքներով լի կանթեղը: Այդ կանթեղը մշտավառ է և միայն արդարներին տեսանելի: Դրա համար էլ այս գավառը կոչվել է Անպարան, որ բերանից-բերան դարձել է Ապարան:

Բ

Ասեն, թէ օրհնեալ և օծեալ նշան տէրունական՝ շնորհաբաշխ աշովն սուրբ Լուսաւորչի լերինքն այն: Եւ է ի մէջ հովտին բարածերպ այր մեծ, ի քմին այրի շինեալ տաճար փոքրիկ խոսրան, և կախեալ կանթեղս առանց շուանի, և փոխանակ ջրոյ՝ արտասուք լցեալ, և հրով երկնային վառեալ. և մնա մինչև ի գալուստն Քրիստոսի ի դատաստան, որ բարձաց յարժանատրացն տեսեալք են և տեսանեն զհրաշն զայն:

Գ

Արագածի լեռնագագաթները հաճախ ամպամած են լինում, դրա համար էլ գավառը կոչվում է Ամպարան—Ապարան:

385. Վ Ա Յ Ո Յ Զ Ո Ր

Ա

Փամանակին մի հարուստ իշխան իր հազարավոր անասուններով գալիս է այս գավառի արոտները: Ամբողջ ամառը նա լավ կերակրում է հոտերը: Վրա է հասնում խիստ ձմեռը: Վախեցած իշխանը կարգադրում է՝ անասուններին քշել տաք տեղեր: Սարերից իջնելիս մի ձորաբերանի մոտ, գիշերով սկսվում է բուքը: Անասուններից շատերը խեղդվում են, մնացածներն էլ սոված մնում: Իրար հետևից հիվանդանում ու մեռնում են նաև իշխանի տանեցիները: Հովիվներն ու նախրապանները փախչում են: Ձորաբերանին մնում է իշխանն իր հիվանդ կնոջ հետ: Կորցրած փրկվելու ամեն մի հույս՝ նա գլխին է տալիս և նաչելով շրջապատի խոր ձորին, աղաղակում է. «Ախ, վա՛յ ձոր, ախ, վա՛յ ձոր»: Այդ օրվանից էլ այս գավառի անունը մնում է Վայոց ձոր:

Բ

Վայոց ձորի Քանահատ գյուղացի մի մարդ սիրահարվում է իր սանամոր բոջը: Ամուսնության համար նա մի քանի անգամ իրավունք է խնդրում տեղի առաջնորդից, սակայն մերժում է ստանում: Սիրահարները որոշում են սպանել առաջնորդին: Գյուղացին բարձրանում է եպիսկոպոսի պատշգամբի առջև գտնվող ծառը, որպեսզի այնտեղից իջնի ցած և կատարի իր միտքը: Բայց տեսնելով, որ եպիսկոպոսը հանգիստ քնած է և բերանից լույս է բարձրանում, հետ է դառնում: Երկրորդ անգամ նույն փորձն անում է նրա սիրուհին: Նա պարանով կտուրից ներքև է կախվում և մոտենալով քնած եպիսկոպոսին, դաշույնը խրում է սիրտը: Եպիսկոպոսը քնից վեր թռչելով բացականչում է. «Վա՛յ ձոր, վա՛յ ձոր, քար մաղվես դու»: Երկնքից իսկույն քար է թափվում և ավերում այս գավառի Մոդ քաղաքը: Հուլիս ամսին էլ անհազին ձյուն է գալիս և կոտորում բոլոր անասուններին: Այդ օրվանից գավառը կոչվում է Վայաձոր կամ Վայոց ձոր:

Գ

...Իսկ երանելին Ստեփաննոս կացեալ յեպիսկոպոսութեան ամ մի, շրջէր յամարայնի ի մէջ երկոտասան զաւառաց մեծավիճակ զաւազանի իւրոյ. և քարոզէր զբանն ճշմարտութեան: Որ և հանգիպեալ սորա սակահոգեոր հարկին ի զաւառս բարելից ի ձորն Եղեգեաց յաւանն Մոզան. յո-

րում բնակեալ էր կին մի սեղեխ արբեալ յիմարութեան ախտին, զոր յառաջ քան զայն երիցս անգամ զգուշացուցեալ էր զնա ըստ Տեառն հրամանի. և ոչ էր զղջացեալ: Վասն որոյ այն անգամ սաստիկ ցասուցեալ սրբոյն և վճիռ հատեալ մեծ պատուհասի՝ ելանէ ի գեղջէն, և վասն տօթաժամուն գնայ յակն քաղցրահամ աղբերն զոր աագ ակն կոչէին, զովանալ ի նմա. և հրամայէ հարուն զխորանն իւր. և ինքն ի վերայ ուտոյ միոյ զնէ զմահիճան հանգստեան: Եւ ելեալ առանձինն աղօթէ ժամս յոլովս. և ննջէ ի վերայ նորա:

Իսկ կինն հերատուկ շարժեալ ի կատաղի բոցոյ ցանկութեանն՝ առնուրնդ իւր զՏոմանին իւր և գայ սպանանել զսուրբն զի համարձակ լիցին ի գործն: Եւ մերձեալ ի ծանն՝ հանէ ի վեր զայրն. եղբու՛ զսուրն ի ձեռն զի սպանցէ զսուրբն: Ելեալ առնն տեսանէր զսուրբն ննջեալ, և իբր զբոց ցուանայր շունչն ի վեր և ճախր առեալ դառնայր անդրէն. և հրեշտակ մի կացեալ ի սնարսն հովանի ունէր նմա թևօքն: Տեսեալ զայն առնն կարկեալ թուլանայր. և ամենայն յօդուածքն խաղայր, շարժէր, դողայր մեծաւ սոսկմամբ: Եւ այնչափ ուշաբերէր՝ մինչ անդրէն իջանէր ի ծառոյն և պատմէր կնոջն: Ապա կրկին յորդորէր կինն և սաղբէր քաղցր բանիւք պտոնկութեան և քաջալերեալ անդրէն յուղարկէր: Եւ նորա հրաշափառագոյն իմն տեսեալ տեսիլ քան զառաջինն՝ սաստկապէս ևս թուլանայր. և անդգայ մարմնով իբր մեռեալ անկանէր ի ծառոյն: Ապա կինն մինչ և տես յանհնարին պատուհաս ըմբռնեալ զայրն, փոխանակ զղջման առաւել ևս զշարեալ, և սրեալ ի բանսարկուէն՝ առեալ զսուրն հոլանեալ ելանէր ի ծանն. և հարեալ զսուրն ի փողսն սրբոյն՝ հեղոյր զարիւնն ամբիժ ի վերայ փայտեղէն մահճին:

Ապա յանկարծակի եհաս ի վերուստ պատուհաս Տեառն. և կալախաւար շօշափելի զգաւառն ամենայն զատուրս 40, և շարժումն և զզրդումն սաստիկ. զի եռայր երկիրն ահեղ զողացմամբ յանդնդոց և բարձրանայր մինչև ի վեր, և անդէն իբր զալիս ծովու փուլականիւր. լերինք տապալէին. վէմք ի հիմանց քակտէին, տունք և ապարանք գեղեցիկք լինէին գերեզմանք բնակչաց. աղբիւրք խցէին. զետք կորնչէին. և ամենայն տեղի երբէր տատանմամբ. և ձայնք մարդկեղէն բարբառոյ լսելի լինէին ի ներքուստ յանդնդոց և ի վերուստ յօդոց «վայ ձոր, վայ ձոր». և կենդանոյն նում է Արաքսը: Իմանալով այդ մասին, վանահայրը կանչում է զանգանօթիցն ոչ սք գիտէր զհամարն. յաղագս որոյ կոչեցաւ անուն զաւառին վայոց ձոր:

386. Զ Ա Ն Գ Ե Զ Ո Ի Ր

Ա.

Երբ Լենկ-Թեմուրը գալիս հասնում է Արաքսի ափը, դեռ գետը շանցած, նրան ներկայանում է Մեհրի անունով մի իշխան և ասում. Լենկ-Թեմուրն ապրած կենա, եկել եմ քեզ ծառայեմ: Թեմուրի հարցին, թե՛ ի՞նչով նա կարող է ծառայել իրեն, իշխանը պատասխանում է. Քանի խոտ գյուղի գլխին գտնվող վանքի մեծ զանգը կա, դու շեռ կարող գրավել այս երկիրը, թշնամուն հեռվից տեսնելուն պես, տալիս են այդ զանգը և ժողովրդին հանում նրա դեմ: Լենկ-Թեմուրը մի քիչ մտածելուց հետո, ասում է. Գնա՛ էգ զանգը վառի, փչացրու, ես քեզ շատ ոսկի ու իշխանություն կտամ: Դավաճանը գնում է, փր նման մի քանի ուրիշների հետ՝ գիշերով զանգի տակ կրակ են վառում և կտրում նրա ձայնը: Լենկ-Թեմուրը զորքով անցնում է Արաքսը: Իմանալով այդ մասին, վանահայրը կանչում է զանգահարին և կարգադրում շտապ զանգը տալ: Զանգահարը ինչքան փորձում է՝ զանգը ձայն չի հանում: Վազում է վանահոր մոտ և ասում. Ամեն բան գուր է, զանգը ձայն չի տալիս...: Լենկ-Թեմուրը գիշերով գալիս գրավում է ամբողջ երկիրը: Գյուղերում մարդիկ զարմանքով հարցնում են իրար. «Բա ինչո՞ւ զանգը չտվին»: Ոմանք էլ պատասխանում են. «Զանգը զո՞ւր է, զանգը զո՞ւր է...»: Դրանից հետո գավառի անունը մնում է Զանգեզուր:

Բ.

Որոտանի ձորում շատ գյուղեր են եղել, ամեն գյուղում էլ մեկ-երկու եկեղեցի: Առավոտները, որ զանգերը տվել են, ձորը լցվել է նրանց ձայնով: Լսողներն ասել են. Զանգի ձո՛ր է, զանգի ձո՛ր է: Դրանից հետո գավառի անունը դրել են Զանգեձոր, որը բերանից-բերան դարձել է Զանգեզուր:

Գ.

Տաթևի վանքը կառուցելուց հետո, զանգակատանը մի մեծ զանգ են կախել: Սրա ձայնն այնքան ուժեղ է եղել, որ երբ ղողանջել է, լավել է ամբողջ գավառի լեռներում ու ձորերում: Ժողովուրդն ասել է. էս ի՞նչ գոռ զանգ է, զանգը զո՞ւր է, որից և առաջ է եկել Զանգըզուր կամ Զանգեզուր անունը:

Դ

Նոր Գորիսի մոտ գտնվող վանքում ժամանակին եղել է մի շատ մեծ դանգ: Երբ տվել են այդ դանգը, ձայնը լսվել է հեռուներում: Ժողովուրդն ասել է. «Զանգը գորավո՛ր աս, դանգը դո՛ւն աս»: զրանից էլ առաջ է եկել Զանգեղուր անունը:

Ս

Մյունչաց երկրի քարանձավներին տեղացիներն առաջ ծակեր են ասել, իսկ ձորերին էլ՝ ծակերի ձոր: Այստեղից էլ գավառի անունը մնացել է Մակերի ձոր, որը հետո դարձել է Զագեձոր, Զանգեղուր:

Զ

Զանգեղուրի ձորերում տեսակ-տեսակ, գուլնզգուլն և շատ ծաղիկներ են եղել: Դրա համար էլ գավառի անունը դրել են՝ Մաղիկների ձոր, Մաղկաց ձոր, որը հետո դարձել է Զանգեղուր:

387. Ա Ղ Վ Ա Ն Ք

Իսկ ի դաւակէ սոցա (Սիսականացն) ընտրեալ այր մի յոյժ արի և գեղեցիկ և քաղցր բարութ՝ դեռան (Առան) անուն. և կարգէ նահապէտ ի վերայ մեծ դաշտին Առանայ, յԵրասխայ մինչև ցշունարակերտ: Եւ վասն քաղցր բարուցն աղու ձայնէին զնա. որ և աշխարհն յանուն նորա Աղուանք (Աղվանք) կոչեցաւ:

388. Շ Ի Ր Ա Կ

Եւ զորդի իւր զՇարայ, զյուլովածին և զշատակեր, առաքէ (Արամայիս) ամենայն աղխին իւրով ի դաշտ մի մօտաւոր, արգաւանդ և բերրի, յորում զնան ջուրք ոչ սակաւք, ի թիկունս հիւսիսոյ լերինն, որ անուանեցաւ Արագած. յորոյ անուն և զգաւտոն ասեն անուանեալ Շիրակ: Վասն որոյ թուի արդարանալ առասպելին, որ ասի ի մէջ գեղջկաց. «Թէ քո Շարայի որկորն է՝ ասեն, մեր Շիրակայ ամբարքն շեն»:

389. Ս Ո Ւ Ր Մ Ա Ղ Ո Ւ

Ա

Այստեղ եղել է Սուրբ Մարի (Մարիամ) անունով մի եկեղեցի, զրանից էլ գավառը ստացել է Սուրբ Մարի անունը, որ հետո բերանից-բերան դարձել է Սուրմալու:

Բ

Այս գավառը հայտնի է նաև Սհաթափոս անունով, որովհետև Երեվանի նահանգի համեմատությամբ սա ամենախոր հարթավայրն է, որ ծամբ մի անգամ փոխվում է եղանակը:

390. Հ Ա Յ Ո Յ Ձ Ո Ր Ե Վ Հ Ա Յ Ք

Ի հաստատել Տիտանեանն Բելա ղթագաւորութիւն իւր առ ամենեւեան՝ առաքէ ի կողմն հիւսիսոյ զմի ոմն յորդոց իւրոց առ Հայկ արամբք հաւատարմօք, զալ նմա ի հնազանդութիւն և կեալ խաղաղութեամբ:... Եւ ի բաց դարձուցեալ Հայկա ղպատգամաւորսն Բելայ՝ խստութեամբ պատասխանեաց:

Ապա զօրաժողով լինի ի վերայ նորա Տիտանեանն Բէլ ամբոխիւ հետեակ զօրաց. զայ հասանէ ի հիւսիսի, յերկիրն Արարադայ, մերձ ի տունն Կաղմեայ: Փախստական լինի Կաղմոս առ Հայկ, քաջընթացիկս առաջի իւր առաքէ. «Գիտեա՛, ասէ, ո՛վ մեծդ ղիւցաղանց, ղի ղիմեալ զայ ի վերայ քո Բէլ յաւերժիւք քաջօք և երկնաղիզօք հասակօք սկայիւք մրցողօք»:

...Իսկ Բէլն, յանդուգն և անճոռնի զօրութեամբ ամբոխին, որպէս յորձան ինչ սաստիկ ընդ զառ ի վայր հեղեղեալ՝ փութայր հասանել ի սահմանս բնակութեանն Հայկայ:.. Աստ ուշիմ և խոհեմ սկայն... անպարեալ հաւաքէ զորդիս իւր և ղթոռունս, արս քաջս և աղեղնաւորս, թուով յոյժ նուազունս, և զայլսն ևս որ ընդ իւրով ձեռամբ. հասանէ յեզր ծովակի միոյ, որոյ աղի են ջուրքն, մանունս ունելով լինքեան ձկունս: Եւ կոչեցեալ ղզօրս իւր՝ ասէ ցնոսա. «Յելանելն մեր հանդէպ ամբոխին Բելայ՝ ղիպել ջանասցուք տեղուցն, ուր անցեալ կայցէ ի մէջ խոան քաջացն Բէլ: Զի կա՛մ մեռցուք, և աղիս մեր ի ծառայութիւն Բելայ կացցէ, կամ զաջողութիւն մատանց մերոց ի նա ցուցեալ՝ ցրուեսցի ամբոխն, և մեք եղիցուք յաղթութիւն ստացեալք»...

Եւ հասեալ երկոցունց կողմանց սկայիցն ի միմեանս՝ ահագին ղըրըրգմունս ի վերայ երկրի առնէին շահատակելով, և ահս պակուցանողս տարաղուք յարձակմանցն սկայազունքն զմիմեամբք արկանէին: Անդ ոչ սակաւք յերկոցունց կողմանց արք յաղթանդամք բերանոյ սրոյ ղիպեալք՝ տապալ յերկիր կործանէին, և մարտն յերկոցունց կողմանց մնայր անպարտելի: Զայսպիսի անակնունելի ղիպուած տարակուսանաց տեսեալ արքայն Տիտանեան զարհուրեցաւ, և ի նոյն բլուր ուստի էջն՝ վերջտանեալ ելանէր. քանզի խորհէր ի միջոցի ամբոխին ամբանալ, մինչև հասցէ բո-

վանդակ գորն, զի միւսանգամ ճակատ յօրինեսցէ: Զայս իմացեալ աղեղնաւորին Հայկայ՝ յառաջ վարէ զինքն, մօտ հասանէ չարքայն, լի բարշէ զլայնալիճն, դիպեցուցանէ զերեքթեանն կրծից տախտակին, և շեշտ բնդ մէջ թիկանցն թափանցիկ լիալ՝ յերկիր հարստի սլաքն, և այսպէս ճոխացեալն Տիտանեան կործանի յերկիր զարկուցեալ, և փշե գոգին: Իսկ ամբոխն տեսեալ զայսպիսի աճագին գործ քաջութեան՝ փախեան իւրաքանչիւր դէպ երեսաց իւրեանց:

Բայց գտեղի ճակատուն շինէ դաստակերտ, և անուն կոչէ Հայք, վասն յաղթութեան պատերազմին. այսորիկ աղագաւ և գաւառն այժմ անուանի Հայոց ձոր: Իսկ զբլուրն, ուր քաջամարտիօքն անկաւ Բէլ՝ անուանեաց Հայկ Գեղեղմանս, որ այժմ ասին Գեղեղմանակք: Բայց զգիսկն Բելայ պաճուճեալ գեղովք, հրամայէ Հայկ տանել ի Հարք և թաղել ի բարձրաւանդակ տեղոց, ի տեսիլ կանանց և որդւոց իւրոց: Իսկ աշխարհս մեր կոչի յանուն նախնւոյն մերոյ Հայկայ՝ Հայք:

391. Բ Ե Ր Կ Ր Ի

Ասում են, թե այստեղ հին ժամանակներից շատ ծառաստաններ են եղել, որոնք ամեն տարի առատ բերք են տվել: Գավառի բնակիչները իրար հանդիպելիս՝ բերկրի՝ (ուրախացիր) են ասել, տարվա բերքի առատութունը ավետելով: Գրանից էլ գավառի անունը մնացել է Բերկրի:

392. Մ Ո Կ Ք Կ Ա Մ Մ Ո Կ Ս

Արեւելքի երեք մոզեր (մոզք), երբ այցելության են գնում նորածին Քրիստոսին, երեք ամիս մնում են այստեղ: Նրանցից մեկը, Գասպար անունով՝ մեռնում ու թաղվում է նույն տեղում, ուր և ջույց են տալիս նրա գերեզմանը: Ի հիշատակ այդ մոզերի գավառի անունը գնում են Մոկք, որը հետո բերանից-բերան դառնում է Մոկս:

393. Շ Ա Տ Ա Խ

Ա.

Ասում են, թե Շահ-Աբասի ժամանակ մի խումբ հայեր, փախչելով նրա հալածանքներից՝ ապաստան են գտնում այս կողմերում: Շահի մարդիկ հետապնդելով փախչողներին՝ դարան են մտնում կասկածելի վայրերում: Իրենց տեղը շմատնելու համար հայերը կծկվում են երկու սարերի

միջև ընկած գետի ափին և ձայն-ծայտուն շեն հանում: Օրեր անց հարսնե-
րից մեկը գիշերով երեխա է ունենում: Աշխարհ եկած նորածինը սկսում է
հչալ և լաց լինել: «Ա՛խ, քոտուն քանդվի, ի՛նչ կանես», սարսափած
շնչում է նորածնի մայրը: «Դեռ շատ ա՛խ կանես», ասում են դարանա-
կալած թշնամիները, որոնք նորածնի ձայնից իմանալով հայերի տեղը՝
սկսում են կոտորել նրանց: Դրանից հետո այդ տեղի անունը մնում է
Շատախ:

Բ

Այստեղ ապրող Արջուց իշխանը սիրել է շատ խոսել, որի համար էլ
տեղացիք նրան Շատախոս մականունն են տվել: Բայց ինքը իշխանն էլ
պակաս չի սիրել այդ անունը, ուստի և պատվիրել է, որ հին Արջք գավա-
որ անվանեն Շատախոսի գավառ, որը հետագայում ժողովրդի բերանին
դարձել է Շատախ:

394. Մ Պ Ա Ր Կ Ե Ր Տ

Աշխարհը շրջագայելիս Քրիստոսը գալիս հասնում է այս կողմերը:
Խիզանի ջրի վրա կա մի կամուրջ՝ կնդինքու կամուրջ անունով. այստեղից
Քրիստոսը իր պատկերը ուղարկում է մոտակա գավառը, որի համար և
այն կոչվում է զՊատկերք, իսկ հետո բերանից-բերան դառնում է Ապար-
կերտ:

395. Տ Ա Ր Ո Ն — Մ Ո Ւ Շ

- Ա

Նոյի Տարբան անունով որդին բաժանվելով հորից, վերցնում է իր
դավաններին ու թոռներին և գալիս է այս կողմերը: Նա բնակություն է
հաստատում Եփրատ գետի ճյուղերից մեկի վրա և այդ տեղը իր անունով
կոչում է Տարբան, որը հետո բերանից-բերան դառնում է Տարոն:

Բ

Աստղիկ դիցուհին սովորություն ուներ գիշերադեմին լողանք ընդու-
նել Գրգուռ լեռան ստորոտին գտնվող համանուն գետում: Իմանալով այդ,
տեղացի կարիճները կրակ են վառում մոտակա բլուրների վրա, որպեսզի
կրակի լույսով հեռվից տեսնեն Աստղիկի գեղեցիկ մարմինը: Իմանալով
այդ Աստղիկը թանձր մշուշով պատում է ամբողջ շրջապատը: Դրանից հե-

տո գավառը կոչվում է Մշուշ, որը բերանից-բերան հետագայում դառնում է Մուշ:

Գ.

Բարսիգ զարգուց (հարվածեց) զհայիր. զհայիր ճարտ ու պուրտարից (կոտորել), պերից, կոխից Չարբուհր Խնուանիր: Խաբար էգավ Արտոնաց սար, ըր (որ) քառսուն օր արիվ շառնը վերեն: Մուշեղ Սասնու պերտ գեղնի. Արտոնաց սես լը հեռու գեղնի: Աս սեսի խրսուրնին (տոհմակիցներ, ցեղակիցներ) շաղ են: Մուշեղ խարար զը ջամփը (ուղարկել)՝ մրդ սես. «Ինչ գասիս, բարսիգ էգավ հար (մինչև) Սուլուխ. ինչ ըր քո խազանը ասքար էնեք (գորածողով անել), ես լը զը գանչիմ զըմ շըխան (կողմնակիցներ)»:

Հասան իրար դուրան (հարթ) դիխ ըմ, Ժաժ գասին: Էրգու ասքար (դինվոր) աս դիխաց լախաց (շարժվեց), էլավ, դանուն տրեցին Ժաժան: Էգան, էգան, հասան Խասկեղ. հարան (գնացին) Մկրակում, Քրդակում: Պոնեցին զՄկրակում, Քրդակում: Մուշեղ ասեց սեսին. Ռես, մըք իմալ (ինչպես) էնինք. բարսիգ լցվավ Սուլուխ. բարսիգ լցվավ Մկրակում, Քրդակում: Էլան զըրըցին ճրի առեչ (առաջը): Էլան զԽասկեղու, զՄկրակումու նախիր թողեցին. հատ մեզ (չուրաբանչուր) դավրի (անասուն) գողչին (եղջուր) մում ըմ (մում) տրեցին, զըրցին (ամբացրին): Իրընգուն մթան զերգու կեղի նախիր շիդեցին (ուղեցին) Քրդակումու ծուրն (ձոր) ու Գըվնըգա չոլ տաշաի մեչ: Թափուր ըմ (գունդ, գումարտակ) ասքար հաղ նախրին (նախրի հետ) տրեցին. մնացած ասքար էրվից (հետևից) կնաց, զբարսից էգիվ առան: Բարսիգ մեզաց (մտածեց), ըր Մշու տաշղ էլավ լուս. բարսիգ հանչի (մինչև) լուս զգոիվ արից վըր դավրին (անասունների հետ). լուսուն էգիվ ընցնող ասքար գովավ: Բարսիգ գողըրվավ, փախավ հանչի Կուրասու. Մուշեղի դուրքն ու Արտոնաց սեսին դվեցին էգիվ բարսից հանչի Ցըխաու: Ասդիխ (այստեղ) բարսից ասքար ցիսաց (իրարից բաժանվել). և անուն մնաց հարի մըգա (մինչև հիմա) Ցըխաու: Մգա բարսիգ լա զհայու հաց չուրը ըն ավուրց պուն (այն օրերից սկսած):

Մուշեղ լը Սասուն շինաց, կնաց, նսգավ Մուշ: Մուշեղի անունով էրավ Մուշ: Տապեչ ծուրի քով սարի վերեն Մուշեղի պերտ զը հարի մըգա լը (մինչև հիմա էլ):

396. Գ Ե Ր Ո Ւ Մ

Ձալալիների ասպատակութունից ազատ մնալու համար այստեղի հայերը իրենց Տեր-Սիմոն անունով բանիմաց ու քաջ քահանայի խորհրդով, իսլամանալու փոխարեն, նախընտրում են ընդունել դրացի Ալեվի բրդերի կրոնը և մնում են անվտանգ: Իրենց առաջնորդի անունը հավերժացնելու համար տեղացի հայերն իրենց լեռնաշխարհն անվանում են Տերսիմոն, որը ժամանակի ընթացքում փոխվում և դառնում է Տերսիմ:

397. Ս Ի Բ Պ Ի Հ Ա Ն

Գտնվում է Հին-Քայազանից Խոզար տանող եանապարեի ձախ կողմում

Այստեղ առաջ եղել է մի մեծ գյուղ Սիրպիհան անունով: Սա շատ առաջ կրակի է արվել թշնամիների կողմից և բնակչությունն էլ բոլորովին ջնջվել է, բացի մի ընտանիքից, որից և հետագայում գոյացել է Սիրպիհան անունով ամբողջ գավառը:

398. Ս Ա Ս Ո Ւ Ն

Տալվորիկցի Մրզոյի ու Պետոյի տան գերաններից մեկը ճնշվելով հողի ծանրութունից, կախ է ընկնում օդում: Մոտիկ գտնվողները սարսափահար զոռում են. «Սյո՛ւն բերեք, սյո՛ւն»: Մինչև սյան բերելը, եղբայրներից մեկը, որը ներկաների մեջ ամենաբարձրահասակն էր, տեղից վեր ցատկելով՝ ձեռքը դեմ է անում օդում կախված գերանին և ասում է. «Հայդա՛, ես մսա սուն» (մսե սյուն): Բոլորը միաբերան կատակելով ծայնում են. «Մգրոն մսա սուն է, մսասուն...»: Դրանից հետո այդ գավառը կոչվում է Մսա-սուն, որը հետո բերանից-բերան դառնում է Սասուն:

399. Զ Ե Յ Թ Ո Ւ Ն

Ա

Այստեղ ապաստան գտած հալ գաղթականները իրենց համար կառավարիչ են ընտրում Սեթ անունով մի բարձրահասակ ու հսկա մարդուն: Սեթն իր ազնվությունը ու արդարադատությունը այնքան մեծ հոչակ է ստանում, որ շրջակա գյուղերի բնակիչները, Մարաշի պեյխին դիմելու

փոխարեն՝ սրան են դիմում, ասելով. «Սեթի՛ն երթանք, Սեթի՛ն երթանք»: Գրանից էլ հետագայում գավառի անունը դնում են Սեթին, որը բերանից-բերան դառնում է Զեյթին—Զեյթուն:

Բ

Երբ Հեթում իշխանի կին Զարմանուհին տիրանում է Կոկիսոնի և Կապանի բերդերին, այդ անտիկ հողերի վրա նա մի նոր իշխանություն է հիմնում և երեք հարյուր կարիճներով իշխում այնտեղ:

Զարմանուհու զարմիկներից Սեթ անունով մի իշխան հաստատվելով Զեյթունի միջնաբերդի մեջ, իր բարի համբավով մեծ ազդեցություն է ունենում շրջանի բնակչության վրա: Ամեն անգամ, երբ մի արտակարգ դեպք է պատահում, ժողովուրդն ասում է. «Սեթի՛ն դիմենք, Սեթի մոտ գնանք...»: Սեթ և Սեթին բառերը կրկնվելով, ազավազվում և դառնում են Զեթին կամ Զեյթուն:

Գ

Սրա բնակիչները սովորություն են ունեցել այգիներում շատ ձիթենիներ (զեյթուն կամ զեյթին) տնկել, որի համար և գավառի անունը կոչվել է Զեյթուն:

Դ

Զեյթունի առաջին բնակիչները եղել են Անիից եկած յոթ տուն հայ զաղթականներ: Սրանք առաջին անգամ հաստատվել են այժմյան Շեհիր-ճոկ քաղաքից մի բանի մղոն հեռու, ձորի մեջ, որ կոչել են Անի-ձյուր (Անի-ձոր):

400. Ե Ր Ե Վ Ա Ն

Ա.

Ջրհեղեղի ժամանակ Նոյ նահապետը Մասսի վրա իջած տապանից դիտում է շրջակայքը և հեռվում տեսնելով մի անջուր տարածություն, բացականչում. «Երեվո: անդ...» (այնտեղ երևում է): Գրանից հետո այդ վայրը կոչվում է Երևան:

Ռ

Երբ Նոյ նահապետը դուրս է գալիս տապանից, ամենից առաջ տեսնելով այս վայրը, ասում է. Ահա երեացիին լեռներ ու բլուրներ..., որի համար և այն կոչվում է Երևան:

Գ

Սա աշխարհի ամենամեծ ու հին քաղաքն է: Այստեղ ջրհեղեղից առաջ և հետո ընտանիքով ապրել է Նոյ նահապետը, երբ դուրս է եկել Մասսին իջած իր տապանից: Այստեղ էլ Նոյը առաջին անգամ տնկել է խաղողի որթը:

401. Ա Ր Մ Ա Վ Ե Ր

Ա

Իսկ որդի Արամենակայ որդույ Հայկա՝ Արամայիս, շինէ իւր տուն բնակութեան ի վերայ ստոյ միոյ առ եզերք գետոյն, և անուանէ զնա իւր անուն Արմաիր:

Բ

Զկնի Արամենակայ՝ որդի նորա Արամայիս շինէ ի վերայ գետեզերն տուն բնակութեան, և անուանէ զանուն նորա ըստ անուան իւրոյ Արամայիւր, այսինքն՝ Արամայ իր:

402. Ն Ա Խ Բ Ջ Ե Վ Ա Ն

Նոյը ջրհեղեղից հետո տապանից դուրս գալով, առաջին անգամ ընտանիքով իջևանել է այստեղ, ուր և դրել է ապագա քաղաքի հիմքը, որի համար և այդ տեղը ստացել է Նախիջևան անունը:

403. Ա Գ Ո Բ Լ Ի Ս

Այստեղ քարակույտի տակ մի դիշեր քնել է Թադեոս առաքյալը: Երբ նա արթնացել ու բաց է արել աչքերը, տեսել է լուսաբացը և ասել. Ակն ի լույս, որը հետագայում փոխվելով դարձել է Ազուլիս:

404. Շ ՈՒ Շ Ի

Իրանի Փանահ խանը ժամանակին հյուր է գալիս Բարդալի խանին: Անվանի հյուրին սիրաշահած լինելու համար, սա շեղ որս է կազմակերպում նրա պատվին: Դարաբաղի գովաբանված նժույզներին նստած, որսկան շնեղով, ծառաներով ու օգնականներով, երկու խաները դուրս են գալիս շրջակա բարձրաբերձ ու գեղեցիկ լեռներն ու խիտ անտառները՝ որս անելու: Այդ լեռներից դիտելով շրջապատը, Փանահ խանը հիացմունքով բացականչում է. Այս ի՞նչ հրաշալի տեղ է, ի՞նչ պարզ ու մաքուր օդ, կարծես շուշից (ապակուց) լինի. հեռվից-հեռու ամեն ինչ երեւում է հայելու պես. այստեղ պետք է անպայման մի լավ քաղաք կառուցել: Այդպես էլ լինում է: Հետեւելով Փանահ խանի խորհրդին Դարաբաղի բարձրագիբ ու գեղատեսիլ այդ վայրում, որտեղ օդը մաքուր ու թափանցիկ է ապակու պես, կառուցվում է մի քաղաք Շուշի անունով:

405. Ա Ն Ի

Սրա բնակիչները ժամանակին այնքան են գոռոզանում իրենց հարրատւթյունով ու փառքով, որ մոռանում են անգամ աստծուն: Եկեղեցում կարճ վարդապետ տեսնելիս՝ նրանք բարձր գրքակալ էին դնում, իսկ բարձր եպիսկոպոս տեսնելիս՝ ցածր, որպեսզի նրանք կամ ձգվեն, կամ կռանան և իրենք ծիծաղեն նրանց վրա: Տեսնելով այդ Հովհաննես Երզրնկացին անիծում է անեցիներին: Նրա անեծքով մեծ երկրաշարժ է լինում, որը տակն ու վրա է անում Անի քաղաքը:

406. Ա Ր Տ Ա Ն ՈՒ Չ

Աւերակք ի գլուխ քարալերին ի վաղ ժամանակս էին ապարանք թագաւորին կամ մեծի իշխանի, զոր շինեաց վասն հարսանեաց, և ի բերելն դհարսն Արտանոյշ՝ դիպաւ անգէն մահ հարսին, ուրանօր շինեցաւ այս գերեզման: Անունս Արտանոյշ է աղաւաղումն անուանս Արտանոյշ:

407. Ա Ր Թ Վ Ի Ն

Առաջ Արթվին շենիկը (շեն) տասներհինգ տուն է էղե. բոլորը (շուրջը) մեշա (անտառ). էն մեշումը սավեթումեն կու աշին օրը (նայում-տեսնում են, որ) Արթվինումեն մուխ (ծուխ) կու դուս դա. գուգան կու փոին խիտը (կամուրջ). շեն կա (շեն կարողանում) գանի օրա (որպեսզի) ձորոխը

անցնին: էտեվ (հետո) մեկ ավջին (որսորդ) գեյիգի (գալիս է) հետնեմեն (ետեից) օրը դարնա. առաւելան (առջեից) կայք է ըլնելի (անհայտանում) է. կայք էլած վախտին փնտոելիս է վօրանց (որ կողմը) գնաց: Աշից (նայեց) օրը խիտը գտավ. խիտն էլ փուրցելը (մացառ) փաթըթած է. էնդագուր (այնքան) արավ օրա խիտը անցավ էնթին (մյուս կողմը): Վեր անցավ օրմընումը (անտառ?), փնտոից ու շենլիկի տեղը գտավ: Իշտե էնդոր էտեվ (դրանից հետո), էֆենդիմ; օրմանը կտարեցին, էնդեղը քաղաք շինեցին, իշտե էնդեղը էղավ Արթվին: էն գտնող մարթու անունն էլ Արութեն է էղե, էնդոր վրա (այդ պատճառով) դրել է Արթվին:

408. Կ Ա Ր Ի Ն

Դավիթ Անյաղթ և Մովսէս քերթողահայրն որպէս դարս քաջս անդադար սկիզբն արարին շինել զքաղաքն Կարնոյ: Կանգնեցին բուրգն խոսրովային, և անահ ի մեքենայից. և պարիսպ երեք ի վերայ միոյ հիման. բերեալ և պեղեալ զհող երից պարսպին՝ զոր ի միջին և եթ կայք պեղել հրամայեցին մինչև ի պորտ քաղաքին, և վէմս անշարժս կրով գերեսս անդընդոց փակեցին, և ի վերայ միոյ հիման կանգնեցին երիս պարիսպս, և ի ներքս ի կողմ քաղաքին աստիճանս երկերիւրս մի առ միով յետոյ յետս՝ զի մի գայթակղեսցի պարիսպն ի փորողացն. նոյնպէս և ի դրանց կուտէ պարսպն աստիճանս երկերիւր մի առ միով յետոյ յետս, զի անահ լիցի ի փորողաց թշնամեաց քաղաքին: Եւ այլ հնարս հնարեցան, զի թէ գուցէ գայցեն թշնամիք, և նեղեսցեն զքաղաքն և մուտ և ել ոչ տան առնել՝ արարին ներքնափոր ի մէջ քաղաքին, փորել ի ներքոյ գետնոյ խորագոյն, և գնացեալ ի մէջ դաշտին ճաշոյ մի գնաց ճանապարհ, ի տեղին, ուր ժողով ջրոցն է և շամբ յոյժ, զի թէ նեղեսցեն զքաղաքն կարող են բերել անասնոց խոտ և այրելոյ եղէպն. և թշնամիքն գայս ոչ կարասցեն իմանալ: Եւ միւս կողմն քաղաքին նոյնպէս գետնափոր փակած սեծամեծ վիմօք, մինչև ի լեանն, որ կոչի Այծուպտկունք, թէ կարիք հասանիցեն հեծելոտ՝ կարող են բերել ձիօք և հեծելօք և մտանել ի քաղաքն առանց գիտելոյ թըշնամեացն: Եւ վասն ջրոցն կարի գեղեցիկ է և վայելուչ՝ զի ոչ ոք է ի քաղաքիդ՝ ոչ հարուստ և ոչ աղքատ, որ ոչ ոնի ջուրս անոյշս բերեալ գերես ի անդնդոց. ապարանք և աշտարակք գեղեցկաշէնս և սրբագործս, փողոցք, և վաճառանոցք, սրբատեսիլ եկեղեցիք՝ հրաշալիք տեսողացն, և դրունք քաղաքին բարձրասեմս և լայնանիւտ և կատարեալ պարսպաւ վայելուչս, և բուրգքն ամենայն խոսրովայինք...:

409. Գ Ա Վ Ր Ե Ժ

Ասեն, թէ զառաջինն շինեաց զնա Խոսրով՝ հայրն Տրդատայ, և անդ նստեալ առնոյր զվրէժ արեանն որդոյ իւրոյ՝ Արտաւանայ եղբօր որդոյ իւրոյ, զոր Եսպան Արտաշիր՝ որդին Սասանայ, և տասն ամ աւերեաց զաունն Պարսից, և կոչեաց զանուն քաղաքին Դա վրէժ: Յետոյ Հուլաու խանն շինեաց և նորոգեաց, վասն որոյ Հուլաու թախտ կոչի այժմ:

410. Մ Ա Ր Ա Ն Գ

Իսկ ի մէջ գիշերին պարսիկ մի, որ էր զուշակ զօրացն, տեսանէր զերկինս բացեալ և լոյս սաստիկ հեղեալ ի վերայ սպանելոցն, և կառք մի ոսկեղէն բարձր յոյժ, յորոյ վերայ նստէր կին մի ծիրանազգեստ թագաւորակերպ, և ամբոխք ահագին զօրաց լուսեղինաց շուրջ զնովաւ: Եւ նա հայէր ի վերայ կոտորածին, և լայր ողբով, և մի մի գրուէր ի նոցանէ: Իսկ պարսիկն այն զարհուրեալ կամեցաւ ազգ առնել զօրացն, և կապեցան ստըն և լեզուն. ապա մերձենայր ի նա մի ի սրբոց զօրացն: Եւ նա հարցանէր. «Ով է այդ»: Ասէ հրեշտակն. «Այդ մայրն է երկնաւոր թագաւորին. և իջեալ էառ զվկայան և սիրելիսն որդոյն իւրոյ. և մի մի կամի փառաւորել զնոսա»: Կացեալ տեսլեանն մինչև յառաւօտն և աներևոյթ լինէր:

Իսկ ի լուսանալ առաւօտուն կամեցան զօրքն զնալ ի տեղոյն. և գտին զայրն թուլացեալ, անկեալ. և հարցանէին ցնա զպատճառն. և նա այլ ինչ ոչ կարէր պատասխանել. միայն մատամբն ցուցանէր և լեզուաւ ասէր՝ «Մայր անդ այ, մայր անդ այ», վասն որոյ և անուն տեղոյն մինչև ցայժմ Մարանդ կոչի:

411. Թ Ա Ղ Ե Ծ

Սրա բնակիչներից մեկի գոմի դուռը ձմռանը պատահամբ բաց է մնում: էջը դուրս է գալիս գոմից և կամաց-կամաց հեռանալով, իջնում է Զլիֆտա կոչված ձորը: Խրվելով ձյան մեջ նա երկար մնում է այստեղ ու ստոչում: Մեկ շաբաթ անց տերը գտնում է պաղած (սառած) իշու զիակը: Գրանից հետո այս տեղի անունը դնում են Պաղեշ, որը հետո բերանից-բերան դառնում է Բաղեշ:

412. Կ Ի Մ Ե Ռ Ն

Գտնվում է Մշո դաշտում, Ողական ամեոցի հյուսիս-արևմտյան կողմում

Ասում են, թե երբ այս քաղաքն ավերվում է պարսից ասպատակութուններից, նրա բնակիչներն իրենց գեոն (ոսկին) և գիվը (արծաթը) լցնում են մի խոր հորի մեջ և դուռը փակում: Դրանից հետո քաղաքի անունը մնում է Զիվղեոն (արծաթ և ոսկի), որը բերանից-բերան դառնում է Միծենն:

413. Ա Ր Ա Ք Կ Ի Ր

Սա ժամանակին ամուր ու անմատչելի պարիսպներով շրջապատված մի քաղաք է եղել: Թշնամիները եկել, պաշարել են այն: Փաղաքացիք երկար ժամանակ դիմադրել են: Երբ վերջապես թշնամիներին հաջողվում է նեղքել պարսպի մի կողմը, նրանց հրամանատարը խրամատի մոտ գտնվող սև զինվորին բարձրաձայն կարգադրում է. Արաբ կի՛ր... (արաբ մտի՛ր...): Ասում են, թե դրանից հետո քաղաքի անունը մնում է Արաբկիր:

414. Ա Կ Ն

Ա.

Անիի կործանումից հետո, նրա բնակիչների մի մասը ապրելու նոր տեղ փնտրելու համար, դուրս գալով իրենց ավերված հայրենիքից, հասնում է մի ձորի, և լեռնային ջրառատ վտակի: Երկար որոնումներից հետո գտնում են այդ վտակի ափը ու նրա վրա հիմնում իրենց նոր քաղաքը և անունը դնում Ակն:

Ի.

Փաղաքի կենտրոնում ապառաժի վրայից ցած է հոսում լեռնային վճիտ ու առատ մի ջուր և թափվում է Գատավորի ավազան (Գատը գեոլ) կոչված ջրամբարի մեջ: Ասում են, թե այս լեռնային ջրի (ակն) անունով է, որ քաղաքը կոչվել է Ակն:

415. Գ Ր Ր Գ Ա Ղ Ա Ճ

Գտնվում է Զմյուսնիայի հյուսիս-արևելյան շրջանում

Ա

Ասում են, թե քաղաքի նախկին հիմնադիրները այստեղ քառասուն ծառ են տնկել, որոնց մոտ էլ շինել են իրենց տները: Մտոերի շվաքը շատ դուր է եկել բոլորին, դրա համար էլ քաղաքը քանի գնացել ընդարձակվել է և սկսել է կոչվել Գրրգաղաճ կամ Քառասուն ծառ:

Բ

Ասում են, թե մոտիկ լեռան ստորոտին ժամանակին եղել են քառասուն խրճիթներ. մի ճանապարհորդ իջևանել է այստեղ, և քաղցած լինելով մի քիչ հաց է խնդրել տեղացիներից. սրանք զլացել են տալ՝ ասելով. Մենք բոլորս էլ հացի կարոտ ու քաղցած ենք, քեզ ի՞նչ տանք: Օտարական ճանապարհորդը դարձանալով բացականչել է. Ուրեմն քառասուն տունդ էլ քաղցած եք (Գրրգը տա ա՞ճ), և դրանից հետո վայրի անունը կոչվել է Գրրգաղաճ:

416. Ա Տ Ա Պ Ա Ջ Ա Ր

Սա առաջ գյուղ է եղել, որը կղզու է նմանվել և շրջակա հարթության համեմատությամբ ունեցած իր բարձր դիրքի շնորհիվ անվնաս է մնացել մոտակա գետի (Սաքարիա) ողողումներից: Հայերն այստեղ դարգացրել են արհեստն ու առևտուրը, և գյուղը աճելով վեր է ածվել մեծ քաղաքի: Կղզու նմանվելու և վաճառատեղի լինելու պատճառով թուրքերը կոչել են Ատապաղար (ատա = կղզի, պաղար = շուկա):

417. Ս Ե Վ Ե Ր Ա Կ

Ասում են, թե սրա բնակիչները շատ անպետք ու կեղտոտ են եղել: Դրա համար էլ աստված երկնքում ամպերի սև երակ է առաջացրել և քարի կարկուտ է թափել նրանց վրա: Այդտեղից էլ քաղաքի անունը մնացել է Սևերակ (սև երակ):

418. Գ Ջ Լ Ա Ր

Երբ ի Հայաստանէ առաքեցին թագաւորին Թաթարաց զկոյս աղջըկունս, նոքա եկեալ հասին աստ և շկամելով մատնել զանձինս իւրեանց ի կամս թագաւորին, գտին զհնարս, ուստի խնդրեցին պահապանաց մեկուսանալ անտի, զի ինքեանք լուսացին ի ջուրն: Եւ ի մեկուսանալ անտի պահապանաց այնոքիկ, օրիորդք հոսեցին զինքեանս ի կամրջէ անտի ի ջուր և հեղձան: Պահապանք ի ճղիմանէ ջուրց վերադարձեալ՝ տեսին զսոսկալի հետեանս և այնպէս տրամուլթեամբ գնացեալ պատմեցին արքային: Վասն որոյ, յանակնունելի պատահմանէս այսմանէ՝ տեղին այն անուանեցաւ Դզլար:

419. Մ Ա Ս Տ Ա Ր Ա

Գտնվում է Քալինի շրջանում

Ա

Երբ այստեղով տանելիս են եղել Սբ. Հովհաննեսի դիակը, գյուղացիք խնդրել են, որ նրանից մի մաս տրվի իրենց: Ստանալով այն, նրանք գյուղում եկեղեցի են շինում և աջը դնում մեջը: Գրանից հետո գյուղի անունը կոչում են Մաստարա:

Բ

Որպէս անդուլթեամբ հասեալ է առ մեզ, սուրբն Գրիգոր Լուսավորիչ ի բերելն ընդ իւր ի Կեսարիոյ զմաստնս Սբ. Յովհաննու, մասն մի ամփոփեալ է անդէն, յորոյ վերայ կառուցեալ է եկեղեցին յանուն սրբոյն Յովհաննու և զիւրն կոչեցեալ Մաստարայ, զոր նշանակե մասն տարա:

420. Վ Ժ Ա Ն Կ Ա Մ Ո Ւ Ջ Ա Ն

Գտնվում է Քալինի շրջանում

Այս գիւղ է ի լանջի անդ մեծի լերին: Անունս Վժան ընկալաւ ի ձայնէ ջուրց սորին, որ իջանէ ի վերուստ անտի զառընդթափ զգլխով վիմաց ընդ քարուտ առուակս վժալով կարի սրընթաց:

421. ԵՂՎԱՐԳ

Գտնվում է Աշտարակի շրջանում

Ա

Զրհեղեղի ժամանակ Նոյի տապանում գտնվող մարդիկ անհամբեր սպասում են չրի իջնելուն և երկրի երևալուն: Ժամանակ անց, երբ նրանք տեսնում են Արայի լեռան ստորտը, ուրախացած բացականչում են. եղև արդ...: Դրանից հետո այդ տեղը կոչվում է Եղվարդ:

Բ

Եղվարդը ժամանակին շատ մեծ գյուղ է եղել, հողով առատ: Նրա մի ծայրը հասել է Քանաքեռ, մյուսը՝ Աշտարակ: Ունեցել է շորս ջրանցք, որոնցից մեկը ջուր է առել Զանգվից, մյուսը՝ Բուժականից, երրորդը՝ Սաշըլվից, չորրորդը՝ Քացախից: Գյուղի բոլոր հողերը ծածկված են եղել անտառներով ու այգիներով: Եղել է ծաղկով, վարդով ու յուզով առատ: Դրա համար էլ անունը դրել են Եղվարդ (եղ-վարդ):

422. ՕՇԱԿԱՆ

Թէպէտ և երևումն Եղուարդայ յոյս մեծ ծնանէր յոգի նախահարց, սակայն տակավին զգաշտն մեծ ծովացեալ ջուրբք զառաջեաւ տեսեալ՝ ոչ ինչ կարէին համարձակել ի փոփոխումն վիճակի իւրեանց: Բայց իբրև վերըստին հայեցեալ տեսին զբլուրն ծիրանափայլ շեշաքարանց, որ մինչև ցայսօր բոսորափայլ երանգէ զաւանն Օշականայ՝ զուարճացեալ խրախուսանօք իմն ձայնեցին. Օ՛շ ական, Օ՛շ ական... Այսինքն է՝ երանի աշաց մերոց՝ դի տեսաք և զայս բացեալ:

423. ՄԱՆԿԱՆ Յ

Գտնվում է Օշականից դեպի հյուսիս

Եղեալ երբեմն աստ յՕշական եղբարք երեք և բաժանեալ ի միմեանց, մին ի նոցունց՝ որոյ անուն Մանուկ, եկեալ աստ արկանէ բնակութիւն, և յորէ անտի ցայսօր անուանի տեղիդ յանուն նորա՝ Մանկանոց:

424. Ա. Խ Թ Ա Մ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Աշտարակի մոտ

Այստեղ ժամանակին մի բարեշեն գյուղ է եղել: Լենկ-Քեմուրը եկել է նվաճելու: Գյուղացիները պահվել են բերդի ամուր պարիսպների հետևը: Լենկ-Քեմուրը երկար ժամանակ պաշարել է գյուղը, բայց չի կարողացել առնել: Մի պառավ մաղով կիր է թափում պարիսպներից դուրս: Լենկ-Քեմուրը մնում է զարմացած, թե ինչքան հարուստ են այս գյուղացիները, որ երկար պաշարումից հետո էլ, ալյուր են թափում աղբի հետ: Որոշում է անպայման գրավել գյուղը: Այդպես էլ անում է: Ամեն ինչ ավերում է և բնակիչներին սրի բաշում: Սարսափած գյուղացիները բացականում են. Ա՛խ, Քամուր, կաղ Քամուր: Եվ դրանից հետո տեղի անունը մնում է Ախթամուր:

● 425. Ղ Զ Լ Թ Ա Մ Ո Ւ Ր

Գտնվում է Աշտարակի մոտ

Ախթամուր գյուղը առնելուց և ավերելուց հետո, Լենկ-Քեմուրը շարժվում է հարևան գյուղի վրա: Սրա բնակիչները սարսափած հանձնվում են: Լենկ-Քեմուրը ներում է նրանց և չի կոտորում: Ի նշան երախտագիտության՝ փրկված գյուղացիները նրան Ղզլթամուր (ոսկի Քամուր) են անվանում: Դրանից հետո գյուղի անունը դնում են Ղզլթամուր:

426. Ղ Ա Ր Ա Ք Ի Լ Ի Մ Ա

Գտնվում է Ապարանի շրջանում, Քասաղ գետի աեմայան կողմում

Աստ եղեալ է յառաջագոյն ի կոփածու խարտեալ քարանց եկեղեցի, որ այժմ իսպառ աւերեալ կայ, և քարինք շինուածոյ նորին գոլով սեաւ՝ կոշեցեալ է այս գիւղ յայն յանուն:

427. Չ Ա Մ Ռ Լ Ո Ւ

Գտնվում է Ապարանի շրջանում

Երևանի սարդարի որդին որսի է գալիս այս կողմերը: Վրան է խփում Քուչակ գյուղի ներքին հանդամասում: Լուսաղեմին բաց անելով աչքերը, խանը եղնիկի մի մոլորված ձագ է տեսնում Քասաղի կողմը վաղելիս:

Նստում է ձին, ընկնում նրա ետեից: Եղնիկն իրեն գցում է մոտակա ճահճուտը: Խանի ձին խրվում է ցեխի մեջ և ցած գցում տիրոջը: Մառաները ուշ երեկոյան գտնում են խանին և տանում մոտիկ գյուղը: Երբ նրա ուշքը գլուխն է գալիս, բարկացած հրամայում է տունը մի սայլ լծել, հող ու քար լցնել ճահճիճը, որ շորանա: Շատ լծկան է խեղդվում, վար ու ցանքը մնում է, սուք ու շիվանը երկինք է բարձրանում: Գրանից հետո գյուղի անունը դնում են Չամոլու (Յեխավան):

428. Ք Ա Ն Ա Ք Ե Ռ

Այստեղ ժամանակին բնակվել է Քանան անունով մի թագավոր (կամ իշխան) իր քրոջ հետ: Սրա մասին խոսելիս տեղացիք հաճախ ասել են՝ «Քանանի քույրը», «Քանանի քրոջը» (Քանանա բեռ): Գրանից էլ գյուղի անունը մնացել է Քանաբեռ:

429. Չ Ա Ր Բ Ա Խ

Գտնվում է Երևանի մոտ

Այստեղ ժամանակին մի երկու մեծահարուստ մարդիկ ունեցել են սեփական խաղողի այգիներ: Նրանց մոտ բանվորություն են արել տեղում գտնվող շքավոր գաղթականները: Չկարողանալով ապրուստի միջոց հայթայթել իրենց կատարած այդ աշխատանքով, գաղթականները օրավարձով աշխատել են նաև Երևանի կաշու արհեստանոցում և գինու գործարանում: Երեկոները հոգնած տուն դառնալիս, նրանք տնքալով ասել են. «Չա՛ր է, չա՛ր է մեր բախտը», դրանից էլ գյուղի անունը մնացել է Չարբախ:

430. Ա Ր Չ Ն Ի

Գտնվում է Արայի լեռան արևելյան փեշին

Այստեղ ժամանակին ճակատամարտ է տեղի ունենում Արա Գեղեցիկի ու Շամիրամի միջև: Արան ընկնում է պատերազմի դաշտում: Շամիրամը հրամայում է զինվորներին գտնել նրա դիակը: Որովհետև բացի Շամիրամից ուրիշ ոչ ոք չէր ճանաչում Արային, դիակները բերում են

նրա մոտ, որ զննի: Ամեն անգամ դիակը Շամիրամին ցույց տալիս, զին-
վորներն ասում են. Ա՛ռ զննի: Դրանից հետո այդ տեղը կոչվում է Արզնի:

431. Ջ Ր Վ Ե Ժ

Գտնվում է Կոտայքի (Արավյան) շրջանում

Մի տարի այս կողմերում երաշտ է լինում: Արտերը չհասած շորա-
նում են: Գյուղի ծերերը որոշում են լայնացնել մոտակա առվի հունը: Մի
երկու օրում հունը բավական լայնացնում են: Զուրը թեև ավելանում է,
բայց դարձյալ չի բավարարում երկու գյուղի: Մրանց բնակիչները սկսում
են վիճել, թե ով առաջ ջրի: Մերերից մեկը առաջարկում է ջուրը տալ
նրան, ով առաջինը կարողանա մատաղ անել աղբյուրի ակին: Երկու գյու-
ղից էլ երիտասարդները թռչում են դեպի իրենց նախիրները: Անցնում է
մի փոքր ժամանակ: Բոլորը սրտատրոփ սպասում են, թե ով առաջինը
կբերի: Հանկարծ երևում է հարևան գյուղից մի երիտասարդ՝ ուսին մի ոչ-
խար: Այդ տեսնելով ջրվեժի երիտասարդներից մեկը հանում է գրպանից
դանակը և մորթում ինքն իրեն: Զուրը հասնում է ջրվեժիներին: Այն տե-
ղը, ուր ընկնում է ջրվեժի երիտասարդը, համազուղացիները խաշարձան
են կանգնեցնում: Դրանից հետո գյուղի անունը դնում են Զրվեճ, որը բեր-
նից-բերան դառնում է Զրվեժ:

432. Մ Ա Ք Ր Ա Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Կոտայքի (Արավյան) շրջանում

Երբեմն դիպեալ աստ ուրումն շահ արքայի պարսից, և այն ինչ կա-
մեցեալ նորա տալ քակել զայս եկեղեցի և քարամբք նորա կառուցանել ի
վերայ Հրազդան գետոյն զկամուրջ, պատահի կատաղութեան իմիք և այ-
նու արգելեալ լինի քակտումն եկեղեցւոյն. որոյ ազագաւ անուանի յայն-
ժամ Շահ զուտուրան (շահ կոտորող). իսկ մահմետականք վասն բառ-
նալոյ յինքեանց զայս նախատինս՝ փոխեն զայն և անուանեն մինչև ցայ-
ժըմ էշէք զուտուրան (էշ կոտորող):

433. Կ Ե Չ Ա Ռ Ի Ս Կ Ա Մ Ժ Ե Զ Ր Լ Ո Յ

Գտնվում է Հրազդանի շրջանում

Ասում են, թե օտար մի բռնակալ ավերելով ու ավարելով իր շուրջը,
գալիս հասնում է Մաքրավանք և Կեչառիս գյուղերին:

— Ի՞նչ լավ վանքեր ունեն, — ասում է նա, երբ տեսնում է այս գյուղերի գեղեցիկ վանքերը:

— Ես լսել եմ, որ այս վանքերին տեղացիք բույր ու եղբայր են համարում, — ասում է նրա զորավարներից մեկը:

— Հա՛, — մտնում է բռնակալը... Դե որ այդպես է, հրամայում եմ քարե շղթաներ պատրաստել և կապել իրար քրոջն ու եղբորը, որպեսզի նրանք բանտարկված լինեն և հայերը շփարողանան մոտենալ և միայն հետվից նայեն նրանց ու մղկտան: Այդպես էլ անում են: Քարե շղթայի ծայրը մի վանքից բերում, միացնում են մյուսին: Դրանից հետո Կեչառիս գյուղը կոչվում է Ժնջրու (շղթայված կամ շղթայակիր), մինչև որ հայերը հանում են քարե շղթաները և ծաղկաշատ բնակավայրն անվանում են Մաղկաձոր:

434. Ա Ձ Ա Տ Ա Կ

Գտնվում է Վայոց ձորի Փոք գյուղից արևմուտք

Մի հայ իշխան նեղվելով արշունարբու թշնամուց, իր մարդկանցով ապաստանել է այստեղի ամրոցում: Երբ թշնամին հեռացել է, իշխանն իր մարդկանց հետ դուրս է եկել բերդից և լեռան ստորոտին հիմնել այս գյուղը, որը ի նշան իրենց ազատության կոչվել է Ազատակ:

435. Ա Ա Տ Ա Պ Ա Տ

Գտնվում է Հին Նախիջևանից դեպի հարավ

Ավարայրի ճակատամարտից հետո Վարդան Մամիկոնյանի ու նրա նահատակ զինվորների դիակները բերել են այստեղ թաղելու: Մինչև նրանց պատանքելը, Մակուի մեծամեծները եկել և դիակները տարել են:

Գյուղը Աստապատ է կոչվել, որովհետև նահատակների դիակներն այստեղ են պատվել (պատանքվել):

436. Յ Ա Ր Մ Ձ Ա

Գտնվում է Նախիջևանից դեպի հյուսիս արևելք

Սրա բնակիչները անխնա կեղեքվել են Նախիջևանի խաների կողմից: Դրա համար էլ նրանց չարմ ջան (կես մարդ) են ասել, որից և առաջացել է գյուղի Յարմջա անունը:

437. Ա Կ Ո Ռ Ի

Գտնվել է Հիմ նախնիքանի շրջանում, Մեծ Մասսի հյուսիս-արևմտյան լանջին

Նույն նահապետը տապանից դուրս գալուց հետո այստեղ առաջին անգամ անկել է խաղողի որթը («արկ ուտի»), որտեղ և հետո Ակոսի անունով գյուղ է հիմնվել:

438. Մ Ե Ս Բ Ո Պ Ա Վ Ա Ն Կ Ա Մ Մ Ս Բ Վ Ա Ն Ի Ո

Գտնվում է Գողթնի Բառածուր կոչված վայրում

Մերոսյ Մաշտոցը այստեղ հալածել է կոռապաշտներին և հիմնել մի փոքր վանք, ուր նա աղոթել է և քրիստոնեություն քարոզել: Մաշտոցի անունով գյուղը հետագայում կոչվել է Մերոսյավան կամ Մարվանիս:

439. Զ Ո Ի Ղ Ա

Գտնվում է Զուլֆայի մոտ, Հիմ Զուղա գյուղի արևելյան կողմում

Սրա անվան ծագման մասին ավանդությունն ասում է, թե իբր երբ Անին սկսել է ավերվել և Զուղան ճոխանալ, սա համարվել է նրա մի մասը կամ ճյուղը, այստեղից էլ ծագել է Զուղա (ճյուղ ա) անունը:

440. Ն Ա Խ Կ Ո Ր Չ Ա Ն

Գտնվում է Սյունիքում

Եւ անցեալ բնդ Երասխ գետ Բարիկ իշխանն Սիւնեաց, շինէ գեղաքաղաք մի՝ կոչելով զանուն տեղւոյն նախկորդան, որ թարգմանի՝ նախ զնա կորդեալ առ յինքն յիւր հայրենեացն:

441. Յ Ա Յ Ջ Ի

Գտնվում է Զանգեզուրում

Թշնամիների հարձակման ժամանակ Որոտանի ձորերի բնակիչները ամրանում են լձեն գյուղի ժայռերում: Երկար ամիսներ տևող պաշարման ընթացքում սպառվում է պաշարվածների աղը: Մի երիտասարդ որսորդ

հանձն է առնում գնալ Շենհեր աղի: Անտառի մեջ հանդիպում է Յայջիկ անունով կիսավայրենի մի աղջկա, որը տեսնելով որսորդին, փախչում է: Աղը լծեն հասցնելուց հետո, որսորդը նորից գնում է Յայջիկի հետևից: Գտնելով նրան ամուսնանում է հետը և կիրճի խորքից բարձրանալով լեռան կատարը, տուն է հիմնում, ընտանիք կազմում: Ժամանակ անց, որսորդը նեղվելով թշնամիներից, գերդաստանով իջնում է ձորը, թաքնվում անմատչելի տեղերում և այնտեղ գյուղ հիմնում, որը անտառաբնակ աղջրկա անունով կոչվում է Յայջի:

442. Կ Ա Ր Մ Ր Ա Ք Ա Ր

Գտնվում է Ջանգեղուում

Այստեղ առաջ անտառ է եղել: Մի գնչու՝ կնոջ ու եշի հետ անցնելիս է եղել անտառի նեղ արահետով: Հանկարծ բռնում են կնոջ ցավերը: Գնչուն խոսք է տալիս, որ եթե կինը տղա բերի, ինքը ձեռք է քաշելու թափառական կյանքից: Իշու պարանը ետ է տալիս, ծառից կապում: Կինն էլ գնում է ծառի շվաքում պառկում և տղա բերում: Իր տված խոստման համաձայն գնչուն մնում է ապրելու նույն տեղում: Այստեղ հետո հիմնվում է Կարմրաբար գյուղը:

443. Լ Մ Ե Ն

Գտնվում է Ջանգեղուում

Ասում են, թե երբ մոնղոլները Չար-Ղաթայի առաջնորդութլամբ հասել են այս կողմերը, տեղացիները լեռների կատարներից քարե կարկուտ են թափել ձորում գտնվող թշնամու վրա: Ժողովրդին խրախուսելու համար մենաստանում ապրող Ներսես քերթողը շարունակ կրկնել է՝ «Լցե՛, Լցե՛...», և ինքն էլ քարեր է գլորել վերևից: Հետևելով Ներսես քերթողին, դյուղացիները եղներ են լծել քարքաշաններին, քարե կույտեր են բերել, քարե հեղեղ են տեղացել թշնամու վրա և շին թողել, որ նա ոտք դնի գյուղը տանող արահետին: Իսկ Ներսես քերթողը շարունակել է կրկնել՝ «Լցե՛, Լցե՛...»: Դրանից էլ, ասում են, գյուղի անունը մնացել է Լծեն:

444. Ս Վ Ա Ր Ա Ն Ց

Գտնվում է Սյունիքում

Պատմում են, որ երբ Լենկ-Քեմուրն ուզում է նվաճել Հայաստանը, մի ծեր գինվոր նրան ասում է. «Ուր ուզում ես գնա, միայն Սյունիք չմտնես»:

— Ինչո՞ւ,— դարմանում է Լենկ-Քեմուրը:

— Այնտեղ ճամփա ու կածան բոլորը դեպի ժայռ են տանում,— պատասխանում է ծեր գինվորը: Նրանց տներն էլ քերժերում են, բերդերը՝ ժայռերի գլխին, վանքերը նրանցից էլ բարձր: Ամպերը ցածր են նրանց օջախներից: Նրանց ո՛չ նեա կհասնի, ո՛չ սուր ու թուր:

— Լա՛վ,— ասում է Լենկ-Քեմուրը, ես ամենից առաջ նրանց կնվաճեմ: Եվ հարձակվում է Սյունիքի վրա: Գովում է մեկ օր, հինգ օր, տասն օր... Սյունեցիները չեն հանձնվում: Ցերեկը ծուխ է բարձրանում նրանց օջախներից, գիշերը վառվում են նրանց կրակները: Լենկ-Քեմուրը խոստումներ է շոռայում, երգումներ անում... Սյունեցիները չեն հանձնվում: Միայն մի գյուղի մարդիկ ուզում են հանձնվել: Լենկ-Քեմուրը խոստանում է նրանց սրի չբաշել: Գյուղի վարդապետը չի թողնում հանձնվեն: Ինչ անում՝ չի անում, չեն լսում: Հանձնվում են: Լենկ-Քեմուրը նրանց բշում է մի դաշտ, ասում. Ես խոստացա ձեզ սրի քաշել: Ես խոսքիս տևրն եմ: Բայց ես երդվել եմ ձեզ կենդանի շթողնել: Եվ հրամայում է մի խանդակ (փոս) փորեն, թաղեն կենդանի: Այդպես էլ անում են: Վարդապետը լսում է այդ մասին, վերցնում է ծխամատչանը՝ գյուղի հին անունը ջնջում, տեղը գրում է՝ Սև արանց շեն, այսինքն՝ սև մարդկանց, սևերես արարածների գյուղ: Եվ այդ օրվանից գյուղի հին անունը մոռացվում է, մնում է Սև արանց, որ հեռագայում դառնում է Սվարանց:

445. Լ Ո Ր

Գտնվում է Սիսիանի շրջանում

Ասում են, թե երբ հայոց Լորիկ իշխանը թշնամու դեմ հերոսաբար կռվելով զոհվում է, նրան թաղում են գյուղից ոչ հեռու և վրան մատուռ կառուցում, իսկ գյուղին էլ տալիս են իշխանի անունը՝ Լոր: Մինչև հիմա էլ կանգուն է Լորիկ իշխանի մատուռը:

446. Ա Վ Ո Ի Գ Ի Ե Վ Վ Ա Ղ Ո Ի Գ Ի

Գտնվում է Սիսիանի շրջանում

Հայ իշխանի երկու որդիներն իրենց զորքով քաջաբար կռվում են թշնամու դեմ և դուրս են շարտում նրան երկրից, բայց իրենք էլ զոհվում են կատաղի կռվում: Այն տեղը, ուր բնկնում են նրանք, հետագայում երկու գյուղ են կառուցում, և ի պատիվ եղբայրների, մեկը կոչում են Աղուզի, մյուսը՝ Վաղուզի:

447. Մ Ի Ն Ք Ե Ն Գ

Գտնվում է Լաչինի շրջանում

Լենկ-Քեմուրը զորքով գալիս է Հայաստան: Ամեն ինչ քար ու քանդանելով, նա հասնում է Զանգեզուրի գյուղերից մեկը: Երբ ավերում է այն ևս, սկսում է հաշվել, թե քանիերորդ գյուղն է, որ ինքը ավերում է: Հաշվելով-հաշվելով, հասնում է հազարի ու ասում է. «Մին քենդ» (հազար գյուղ): Այստեղից էլ գյուղի անունը մնում է Մինքենդ:

448. Ա Վ Ե Տ Ա Ր Ա Ն Ո Յ

Գտնվում է Շուշուց՝ ոչ հեռու

Վաշագան թագավորը, զղջալով, որ ուրացել է քրիստոնեությունը, առանձնացել է այստեղ և իր կյանքի մնացած օրերը անց է կացրել ավետարան կարդալով: Դրա համար էլ գյուղը կոչվել է Ավետարանոց:

449. Մ Ա Ր Տ Ա Կ Ե Ր Տ

Գտնվում է Առնային Դաւաբաղի համանուն շրջանում

Ասում են, թե այս գյուղի բնակիչները եղել են շատ քաջ և համարձակ մարդիկ: Ամեն անգամ, երբ թշնամիները հարձակվել են Դաւաբաղի վրա, նրանք մի մարդու պես դուրս են եկել թշնամու դեմ, որի համար և ստացել են մարդ (իգիթ) անունը, իսկ նրանց գյուղն էլ կոչվել է Մարտակերտ (մարդ, իգիթ մարդկանց գյուղ):

450. Ս Ե Յ Գ Ի Շ Ե Ն

Գտնվում է Առնային Ղարաբաղի Ստեփանակերտի շրջանում

Ասում են, թե առաջներում Ղարաբաղի միակ դպրոցը գտնվել է այս գյուղում: Դրա համար էլ գյուղը կոչվել է Սեյդիշեն (սեյիդի կամ ուսում-նականի, ուսուցչի գյուղ):

451. Գ Ա Հ Ր Ա Ձ

Գտնվում է Առնային Ղարաբաղի Ստեփանակերտի շրջանում

էս շենումը (գյուղում) սոսվթա (սկզբից) մին քանե տուն ըն իլալ (եղել): Շենին անուն շի իլալ. գիղալիս շրն իլալ, թա հինչ անուն տինին: Մին օր շինըմաշում շենացիք նստած զրուց ընելիս, յեշըմ (նայում) տեսնում ըն ներքե ունգյունան (այն կողմից) մին մարթ ա կյամ: էտ մարթը կյամ ա, ուրանց անա մուտանում, պարի ըիգյում ասում, վեննը կենում (կանգ առնում): Ըտանա ետը մին կնեգ ծիչին յիտա նստած, ծին քիշած, էտ մարթին հետան (ետեից) կյամ ա: Վեր մարթին անա մուտանում ա, մարթը կընգանն ասում ա. Դահ ըրա (կանգ առ), ալի: էտ մարթը վեր իտի յա ասում, շինըմաշումը նստած մարթիկ ասում ըն. էս շենին անումը կինի Դահրազի: Ետնան Դահրազին տեռալ ա Դահրազ:

452. Ձ Ա Ր Գ Ա Ր Ա Շ Ե Ն

Գտնվում է Առնային Ղարաբաղի Մարտունու շրջանում

Սա առաջ կոչվել է Վերին Թաղավարգ: Ներքին Թաղավարգից տարբերելու համար տեղացիք որոշում են նոր անուն տալ իրենց գյուղին: Մեկը առաջարկում է դնել Մմակաշեն, մյուսը՝ Սարի շեն, երրորդը՝ Բարձր: Ըոքեշ անունով մի ծերուկ էլ նայելով շուրջը և տեսնելով, որ գյուղը շորս կողմից վարդարված է ծաղկած ծառերով ու այգիներով, առաջարկում է նրա անունը դնել Ջարդարաշեն: Այդպես էլ անում են:

453. Ա Շ Ա Ն

Գտնվում է Առնային Ղարաբաղի Մարտունու շրջանում

Խանը կղնված ա իլալ (չղաջնացած է եղել) մարդկանց չըրա (վրա): Մարդկանց պարան ըն քցալ (պառկեցրել են), ծին վիրավ (վրաներով)

ըշալ: Ժողովուրդն ասալ ա. Պա՛՛՛՛՛՛՛, պա՛՛՛՛՛՛՛, էն հինչ օրենք ա, մարթկանցից էլ աշա՛ն (կալսելու հացահատիկ): Ըաղա էլ (գրանից էլ) շենի (գյուղի) անունը մնացալ ա Աշան:

454. Վ Ա Ղ Ո Ի Հ Ա Ս

Գտնվում է Արցախում, Քարբառ գետի հարավային կողմում

Երբ ազգ Հոնաց բուն յարձակմամբ էջ յայս երկիր, զսկիզբն արշա-
ւանաց և աւերութեանց աստի սկսաւ, վասն որոյ և վանունն ի գործոյն
առեալ՝ կոչեցին Վաղուհա:

455. Վ Ա Բ Գ Ա Ն Ա Շ Ե Ն

Գտնվում է Գանձակի շրջանում

Լենկ-Քեմուրի հրամանով գյուղի հրապարակում կախաղան են հա-
նում քրիստոնյա հայերին: Կախաղանի մոտ հավաքվածներից Վարդան
անունով մի քաջ որսորդ, հանկարծ մոտենում է դահճին և սպանում է
նրան: Լսելով այդ, Քեմուրը կանչել է տալիս Վարդանին և հարցնում նրա
վարմունքի պատճառը: «Մարդը իրավունք չունի ձեռք բարձրացնելու իր
նմանի վրա», — ասում է Վարդանը: Վարդանի համարձակության համար
Լենկ-Քեմուրը ներում է շնորհում նրան և նվիրում մի գյուղ, որը Վարդա-
նի անունով այնուհետև կոչվում է Վարդանաշեն:

456. Խ Ա Չ Ա Կ Ա Պ

Գտնվում է Գանձակի շրջանում

Քրիստոնեության քարոզի ժամանակ շրջակա գյուղերը ընդունել են
նոր կրոնը, իսկ այս գյուղացիք իբրև կաղնու ծառեր պաշտողներ, հրա-
ժարվել են: Դրա համար նոր կրոնի քարոզիչները յուրաքանչյուր պաշտե-
լի կաղնի ծառի տակ խաչեր են կանգնեցրել: Նույնը արել են նրանք նաև
գյուղը շրջապատող բազմաթիվ բլուրների և բարձունքների վրա: Այսպի-
սով հետզհետե կաղնիապաշտությանը փոխարինել է խաչապաշտությու-
նը: Խաչերով շրջակապված լինելու համար գյուղը ստացել է Խ ա չ ա կ ա պ
անունը:

457. Ք Ա Ր Հ Ա Տ

Գտնվում է Գանձակի շրջանում

Սրա սահմանում կան զանազան հանքանյութեր (երկաթ, պղինձ և այլն): Բնակիչները ինչպես իրենց երկրագործական գործիքների, այնպես էլ պայտեր շինելու համար հնուց ի վեր այտեղ կտրել ու հանել են երկաթաքարը: Դրանից էլ գյուղի անունը դրել են Քարհատ:

458. Բ Ա Ն Ա Ն Ց

Գտնվում է Գանձակի շրջանում

Ասում են, թե այս գյուղում ժամանակին երկաթի հանք և երկաթ հալելու գործարան է եղել, որը կոչվել է բան-անոց: Դրանից էլ գյուղի անունը մնացել է Բանանց:

459. Ա Չ Ա Տ

Գտնվում է Գանձակի շրջանում

Լենկ-Թեմուրը այտեղով անցնելիս մտել է գյուղ և կողոպտել եկեղեցին: Անմիջապես ծովել է Թեմուրի վիրը և երեսը ետև դարձել: Իմանալով, որ դրա պատճառը եկեղեցին է, Թեմուրը հրամայել է վերադարձնել ավարը: Վիզն անմիջապես ուղղվել է: Դրանից հետո Թեմուրը թե՛ եկեղեցին և թե՛ գյուղը ազատել է ամեն տեսակ հարկից, որի համար և այն կոչվել է Ազատ:

460. Կ Ի Ս Ա Պ Ա Տ Կ Ա Մ Կ Ա Ս Ա Պ Ե Տ

Գտնվում է Գանձակի շրջանում

Սրա հիմնադիրները եկեղեցի շինելու համար ժամանակին հրավիրում են մի բարագործ վարպետի: Մտածելով իր հոգու փրկության մասին, վարպետը հրաժարվում է աշխատավարձից, իսկ գյուղացիներն էլ անպայման ուզում են վճարել: Եկեղեցին կիսատ՝ վարպետը զիջերով անհայտանում է: Գյուղացիները գտնում են նրան և ետ վերադարձնում: Վարպետը կիսատ թողնելով եկեղեցու պատը՝ երկրորդ անգամ է անհայտանում: Գյուղի անունը դրա համար դնում են Կիսապատ (Կասապետ):

461. Մ Ի Ր Ղ Ի Կ

Գտնվում է Գանձակից ոչ հեռու:

Գանձակի խանը այս հողամասը ժամանակին նվիրում է իր միրզային (գրագիր-քարտուղար), նրա կատարած երկարամյա ծառայութան համար: Մերանալով, միրզան խանից ստացած հողամասը 60 արծաթով վաճառում է մոտիկ անապատում ապրող յոթ հայ բնտանիքների: Սրանք տեղափոխվելով միրզայի վաճառած հողամասը, իրենց նոր բնակավայրի անունը դնում են Միրզի քենդ (Միրզի գյուղ), որը բերանից բերան անցնելով դառնում է Միրզիկ:

462. Մ Ա Գ Ա Ղ Ի Ս

Գտնվում է Քարքա գետի կիևում

Այստեղ ժամանակին ապրել է Մաղադիս անունով մի գեղեցկուհի: Երկու եղբայրներ սիրահարվում են նրան: Աղջիկը փոքր եղբորը հանձնարարում է սարի միջով խմելու ջուր բերել իրենց գյուղը, իսկ մեծին էլ՝ Քարթար գետից առու հանել դեպի գյուղի գաշաբեր, ով նրանցից շուտ կատարի տրված հանձնարարությունը, խոստանում է նրան առնել: Փոքր եղբայրը դեռ գործի կեսին, տեսնում է, որ մեծը արդեն վերջացնելու մոտ է: Մաղադիսը ավելի փոքր եղբորը հավանելով, նրան խորհուրդ է տալիս մի մեծ կտավ փռել այն տեղում, որտեղ պետք է հոսեր ջուրը, և կտավի վրա աղ ցանել: Առավոտյան գյուղի հոսքը հավաքվում է աղի վրա: Մեծ եղբայրը հեռվից տեսնելով այդ, կարծում է, թե սխաբները առվից ջուր են խմում: Հուսահատված դեպի վեր է շարժում ձեռքի ահագին մուրճը և գլուխը պահելով տակը՝ ջախջախվում: Փոքր եղբայրը ամուսնանում է Մաղադիսի հետ, որի անունով և գյուղը կոչվում է Մաղադիս:

463. Ա Վ Ա Ն Ա Շ Ե Ն

Գտնվում է Աղվանքում

Սա Ավանաշեն է կոչվել գյուղի հիմնադիր Ավան-Յուզբաշու անունով, որն իր մարդկանցով այստեղ է եկել Արցախի Շոշու գյուղից:

464. Մ Ա Կ Ք Ա Ր

Գտնվում է Մարտունու շրջանում

Այստեղ կա մի սառնորակ ու առատահոս աղբյուր, որի շուրջը ձմեռը չի սառչում և որը յոթ ջրաղաց է աշխատեցնում: Այդ աղբյուրը իրեն համար ճանապարհ է բացել հեռոճհեռե մաշելով ու ծակելով մոտակա սպանած քարը, որից և գյուղն ստացել է Մակքար անունը:

465. Կ Ո Ւ Ռ Ի Խ Ա Ր Ա Ր Ա

Գտնվում է Նոր-Բայազետի շրջանում

Լընգ-Քըմուրը աշխարհն ավիրելով խասնումա Կուռի-խարաբին: Էստեղի ժողովրդին ջարդելու վախտը մեծ տերտերն հըրնում ա Լընգ-Քըմուրի դեմը, աղաչում ա, որ ժողովրդին խնայա, չջարդա: Լընգ-Քըմուրը հիշնում ա ձիանից ու տերտերին ասում ա. Հարի իմ ձինը խեճի: Տերտերը ձինը որ խեճնում ա, լսում ա, որ երգնբից ձեն են տալում, թե՛ «Կգրա, կգրա...»: Տերտերը գարմանում, ձիանից հիշնում ա: Լընգ-Քըմուրը ձինը խեճնում ա, սկսում ա ժողովրդին բրթել (կոտորել): Էն օրվանից էտ գեղն ավիրվում ա և անունը մնում ա Կուռի-խարաբա (Կոտորածավեր):

466. Մ Ա Շ Տ Ո Ց Ն Ե Ր

Գտնվում են Աևա կղզու արևելյան ծայրին

Լինել տեղւոյն ի ժամանակէ անտի սրբոյն Մաշտոցայ, և տեղի առանձին ճգնութեան նորա, ուր երբեմն առանձնացեալ ի միաբանութեանց անտի՝ աղօթից և խնդրուածոց պարապէր և հազիւ ուրեմն երևէր յետ բանի ինչ աւուրց: Եւ խրճիթքն այնք իսկ անուանին ցարդ Մաշտոցնէր:

467. Վ Ա Ր Ս Ե Ր

Գտնվում է Աևաի շրջանում, կղզուց հարավ-արևմուտք

Մի աղջիկ մոտակա գետն ընկնելով խեղդվել է: Ջուրը տարել է նրա գիակը: Գետի երեսին փոված երկացել են խեղդված աղջկա մազերը (վարսերը): Տեսնողները ձայն են տվել իրար. «Վարսե՛րը, վարսե՛րը»: Դրանից հետո գյուղի անունը դրել են Վարսեր (նախկին անունը՝ Չոչրո):

468. Գ Ի Լ Ի Զ Ա Ն

Ա

Ասում են, թե հայրը իր Դիլի անունով որդու հետ՝ զործով քաղաք է գնում: Ճանապարհին անտառների միջով անցնելիս, որդին կորչում է: Հայրը սկսում է աջ ու ձախ որոնել նրան, բայց անօգուտ: «Դիլի ջա՛ն, Դիլի ջա՛ն» կանչելով նա ման է գալիս անտառներում: Վերջապես, մի տեղ, բացատում նա գտնում է որդու դիակը՝ գալլերի կողմից հոշոտված: «Դիլի ջա՛ն, Դիլի ջա՛ն» սկսում է սուգ անել հայրը, ընկնելով որդու դիակի վրա: Եվ այդ օրվանից տեղի անունը մնում է Դիլիջան:

Բ

Ասում են, թե ժամանակին այս կողմերում եղել է Դելի (Դիլո) անունով մի հովիվ, որին սարում պատառոտում են գալլերը: Խեղճ մայրը սարերն ու անտառներն ընկած օրերով փնտրում է կորած զավակին և ազիողորմ ձայնով կանչում. Ո՛րտեղ ես Դելի՛ ջան, ձե՛ն տուր, Դելի՛ ջան... Եվ սարերն ու անտառները արձագանքում են նրան՝ Դելի...ջան, դելի...ջան...: Գալլերի զոհ զարձած այդ հովիվի անունով էլ անտառապատ այս վայրը կոչվում է Դիլիջան:

469. Տ Ջ Ր Կ Ա Մ Ո Վ

Գտնվում է Դիլիջանից ոչ հեռու, Ազուս գետի ափին

Շինեցին գիւղ մի մերձ ի ծովակն փոքրագոյն՝ անհնարին խորութեամբ և անուանեցին զգիւղն յանուն ծովակին՝ Տըրկածով, քանզի բազումք մօրասէր և տղմասէր սողանք կային:

470. Գ Ո Շ

Գտնվում է Դիլիջանից ոչ հեռու

Մխիթար Գոշը եղել է այս գյուղից: Մի անգամ նա երազ է տեսնում. երազում աստված նրան ասում է. «Մխիթա՛ր, յոթ տարի հացի առատություն է լինելու, յոթ տարի էլ՝ չորալին. առատության տարիներին պաշար հավաքի, սովի ժամանակ ժողովուրդը նեղություն չքաշի»: Գոշը մեծ-մեծ ամբարներ է շինել տալիս, վանքի հարստությունով հացի էժան տարին ցորեն է առնում լցնում ամբարները: Երբ սովը ընկնում է ժողովրդի մեջ,

նա մի գուշ (փայտե կլոր աման) է շինել տալիս և այդ գուշով ցորեն է բաժանում մարդկանց: Դրանից հետո նրա անունը մնում է Գուշ Մխիթար: Երբ Մխիթարը մեռնում է՝ գլուղը նրա անունով կոչում են Գուշ կամ Գուշի գլուղ:

471. Շ Ա Ր Խ Ա Չ

Գտնվում է Դիլիջանի շրջանում, Գաշա վանքից դեպի հյուսիս-արևմուտք

Գլուղի գերեզմանատան մեջտեղը կա մի բարձր ժայռ, որի վրա շարքով շինված են քսանվեց հաստ մեծ ու փոքր խաչեր: Ասում են, թե գլուղն իր անունը ստացել է խաչերի այդ շարքից (Շար խաչ):

472. Ն Ո Ր Ա Շ Ե Ն

Գտնվում է Շամշաղիների շրջանում

Մի խումբ լեզգիների անցնելով այստեղով, ծաղրել են տեղացի հայերին և ասել. Չեոք չուաք սրանց, նոր շեն է, կքանդվի: Դրանից հետո գլուղի անունը դրել են Նորաշեն:

473. Մ Ո Վ Ս Ե Ս

Գտնվում է Շամշաղիների շրջանում

Հին վախտին վեր լազգենին (լեզգիները) էս կեղի վրա եկել են, կեղացիք փախել են, քյացել (գնացել) Իջևան: Իրեք ախպեր տեղերնուցը ժաժ շեն կյալի, քնըմ շեն, պցրանըմ են սարի կյլոխը, տիրք փոնըմ նրստըմ: Նհանց մեծ ախպոր անըմն էլ Մուսես ա ըլմ. սա շատ ջանով ու դրշաղ (հաղթանդամ ու քաջ) ա ըլել: Էն էրկու ախպերը ասըմ են, վեր էլ օքմին շկա, մենք խի՞ ենք ըստի կենմ, մենք էլ քնանք: Ասըմ ա. Քնըմ էք քյացեք, ես կյալիս շեմ: Նհանք քնըմ են, Մուսեսը մնըմ ա տի (այդտեղ): Տրա մհար էն սարի անըմը մնըմ ա Մուսեսի սար, կեղի անըմն էլ՝ Մուսես կեղ:

474. Չ Ո Ր Ա Ք Ա Ն

Գտնվում է Շամշադինի շրջանում

էս կեղրմը մի Հաթամ անմավեր (անունով) զորքա մարթ ա ըլել. սա համ շատ հարուստ ա ըլել, համ էլ շատ ուժեղ: Ինքը սունքսրղ (անգավակ) ա ըլել, շոր, երեխա չի ունեցել: Տրա մհար (համար) էլ տրան ասել են Չոր Հաթամ, էս կեղին էլ՝ Չոր Հաթամի կեղ: Վեր ոսնին (ոուաները) կյալիս են հրրցնրմ են՝ էս վեր կեղն ա, ասրմ են՝ Չոր Հաթամն ա. նհանք էլ կարրմ չեն ասեն Չոր Հաթամ, ասրմ են՝ Չորաթան. ու տըհե էլ (այգպես էլ) մնչե քսոր հայերն էլ Չորաթան են ասրմ:

475. Բ Ա Ր Ա Ն Ա

Գտնվում է Լոյեմբեյանի շրջանում

Ժամանակին Ապարանից այստեղ գալով բնակություն են հաստատում մի քանի հայ ընտանիքներ: Մոտակա գյուղերի բնակիչները նորեկներից հարցնում են. էդ ո՞րտեղից էք եկել: Սրանք էլ ասում են. Ապարանա: Գրանից հետո գյուղի անունը մնում է Քարանա:

476. Ա Ր Ճ Ի Ս

Գտնվում է Լոյեմբեյանի շրջանում

Ա.

Գեմի սարում արչ շատ ա էլել, ասել են Արչուտ: Հետո էկել են էստեղ տուն-տեղ դրել: Սկզբից երեք տուն ա էլել. ամենից մեծը Միսկարանք են էլել: Գեղի անունն էլ Արչուտ են դրել. էնքան են ասել, Արչուտը դառել ա Արչիս:

Բ

Հարեան Ախթալայի հանքերում վրացի աղաները ջուհար են հալելիս բլում: էրկու ախպեր՝ Մինասն ու Առաքելն էլ աշխատրմ են նրանց մոտ: Երբ վերջացնում են աշխատանքը, տերերն ասրմ են. Ի՞նչ պտի տանք ձեր հախը (վարձ): Ասրմ են. Արճիճ: Գրանից էլ գյուղի անունը մնացել ա Արճիս:

477. Կ Ո թ Ի Գ Յ Ո Ի Ղ

Գտնվում է Նոյեմբերյանի շրջանում

Ա

Առաջնորում էս գեղի աները կտրավոր են էլել (երգիքով)։ կտորի ծակը ծածկել են կոթով (սնամեջ կոճղ), որ ծուխը քաշվի, համ էլ լեզգիները տուն չընկնեն, էրեխա գողանան։

Բ

էս գեղը ամենածերի գեղն ա, թուրքի սահմանի վրա, դրա համար էլ Կոթի (ծայրի) գեղ են ասել։

478. Զ Ո Ի Զ Ե Վ Ա Ն

Գտնվում է Նոյեմբերյանի շրջանում

Ա

Թուրքերը գալիս են տենում էս պուճուր վանքը, ասում են. Սա ինչ վանք ա, ըստեղ հավ մատող կըլի։ Ըղենց էլ վանքի անրմը կպչում ա Զուչեվանք, գեղին էլ ասում են Զուչեվան։

Բ

Մեր պապերը վեր էկած էն ըլում էս ծմակըմը, ծառերը կտրում են, խմհատ անում (անտառից ազատված տարածությունը վարում)։ Գութանները քցում են, վարում, տենում են էդ վարելահողում անթիվ-անհամար ճիճուներ, դրանից էլ անրմը կպչում ա՝ ճիճվական (Զուչեվան)։

479. Ղ Ո Շ Ղ Ո Թ Ա Ն

Գտնվում է Նոյեմբերյանի շրջանում

Հայերը եկել են էս գեղի տեղը վարել։ Գութանը որ արձակել են հանգրստանալու համար, թուրքերը եկել են, ասել. Ղոշ-քյոթան (լծիր գութանը)։ էդտեղ գեղ են հիմնել, անունը դրել Ղոշ-քյոթան, որը հետո դառել է Ղոշղոթան։

480. Ա Խ Տ Ա Լ Ի

Գտնվում է Լոռում, ճանկան գյուղի արևմտյան կողմում,
Լավագ սառի լանջին

Ոմն վարդապետ կարգաց սմա անէծս, որով արտաւորեալ բնակիչը
մեռան հետզհետէ, և աստի անուանեցաւ Ախտալի:

481. Ո Ր Ն Ա Կ

Գտնվում է Ալավերդու շրջանում

Դրսեվանքը (Կայան բերդ) շատ ամուր բերդ ա ըլել. միշին դիրքա-
վորված մարթիք են ըլել: Դրսեվանքի ժողովուրդը ջրով սննդվելիս ա ըլել
Որնակա ջրիցը. գնգով ջուր են բերել գետնի տակով բերդը: Լեզզենին
(Լեզզիները) որ Դրսեվանքը շրջապատել են, կարենալիս չեն ըլել միշի
ժողովուրթին կոտորեն: Մտածում են, թե էս բերթը ջուր որդի՞ց ա բերում,
գնում են Որնակ գյուղը. քաի քննում են, հարցնում: Մի ջաղու պառավ
ջրի ակը ցույց ա տալի, ասում, թե բերթը էս ջրիցն ա սննդվում (սըն-
վում): Ըտուց էլ (այդտեղից էլ) մնում է գեղի անունը Որնակ (ո՞րն ա
ակը):

Լեզզենին ջուրը կտրում են, մի քանի օրից ետը (հետո) ժողովուրթը
անձնատուր ա ըլում:

482. Ա Ր Գ Վ Ի

Գտնվում է Լոռում

Ասում են, թե այս գյուղի անունը առաջ Մելիք-գյուղ է եղել: Մի զըր-
պարտության համար Հովան Օձնեցին ծննդավայրից ելնելով գալիս է
այստեղ, ուր և իր համար ճգնարան ու եկեղեցի է շինում: Օձունից հեռա-
նալիս նա անիծել է այն և Մելիք գյուղը գալով անվանել է Առավի, այ-
սինքն՝ Մելիքն առա և Օձունը տվի:

483. Ճ Վ Ճ Ը Վ Ա Ն

Գտնվում է Լոռում

Լեզզիները ժամանակին այստեղից բռնությամբ գերեվարել են հա-
յերին: Գյուղացիների ճվճըվոցից, տեղի անունը մնացել է ճվճըվան:

484. Ն Ե Ղ Ո Յ

Գտնվում է Լոռում, Հաղբաթի մաս

Բնակիչք սորա յամենայն ժամ հոշակեալ են քաջութեամբ ընդդէմ
յարձակմանց լեկզեաց, և ցարդ ևս առակօք խօսին ծերունիքն զքաջութե-
նէ նախնի բնակչաց տեղոյս, թէ՛

«Մտի ի նեղոց՝

Ձեռս առայ սղոց.

Խերխեցի (սղոցել) լեկզիս,

Հանգեաւ սրտից բոց,

Լաւցաւ ջանիս խոց»:

485. Գ Լ Ի Չ Ն Ա Չ Ո Ր

Գտնվում է Լոռում

Ասեն, թէ երկու տիրող իշխանք յարուցեալ են վէճ և կոխ վասն կա-
լուածատեղոյս. մին յաղթեալ միւսոյն ի քարագլխէ անտի ձգեալ է զնա
ի ձոր: Յօրէ անտի մնացեալ է մինչև ցարդ կոշումն տեղոյս Գլիզնաձոր,
որ նշանակէ գլի (գլորեցի) զնա ի ձոր:

486. Ի Պ Ա Հ Ա Տ

Գտնվում է Լոռում, Քորայր վանքի մաս

Ձայս անուն ընկալաւ սա ի դրից տեղոյն, զի այգիք ցայս վայր գան,
և ասդէն դադարին. ուստի ասացաւ Այգեհատ:

487. Գ Չ Բ Ա Վ Ե Ր

Գտնվում է Գուգարի Համգաչիման գյուղի մաս

Ասում են, թե այս ավերակների տեղում առաջ գյուղ է եղել, որն ու-
նեցել է շատ դաժան մի գզիր: Հարկ հավաքելիս, զորակոչի կանչելիս և
ուրիշ առիթներով գզիրը այնքան է նեղում գյուղացիներին, որ նրանք
ստիպված թողնում են իրենց տունն ու տեղը և հեռանում գյուղից: Ժա-
մանակ անց, երբ գզիրը ծերանում է և զգում, որ մեռնելու օրերը մոտեցել
են, որոշում է նորից սարսափ ազդել գյուղացիներին: Կանչում է գյուղի
քահանային, հազորդութուն ընդունում և պատվիրում նրան՝ մեռնելուց

հետո իրեն թաղելու փոխարեն կախ տալ մի բարձր ծառից: Երբ գզիրը մեռնում է, քահանան կատարում է նրա պատվերը: Մոտակա գյուղերի բնակիչները տեսնելով ծառից կախված գզիրին, ուրախանում են և հավաքվելով նրա գիակի շուրջը՝ պար են բռնում ու երգ ասում:

Այդ ժամանակ ծառի մոտով անցնելիս է լինում մոլորովը: Նկատելով կախված գզիրին և կարծելով, որ դա գյուղացիների արածն է, նա հրամայում է այրել գյուղը: Մոլորովի հրամանը անմիջապես կատարվում է: Գրանից հետո գյուղատեղի ավերակները կոչվում են Գղրավեր:

488. Ղ Ա Ր Ա Ք Ի Լ Ի Ս Ա

Գտնվում է Շիրակում

Թուրքերը գրավելով Հայաստանը, ասպատակում են և այս գյուղը: Տղամարդիկ համառորեն դիմադրում են թշնամուն: Կատաղում է թուրք փաշան և հրամայում բոլոր տղամարդկանց լցնել գոմն ու այրել, իսկ եկեղեցին էլ դարձնել զորանոց: Գիշերը, երբ թուրք զինվորները քնած են լինում եկեղեցում, գյուղացիք փակում են դռները և կրակ տալիս: Զինվորների աղաղակներից արթնանում է փաշան և տեսնելով այրվող եկեղեցին բացականչում. Ղարա քիլիսա (սև եկեղեցի), և թիկնապահների հետ հեռանում է այդտեղից: Գրանից հետո գյուղը կոչվում է Ղարաքիլիսա (սև եկեղեցի):

489. Ղ Ո Ն Ա Ն Ղ Ռ Ա Ն

Գտնվում է Շիրակում

Պարսիկ բռնավորները այս գյուղից առեանգում են մի գեղեցիկ հայ աղջիկ: Ժամանակ անց լքված աղջիկը վերադառնում է տուն: Աղբյուրի մոտ նա մի անգամ լսում է պարսիկ զինվորների խոսակցությունը, այն մասին, որ մեծավորի հրամանով իրենցից ամեն մեկը գիշերը պետք է մորթի այն հայ տղամարդուն, ում տանը որ ինքը գիշերելու է: Պարսիկերեն սովորած հայ աղջիկը լսելով այդ, անմիջապես լուր է տալիս գյուղի քյոխվաչին: Հավաքվում են գյուղի մեծերը և որոշում պարսիկ զինվորներին տեղավորել այն տներում, ուր մի քանի տղամարդ կա և գիշերով սպանել նրանց: Այդպես էլ անում են: Եվ այդ օրվանից գյուղը սկսում է կոչվել Ղոնախղոսան (հյուրասպան):

490. Ճ Լ Ո Խ Ա Ն

Գտնվում է Շիրակի դաշտում

Ակեսուրը հարսի խոնարհությունը փորձելու համար ձեռքի ճլորը (կավե փոքրիկ կերակրաման) պցում է շիկացած թոնրի մեջ ու խնդրում նրան, որ հանի. «Խա՛րս, ճլորը խա՛ն, ճլորը խա՛ն»: Հարսը իրեն նետում է թոնիրը և այրվում: Այդ օրվանից գյուղի անունը մնում է Ճլոխան:

491. Հ Ո Ռ Ո Մ

Գտնվում է Շիրակում

Ա.

Անիի թագավորի Հոփսիսիմե անունով աղջիկը ժամանակին եկել է այտեղ ամառանոց: Ղալաշի լեռան վրա նա հիմնել է մի փոքրիկ ամրոց: Այդ աղջկա անունով գյուղը կոչվել է Հոռոմ (Հոփսիսիմե):

Բ

Պարսկաստանում ապրող մի հոռոմեացի ժամանակին եկել է այտեղ, գյուղ հիմնել, որը նրա անունով կոչվել է Հոռոմ:

492. Մ Ա Ր Ա Ւ Ի Կ

Գտնվում է Ադիեի շրջանում

Ամեն տարի մի սարի մարալ (եղնիկ) իրեն կամքով եկել է այտեղ, մատաղվելու համար գլուխը դրել Սբ. Ստեփանոս վանքի դռանը: Գյուղացիները բռնել են մարալին և մատաղ արել: Մի անգամ էլ որսորդը հրացանով սպանել է մարալին: Դրանից հետո մարալները էլ չեն երեվացել: Գյուղի անունն էլ մատաղվող մարալների հիշատակի համար Մարալիկ են դրել:

493. Մ Ս Ո Ւ Բ Լ Ի - Մ Ո Ւ Ս Լ Ո Ւ Ղ Լ Ի

Գտնվում է Ադիեի շրջանում

Անասուններին ջրելու համար այտեղ առաջ շատ մսուրներ են եղել: Քրդերը անլվա բրդով փակել են աղբջուրի ակը, որպեսզի ջուրը ցամաքի:

Երբ հայերը եկել են այստեղ, բոլոր մսուրները արդեն շորացած են եղել: Մսուրների անունով գյուղի անունը դրել են Մսուրլի (մսուրներով հա-
րուստ), որը հետո դարձել է Մուսուրլի:

494. Վ Ա Լ Ե

Գտնվում է Ախալցխայի շրջանում

Գորեցի հայ որսորդները հետապնդում են մի եղնիկի: Գիշեր ու ցերեկ եղնիկը վազում է խիտ անտառներով, առանց դադարի, իսկ որսորդները նրա հետևից: Մեկ էլ ծառերի միջև հայանվում է մի բացատ, մեջտեղը եկեղեցի: Եղնիկը մտնում է եկեղեցին ու ազատվում է հետապնդումից: Այդ օրվանից որսորդները հրաժարվում են որս անելուց, բնակութուն են հաստատում եկեղեցու շուրջը և սկսում են պարսպել վար ու ցանքով: «Վարե՛, վարե՛...»,— ձայն են տվել նրանք իրար, և դրանից էլ ծագել է գյուղի Վալե անունը:

495. Թ Ե Լ Ա Վ

Գտնվում է Վրաստանում

Ժամանակին այս կողմերն են եկել բավական թվով հայ դաղթական-
ներ: Իրենցից մեկին նրանք առաջուց ուղարկել են, որպեսզի նա ծանո-
թանա շրջակայքին և՛ թե լավ լինի, իրենց էլ իմաց անի, թե լավ չլինի,
նորից շարունակեն ճանապարհը: Պատգամավորը եկել է մի լավ տեղ,
հավանել նրա օդին, ջրին, անտառներին ու արոտներին, և իմաց արել
մյուսներին: Գաղթական հայերը եկել են, բնակութուն հաստատել այդ
տեղում, գյուղ հիմնել և անունը դրել Թելավ:

496. Գ Ի Բ Կ Կ Ա Մ Գ Ի Բ Ք

Գտնվում է Շամախու շրջանում

Ա.

Ասում են, թե այս գյուղը Գիրկ է կոչվել, որովհետև երեք կողմից
շրջապատված է բլրակներով, իսկ առջևը բաց է և նման է գրկի կամ ծոցի:

Բ

Ասում են նաև, թե այս գյուղը շատ հարուստ է եղել զրբերով, գրա-
համար էլ կոչվել է Գիրք:

497. Ս Ո Ք Մ Ա Ն

Գտնվում է Մակոի շրջանում

Սա եղել է հանդուժ խառնումի երկիրը: Մասունցի Գավթի գուրգն այս-
տեղ գետինը պատռելով գնացել է անաչ: Այն օրվանից էլ այս վայրը
կոչվել է Սոքման (ճեղքված, քանդված) ավան:

498. Խ Ա Չ Լ Ո Ւ

Գտնվում է Բագրևանդի դաշտում, համանուն բլրակի լանջին

Գյուղի գերեզմանոցի բարձունքին ժամանակին կանգնած է եղել մի
խաչ, որը ճառագայթները տարածել է դաշտով մեկ: Գրա համար էլ տե-
ղացիները գյուղը կոչել են Խաչուս, որը հետո դարձել է Խաչուս:

499. Թ Վ Ա Ն Ճ

Գտնվում է Կարնո դաշտում

Մի գորավար իր բանակով գալիս է այստեղ, և հիացած տեղի գեղեց-
կությամբ, ուզում է հիշատակ թողնել: «Բլուր ստեղծելու համար քանի՞
պարկ հող է պետք»,— հարցնում է նա իր մոտ մարդկանցից մեկին: Սա
մի որոշակի թիվ է ասում: Զորավարը հրամայում է այդքան պարկ հող
լցնել: Հարյուր հազարավոր պարկերի դատարկումից հետո, բլուրը գոյա-
նում է և ասված թիվն էլ անցնում: «Թիվն անցավ», «Թիվն անցավ»,—
աղաղակում են զինվորները և դադարեցնում իրենց աշխատանքը: Գրա-
նից հետո տեղի անունը մնում է Թիվանց, որ բերնե-բերան անցնելով
դառնում է Թվանճ:

500. Կ Ր Ի Չ Ք

Գտնվում է Կարնո դաշտում, Քարվոր լեռան լանջին

Շիրին անունով մի երիտասարդ կին քղանցքով անդադար մաղած
մաքուր հող է կրել և այստեղ բարձրացրել է մի բլրակ, որի վրա և ինքը

հետո թաղվել է: Երկար ժամանակ հող կրվելու պատճառով, գյուղի անու-
նը դրել են Կրիչք:

501. Օ Ջ Տ Ե Ղ

Գտնվում է Բաբեղում

Առաջներում այստեղ շատ օձեր են եղել, որոնք զնալով ավելացել են:
Մի ճգնավոր աղոթել է և բոլոր օձերը տեղն ու տեղը քար են դարձել: Օձե-
րի շատության պատճառով գյուղի անունը կոչվել է Օձտեղ (օձերի վայր):

502. Ո Ջ ՈՒ Մ Ջ Ի

Գտնվում է Քավրիզի մաս

Շահ-Աբասի վարած հայ գերիները այստեղով անցնելիս, հանկարծ
կանգ են առնում ու ասում. Օղում շենք, այսինքն այլևս շենք ուզում
գնալ: Գրանից հետո գյուղը կոչվում է Օղումշի:

503. Ո Ա Վ Բ Ա

Գտնվում է Սալմաստի շրջանում

Նազիր-շահը¹ գալով այստեղ բարձրացել է մտապահ Սբ. Հովհաննես
վանքի բլուրը, հիացել գյուղի գեղեցիկ տեսարանով և բացականչել.

Գազդրմ Իրան-Թուրանը,

Ջաննաթ գորգրմ սովրանը:

(Շրջեցի Իրանն ու Թուրանը,

Գրախտ տեսա հավանը):

Դրա համար էլ գյուղը կոչվել է Սովրա (հետո), որ դարձել է Սավրա:

504. Խ Ա Շ Ի Ն ՈՒ Յ

Գտնվում է Սալմաստի շրջանում

Երկու որբեր, քույր ու եղբայր (Սիմիկ և Սիմոն) ապրելիս են լինում
մի գյուղում, որի ջուրը կտրում է վիշապը: Ջուր ստանալու համար գյու-
ղացիները ստիպված ամեն անգամ երկու մարդ էին զոհում վիշապին:

¹ Կամ՝ Ֆաթալի շահը:

Հերթը հասնում է որբերին: Սբ. Սարգիսը խղճալով խլում է սրանց վիշապի երախից և նիզակով սպանում վիշապին: Գյուղացիներին հանձնելով որբ քրոջն ու եղբորը, Սբ. Սարգիսը պատվիրում է խնամել նրանց մինչև իր գալը: Վերադարձին, սակայն, նա տեսնում է, որ գյուղացիները քաղցից խաշել ու կերել են որբերին: Անիծում է, և բոլորը խաշվում են: Գրանից հետո գյուղի անունը դնում են Խաշինոց:

505. Ք Ե Շ Ի Շ Վ Ե Ր Ա Ն

Գտնվում է Մանգղիերաի արևմտյան կողմում

Յաւուր միում 600 աւաղակը իջնանեալ անդէն, բռնադատել կամէին զհարսն երիցու գեղջ. իսկ նորա պատրանօք կայեալ զնոսա անդէն մինչ ի գիշերն, ապա բազմութեամբ գիւղականացն մինչդեռ ի քուն կային, ի վերայ յարձակեալ զամենեսեան սրախողխող անէր, բաց ի միոյ ձիապանէն, որ մազապուր զերծաւ ի վեց հարիւրոց: Յայն սակս Քեշիշ վէրան (Քահանայատներ) կոչեցին զգիւղն:

506. Օ Խ Չ Ի Ն

Գտնվում է Մանգղիերաի շրջանում

Մի վաճառական այտեղից անցնում է իր բեռներով: Նկատում է, որ ծառերը ողջունում են իրար: Մտնում է եկեղեցի և տեսնում, որ այնտեղ «Ողջունի» արարողությունն է կատարվում: Պատվիրում է քահանային՝ հետևյալ օրը այնպիսի պատարագ անել, որ բոլոր ծառերը ողջուն տան իրար, խոստանալով նրան երկու ջորի: Պատարագի ժամանակ քահանան կասկածում է վաճառականի խոստումին, դրա համար էլ ծառերը դադարում են շարժվել: Վաճառականը յոթ բեռնավորված ջորի է տալիս քահանային: Նոր պատարագ է արվում և ծառերը խոնարհվում, ողջուն են տալիս իրար: Գրա համար էլ գյուղի անունը դնում են Օխշին (ողջուն):

507. Է Ր Կ Ա Ն

Գտնվում է Երզնկայի շրջանում, Մեծուր լեռան արևելյան լանջին

Այս գյուղը հիմնել է Սամվել անունով մի հաղթանդամ ու բարձրահասակ (էրկան) մարդ: Սամվելի մահվանից հետո, նրա հիշատակը պահելու համար գյուղի անունը դրել են էրկան:

508. Պ Ա Ր Տ Ի Չ Ա Ն Ե Վ Օ Վ Ա Ճ Ը Խ

Գտնվում են Գերշանի շրջանում

Սուլթան Մուրադն իր բանակով ժամանակին գիշերել է այստեղ: Առավոտյան պատուհանից նայելով դիմացի բլուրների գյուղերին, նա հարցրել է. Ի՞նչ է այդ երևացողը, կարծես փոքրիկ պարտեզ լինի, իսկ այն մյուսը կարծես փոքր բուն (օվաճուխ) լինի: Դրանից հետո այդ գյուղերի անունները դրել են Պարտիզակ և Օվաճրխ:

509. Փ Ա Ս Տ Ի

Գտնվում է Բաշկալայից դեպի արևմուտք

Այստեղի հայերն ու ասորիները շարունակ միճել են իրար հետ հողի համար: Ամեն մեկը աշխատել է նոր փաստեր գտնել և դատարանի միջոցով հող ստանալ: Դրա համար էլ գյուղի անունը դրել են Փաստի:

510. Շ Ո Ւ Շ Ա Ն Ց

Գտնվում է Վանի Այգեստան քաղից դեպի արևելք

Երբ Սենեքերիմ թագավորն առաջին անգամ գալիս է Վասպուրական, նրա Շուշանիկ զուստրը հավանելով տեղին, ուզում է իրեն համար ամառանոց հիմնել: Հորից ջուր է խնդրում: Նայելով աղջկա ապարանջաններին, Սենեքերիմն ասում է. Ապարանջաններիդ լայնության շափով քեզ ջուր կաամ, և ցույց է տալիս Վարագա լեռան ստորոտից բխող ջրի ակը: Շուշանիկն այդտեղից ջուր է բերել տալիս իր ամառանոցի համար: Նրա անունով ամառանոց-գյուղը կոչվում է Շուշանց:

511. Կ Ո Ւ Ռ Ո Ւ Պ Ա Շ

Գտնվում է Վանի Այգեստան քաղից դեպի հարավ-արևելք

Պարսից թագավորի բանակը գիշերում է այս գյուղում: Զիերի համար մեծ բանակությամբ գարի են պահանջում ուսից: Սա տալիս է գյուղում եղած ամբողջ գարին: Չբավարարվելով դրանով, պարսիկները շարունակում են նեղել գյուղացիներին: Ռեսը բացականշում է. «Կուտու պա՛շ, կուտու պա՛շ» (չոր գլուխս է մնացել միայն): Դրանից հետո գյուղի անունը դնում են Կուտուպաշ:

Ուրիշներէի ասելով ալստեղ հնում կոպաշտներէ մեհյան է եղել, որա համար էլ վայրը կոչվում է Կոպաշտ, որը հետո բերանից բերան դարձել է Կուռուպաշ:

512. Շ Ա Է - Բ Ա Ղ

Գանվում է Վանից հյուսիս

Ա.

Պարսից Շահը եկել է Վանի վրա կռիվ: Չկարողանալով գրավել քաղաքը, չոթ տարի պաշարել է այն: Այդ ընթացքում Շահը խաղողի այգի է տնկել տվել, վայելել է պտուղը, բայց սպաշարվածները անձնատուր չեն եղել և Շահի զորքի աշքերի առաջ կճուճներով մածոն են թափել պարիսպներից դուրս: Շահը հուշար կտրած թողել է պաշարումը և հեռացել է: Շահի տնկած խաղողի այգու համար գյուղի անունը դրել են Թագավորական այգի (Շահ-բաղ):

Բ

Այսպէս կոչեցեալ ասէն զայս գիւղ, որ թարգմանի Արքա այգի: Իբր զի յառաջ ժամանակաւ Շահ-պուտախ Աղվան պարսիկն ի պաշարել զՎան զամս եւթն, աստանօր բնակեալ պէսպէս այգիս տնկեաց, և յետ եւթն ամաց ոչ կարեցեալ առնուլ, յուսակտուր գնաց, մեկնեցաւ անտի:

513. Հ Ա Յ Կ Ա Շ Ե Ն

Գտնվում է Վասպուրականում

Այս Հայկ գեղապատշաճ և անձնեայ, քաջազանգուր, խայտակն և հաստաբազուկ: Սա ի մէջ սկայիցն քաջ և երեւի լիալ, և ընդդիմակաց ամենեցուն, որք ամբառնային զձեռն՝ միապետել ի վերայ ամենայն սկայիցն և դիւցազանց: Սա խրոխտացեալ ամբարձ զձեռն ընդզէմ բոնաւորութեանն Բելայ, ի տարածանել աղդի մարդկան ընդ լայնութիւն ամենայն երկրի, ի մէջ բազմակոյտ սկայիցն, անհուն խօլաց և ուժաւորաց: Քանզի անդ մուրեզնեալ այր իւրաքանչիւր, սուր ի կող ընկերի իւրոյ ձգելով՝ ջանային տիրել ի վերայ միմեանց, ուր պատահմունք ի զէպ ելանէին Բելայ՝ բոնանալ ունել զամենայն երկիր: Որում ոչ կամեցեալ հնազանդ լինել Հայկայ, յետ ծնանելոյ զորդի իւր զԱրամանեակ ի Բաբելոնի՝ շու ա-

բարեալ գնայ չերկիրն Արարադայ, որ է ի կողմանս հիւսիսոյ, հանդերձ որդովք իւրովք և դատերօք և որդուց որդուք, արամբք զօրաւորօք, թուով իբրև երեքհարիւր, և այլովք ընդոժնօք և եկօք յարեցելովք ՚ի նա և բոլոր աղխիւ: Երթեալ բնակէ ի լեռնոտին միում ի դաշտավայրի, յորում սակաւք ի մարդկանէ յառաջագոյն ցրուելոցն դադարեալ բնակէին. զորս հնազանդ իւր արարեալ Հայկ՝ շինէ անդ տուն բնակութեան կալուածոց և տայ ի ժառանգութիւն Կաղմեայ որդոյ Արամանեկայ: Այս արդարացուցանէ զանգիր հին ասացեալ զրոյցս:

Եւ ինքն խաղայ այլով աղխիւն ընդ արեմուտս հիւսիսոյ. գայ բնակէ ի բարձրաւանդակ դաշտի միում, և անուանէ զանուն լեռնադաշտին Հարք, այս ինքն թէ հարք են աստէն բնակեալք՝ ազգի տանն Քորգոմայ: Շինէ և գիւղ մի, և անուանէ յիւր անուն Հայկաշէն:

514. Հ Ա Յ Կ Ա Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է վանի բերդապարսպից ղեպի արեւելք

Բեւի դեմ կովի գնալուց առաջ, Հայկը իր ծանր ու մեծ իրերը թողնում է այստեղ, և այնպես մեկնում մարտի դաշտ: Նրա անունով գյուղը կոչվում է Հայկավանք:

515. Խ Ա Ր Ա Տ Ե Ն Ց, Տ Շ Ո Ղ, Բ Ե Լ Ո Ւ

Գտնվում են վասպուրականում

Ա.

Պատերազմի դաշտում Հայկն իր նետը մխել է Բեւի կուրծքը և նա շնչասպառ գետին է ընկել: Բեւի թոռը, որ այդ միջոցին կանգնած է եղել պապի մոտ, հարցրել է, թե ինչ պատահեց: «Ո՛հ, գառնուկս, խարատեց ինձ»,—պատասխանել է Բեւը, որի համար և այդ վայրը կոչվել է Խարատենց:

Բեւին տարել են թաղելու: Երբ գիակը ցած են դրել և նետը հանել կրծքից, արևը դիպչելով Բեւի կրծքին, դիմացի պատին շող է գցել: Հայկի թոռը տեսնելով այդ, պապին ասել է. Տե՛ս, շող,—որի համար և վայրը կոչվել է Տշող:

Բեւի գիակը տարել, թաղել են մի սրիշ տեղ, որը նրա անունով կոչվել է Բեւու:

Բ

Ձևերովթ, ասեն, սպանեալ Հայկա ի Հայոց ձոր, հրամայէ զզի նորա բառնալ և տանել ի Բէլու: Եւ յանցանել ընդ զիւզս այս, զի տակաւին սլաքն ի կուրծս նորա մխեալ կայր, իբրև արտաքս քարշեալ հանին, շող արևուն, ասեն, թափ անցեալ ընդ վիրամէջն, անտի անուն գեղջս կոչեցաւ Տշող:

516. Լ Ե Ձ Ք

Գտնվում է Վան Բաղաֆի հյուսիսային կողմում

Ա

Ամենափրկիչ կոչված բարձունքի վրա կուտուն է եղել, ուր շաստվածները լիճելով առողջացրել, կենդանացրել են հիվանդներին ու մեռածներին: Շամիրամի կարգադրությամբ այստեղ է բերվել Արա Գեղեցիկի մարմինը, որպեսզի շաստվածները կենդանացնեն նրան: Դրանից էլ գյուղի անունը դրել են Լեզք:

Բ

Վերոյ բան զԱւանս է զիւզս փոքրիկ, զորմէ ասի յումանց տեղի լինել անկմանն Արայի ի Շամիրամայ, որոյ զումն ի հոմանեացն զԱրայ կարծեցուցեալ՝ լուր եհան, եթէ զիբ լիգեալ ողջացուցեալ են: Եւ յայնմանէ, ասեն, մնաց անուն գեղջն Լէզք:

517. Շ Ա Զ Կ Ե Լ Տ Թ

Գտնվում է Թիմուրի շրջանում

Երբ պարսից Շահն իր զորքով հարձակվում է Վանի վրա, այստեղի բնակիչները հեռվից տեսնելով նրան, սկսում են բարձրաձայն իմաց տալ իրար՝ «Շահն եկավ, Շահն եկավ...»: Դրանից հետո գյուղի անունը դնում են Շահեկաթի (Շահը եկավ):

518. Ն Ա Ն Ի Կ

Գտնվում է Վասպուրականում

Երբ պարսկական բանակը գալիս է այս կողմերը, նրա զորամասերից մեկի հրամանատարը իր մարդկանցով Ֆջևանում է գյուղից քիչ հեռու

գտնվող լճակի մոտ: Գյուղապետը յոթ տեսակ հաց, յոթ սալլի վրա բառնալով ընդառաջ է գնում պարսիկ գորապետին: Սրա կրկնվող հարցին, թե «Ինչ բան է սա», գյուղապետը շարունակ պատասխանում է «նան» (հաց): Դրանից հետո գյուղի անունը գնում են նան, որ հետո փոխվելով դառնում է նանիկ:

519. Ա Յ Լ ՈՒՐ Կ Ս Մ Ա Լ ՈՒՐ

Գտնվում է Վանա ծովի արևելյան կողմում,
Կտուց անապատի դիմացը

Ասում են, թե թագևոս առաքյալը գալով այստեղ և տեսնելով շրջապատի հաճելի դիրքը, ասել է. Այլ ո՞ւր գնանք. և այդտեղից գյուղի անունը մնացել է Այլուր, որը հետո աղավաղվելով դարձել է Ալուր:

520. Խ ՈՐ Գ Ո Մ

Գտնվում է Հայոց-Ջուրում

Սրա բնակիչները ժամանակին գժտվում են արտամեացիների հետ և երկար ժամանակ վրեժ են պահում: Տարիներ անց 40 արտամեացիներ կարծելով թե նրանք մոռացել են իրենց վրեժը, հյուր են գալիս խորզոմ: Խորզոմցիք խնջույքի ժամանակ հարբեցնում են իրենց հյուրերին և խեղդելով թաղում են մի թաքուն տեղ: Դրանից հետո գյուղի անունը մնում է Հյուրզոմ (հյուրերի հավաքատեղի), որ հետո փոխվելով դառնում է խորզոմ:

521. Մ Ո Ւ Ր Ա Յ Ե Ր Գ

Գտնվում է Ռշտունյաց գավառում, Վանա ծովի եզերքին

Այստեղ ժամանակին գտնվել է Հազկերտի ուղարկած մոզերի շինած ատրուշանը: Սահակ Պարթևը անիծելով ասել է. «Այն ասավածները, որ չեն սահղծել երկիրնքն ու երկիրը, թող կորչեն գետնի տակ»: Եվ ատրուշանը խսկույն մոխիր է դարձել ու անհետ ողողվել ծովի ալիքներով: Այդ տեղում հետագայում շինվել է մի գյուղ, որը ստացել է Մոխրաբերդ անունը:

522. Չ Ո Ի Խ

Գտնվում է Ագրակի շրջանում

Այս վայրերին տիրող բեկը լեռը ծածկել է տալիս շուխայով, տեսնելու համար թե ով կհամարձակվի մոտենալ նրան: Չյունից ու անձրևից շուխան սկսում է փթել: Գյուղացիները մարդ են ուղարկում բեկի մոտ և թույլտվություն են խնդրում շուխան վերցնելու, քանի որ այն փթել է և մի օր քամին կարող է բշել ու իրենք դրա համար մեղավոր ճանաչվեն: Բեկը իրավունք է տալիս, և շուխան վերցվում է: Դրանից հետո գյուղի անունը կոչում են Չուխա, որը ժամանակի ընթացքում դառնում է Չուխ:

523. Թ Ա Ղ

Գտնվում է Շառախում

Մի հայ երիտասարդ իր հարսնացուի առաջին գիշերվա իրավունքը տեղական բեկին չզիջելու համար, ունեցած-չունեցածը բարձում է ջորիների վրա և գիշերով թաքուն դուրս է գալիս հայրենի անից: Գալիս է Շառախ և բնակություն հաստատում այստեղ, հիմք դնելով թաղ կոչված գյուղին:

524. Տ Ա Ր Ո Ւ Ն Յ Կ Ս Մ Դ Ա Ր Ո Ւ Ն Յ

Գտնվում է Սպարկերում

Այստեղ եղել է Տարունց կամ Դարունց անունով մի աղբյուր, որի ջրով ոռոգվել են խիզանի բոլոր գյուղերը: Այդ աղբյուրի մասին ասել են. «Որ չիլնի Տարունից ալ, չերեար խիզնա վաստալ»: Նույն աղբյուրի անունով գյուղը կոչվել է Տարունց կամ Դարունց:

525. Ա Ռ Ճ Կ Ա Ն Յ

Գտնվում է Սպարկերում

Այս գյուղացիք առչկան (աղեկատ) են պատրաստել և տարել ծախել՝ վանում, Բշերիկում, Շառախում, Շերվանիում և այլն: Դրա համար էլ գյուղը ստացել է Առձկանց անունը, որ նշանակում է՝ առէջ մանող կամ առէչները ման տվող:

526. Լ Ճ Ա Ն

Գտնվում է Սպարկերաում

Այս գյուղի արտերի ջուրը պակաս է եղել: Տեղացիք փոքրիկ լճեր են շինել աղբյուրների առջև, որպեսզի նրանց մեջ ջուր հավաքվի և ջրեն իրենց արտերը: Դրանից էլ գյուղի անունը մնացել է Լճան (լճեր):

527. Ա Ն Ջ Ղ Ա Թ Ա Ղ

Գտնվում է Սպարկերաում

Անձեղները գիշեր-ցերեկ վըժվժացել են այս գյուղի բնակիչներին տների երդիքների վրա, դրա համար էլ գյուղը կոչվել է Անձղաթաղ կամ Անձղ-թաղ:

528. Զ Ր Ա Զ Ա Է

Գտնվում է Սպարկերաում

Այստեղ ապրել է մի արդար ջրաղացպան: Նա ջուր էր լցնում ճրագի մեջ, որն ինքն իրեն վառվում էր: Դրա համար էլ գյուղի անունը դրել են Ճրրաճախ (Ջրաջահ):

529. Խ ՈՒ Խ ՈՒ ՈՒ ՈՒ Ն Ի Ք

Գտնվում է Վահա լճի արևմտյան կողմում

Իսկ Խոուն (որդի Հայկայ) ի կողմանս հիւսիսոյ բազմանայ, կարգէ գշէնս իւր. և ի նմանէ ձգեալ մեծ նախարարութիւն աղգին Խոստոտունեաց:

530. Ա Մ ՈՒ Խ

Գտնվում է Տարսնում

...Ապա յայնմ ժամանակի Վարազն արձակէր դեսպան առ արքայն Հայոց, ի հաշտութիւն խաղաղութեան դառով խօսել ընդ նմա. զանձուկ սիրոյ պատճառեալ, համարձակութիւն խնդրէր՝ զալ նմա առ նա: Իսկ իբրև լուաւ զայն Տիրան արքայն Հայոց, փութապէս վաղվաղակի մեծաւ ուրախութեամբ առ ինքն կոչել հրամայէր:

...Ապա եկն եհաս Շապուհ Վարազն երիւք հազարօքն, և յանդիման եղև թագաւորին յերկրին Ապահունեաց. և մեծապէս մեծարեցաւ ի նմանէ:

...Եւ աւուրս սակաւս ուրախ լինէին ՚ի միասին: Այլ իշխանն Պարսից զթշնամութիւնն, զոր ունէր ի ներքոյ, խորամանկեալ ծածկեալ մեքենայեալ առագաստեալ բերէր, և առնէր սպաս զդաւն կատարել:

...Եւ իբրև ոչ ինչ բազում աւուրք ընդ մէջ եղեն, յընթրիս կոշեն ի հաց հրաւիրեալ զարքայն. ի պատիւ մեծարանաց կոշէր: Ապա իբրև ընդ գինիս մտին, քաջ արբեալ լինէին թագաւորն և որ ընդ նմայն էին, զօրն դարանակալ յանպատրաստից յանկարծօրէն յայլակարծուց զնոսա յանկարծուտ յիրաքանչիւր բազմականի ի վերայ հասեալք ըմբռնէին, և վահանափակ շերտաւորացն պատէին զթագաւորն Տիրան: Եւ կալեալ կապեալ զոտս և զձեռս նորա ի կապս երկաթիս, և զբանակն՝ զոր զտանէր՝ աւար հարկանէր. և զգանձս և զստացուածս զկին և զորդիս թագաւորին, զոր զտին ՚ի բանակին, խաղացուցին յերկրէն Ապահունեաց:

Իբրև եկին հասին ի գեւղ մի, որում անուն Դալարիս կոչէին. յորժամ եկն եմուտ զօրավարն Պարսից ի ներքս ի գեւղն Դալարիս, ածէր կապեալ զարքայն Տիրան ընդ իւր: Եւ ասէ Վարազ, Աղէ՛ տեսէ՛ք ածուղ, որով երկաթ շողացուցուք, զի զաչս խարեսցուք զարքայիս Հայոց: Եւ անդէն բերին ածուղ, որով խարէին զաչսն Տիրանայ: Ապա ինքն խօսել սկսաւ Տիրան, և ասէ. փոխանակ զի իմ երկու աչքս լուսաւորքս խաւարեցան յայս տեղոջս, արդ փոխանակ Դալարեացս անուան, Ածուղ անուն լիցի սմա մինչև ցյաւիտեանս ժամանակաց. և այս երևոյթ նշանակս մնասցէ յիմ յիշատակի:

531. ԿՈՒԱՌ, ՄԵՂՏԻ, ՀՈՌՅԱՆ

Գունգում է Տարունում

Դեմետր և Գիսանէ իշխանք էին հնդկաց, և եղբարք ցեղովք. դաւ իմն խորհեալ նոցա Դինասքեայ արքային իւրեանց, զոր իրագեկ եղեալ արքային՝ առաքէ զօր զհետ նոցա, կամ սպանանել, կամ յերկրէն հալածական առնել: Իսկ նոցա լեալ մագապուր՝ անկան առ թագաւորն Վաղարշակ. և նա ետ նոցա զերկիրն Տարօնոյ իշխանութեամբ. զոր ինքեանք շինեցին քաղաք, և կոչեցին Վիշապ: Որք եկեալ յԱշտիշատ, և կանգնեցին զկուռսն զայնոսիկ յանուն կոտցն զոր ի հնդիկսն պաշտէին: Եւ յետ հնդեասան ամի սպան թագաւորն զերկոսինն եղբարսն, ոչ գիտեմ թէ վասն էր, և ետ զիշխանութիւն երից որդոց նոցա Կուռայ և Մեղտեայ և Հոռենայ: Իսկ

Կուսու շինեաց դաւանն Կուսուս, և վասն անուան նորա կոչեցաւ Կուսուս: Իսկ Մեղախս շինեաց ի դաշտի անդ իւր աւան, և կոչեաց զանուն նորա Մեղտի: Իսկ Հոռեանն շինեաց իւր աւան ի գաւառն Պալունեաց, և կոչեաց զանուն նորա Հոռեանս:

532. Մ Ի Մ Ա Ռ Ն Ե

Գտնվում է Տարոնում

Իշխանն արջուց կոզմանն Գորգ... եկն ի դաշտն Տարօնոյ առ այր մի, որոյ անուն էր Միծառնիկ... Աղաչեաց զնա իշխանն և ասէ, թէ՛ ե՛րթ հնարեա՛ և գողացի՛ր զխաչն... և ա՛ռ յինէն զՏազար զահեկան: Եւ նա ասէ. Գրամն քեզ, զխաչն առնում և դամ յերկիրն քո, ընտրեմ ամուր տեղի, և շինեմ աւան, և զիմ անունն դնեմ նմա... Ընտրեաց տեղի, և շինեաց եկեղեցի: Եւ անդ եզ գտերունեան սուրբ նշանն, և անուանեաց զանուն տեղոյն Միծառնէ:

533. Ա Ռ Ի Ն Չ

Գտնվում է Տարոնում

Իսկ իշխանն Հաշտենից յառաջ մատուցեալ, ասէ (գօրացն պարսից). կամ տուք զՌահան ի մեզ, կամ տուք երեսուն հազար զահեկան: Եւ նոքա ետուն երեսուն հազար զահեկան, և դարձան: Իբրև ետես վահան եթէ զնան ամբողջ, զնախանձն Աստուծոյ նախանձեալ՝ յարձակեցաւ ի վերայ նոցա, և սկսաւ կոտորել զնոսա: Իսկ նոցա զաղաղակ բարձեալ, ասեն. Առ ի՛նչ դարձայք ի պատերազմ, ո՛վ աւելախօսք: Եւ կոչեցաւ տեղին այն Առինչս:

534. Ա Ռ Ա Ղ

Գտնվում է Տարոնում

Եւ միւս ընկերն վահանայ առեալ աւազ տայր ցմիւսն և ասէր. Պարսից խորակարարդ, ա՛ռ զաղս: Եւ կոչեցաւ անուն տեղոյն Ա՛ռաղս, մինչև ցայսօր:

535. Գ Ր Յ Ռ Ո Ս

Գտնվում է Տարոնում

Ել Վախտանկի ի վերայ Գոռոզ լերինն, շինեաց անդ աւան, և անուանեաց զնա Գրգոռս, յանուն որդւոյ իւրոյ Գրգոռսի:

536. Հ Ո Շ Ե

Գտնվում է Պարսեանկի շրջանում

Դիարբեքի քաղաքը առաջ ցանկացել են այստեղ շինել: Դրել են քաղաքի հիմքը և ամեն օր այդ հիմքի վրա շենք կառուցել: Առավոտը տեսել են, որ գործիքը կտրել է: Վարպետը հարցրել է. Ո՞ւր է գործիքը: Պատասխանել են. Հոս չէ՛, հոս չէ՛ (այստեղ չէ): Ուրեմն մեր շինելիք քաղաքի տեղը հոս չէ, —ասել է վարպետը: Դրա համար էլ տեղի անունը մնացել է Հոսչե, որ հետո դարձել է Հոշե: Իսկ բուն Դիարբեքիը շինում են ավելի հեռուն, այնտեղ, ուր վարպետը առաջ զնալով գտնում է իր գործիքը:

537. Հ Ա Ր Ս Ե Կ

Գտնվում է Պարսեանկի շրջանում

Այնամ թագավորի որդին հաճախ լողալով անցնում էր Եփրատը, ստորերկրյա ճանապարհով բարձրանում մոտակա բերդը, տեսնում իր հարսնացուին և նույն ճանապարհով հետ վերադառնում: Ասում են, թե թագավորազնի հարսնատեսական այդ այցելութունների պատճառով է, որ գլուղը կոշվել է Հարսեկ:

538. Օ Ս Ն Ա Կ

Գտնվում է Քղիի հյուսիս-արևելյան կողմում

Այստեղի բնակիչները մի օր հարսանիք են անում և սկսում են կաթսաներով կերակուր եփել: Հանկարծ օձը աննկատելի մտնում է կաթսաներից մեկի մեջ և թունավորում կերակուրը, որից մահանում են բոլոր ուտողները: Կենդանի մնացածները որոշում են հեռանալ այդ վայրից՝ քանի դեռ ուրիշ զօրախտաբույժ չի պատահել: Ամեն ինչ հավաքելով գալիս են երկու լեռների մեջ գտնվող մի ընդարձակ հովիտ, որի միջով հո-

սում է մի փոքրիկ գետակ և սրա արևմտյան ափերին տներ են կառուցում, հիմնում նոր գյուղ և մեծերի խորհրդով անունը դնում Օձնակ, որ հետո դառնում է Օսնակ:

539. Հ Ա Վ Ա Վ

Գտնվում է Բալուխ շրջանում

Երբ Քաղեսու առաքյալը բարոզելու է գալիս այստեղ, տեղի կոտայաշտները նրան ծաղրելու համար, սկսում են շան նման «հա՛վ, չո՛վ» անել: Առաքյալը անիծում է նրանց, որ կորցնեն իրենց մարդկային բարբառը: Այդպես էլ լինում է: Դրանից հետո նրանք խոսելիս անդադար «հա՛վ, հա՛վ» են անում, որի համար և գյուղի անունը դնում են Հավավ:

540. Հ Ա Յ Ե Կ

Գտնվում է Կեսաբխայից դեպի առևելք՝ Քումարգա գյուղախաղախում

Անիի գաղթականները գալով այս կողմերը բնակություն են հաստատում այստեղ: Նրանց բնակավայրը ստանում է Հայեկ (հայ եկ) անունը: Հայոց Գաղիկ երկրորդ թագավորը հավանելով վայրի դիրքին, Հայեկում հիմնել է իր բերդերից մեկը:

541. Խ Ո Ջ Ն Գ Ե Ղ Կ Ա Մ Խ Ո Ջ Ն Տ Ե Ղ

Գտնվում է Գեոսիմի շրջանում

Տրդատ թագավորը խոզ դառնալուց հետո ապրել է մոտակա քարայրում: Դրա համար էլ ժողովուրդն այս վայրը կոչել է Խոզնտեղ կամ Խոզերգեղ անունով:

542. Կ Ա Մ Ա Ր Ա Կ Ա Պ

Գտնվում է Ակե Բաղաբից դեպի հարավ-առևելք

Ա

Այստեղ ժամանակին անտառ է եղել, ուր ապրել է Գևորգ անունով մի ճգնավոր: Վաճառականներն անցնելիս, անտառի խորքում լույս են

նկատում և հայտնում են մոտակա Վարդիշ (Վարդենիշ) գյուղի բնակիչներին: Սրանք գալիս են և գտնում ճգնավորի դիակը, որի վրայից լույսը ճառագայթելով կամարածև ծիրանի գոտու պես երկարում էր մինչև անտառի մյուս ծայրը: Տեսնելով այդ հրաշքը, վարդիշցիները թողնում են իրենց հին բնակավայրը և նոր գյուղ են հիմնում՝ Կամարավապ անունով:

Բ

Վարդիշ գյուղի բնակիչները ժամանակին առևտրի են գնում Ակն: Ճանապարհին մի լուսավոր կամարի են հանդիպում, երկու ծայրերին մեկ-մեկ արտ, ուր թաղված էին երկու ճգնավորներ: Դրանից հետո վարդիշցիք թողնում են իրենց հին գյուղը և կամարի տեղում նոր գյուղ են հիմնում՝ Կամարակապ անունով, իսկ ճգնավորների գերեզմանների վրա էլ եկեղեցիներ են կառուցում:

Գ

Հնում այստեղ հարսն ու փեսան կապվում էին իրար կարմիր ժապավենով կամ կապով, որից և գյուղը ստացել է Կամարակապ անունը:

543. Բ Ե Ն Կ Ա Ն

Գտնվում է Ակնի շրջանում

Սրա անունը առաջ Հոաբաթ է եղել: Սենեքերիմ թագավորի Բենիկ իշխանը նորոգել է այն, որի համար և Հոաբաթը վերակոչվել է Բենկա կամ Բենկան:

544. Գ Ա Լ Տ Ը Կ Ա Մ Ղ Ա Լ Տ Ի Գ Յ Ո Ւ Ղ

Գտնվում է Սերասիայի ճառագային կողմում

Երբ Աենկ-Քեմուրը բազմաթիվ գյուղեր, քաղաքներ ավերելուց հետո, տեսնում է, որ օրը արդեն երեկո է դարձել, ուշ է այս գյուղն էլ ավերելու համար, ասում է. Բու դալտը (սա մնաց): Դրանից հետո գյուղի անունը մնում է՝ Գալտը կամ Ղալտի գյուղ:

545. Բ Թ Գ Ն Ի Ք

Գտնվում է Սերաստիայի արևելյան կողմում

Ի սմանէ ասի յոմանց, թէ էին ի ցեղէն Քազրատունեաց, և եկեալ աստ արարին հիմնարկութիւն, և էին տունք իբր եօթն, և յետոյ ի գոեհկաց դարձուցեալ դժազրատունիքն Բոզնիք:

546. Ճ Ա Խ Բ Ա Կ Ա Ն

Գտնվում է Սասունում

Գալիթը Կոզբաղնի և մյուս հարկահանների ձեռքից ազատելով սասունցի կանանց ու աղջիկներին, Սասունի մոտակայքում նրանց համար մի տուն է շինում, պատրաստել է տալիս տասնյակ ճախարակներ ու դաղզահներ: Տարիների ընթացքում այստեղի բնակիչներն ավելանում են և վայրը միանալով Սասունին, դառնում է նրա մի թաղը, ու կոչվում ճախրական (ճախարականոց):

547. Տ Ա Լ Վ Ո Ր Ի Կ

Գտնվում է Սասունում

Կիլիկիայում խոռովություն է ծագում: Յոթ եղբայրներից բաղկացած մի ազգատոհմ այնտեղից գալիս է Մուշ: Եղբայրներից երկուսը գնում են էրզրում, որտեղ նրանք հարստանում ու հռչակվում են: Սակայն, շուտով տեղի բոլոր հայերի նման իրենք էլ ենթարկվելով թուրքերի հարստահարություններին, որոշում են վրիժառու լինել: Իրենց տան դռան շեմի տակ մի հսկայական հոր են փորում: Եղբայրներից մեկը ընդունելով եկող թուրքին, նրան հանձնում էր մյուս եղբորը և ասում. Տղա՛ լաո՛, թըլ հորիկ (այ տղա, նետիր հորը): Երբ հորը լցվում է թուրքերով, եղբայրները դաղտնի հեռանում են էրզրումից: Գալով Սասունի կողմերը, նրանք այստեղ մի գյուղ են հիմնում և անունը դնում Թալհորիկ, որը հետո փոխվելով դառնում է Տալվորիկ:

548. Կ Ա Պ Ը Բ Ն Ի

Գտնվում է Սասունում

Գորգա Բալակ Արզրումու Կանա կէղն է էղը, յօթը աղպեր մէզ քուր ըն էղը: Արզրումա պէզ ասըտ ա (ասել է), վըր՝ զաղճիգ օղարգէր ըմ

քով (ինձ մոտ): Յօթը աղպրդիք խառնըվիր ըն իրար, զմէզուշար քուրն իմալ իդան պէգին. Փօքը աղպէր գասէ. Ըսկը (Բոլորովին) մխառնվեք իրար, աղը (դա) ըմ կուրծն է, էլէք զմալիր էղընցքը նալացէք (անասունները հակառակ կողմից պալտեք), ըս (ես) ըմ քուրուջ դիս (տեղ) հարս գէրթամ պէգին: Փօքը աղպէր գվէրու խանջարըմ գգաբէ շօրէրու գակ, հարսնշօրիր (հարսանեկան հագուստ) գհակնը, գդանըն պէգը դուն հարս: Պէգ գուրխնա, ըր խուլամնուն (իր ծառաներին) գասէ, վըր զընք (որ իրեն) մինագ թօղըն: Խուլամնին գէրթան, պէգ գտուռ նէրսըթուն (ներսից), գփագէ, գծէոք գթալէ ադ աղճկան: Աղճիգ գասէ, Ինչ գծէոք գթալըս ջանավարը խալդա (գաղանի պես), լա էգըլ ըմ քրզը գնիգ (եկել եմ քեզ դին), քումն ըմ (քունն եմ), հանէ գքու շօրիր քընք (քննք): Պէգ գհանէ գշօրիր, գբաոգը: Գդեն գբաշէ գխանջար, գհասնը պէկը վրէն, գսպանէ, գտուռ պաց գանէ, տրսը թուն (գրսից) գփագէ ու գէրթա դուն, հասնը աղպրդոց, գքուր գագադէ: Գորգա Բալակ գքօճն ու մալիր (շարժական ու անշարժ գույք) գվիրու, գփախնը, գիկա Սասուն, Անգօթա քով, կապը (հյուղ) գշինէ, անուն լա զմնա Կապըրնի:

Բ Ե Ր Գ Ե Ր, Կ Ա Մ Ո Ւ Ր Զ Ն Ե Ր, Ճ Ա Ն Ա Պ Ա Ր Հ Ն Ե Ր

549. Պ Թ Ո Շ Ի Կ Ա Պ

Գանվում է Վայոց ձորում, Սպիտակավոր
Աստվածածին վանքի մոտ

Ի միում նուագի, երբ թշնամիք կամեցան պաշարել զբերդն, Պոռ իշխանն եղ ի դարանի ի նեղուցս ձորոյ զզօհականս. և ի ժամ պաշարման ել ինքն ի դիմաց, և դարանամուտքն ի թիկանց արարին զմեծ կոտորած, վասն որոյ և կապանն այն միևնչև ցայսօր ի տաճկաց կոչի Պոռ քեաբի, և ի հայոց՝ Պոռի կապ:

550. Ս Մ Բ Ա Տ Ի Բ Ե Ր Գ

Գանվում է Վայոց ձորի Եղեգի՛ ավանից դեպի հյուսիս

Ասում են, թե այս բերդը կառուցել է Սյունյաց Սմբատ իշխանը: Գրա համար էլ տեղի բնակիչների կողմից ստացել է Սմբատի բերդ անունը:

551. Բ Ա Ղ Ա Բ Ե Ր Պ

Գտնվում է Սյունիքում

Մի ոմն ի զարմիցն Սիսակայ Բաղակ անուն, առեալ զայս գաւառ մասն ժառանգութեան, շինէ զբարն Բաղակու ամրոց, որ կոչի Բաղակի բար, և ամրացուցանէ զբերդն և կոչէ Բաղաբերդ:

552. Ե Ր Ն Ջ Ա Կ Ի Բ Ե Ր Պ

Գտնվում է Սյունիքում

Մի ոմն ի կանանց ի զարմիցն Սիսակայ Երնջիկ անուն, շինէ և զանհնարին ամուրն Երնջակ և յիւր անուն բերդն և գաւառն կոչի Երնջակայ:

553. Ջ Ա Գ Ե Ջ Ո Ր Ի Բ Ե Ր Պ

Գտնվում է Սյունիքում

Ի տոհմէ Սիսակայ ի Ջագայ նահապետէ շինեալ ի վերայ գետոյ միոյ՝ կոչէ յիւր անուն զձորն Ջագեձոր և զբերդն՝ Ջագեձորոյ բերդ:

554. Հ Ր Ա Ա Ե Կ

Գտնվում է Սյունիքում

Ի Հրասեկայ շինեալ անհնարին ամրութեամբ աստուածաստեղծ պարսպօք ամրացեալ:

555. Շ Ա Հ Ա Պ Ա Վ Ա Ն Ի Յ Բ Ե Ր Պ

Գտնվում է Սյունիքում

Ի Շահապայ պարսկէ շինեալ, և զձորն յիւր անուն Շահապանից ձոր, որ հատուածի պատճառաւ եկեալ էր առ նահապետքն Սիւնի:

556. Օ Փ Ա Վ Ե Ր

Գտնվում է Գորիսի մտակայքում

Ա.

Այստեղ ապրել է մի հարուստ կին, որը կերակրել է հարյուրավոր որբերի ու անտունների: Նրան ասել են՝ որբամեր: Այստեղից էլ բերզը ստացել է իր անունը՝ Որբամեր-Օփավեր:

Բ

Այստեղ ապրել է մի հարուստ կին, որը առատ ողորմություն է տվել բոլոր աղքատներին: Մի անգամ էլ գալիս է մի գերվիշ և կանգնելով բերդի տակին, բաժին է ուզում, ասելով. Օ՜ փայ վեր, օ՜ փայ վեր (Օ՜ բաժինս տուր...): Գրանից հետո բերդի անունը մնում է Օփավեր:

557. Հ Ա Լ Ի Զ Ո Ր Ի Բ Ե Ր Գ

Գտնվում է Զանգեզուրում, Տաթևի վանքի մոտ

Այստեղ ժամանակին ամրացած է լինում Դավիթ-բեկը: Պարսից շահի զորքերը ինչքան կոպում են, չեն կարողանում գրավել: Շուն-Ֆրանգուլը պարսիկներին հայտնում է գետնի տակով անցնող ջրի ճանապարհը: Թշնամին գնում, կտրում է ջուրը: Պաշարվածները ծարավից թուլանում են: Մի գիշեր էլ նրանք գաղտնի ճանապարհով գուրս են գալիս բերդից: Պարսից շահը հարձակվելով գրավում է գատարկ բերդը:

558. Կ Ա Ր Մ Ր Ա Ք Ա Ր

Գտնվում է Զանգեզուրում

Չալաբյալու թուրքերը հանկարծակի հարձակվում են զանգեզուրցի Մելիք-Նուբարի վրա և պաշարում են Կոնասու բերդը: Մելիք-Նուբարը վերցնում է կնոջն ու երեխաներին և գիշերով փախչում գեպի Թիֆլիս, բերդի պաշտպանությունը թողնելով գյուղացիներին: Բերդը շուտով անընդուն է, և շատ կանայք չկամենալով ընկնել թուրքերի ձեռքը, նրա պարիսպներից վայր են նետվում և իրենց արյունով ներկում բերդի քարերը: Գրանից հետո Կոնասու բերդը վերակոչվում է Կարմրաքարի բերդ:

559. Զ Ր Ա Ք Ե Ր Գ

Գտնվում է Արցախում

Մի անգամ սաստիկ սով է ընկնում թշնամիներից պաշարված այս բերդի մեջ: Սակայն հնարամիտ մարդիկ չեն թողնում, որ սովը գերության դուռ հասցնի իրենց: Բերդի պատերից նրանք դուրս են թափում այնտեղ եղած կիրը և սկսում են մաղել: Թշնամին կարծելով, թե դա ալյուր է, որը դեռ երկար ժամանակ կարող է պահել բերդականներին, հուսահատ թողնում է պաշարումն ու հեռանում:

560. Մ Ա Մ Ռ ՈՒ Տ

Գտնվում է Գանձակի շրջանի Փիփ գյուղի հարավային կողմում

Թաթարների արշավանքի ժամանակ տեղի հայերը ամրացել են այստեղ և դիմադրել թշնամուն: Երբ սպառվել է նրանց պաշարը, մի քանի տղամարդիկ դուրս են եկել ուտելիք բերելու: Նկատելով նրանց, թաթարները բռնել և սպանել են: Զոհվածների կանաչք իմանալով այդ մասին, բերդի պարիսպներից իրենց ցած են նետել և շամփրվել պարիսպների տակ եղած ծառերի վրա:

561. Պ Յ ՈՒ Լ Ի Ս Տ Ա Ն Ի Բ Ե Ր Գ

Գտնվում է Շամախուց դեպի հյուսիս-արևմուտք

Իշխան ուն հսկայազոր բնակէր ի սմին բերդի, ինքն և քոյր իւր: Բազմիցս յարեան ի վերայ նորա թագաւորք Պարսից, բայց վնասել կարացին և ոչինչ: Ըստ որում այրն այն որպէս զսէգ առիւծ երկաթապատ դրահիւք անհնարին զօրութեամբ յարձակէր ի բանակս նոցա առաթուր կոխելով, սրոյ ճարակ առնէր զգիմակացս իւր և յաղթանակաւ վերադառնայր ի պալատ իւր: Յանհնարինս մտեալ շահին և զօրականաց իւրոց, չկարէին գտանել զելս իրաց, հուսկ յետոյ կոչէ զոմն յառաջատրաց ի Մէլյարու և հարցանէ ի նմանէ զխորհուրդ: Այրն այն խոստանայ ինքն վճարել զպատերազմն մահուամբ բերդակալի: Ուստի միւս անգամ յարդարել սրատերազմին հայկազն անպարտելի ուղղէ զնետ իւր ընդ աշամէչս ախոյանին և թաւալէ զնա ի գետին: Ապա արքային համարձակ մտեալ ի բերդն զրաւէ զնա և վարձահատոյց եղեալ առն հայկազնոյ, շնորհէ նմա

զլայնարձակ կալուած, որոյ սերունդը դեռ ևս վայելին զնոյն կալուած ի գիւղն Մէյսարի:

562. Գ Ա Վ Ա Ր Զ Ի Ն

Գտնվում է Արցախի սահմանակից Գուգարաց
Կողբովոր գավառում

Ասում են, թե մի թագավոր ժամանակին պաշարել է այս բերդը. բերդականները նեղվելով բարձրացել են լեռան գլուխը և թաքնվել են քարանձավի մեջ. պաշարողները հետապնդել են նրանց և շկարողանալով դուրս հանել քարանձավից՝ կրակ են վառել և ծխով խեղդամահ արել:

563. Վ Ա Ր Պ Ե Ն Ի Ս Բ Ե Ր Գ

Գտնվում է Մարտունու շրջանի Վարդենիս
(Գյոզալ-Գուրա) գյուղի մոտ

Այստեղ ապրել է Վարդենիս անունով մի գեղեցիկ աղջիկ: Շատերն են ուղեցել տիրանալ նրան, բայց նա սիրել է միայն Վարդին: Երբ Վարդենիսն իմանում է, որ Վարդը զոհվել է թշնամու դեմ մղած անհավասար կռվում, նա հայտնվում է բերդի պարիսպների վրա և սկսում է նետահարել թշնամուն: Պարսից արքայազնը խոստանում է Վարդենիսին զարձնել իրենց աշխարհի տիկնանց տիկինը, եթե նա համաձայնվի իր կինը դառնալ: Վարդենիսը մերժում է նրա առաջարկը և շարունակում է կռվել պարսից զորքի դեմ: Երբ կտրվում է նրա վերջին հույսը, բերդի աշտարակից իրեն ձորն է նետում և ինքնասպան լինում: Դրանից հետո բերդի անունը դնում են Վարդենիսի բերդ:

564. Տ Ա Վ Ո Ւ Շ Բ Ե Ր Գ

Գտնվում է Շամշաղիների շրջանում

Երբ արաբները գալիս են այս կողմերը, Աշոտ Երկաթն իր զորքով ամրանում է Ղալի քար կոչված ապառաժին շինված բերդում: Թշնամին պաշարում է այն, բայց ոչինչ չի կարողանում անել բերդականներին: Մի պառավ կին թաքուն դուրս է գալիս բերդից, որ պաշարվածների համար ուտելիք բերի: Արաբները բռնությամբ իմանում են նրանից ջրի ճանապարհը և կտրում ջուրը: Չնայած դրան, բերդում գտնվող Աշոտ Երկաթը անձնատուր չի լինում: Մի մութ գիշեր նա իր զորքով դուրս է գալիս բերդից և տեղափոխվում Սևանի կողմերը:

565. Ա Ղ Զ Կ Ա Բ Ե Ր Գ

Գտնվում է Շամշադիների շրջանում,
Թովուզ կայսրանի մտակայքում

Լենկ-Քեմուրը իմանալով, որ այստեղ մի գեղեցիկ աղջիկ է ապրում, ուղարկում է զինվորներին, որ բերեն իր մոտ: Երեք զինվոր գալիս, առե-վանգում են աղջկան: Մի հովիվ տեսնելով այդ, հետևում է նրանց: Գիշե-րը, երբ զինվորները քնում են, հովիվը սպանում է նրանց և աղջկան նո-րից հետ բերում: Լենկ-Քեմուրը կատաղած հարձակվում է բերդում ամ-րացած հայերի վրա: Մի պառավի մատնության մը նա կարում է բերդի ջուրը և նոր միայն հաղթում հայերին: Տեսնելով այդ, աղջիկը պարսպից գեան է նետում իրեն: Գրանից հետո բերդի անունը դնում են Աղջկա բերդ (Արդ-զալա):

566. Բ Ա Գ Ա Վ Ա Ն Ի Բ Ե Ր Գ

Գտնվում է Աղվանքում

Ասում են, թե այստեղ առաջներում եղել է կրակի և ծովի աստված-ների բազմություն: Եղիշե առաքյալը Աղվանից աշխարհը գալով կործանել է այն և տեղը կանգնեցրել է Քրիստոսի խաչը: Մեսրոպ Մաշտոցն այգտեղ մատուռ է շինել, իսկ Վաչագան թագավորն էլ մատուռի տեղ եկեղեցի:

567. Կ Ա Յ Ա Ն Բ Ե Ր Գ

Գտնվում է Հաղրատի և Սանահեի արանքում

Լեզգիները ժամանակին պաշարում են բերդը: Բերդականները երկար ժամանակ դիմադրում են կատաղի թշնամուն: Որնակ գյուղում լեզգիները բռնում են մի պառավ կնոջ, մահվան սպառնալիքի տակ իմանում նրանից ջրի ճանապարհը և կտրելով բերդի ջուրը՝ կտորում բուրբին:

568. Ա Ղ Զ Կ Ա Բ Ե Ր Գ

Գտնվում է Անի Բաղաթի հարավ-արևմտյան կողմում,
Ախուրյան գետի ափին

Ասում են, թե Անիի իշխանի աղջիկը սիրում էր մի հասարակ հովիվի: Ամեն գիշեր, երբ բոլորը քնած էին լինում, հովիվը մտանում էր իշխանի բերդին և երգում աղջկա համար, իսկ աղջիկն էլ, պատուհանը բացած, գի-շերային հագուստով, լսում էր նրան: Ու մի անգամ իշխանը լսում է այդ

երգը, սպա սիրահարների երգումի խոսքերը և զուրս գալով իր սենյակից, նախատում է աղջկան և արգելում նրան այլևս հանդիպել հովվի հետ: Աղջիկը, զգալով, որ եկել է իր սիրո վերջը, պատուհանից նետվում է Ախուրյանը: Նրա հետ և հովիվը: Այդ օրվանից իշխանի բերդը կոչվում է Աղջկա բերդ (Ղըզ-դալա):

569. Մ Ա Ղ Ա Ս Ա Բ Ե Ր Գ

Գանվում է Շիրակում

Քաղաւորն Յունաց Մօրիկ էր աղգաւ հայ, յԱրարատ գաւառէ, յՕշական գեղջէ: ...Սա առաքեաց ի հայրենի երկիրն իւր ի Հայս այր ոմն, հայ աղգաւ՝ Մաղաս անուն, շինել քաղաք մի յաշխարհին Հայոց յանուն իւր: Եւ նա երթեալ գտանէ տեղի մի ի Շիրակ գաւառի՝ մերձ ի յԱնի, հարաւակողմն ի վերա Ախուրեան գետո, ի մէջ երկուց լեռանցն ի տափարակ տեղի, որ երեք կողմն բարձր քարափք էին. և յարեմտեան կողմն փոքր ինչ գիւր և սակաւ ինչ զառ ի վայր. և հաւանեալ տեղւոյն, պարսպեալ զայն, և կախեալ զուռն՝ անուանեաց Մաղասաբերդ:

570. Ք Մ Կ Ա Բ Ե Ր Գ

Գանվում է Զավախում

Փամանակին սրան տիրել է մի հայ իշխան: Պարսից շահը երկար պաշարել է բերդը, սակայն չի կարողացել առնել: Իշխանի կինը սիրահարվել է շահին, սպանել է ամուսնուն, հարբեցրել նրա զորքին և բերդի բանալիները ուղարկել շահին: Բերդին տիրելուց հետո շահը հարցրել է իշխանուհուն. Ե՛ս եմ գեղեցիկ, թե ամուսինդ: Իշխանուհին պատասխանել է. Ամուսինս ավելի գեղեցիկ էր: Շահը հրամայել է կապել նրան ձիու պոչից և սպանել, ասելով. Եթե ամուսինդ շահից գեղեցիկ էր՝ ինչո՞ւ սպանեցիր նրան:

571. Ա Խ Ա Լ Յ Խ Ա Յ Ի Բ Ե Ր Գ

Ա

Վախտովը եփ հայերը Ախալցխու բերթը շինեին կ'էղե, պատերը քանի վեր քաշեն կը, վար թափին կը, հեշ շեն բռնե էղե:

Հարցնեն դիմանան օր թամալին (հիմք) մեջ սաղ-սաղ շորս աղջիկ պիտի դնեն, օր պատերը կայնին: Գըյնին հավար, հավար (շտապ-շտապ) գուգան, օր աղջիկ գտնին, ու սաղ-սաղ թամալին վրն կայնեցընեն, վրան պատ շարեն, հըմը հեշ մե տեղմ ա շեն գտնի: Իցուլասա (մի խոսքով) մե կնիկմ իրեն քրոջ եթում (որք) աղջիկը բերե ծախե կը ատոնց (դրանց): Ատոնք ա մե կոտմ օսկի կուտան առ մորքուրին, կառնեն աղջիկը, տանին կայնեցնեն կը բերթի թամալը ու պատը շարեն կը: Աղջիկը գուլա ու մորքուրին կըսե.

— Շարեցին, մորքուր, շարեցին,

Տեյ մ'օր (մինչև) ծնկներս հասուցին:

Մորքուրը պատասխանե կը՝

— Թող շարեն, Շողիկս, թող շարեն,

Տեյ մ'օր մեջքդ հասցնեն:

Եւ օր տեյ մ'օր մեջքը շարեն կը՝ աղջիկը կենա կըսե.

— Շարեցին մորքուր, շարեցին,

Տեյ մ'օր մեջքս հասուցին:

Մորքուրը անթիեն (այն կողմից) կըսե.

— Թող շարեն, Շողիկս, թող շարեն.

Տեյ մ'օր ծծերս հասցընեն:

Աղջիկը նորեն պատասխան կուտա.

— Շարեցին, մորքուր, շարեցին,

Տեյ մ'օր ծծերս հասուցին:

— Թող շարեն, Շողիկս, թող շարեն

Տեյ մ'օր բուկտ հասցընեն:

Մորքուրն օր կըսե, տեյ մ'օր բուկը շարեն կը՝ աղջիկը մեռնի կը:

Իշտե (հենց) ատոր հըմար ալ է, օր բերթին պատերը տեյ մ'օր հիմի գուլան կը (լաց են լինում):

Բ

Կգտնվի քարսիրտ պառավ մը, որ շլացած իրեն խոստացված առատ ոսկիներու փայլեն, իր խնամքին հանձնված քրոջը որբացած աղջիկը կտանի իբրև զոհ:

Պատին մեջ հյուսվող դժբախտ աղջիկը իզուր կաղաչե մորաքրոջը դինքը ազատել, մինչև որ քարերը կծածկեն ամբողջ մարմինը: Վերջապես հուսահատ աղջկան անեծքով շար պառավը սև ազգավի մը կփոխվի և մինչև այսօր կղողնա այն պատին մոտ, ուր աղջիկը հյուսված է:

572. Ա Լ Ա Շ Կ Ե Ր Տ Ի Բ Ե Ր Գ Ը

Գտնվում է Ալաշկերտի դաշտի հյուսիսային ծայրում

Սրա շինությունը ժամանակ, որպեսզի բերդը չքանդվի, պարսպի մեջ դրել են մի ողջ-ողջ աղջկա: Շատ ուշ, երբ քանդվել է բերդի պարսպը, շատերը իրենց աչքով տեսել են աղջկա գլխի տեղն ու մազերը, որոնք երկար ժամանակ կախված են մնացել քարերի միջից:

573. Խ Ա Ն Գ ՈՒ Տ Ի Բ Ե Ր Գ

Գտնվում է Կաղզվանի մոտ

է բերդ ի համանուն ձորավայրի, զոր այսպէս կոչեցեալ ասն յանուն բեռ թագաւորի ուրուք ի մերոց, որ բնակեցաւ աստէն. զորոյ զպատմութիւն նման պատմութեան Տիգրանուհոյ յօդին:

574. Ա Ս Տ Ղ Կ Ա Ն Բ Ե Ր Գ

Գտնվում է Վան քաղաքի արևելյան կողմում,
Վարազա լեռնախուտի մէջ

Ժամանակին այստեղ եղել է Աստղիկ դիցուհու մեհյանը, ուր ամեն օր կատարվել է նրա պաշտամունքի ծեսը: Մի մեծ քարաբարձրունք է դա, շրջապատված բնական հրաշալի տեսարաններով, որ կոչվում է Աստղիկան բերդ:

575. Գ ՈՒ Շ Մ Ա Ն Ա Ջ ՈՐ Ի Բ Ե Ր Գ Ը

Գտնվում է Աղրակի շրջանում

Սրան տիրելիս է եղել մի հսկա, որը կախարդ պատավի դյուրեմանքով արծվի կերպարանք էր ստացել: Նա իր բռնությամբ ճնշում էր ամեն մի կենդանի շունչ, և ուր որ գնում էր, ետևից անապատ էր թողնում: Բերդի աշտարակից ամեն առավոտ ցածրում գտնվող խոր անդունդն էր զլորվում մի աղջիկ, որից արծվի կերպարանքով հսկան նույն գիշեր խլել էր նրա կուսությունը:

576. Զ Լ Մ Ա Ր Բ Ե Ր Գ

Գտնվում է Վասպուրականի Աղբակ գավառում

Կին ումն յազգէն Աժդահակայ բնակէ յամուրսն Զլմար և ի Սրինգ, ի գավառին ի Փոքր Աղբակ, և յանուն կնոջն Զայլամար, որ և զամուրն յիւր անուն անուանէ:

577. Վ Ա Ր Գ Ա Ն Ա Բ Ե Ր Գ

Գտնվում է Վանի շրջանի Աստվածաշեն գյուղի մոտ

Աստ երևի բերդն քայքայեալ և անկեալ, դոր կոչեն Վարդանա բերդ, և շինեալ ասեն ի քաջէն Վարդանայ, և բնակեալ ի նմա ժամանակս ինչ:

578. Բ Ե Թ Լ Ի Ս Ս Ի Բ Ե Ր Գ Ը

Երբ սկսում են շինել Բիթլիսի բերդը, հազիվ մի քիչ բարձրացած, աստվածները գիշերը քանդում են այն: Եվ այսպես մի քանի անգամ: Պատգամախոսը հայտնում է, թե որպեսզի աստվածները թույլ տան բերդի կառուցումը, մի գեղեցիկ աղջիկ պետք է ողջ-ողջ դրվի բերդի հիմքերի մեջ: Այդպես էլ անում են: Եվ բերդի շինությունը հաջողությամբ ավարտվում է:

Զոհի արցունքներից, որոնք թափվել էին ապառաժի վրա, մի նշենի է ծաղկում: Այդ ծառը մինչև հիմա էլ կա և ուխտատեղի է համարվում:

579. Ո Ղ Կ Ա Ն Բ Ե Ր Գ

Գտնվում է Մշո դաշտի առևմտյան ծայրին

էն վախան, որ պարսիկներ զորեղցան ու եկան մըր աշխարհ զմզի թալնելու ու հեսիր (գերի) տանելու, կեր (կար) մեկ Գայլ Վահան անունով մարդ, սր շատ կտրիճ էր: Տեսավ, որ պարսիկներն շատ նեղություն կիտան (կտան) ժողովրդին, Գայլ Վահան եկավ, ու կուրկուռայի սարի գրխին գէտ անառիկ բերդ շինեց ու գետի վրեն էլ կարմունջ շինեց զնճիլներով ու էտ բերդի մեջ պահեց զուր ասքար (զորք): Եբոր պարսիկներ կգորեղանային Գայլ Վահանի վրեն, ինքն զժնճիլներ (շղթաներ) կքակեր, որ պարսիկներ շընցնան ուր բերդ, եբոր ինքն կգորեղներ զժնճիլներն ի կթալեր գետի վրեն ու կընցնեն էն դին (կողմ). հմկա լե (հիմա էլ) կա ուր կարմնջի օղերը, որ մեկ մազի շափ է:

580. Ք Ա Ր Հ Ա Ն Բ Ե Ր Գ

Գտնվում է Մուշ քաղաքից դեպի հարավ

Պարսից զորականն Վախտանգ շինեաց ի վերայ լերինն Տալրոսի ամրոց, և կոչեաց զանուն նորա Քարհան, սակա լինելոյ անդէն հանք երկնաքարի:

581. Ա Պ Ա Ր Կ Ե Ր Տ Ի Բ Ե Ր Գ Ը

Սպարկերտու պերտ տարին պիլոր կշինեն. քանի շինեցին պլավ: Խլխավե (լուսաբացից) չուր հըրկուն (երեկո) կշինեն՝ հըրկուն կշմրեն (թողնում հեռանում են), խլխուն կըգեն՝ սլլլուկ (բլած): Չէղավ: Էտ ամրեն, Բող-բեկ, դուր մլաթ (ժողովուրդ) շատ նեղից: Մեկ կնիկ իրի (եկավ) ըսաց. Ամիրա,—ըսաց,—էն մարտուն ինչ խորե խալալ (հարազատ), մորե խալալ մեկ տղա էղնի, որ տնիս մանչ քլու պիրախն (քո բերդի մեջ) ու պատ վերեն շարիս՝ քիու պետ էլ չը պըլնի: Գեացին: Մատ գեղ կեր (կար), զան (ալն) տղեն պիրին: Ան կնիկն էլ ատ աղի մորքիորն էր: Տղեն էլ 12 տարվընեկ տղա է, զինք փող կփչեր: Պիրին տրին մանչ պատին՝ առին (սկսեցին) շարել: Հանդամ ինչ շարեցին, ոտաց ճաներ (ծնկներ), տղեն զինքն էլ խետ կեո (ահա) փող կփչի մանչ պատին:

Ինչ էլավ ծընգներ՝ ըսաց.
Շարի, մորքիոր, շարի,
էլավ խասավ ծընգնիր...

Ինչ շարեց էլավ սիոս՝ ըսաց.
Շարի, մորքիոր, շարի,
էլավ խասավ չուր սիոս...

Ինչ շարեց էլավ գիրլոխ (գլուխ), ըսաց.
Շարի, մորքիոր, շարի,
էլավ ծածկեց գիրլոխ...

Ըսաց.
Կերար, մորքիոր, կերար,
Աստված էր տրվեր՝
Խորեն-մորեն մեկ տղա կերար...

Տղեն զինք խետ կեո փող կփչի մանչ պատին:
Շինեցին պերտ, կանգնացրցին...

582. Մ Ա Հ Բ Բ Ա Ն Ք Ի Բ Ե Ր Դ

Գտնվում է Սասնո Մանքրանէ գյուղում,
Սովասար լեռան արևելյան փեշին

Թաղեոս առաքյալը գալիս է Խուժ-Բոնաշեն: Մահբբանք գյուղում նա կանգ է առնում ընթերելու: Գյուղից դուրս գալուց հետո, Սև սարի ճանապարհին առաքյալը ծարավում է. գավազանը գետնին է խփում և գետնից աղբյուր է բխում: Այդ աղբյուրի ջուրը երբ խմում են այստեղ արածող սև ոչխարները, իսկույն սպիտակում են: Հոփիվը կատարված հրաշքի մասին պատմում է Բոնիկ իշխանին, որը ձիով գալիս է դեպքի վայրը: Թաղեոս առաքյալը վանք շինելու համար տեղ է խնդրում Բոնիկից: Իշխանը տալիս է, պայմանով, որ նա բուժի իր հիվանդ որդուն: Առաքյալը լողացնում է Բոնիկի որդուն հրաշագործ աղբյուրի ջրում, և նա անմիջապես առողջանում է: Իշխանը պատրաստակամություն է հայտնում շինվելիք վանքի պատերը իր հաշվին անել ոսկուց և արծաթից: Թաղեոս առաքյալը շի համաձայնվում, որովհետև ոսկու և արծաթի համար կարող են քանդել վանքը: Բոնիկը այդ ոսկով ու արծաթով Մահբբանքի վանքից ոչ հեռու բերդ է շինել տալիս, որը վանքի անունով կոչվում է Մահբբանքի բերդ:

583. Դ Ա Վ Թ Ի Բ Ե Ր Դ

Գտնվում է Հալեպում, մի բարձր բլրի վրա

Ասում են, թե այս բերդը շինել է Սասունցի Դավիթը: Նա ամեն օր լուսաբացին նստել է Քուռիկի Ջալալին և մի ակնթարթում Սասունից հասել է Հալեպ, աշխատել բերդի շինարարության վրա և երեկոյան մի ակընթարթում նորից վերադարձել Սասուն: Սրա բարձր պարսպից գուժանի շղթաչով կախված է Սասունցի Դավթի հսկայական գուրդը:

584. Հ Ա Յ Ո Յ Բ Ե Ր Դ

Գտնվում է Ղրիմի Կաֆա քաղաքում

Ա.

Նախիջևանցոց նախահայրերը իրենց նոր բնակատեղում (Ղրիմի Կաֆա քաղաքում) քառասուն շորս տարի ապրելուց հետո, նկատելով, որ այս տեղը բոլորովին անպաշտպան է, մտածում են ամրացնել պարիսպներով: Մեծատուն հայերից ամեն մեկը պիտի հանձն աններ շինելու պարսպի միայն մի մասը և նախապես դրա համար անհրաժեշտ քարն ու

ատաղձը հավաքեր նշանակված տեղում: Այդպես էլ անում են: Բոլորը մեծ եռանդով գործի են անցնում և կարճ ժամանակում գլուխ են բերում մի հսկայական պարիսպ, որն ուներ բազմաթիվ աշտարակներ ու դարպասներ: Այդ պարիսպը հայերի կողմից շինված լինելու պատճառով կոչվում է Հայոց բերդ:

Բ

Ջենովացի վաճառականներից մեկը ժամանակին Կաֆա քաղաքում վեճ է բռնվում մի թաթար վաճառականի հետ: Սա ապտակում է իտալացուն, իսկ նա էլ սպանում է թաթար վաճառականին: Ձանիբեկ խանը սրտաշում է վրիժառու լինել: Մարդ է ուղարկում դեսպանի մոտ և պահանջում հանձնել մարդասպանին: Մերժում ստանալով դեսպանից, Թաթար խանը մեծ զորքով պաշարում է Կաֆա քաղաքը: Տեղացի հայերը նախօրոք իմանալով խանի մտադրության մասին, իրենց ծախսով ծովափի ամենավտանգավոր կողմից պարիսպներ են կառուցում: Պաշարումը տևում է երկու տարի, բայց խանը ոչ մի վնաս չի կարողանում հասցնել քաղաքին՝ այդ պարիսպների շնորհիվ: Նա մտածում է մեքենաներով քանգել պարիսպները, բայց քաղաքացիք հանկարծակի հարձակվելով նրա վրա, մեծ ջարդ են տալիս, և խանը ստիպված հաշտության դաշինք է կնքում ջենովացոց հետ: Այս պարիսպները հայտնի են Հայոց բերդ անունով:

585. Ա Շ Տ Ա Ր Ա Կ Ի Կ Ա Մ Ո Ւ Ր Զ Շ

Կառուցված է Քասախ գետի վրա՝ որպես Աշտարակ—Երևան եանապարհի ագույց

Պատմում են, որ Աշտարակի հին կամուրջի հիմքը դնելիս, գետը տարել է նրա քարերը: Ինչքան փորձել են նորից դնել հիմքը, գետը քանդել ու տարել է: Գլուղի ծերերը խորհուրդ են տալիս կամուրջի վրա աշխատող վարպետներին ու բանվորներին՝ հիմքը նոր տեղից դնել, և որպեսզի այն չքանդվի՝ պատաշարի մեջ կենդանի վիճակում թաղել մի որբ աղջկա: Բանվորները ման են գալիս գլուղում, հարց ու փորձ անելով գտնում են մի որբ աղջիկ, փողով առնում նրան իր խորթ մորից և շարում են նոր կամուրջի պատի մեջ: Շարելու ժամանակ աղջիկը հլու-հնազանդ ենթարկվում է բանվորների կամքին: Երբ պատը հասնում է նրա ծնկներին, աղջիկը աղիողորմ ձայնով ասում է.

«Շարեցին մերի՛կ ջան, շարեցին,

Մինչև ծնկներս...»:

Երբ պատը հասնում է նրա կրծքին, աղջիկն ասում է.

«Շարեցին մերի՛կ ջան, շարեցին,

Մինչև դոշա քարեցին...»:

Երբ պատը հասնում է աղջկա կոկորդին, նա ասում է.

«Շարեցին մերի՛կ ջան, շարեցին,

Մինչև բուկա քարեցին...»:

Աղջկա ձայնը այլևս չի լսվում և նա մնում է պատի մեջ: Գրանից հե-
տո կամուրջը չի քանդվում և բարեհաջող հասնում է իր ավարտին:

Հիմա էլ Աշտարակի նոր կամուրջից ոչ հեռու երևում են հին կամուր-
ջի հիմքերի հետքերը:

586. Չ Ո Պ Ա Ն - Ք Ե Փ Ր Ի Ս Ի Կ Ա Մ Հ Ո Վ Վ Ի Կ Ա Մ Ո Ի Բ Ջ

Գտնվում է Բաաենում, Մուրց և Երասխ գետերի խառնարանում

Նախնիք բազում անգամ շինէին աստէն կամուրջ, այլ բռնութիւն
Երասխայ, որ սաստիկ սրբնթաց է յայսմ վայրի, քակէր դամենայն: Ապա
հովիւ ոմն բնութեամբ ճարտար յայսպիսիս, դառաջին քար հիման ինքն
յանձն էառ դնել այնպիսի իմն ճարտարութեամբ, զի այնուհետև ոչինչ
խախտումն լիցի շինուածոյն: Եւ յայն օրէ հետէ անխախտա մնայ միշտ
հիմն կամրջոյն ի բռնութենէ ջուրց, և վասն այնօրիկ կոչեցառ Հովվի կա-
մուրջ (Չօպան քէօփրիսի):

587. Չ Ո Ի Ղ Ա Յ Ի Կ Ա Մ Ո Ի Բ Ջ Ը

Գտնվում է Հին Ջուղայի դիմաց, Երասխ գետի վրա

Ա

Հայոց թագավորը լսում է, որ Ալեքսանդր Մակեդոնացին պարսկա-
կան արշավանքից հայրենիք վերադառնալիս մտազիր է այցելել Հայաս-
տան: Ի պատիվ Մակեդոնացու նա որոշում է մի գեղեցիկ կամուրջ կառու-
ցել Արաքսի վրա, որպեսզի Մակեդոնացին այդ կամուրջով այն ափից
ուղիղ մտնի Ջուղա: Այգրվես էլ անում է:

Ալեքսանդր Մակեդոնացին նոր կառուցված կամուրջով մտնում է
Ջուղա: Հայոց թագավորը մեծ հանդեսով դիմավորում է նրան և մի ճոխ
խնջույք տալիս նրա պատվին, որին ներկա են լինում շատ մեծամեծ հա-

յնք: Աշխարհակալ կայսրը բաժակ է բարձրացնում Հայաստանի կենացը և ցանկություն է հայտնում վայելելու նրա զովաբանված գինին, խաղողն ու ծիրանը:

Հայոց թագավորը հրամայում է սեղանին դնել մի սկուտեղ լիբը խաղող, ծիրան և ուրիշ պտուղներ: Սպասավորները անմիջապես կատարում են թագավորի հրամանը: Մակեդոնացին մեկնում է ձեռքը, որ վերցնի պտուղները, բայց պարզվում է, որ դրանք լուկ նկարներ են, վարպետրեն նախշված սկուտեղի վրա (գարնան ժամանակ էր և հնարավոր չէր թարմ պտուղներ դնել սեղանին): Նա քահ-քահ ծիծաղում է և ասում. Ես ուզում էի փորձված այգեպաններ տանել Հայաստանից, որ իմ երկրում խաղող ու ծիրան աճեցնեն. հիմա ուզում եմ, որ դուք ինձ տաք նաև վարպետներ, որոնք այդքան հմուտ նկարել գիտեն: Եվ Մակեդոնացին Հայաստանին հրաժեշտ տալիս, փորձված այգեպանների հետ տանում է նաև լավ նկարիչներին...

Թ

Եինօղ սորա ի նախահարց անտի իրեանց բերէ ճարտարապետս հմուտս յայն գործ յամենայն կողմանց, և խորհրդով նոցա առաքէ զժառանգս իւր գնել հակիթս ի նիւթ շաղաղոյ կրոյն: Իբրև ածեն զառաջևա, կշռէ մի-մի զամենայն, և զթեթևունս և զփոքրկունսն մեկուսի եդեալ, զլանայ հատուցանել զվճար գնոց, հաւասարութեամբ պարարտացն: Զայս տեսեալ գործաւորաց ժլատութիւն խորհին զառնէն ի միտս իրեանց, և խնդրեն պատճառս խափան և արգել տալոյ գործոյն: Զգայ նա, և հեծեալ ի ձին գնայ ի ծանծաղս գետոյն, ուր հիմն դնել կամլք կամրջոյն, և հանեալ ի պալտսակէ փոքրէ բումբ զոսկի դրամս, ամայ ի գետն ասելով. Աստ հիմն ոչ բնդունի. կամ անդ: Եւ աչսպէս շարաշար վատնելով զգանձսն՝ գնէ նովին զընդունելութիւն նոցա, և ասէ. Ես ոչ ի դրամն խնայեմ, այլ վաճառականութեան օրէնս ուսուցանեմ իմայոցն, ձեզ զի՞ փոյթ:

Գ

Զուզայի կամուրջը շինել է մի ունեոր երիտասարդ, որպեսզի ամեն օր կարողանա անցնել Երասխն ու տեսնել գետի մյուս ափին բնակվող իր սիրածին:

Կ

Ասում են, թե սրա վրա մի պառավ յոթ տարվա քացախ է լցրել և քանդել է կամուրջը:

Ե

Մի հարուստ պառավ գաղթի նախորդ գիշերը քանդել է տվել Ջուզայի մեծ կամուրջը, որպեսզի Շահ-Աբասը շկարողանա գետն անցկացնել հայերին:

588. Ս Ա Տ Ա Ն Ի Կ Ա Մ ՈՒ Բ Զ

Գտնվում է Շուշի քաղաքից ոչ հեռու

Շուշան անունով մի աղջիկ ուզում էր տեսութեան դնալ սիրածին, բայց դժվարանում էր անցնել վարարած Կարկ: Ե գետը: Սատանան առաջարկում է իր օգնությունը, պայմանով, որ նա տա իր հոգին: Մութ ու թխպոտ գիշերով սատանան սկսում է կամուրջ կառուցել գետի վրա: Շուշանը սթափվում է, զղջում իր տված խոսքի համար, և դիմելով մտառկա Աստվածածին վանքի հովանավոր Սբ. Կույսին, խնդրում է խանգարել Սատանային: Կույսը արգելում է Սատանային ավարտելու կամուրջը: Հուսալքված Սատանան իրեն գետն է նետում և խեղդվում: Դրանից հետո այդ կամուրջի անունը դնում են Սատանի կամուրջ:

589. Ս Ա Ն Ա Մ Ի Կ Ա Մ ՈՒ Բ Զ

Գտնվում է Դիլիջանի ու Իջևանի միջև

Այս կամուրջի մոտ Աղջկա բերդ անունով մի ամրոց կա: Թշնամին ժամանակին հարձակվում է նրա վրա: Ամրոցում փոքրաթիվ մարդիկ հերոսաբար դիմադրում են կատաղի թշնամուն: Նրանց մեջ աչքի է ընկնում Սանամ անունով մի աղջիկ, որը վերևից հսկայական քարեր է գլորում: Անհավասար կռիվը երկար է տևում: Բերդականները ի վերջո պարտվում են: Թշնամու ամրոց մտած զինվորները ողջ-ողջ բռնում են Սանամին և կախում են կամուրջից ցած: Դրանից հետո կամուրջը կոչվում է Սանամի անունով:

590. Խ Ա Ն Գ ՈՒ Թ Ի Կ Ա Մ ՈՒ Բ Զ

Գտնվում է Կաղզվանի շրջանում

Խանգուլթ խաթունը այս կամուրջը կառուցել է իր բերդի դիմաց, երաւխ գետի վրա, որպեսզի նրա վրայով անց ու դարձ անի իր սիրածը:

591. Խ Ա Թ Ո Ւ Ն Ի Կ Ա Մ Ո Ւ Բ Զ

Գտնվում է Մանագիւրտում, Ակնէր գետի վրա

Մանագիւրտի Սբ. Սարգիս գյուղում ապրելիս է լինում մի պառավ իր մինուձար որդու հետ, որը գյուղի հորթարածն էր: Սա մի օր կորցնում է սեւի հորթը: Ռեսը շարաշար պատժում է նրան: Պառավի տղան օգնություն է խնդրում Սբ. Սարգսից: Սբ. Սարգիսը նրան ամուսնացնում է Մորա թագավորի խաթուն անունով աղջկա հետ, պատվիրելով, որ ամեն անգամ անկողին մտնելուց առաջ աղոթի: Պառավի տղան մի օր մոռանում է կատարելու Սբ. Սարգսի պատվերը, և նորից վերադարձվում է մոր խրճիթը: Մայրը խնամքով պահում է որդու ամուսնական մարգարտաշար շապիկը: Ինն ամիս անց Մորա թագավորի աղջիկը տղա է ունենում: Սրա լացը ոչ ոք չի կարողանում կտրել: Իմաստունների խորհրդով խաթունը երկրե-երկիր է բնկնում ամուսնուն գտնելու: Նա շատ բարեգործություններ է անում, շենքեր ու կամուրջներ շինում: Վերջում հասնում է Մանագիւրտ, ուր գետի վրա սկսում է մի նոր կամուրջ կառուցել: Չորս կողմից բանվորներ են հավաքվում: Գալիս է նաև պառավի տղան: Թագավորի աղջկա հրամանով ամեն բանվոր օրավարձն ստանալիս պիտի մտնեք նրա սենյակը, օրորեք երեխային և նոր հեռանաք: Հերթը հասնում է պառավի տղային: Սա հենց որ շարժում է օրորոցը, երեխան դադարեցնում է լացը: խաթունը առատորեն վարձատրում է պառավի տղային և պատվիրում է, որ նա առավոտյան նորից դա: Պառավը խորհուրդ է տալիս տղային ամուսնական շապիկը նվիրել թագավորի աղջրկան: Տեսնելով շապիկը, թագավորի աղջիկը ճանաչում է իր անհետագած ամուսնուն: խաթունը կիսատ թողնելով կամուրջի շինարարությունը, վերցնում է ամուսնուն և առատ նվերներ տալով նրա պառավ մորը, մեկնում է Մորա: Կամուրջը կոչվում է խաթունի անունով:

592. Կ Ո Ւ Ե Ր Ի Կ Ա Մ Ո Ւ Բ Զ Ը

Գտնվում է Ռեշանի Կոթե և Վիժան գյուղերի միջև, Եփրատ գետի վրա

Այստեղ շատ փորձեր են կատարվել կամուրջ շինելու, բայց հազիվ գրել են հիմքը, Եփրատի կատաղի ալիքները կործանել են այն: Կամուրջ կառուցող մի հայանի վարպետ՝ Տրդատ-Ղալֆա անունով, նույնպես փորձում է իր շնորհքը, բայց իզուր: Վարպետը քիչ է մնում հուսահատություն-

նից ինքնասպան լինի: Նրա 16 տարեկան աղջկան (Արեգնազանին) ջրերի փիրը (սուրբը) երազում ասում է. հայրդ ղոր շփորձի նորից կամուրջը կառուցել: Կամուրջը կանգուն կմնա միայն այն ժամանակ, երբ ղոհձի 18 տարին չըրացած և շամուսնացած մի տղա կամ աղջիկ:

Տեսիլը կրկնվում է երկրորդ և երրորդ անգամ: Վարպետի աղջիկը որոշում է ղոհել ինքն իրեն: Հայրը դիմադրում է, բայց Արեգնազանը կանգնում է կամուրջի կամարի մեջ և նրա վրա սկսում են շարել պատը:

Պատը հետզհետե բարձրանում է, իսկ աղջիկը երգում է.

Շարեցին, հայրիկ, շարեցին,

Մինչև ծնկներս շարեցին.

Շարեցին, հայրիկ, շարեցին,

Մինչև ծծերս շարեցին.

Շարեցին, հայրիկ, շարեցին,

Մինչև աչերս շարեցին...

593. Հ Ն Գ Ա Կ Ա Մ Ա Ր Կ Ա Մ Ո Ւ Ր Զ Ը

Գտնվում էր Ատապազար Բաղափ մոտ, Սախարիա գետի վրա

Հինգ կամրջագործ եղբայրներ ձեռնարկում են սրա շինությունը: Հագիվ են բարձրացնում հինգ կամարների հիմքերը, Սաքարիա գետի կատաղի ալիքները քանդում, տանում են ամեն ինչ: Այսպես կրկնվում է մի քանի անգամ: Վարպետներին ասում են, որ մինչև նրանք մարդկային ղոհ չմատուցեն, կամուրջը չի շինվի: Եղբայրները որոշում են ղոհել առաջին երևացող մարդուն: Շատ շանցած գալիս է փոքր եղբոր կինը, ուտելիք բերելով աշխատավորներին (այդ օրը նրա հերթն էր): Պայմանի համաձայն ստիպված են լինում ղոհել նրան: Դրանից հետո կամուրջի հիմքերը այլևս չեն քանդվում և հինգ եղբայրները անխափան բարձրացնում են նրա հինգ կամարները, և կամուրջը ստանում է Հնգակամար (Պեշ-բեփրի) անունը:

Երեկոյան, երբ վարպետները տուն են դառնում, փոքր եղբոր զոքանջը, որ ամբողջ օրը սրտատրոփ սպասել էր իր աղջկա վերադարձին, անհանգստացած հարցնում է. Ո՞ր է աղջիկս, ինչո՞ւ ուշացալի: Պատասխան չստանալով, նա խելակորույս դուրս է վազում տանից և դիմելով պատահած անցորդին, գոչում է. Տվե՛ք, տվե՛ք աղջկաս... Այդպես երկար ու անհույս դեղերեկուց հետո, նա թոշուն է դառնում և երկինք բարձրանալով շարունակ կրկնում է «տվե՛ք, տվե՛ք...»:

594. ԱՐՃԵՇԻ ԿԱՄՈՒՐՋՐ

Գտնվում է Վասպուրականում

Նոր է ավարտված լինում սրա շինարարությունը, երբ վրայով անցնում է Սհակ անունով մի երիտասարդ, մոր միակ զավակը: Որպեսզի կամուրջը չփլչի, մարդիկ բռնում են նրան և զոհում: Սհակի մայրը երկար սպասում է իր զավակին, բայց իզուր, նա այլևս տուն չի վերադառնում: Կիսախելագար մայրը ցերեկ ու գիշեր անզաղար կանչում է. Սհա՛կ, Սհա՛կ, Սհա՛կ...

595. ԿԱՐՄԻՐ ԿԱՄՈՒՐՋ

Գտնվում է Մոկսի գլխավոր գետի վրա

Երկու մոկացի վաճառական եղբայրներ առևտրական ճամփորդությունից հարստացած վերադառնում են տուն: Հսելով օրդիների վերադարձի լուրը, վաճառականների մայրն ասում է. Ինձ ինչ օգուտ նրանց հարստանալուց, եթե ես առաջվա նման զիմավորելու համար պիտի սորով անցնեմ գետը: Ազգվելով մոր այդ խոսքից, եղբայրները Մոկսի գլխավոր գետի վրա անմիջապես մի կամուրջ են կառուցում, որով և նրանց մայրը գնում է իր զավակներին զիմավորելու:

596. ԱՐԱՅԱՆՈՒ ԿԱՄՈՒՐՋՐ

Գտնվում է Տառնում

Այս կամուրջը շինել են հայերը: Նրա տակով ժամանակին անցել է Արածանի գետը: Բայց այն օրվանից, երբ հայերը հարածվում են այս հովտից, Արածանին էլ խոտվում, փոխում է իր հունը և այլևս կամուրջի տակով չի անցնում: Ասում են, թե մինչև որ հայերը նորից չվերադառնան իրենց հողերը, Արածանին չի մանկու իր առաջվա հունի մեջ:

597. ՈԱՏԱՆԻ ԿԱՄՈՒՐՋ

Գտնվում է Սասունում, Փուլս և Խլնովի գյուղերի միջով անցնող Տավուրիկ գետի վրա

Սա իր բարձրությունը ստանում է պատճառով անշնող-գարձողներին: Դրա համար էլ կոչվել է Սասանի կամուրջ:

598. Բ Ա Թ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Մ ՈՒ Բ Ը

Գտնվում է Սասունում

Բաթման անունով մի վարպետ դնում է այս կամուրջի հիմքը: Հաջորդ օրը նա տեսնում է, որ ջուրը տարել է այն: Նույնը կրկնվում է մի քանի անգամ: Մի օր էլ վարպետը երազ է տեսնում. երազում մի ծերունի ասում է նրան. Կամուրջի հիմքում կենդանի կամ մարդ պետք է դնել, որպեսզի չքանդվի. այդ կենդանին կամ մարդը պետք է լինի նա, ով առավոտյան առաջինը հանդիպի: Հետևյալ օրը աշխատանքը սկսելիս Բաթմանը նկատում է, որ դիմացից գալիս են սիրած կինն ու որսի շունը: Հաց բերող կնոջ ոտքը հանկարծ քարին է դիպչում և կերակրամանն ընկնում է նրա ձեռքից: Մինչև շունը լափում է թափված կերակուրը, կինը հասնում է Բաթմանի մոտ: Վարպետը շատ է տխրում դրա համար: Կնոջ հարցումին, թե ինչու է նա տխուր, Բաթմանը պատմում է իր երազը: Կինն ասում է. Մահը մահ է. դիր ինձ կամուրջի հիմքում, որպեսզի այն չքանդվի: Բաթմանը ակամա կատարում է կնոջ խոսքը, և կամուրջի պատերը բարձրանում են: Երբ կամուրջն ավարտվում է, Բաթմանը նրա ճակատին քանդակում է սիրած կնոջ արձանը: Ասում են, թե այդ արձանի քարե ստինքներից երկու կաթնաղբյուր է հոսում: Ճամփորդները խմելով այդ ջուրը հագեցնում են իրենց ծարավը:

599. Մ Հ Ե Ր Ի Ճ Ա Ն Ա Պ Ա Ր Հ

Գտնվում է Սասնո բերդի և Քաղիկ գյուղի արանքում

Ասում են, թե այս գեղեցիկ ճանապարհը շինել է Սասնա Մհերը գայլախապ ու շախմատի քարերից այն ժամանակ, երբ հողը ալլես շի դիմացել նրա ոտքերի տակ: Այս ճանապարհով են երթևեկել Մհերն ու նրա հաղթանդամ սիրուհին:

600. Վ Ի Շ Ա Պ Ի Ճ Ա Ն Ա Պ Ա Ր Հ

Գտնվում է Սասնո Կնկանոս կոչված ձորում

Այս ճանապարհով ձեղքելով ճայռերը անցել է մի հսկա վիշապ և դնացել Կնկահնոս կոչված ձորում գտնվող իր բունը: Դրա համար էլ այն ստացել է Հուշիի ճամփա (Վիշապի ճանապարհ) անունը:

601. Է Ր Մ Ի Ն Ա.

Գտնվում է Խաղանիայի նավարա հահանգում

Այս ճանապարհը էրմինա է կոչվում, որովհետև այս կողմերում ժամանակին ապրել է Հարեթի թոռ Թուպալը կամ Աիթոռը, որը աշտարակաշինութունից հետո այստեղ է եկել Հայաստանից:

Վ Ա Ն Ք Ե Ր, Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ի Ն Ե Ր, Մ Ա Տ Ո Ւ Թ Ե Ն Ե Ր

602. Է Ջ Մ Ի Ա Մ Ի Ն

Ա

Էջմիածնա տեղը տիւ ու տրլալնոց (ցեխ ու ճահիճ) էր. Լուսավորիչ գիվարեր էր՝ շրբ գինի (չգիտեր) հուր զժամու հիմ թալեր (դներ): Մըջ տեսիլքին՝ Քրիստոս հիջավ հերկնուց (երկնքից), ոսկի ուռ ի ձեռք, բուրմանի խազեց (չըջան գծեց), գտեղ ցուցուց: Լուսավորիչ էն լուսուն հելավ զհիմք թալեց: Հըման (հիմքի) քարեր Սրգատ (Տրգատ) Մասիսու սարեն կշալկեր, բերեր. շալկելու վախտ (ժամանակ) Լուսավորիչ հետևանց կկարգեր ու կազոթեր թագավորի համար: Անգամ մի Սրգատու սիրտ կնեղվի էնոր պրտպտիկներուց (աղոթք) ու դառնա կ'ասի. Չըմ ձանձրանա քարն ի պառեկիս (մեջքիս), կձանձրանամ պտպտիկն ի հետեխս: Էտ խոսքի վրա Լուսավորիչ ձեն կկտրի: Սրգատա ոտքեր շուրի (մինչ) ծնկներ կխըրվին գեանի մեջ, կասի. Դեհ պտպտա, պտպտա, պտպտիկդ ի հոգիս:

Բ

Առաչ ժամանակ, երբ որ էջմիածնու վանքը ըսկըսըմ ին շինել, գիշեր անցընըմ ա վըրին, առավոտ վարպետներ դալիս ին Գրիգոր Լուսավորչի հետ, տեսնում ին, որ հիմքը քանդվել ա: Երազըմ Լուսավորիչ տենըմ ա, որ Հիսուս իրա հետ խոսըմ ա, ասըմ ա. Ըտեղ չարի յըղնաղ ա (խումբ, հոտ), ես ըղբանց ցիր ու ցան կանեմ: Մեկ էլ տենըմ ա, որ Հիսուս ձեռին մե ոսկե ուռ կա: Գալիս ա էջմիածնու վանքի հիմքի մոտ, ուսովը ըսկըսըմ ա խփիլ: Երբ որ խըփըմ ա, չարի յըղնաղը ցիր ու ցան ա ըլըմ: Ըտրանից ետո վանքը շինըմ ին, նպատակին հասնըմ:

603. Մ Ա Ր Ի Ա Ն Ե

Գտնվում է Աշտարակի արևմտյան ծայրին

Նրիտասարդ բաճանաչի ուրումն վախճանեցաւ կին. և այնինչ յայտնեցաւ նա յընկալնուլ զերկրորդ ամուսնութիւն, կաթուղիկոսն աթոռոյ էջմիածնի եդ ի վերայ նորա այսօրինակ ապաշխարութիւն. նախ շինել զեկեղեցի մի ի սրբատաշ քարանց, և այնպէս ընկալնուլ զհրաման երկրորդ ամուսնութեան: Աշխատեալ նորա ոչ սակաւ ամս՝ եհան ի կատար զայս փոքրիկ տաճար: Տեսեալ կաթուղիկոսին զերկարատե զանխոնց աշխատանս նորին, յաւել և զայս, թէ ածցես շուրջ զզովաւ պարիսպ քարեա, յայնժամ ունիս հասանիլ բաղձանաց քոց: Յանձն առեալ և զայն կատարեաց, թէպէտ և եհաս յամբոկ գործոյն, այլ երկարատե միջոց գործանութեանցն խոնարհեցոյց զհասակ նորա յալիս ծերութեան, և գործն բազմածախ թափեաց ի նմանէ զինչս և զհարստութիւնս: Ապա ի հրամայել կաթուղիկոսին մտանել նմա երկրորդ ամուսնութիւն, ետ հրաժեշտ բաճանաչն ի հրամանէ անտի և թողեալ զառաջին զիտարութիւն իւր՝ եկաց բարեկրօնութեամբ ցմահ իւր:

604. Լ Ո Ւ Ս Ա Վ Ո Ր Ի Չ

Գտնվում է Աշտարակի շրջանի Փարսի գյուղում

Երբ Լուսավորիչը պատարագ է անելիս լինում այստեղ, մի քանի կոապաշտներ կատաղած շներ են բաց թողնում վանքի մեջ և ծաղրելով նրան, ասում են. Եթե քո աստվածը՝ զորավոր է, առողջացրու այս շներին: Գրիգոր Լուսավորիչը աղոթում է, և շներն անմիջապէս առողջանալով դուրս են փախչում վանքից:

605. Ա Գ Ռ Ա Վ Ա Վ Ա Ն Բ

Գտնվում է Աշտարակի շրջանի Եղվարդ գյուղի մօտ, Աւայի լեռան լանջին

Մի անգամ ուխտավորներն այստեղ մատաղ են պատրաստում մեծ կաթսայի մեջ: Օձը թունավորում է մատաղը: Այդ բանը տեսնում է մի ագռավ և աշխատում է թռչլ շտալ ուխտավորին ուտելու մատաղը: Ուխտավորները զիսի շեն ընկնում, և ագռավը ստիպված իրեն նետում է եռացող կաթսայի մեջ: Թափում են մատաղը և նոր միայն տեսնում օձին: Այդ օրվանից անձնազոհ ազոավի հիշատակին վանքը կոչվում է Ագռավավանք (Ղառղառավանք):

606. Ա Ր Դ Ա Վ Ա Ս Ի Կ

Գտնվում է Բյուրականից դեպի արևելք, ձախ մեջ

Ի հնումն սրբակեաց այր ոմն ի Ճգնող արանց վախճանեալ աստէն՝ մնա անթաղ. և ապա հրեշտակ տեառն ի տեսեան երեեալ քահանայի տրումն և բերեալ հանդէպ այնմ տեղոց ի բարձրաւանդակ ինչ վայր՝ որ է ի մատրանէն յարեմտեան հրահա՝ յարեմտեան եղեր ձորակին, ցուցանէ զմարմինն վախճանեալ Ճգնաւորի, ասելով. Արդ աւասիկ, երթ և ամփոփեա զայն: Զարթուցեալ նորա ի քնոյ՝ գնայ անդր և գրոնեալ գտանէ զմարմինն յարեւելեան եզեր ջրոյ ձորակին և անդ ամփոփէ ի շիրմի. յորոյ վերայ կառուցանեն ապա խաչվէմ մեծ՝ որ կայ և ցարդ, և զմատուռն սրածայր կաթողիկէի հանդէպ այնմ յարեմտեան եզեր այնր ջրոյ:

607. Ա Ս Տ Վ Ա Ծ Ը Ն Կ Ա Լ

Գտնվում է Ապարանի շրջանի համաճում գոտում,
Քասաղ գետի արևելյան եզրին, ձախ մեջ

Ի կառուցանել զայս տաճար ամփոփեցին ի հիման սեղանոյն սրբոյ զկող սրբոյն Յակոբայ առաքելոյ. և և զմասն ինչ յաստուածընկալ խաչէն Քրիստոսի. և վասն այնորիկ եկեղեցին՝ Աստուածընկալ սուրբ նշան: Եւ ասանդի, թէ երբեմն ոմն ի հայազգի բնակչաց տեղոյս պատահեալ ումեմն այլազգոյ ի ճանապարհի, հարցեալ եղև, թէ ուստի գաս: Տայ պատասխանի. Ալլահ տիւշտիտէն (աստված ընկալից): Բարկանայ այլազգին ընդ նորալուր պատասխանին և հարկանէ զնա և խոժոռեալ դիմօք ստիպէ ասել զստուգն: Այլ նորա խորհրդածեալ ընդ միտս, թէ աստուածընկել, աստուած ընկաւ կամ անկաւ, նոյն է ասել ալլահ տիւշտիւ (աստված ընկալ) զարձեալ զնոյնն պատասխանէ և այլազգոյն ոչինչ հասկացեալ, թողու զնա ի բաց: Զի որպէս յայնժամ և այժմ ևս ոմանք ի ումկաց ասեն Աստուածընկել:

608. Կ Ե Չ Ա Ռ Ի Ս

Գտնվում է Հրազդանի շրջանի Մաղկաձոր գոտի մաս

Ասում են, թե Պահլավունյաց տոհմի իշխանազն օրիորդներից մեկի ցանկութեամբ այս գեղեցիկ ձորահովտում մի մեծ ամրոց է կառուցվում, ամրոցի կողքին էլ մի շքեղ ծաղկանոց: Օրիորդը պահանջում է, որ հայոց

աշխարհի ամենագեղեցիկ ծաղիկներն աճեն իր ծաղկանոցում: Այդպես էլ արվում է: Բայց մի գարնան կատաղի քամին ավերում է նրա ծաղկանոցը և ծաղիկները ցրում ձորով մեկ: Ձորահովիտը լցվում է ծաղիկներով, և ձորն սկսում է կոշվել Մաղկաձոր: Իշխանազն օրիորդը պահանջում է հորից, որ նա իր ամբողջի մտա մի վանք կառուցել տա, որպեսզի վանահայրերը գիշեր ու ցերեկ աղոթեն և ցրված ծաղիկները հետ վերագարձեն: Կառուցվում է Կեչառիսի վանքը: Սակայն աստված չի լսում վանականների աղոթքը, և բուրավետ ծաղիկները տարածվում են ամբողջ գավառում:

609. Գ Ե Ղ Ա Ր Դ

Ա.

Քոյր և եղբայր յազնուատոհմ տանէ փափագելով թողուլ յաշխարհի զյիշատակարան անմահ, առանձնանան յայս ձոր և սկսանին կերտել զայս տաճար: Ի բազում ժամանակս ոչ գիտելով երիտասարդին, թէ ուտի սկսանիցէ զշինութիւն, խնդրէ յաստուծոյ յայտնել նմա զտեղին: Յառաւուտս միում յարուցեալ ի քնոյ տեսանէ զկոսն իւր եղեալ ի ծայր ապառաժին: Անգ ի ձեռն տայ հատանել զառիւյսը, ուտի կոյսն աստուածահարսն ի վեր հանէ հերօք իւրովք զամենայն բեկորս քարանց: Այսօրինակ շարունակելով զբազմաքիրտն վաստակ իւրեանց, բանան հետզհետե զյարգանդ վիմին ի հրաշակառոյց տաճար աստուածային, յաւարտ որոյ մնան ինքեանք ի սպաս և ի բնակութիւն երկնամասն ձեռագործի իւրեանց, ուր կնքեն ի վախճանի և զկեանս իւրեանց երկնանուէր:

Բ.

Աշխարհակալին կենգթեմորայ լուեալ զանուանելի հրաշագործութեանց սրբազան վանիցս, անձամբ անձին գիմէ ի փորձ լինել պատմաբանութեանս: Անթիւ զօրօք յարձակի ի ձորն ամայի, հրամայէ յոխորտանօք ծաղրաբանելով բերել նմա զսուրբ նշանն Գեղարդայ: Բայց այն ինչ ձեռք բարձրացուցանեն զնիգակն առ հարկանել զսուրբ նշանն, յական թօթափել գունդք բիւրաւոր զօրաց անմարմնոց, զբահաւորեալ և ի զգեստս երկինքանդս, յարձակին ի վերա ամենուտեք: Թշնամին սուրբ հաւատոյ ոչ կարացեալ տանել անգամ և զտեսիլ զայս ահաւոր, տեսանելով մանաւանդ զշփոթ և զհարուած իւրայնոցն, յորոց բազմաց դէմ ի թիկունս դառնայ, աչլոց ձեռք զօսանան, բազմաց կուրութիւն յաւտենական փակէ զլոյսն տունջեան, աչլք իբրև արկան անկենդան անդ մնան կարկառեալ,

դառնայ առ իւրսն ողբազին և գոչէ. Աղամ, գեօր, գեշ (Տեր իմ, տես, անց): Ապա մեծաւ հառաչանօք մաղթէ զթողութիւն, ընծայէ զպարգևս մեծամեծս և դառնայ յեսս:

610. Գ Ն Գ Ե Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է վայոց ձորի Գեղեվազ գյուղի մոտ

Ա.

Մի երիտասարդ իշխանազն խնդրում է Սյունյաց Սմբատ իշխանի դուստր՝ գեղեցկուհի Սոֆիայի ձեռքը: Սա ասում է, որ ինքը համաձայն կլինի միայն այն դեպքում, եթե իշխանազնը մասնակցի իր առաջարկած մրցությանը և կարողանա հաղթել իրեն: Պայմանը հետևյալն էր: Իշխանը պետք է 40 օրում ջրանցք անցկացնեի Որոտան գետից մինչև Վայոց ձոր, իսկ Սոֆիան էլ նույն ժամկետում կառուցեի մի վանք: Իշխանազնը համաձայնվում է, և երկուսով գործի են անցնում: 39-րդ օրը լուր է հասնում իշխանազնին, թե Սոֆիան ավարտելու վրա է վանքի կառուցումը: Նա շտապում է հոր մոտ խորհրդի: Հայրը առաջարկում է վերցնել երկար սպիտակ կտավ և կախել զառիթափից, որպեսզի՝ երբ քամին ծածանի կտավը, թվա, թե ջրանցքն արդեն պատրաստ է և ջուրը տեղ է հասել: Իշխանազնը կատարում է հոր խորհուրդը: Ծիշտ է, Սոֆիան ավարտելու վրա էր վանքի կառուցումը, բայց նրա ամբողջ կարողությունն արդեն սպառված էր և վանքի գմբեթի վերջին քարերը դնելու համար այլևս փող է շինարարությանը: Այդ պահին լուր է հասնում Սոֆիային, թե իշխանազն արդեն ավարտել է ջրանցքը: Սոֆիան նայում է դիմացի քարափից կախված կտավին, որը հեռվից ջրվեժի տպավորություն էր թողնում: Հուսահատութունից նա բարձրանում է վանքի գմբեթը և այնտեղից իրեն նետում անդունդը: Եվ վանքն այդ օրվանից կոչվում է Գնդեվանք (Սոֆիայի ահանջի գինդերի դրամով շինված լինելու համար):

Բ

Սմբատ թագավորի կին Սոփիա տիկինը կամեցել է այստեղ մի վանք շինել: Գիշերը երազում տեսել է մի մարդու, որը նրան ասել է. «Սոփիա տիկին, կատարիր մտածածդ»: Եվ նա առավոտյան սկսել է վանքի շինարարությունը: Երբ վանքն ավարտվել է, տիկինը մոտակա ձորի այ-

րեբում ճգնող վանականներին հրավիրել է նոր վանքը: Վանականների մեջ եղել է նաև Օվանես անունով մեկը, որը ժերուխյան պատճառով շէր կարողանում կանգնել և նստած էր աղոթում, որի համար և նրան Գունտ Օվանես էին ասում: Օվանեսը դառնում է վանքի առաջին վանահայրը և վանքը նրա անունով կոչվում է Գունտ Օվանեսի վանք, Գնտավազ, հետո էլ՝ Գնդեվանք:

611. Ն Ա Ր Ա Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Վաչոց ձորում, Արփա գյուղից հարավ,
այժմյան Ամաղու գյուղի մոտ

Վարպետ Մոմիկը սիրահարվում է Սյունյաց իշխանի գեղեցիկ աղջրկան: Աղջիկն էլ հավանում է Մոմիկին: Սյունյաց իշխանը կանչում է Մոմիկին և ասում. «Աղջիկս կտամ քեզ, եթե երեք տարում մի նոր գեղեցիկ վանք շինես ինձ համար»: Երիտասարդ վարպետը ընդունում է իշխանի պայմանը և գործի անցնում: Ապառաժներից քարեր կտրելով ու տաշելով քիչ է մնում, որ որոշված ժամկետին ավարտի վանքի շինությունը: Իմանալով այդ, իշխանն ուղարկում է ծառային, որը տիրոջ հրամանով բարձրանալով վանքի գմբեթը, այնտեղից ցած է հրում Մոմիկին: Մոմիկի տաշած վերջին քարը շիրմաքար է դառնում նրա համար:

612. Գ Ր Ի Գ ՈՐ Ն Ա Հ Ա Տ Ա Կ

Գտնվում է Վաչոց ձորում, Արփա գյուղից դեպի արևելք

Թուրքերը ստիպում են Գրիգոր անունով մի հայի, որ նա առաջնորդի իրենց դեպի Արփա գյուղը: Կռահելով նրանց մտադրությունը, Գրիգորը երկար ման է ածում թուրքերին, զիշերը բերում Արփա գյուղի մոտ զբանրվող ապառաժի վրա, և մի կածան ցույց տալով, առաջարկում է ցած իջնել, իսկ ինքն էլ թաքնվում է մտակա ծերպի հետևում: Հետևելով Գրիգորի խորհրդին, թուրքերի մեծ մասը ժայռից ցած է գլորվում և ոչնչանում: Մնացածները գտնում են Գրիգորին, զլորում ժայռից ու փախչում: Արփացիները ազատվում են կոտորածից ու թալանից: Գտնելով Գրիգորի դիակը, թաղում են ընկած տեղում և վրան մատուռ կառուցում: Այդ մատուռը կոչվում է Գրիգոր նահատակ:

613. Կ Ի Ր Ա Կ Ո Ս Ճ Գ Ն Ա Վ Ո Ր

Գտնվում է Վայոց ձորի Հասանի գյուղից դեպի արևմուտք

Աստ է գերեզման ճգնակիր միայնակեցի, որ ի ժամ պատարագին նահատակեցաւ ի ձեռն թշնամեաց: Առ որ յաճախեն ուխտատուք բազումք, և ըստ հաւատոց իրեանց բնդունին զբուժումն ի զանազան ցաւոց:

614. Ը Ն Գ Ե Ղ Ի Մ Ա Տ Ո Ւ Ռ

Գտնվում է Վայոց ձորի Հասանի գյուղից դեպի հարավ

Մի հայ աղջիկ անտառ զնալիս ենթարկւիլ է թուրքերի հարձակմանը: Զկամենալով ընկնել թշնամու ձեռքը, նա տեղն ու տեղը անձնասպանութիւն է գործել: Նրա գերեզմանի վրա տեղացիներն՝ իբրև նահատակի՝ մատուռ են կառուցում, որը հայտնի է Ընգեղի մատուռ անունով:

615. Կ Ա Ր Մ Ի Ր Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Հին Նախիջևանի մոտ, Արաբսի գետի ձախ ավիին

Ավարայրի ճակատամարտում վիրավորվածներին բերել են այստեղ: Նրանց վերքերից հոսող արյունից վանքի դավիթն ու սանդուղքները կարմիր գույն են ստացել: Դրանից էլ վանքի անունը դրել են Կարմիր վանք:

616. Մ Ո Ւ Ր Ք Վ Ա Ր Գ Ա Ն

Գտնվում է Հին Նախիջևանի Աստապատ գյուղի մոտ, Արաբսի ավիին

Ա.

Վարդանանց պատերազմում նահատակված զինվորներին թաղել են այստեղ: Դրա համար էլ վանքը կոչվել է Սուրբ Վարդանի վանք:

Բ.

Թշնամու հարձակումից վանքն ազատ պահելու համար տեղացիք նրա շորս կողմը մեծ փոս են փորել, լցրել Արաբսից բերված առվի ջրով, ջրի երեսին դարման ածել, որ չերևա: Երբ Լենկ-Թեմուրի զորքերը հանկարծակի հարձակվել են վանքի վրա, բոլորը ջուրն են լցվել ու խեղզվել, և վանքը մնացել է անվնաս:

617. Մ Ա Ր Գ Ա Ղ Ա Վ Ն Յ Ա Յ Կ Ա Մ Հ Ա Չ Ա Ր Ա Փ Ր Կ Ի Չ

Գտնվում է Հին նախիջևանի Առինջ գյուղի մոտակայքում

Ասում են, թե երբ Լենկ-Թեմուրը գերում է Սյունյաց երկրի բնակիչներին, Հովհաննես եպիսկոպոսը՝ ս. Նշանը ուսից կապած նետվում է գետը և սկսում է ցամաքի նման քայլել գետի վրայով: Տեսնելով այդ հրաշքը, Թեմուրի զինվորները հայտնում են նրան: Թեմուրը կանչում է Հովհաննես եպիսկոպոսին և պահանջում բացատրել հրաշքը, երգվելով, որ նրան ոչ մի վնաս չի լինի: Հովհաննես եպիսկոպոսը հայտնում է, որ հրաշքը ս. Նշանից է: Թեմուրը առաջարկում է նրան հայտնել իր ուղածը: Եպիսկոպոսը ցույց տալով մոտակա փոքրիկ վանքը, խնդրում է նրանով մեկ գերիներ: Եպիսկոպոսի ցանկությունը անմիջապես կատարվում է: Ս. Նշանի զորությամբ գերիները աղավնի դառնալով, լուսամտից դուրս են թռչում, և վանքը մնում է դատարկ: Ահաբեկվելով ս. Նշանի զորությամբ, Լենկ-Թեմուրը հեռանում է Սյունիքից: Դրանից հետո վանքը կոչվում է Մարգարավնյաց կամ Հաղարափրկիչ անունով:

618. Տ Ա Թ Ե Վ

Գտնվում է Գորխի շրջանում

Ա.

Սրա կառուցումն ավարտելուց հետո, քարագործ Վարպետը, դիմելով ցածրում գտնվող բանվորներին, երկու տաշեղ է պահանջում: Ստանալով տաշեղները վարպետը համբուրում է դրանք և ասում. «Հոգին սուրբ տա թե»: Խոսքը բերանին, նրա ուսերին թևեր են բուսնում: Վարպետը թռչում, գնում է անհայտ ուղղությամբ: Բանվորներն առանց վարպետի չեն կարողանում հանել վանքի փայտյա սկալաները: Ժամանակ անց, լսելով որ նա Պոլսում է գտնվում, վանքի շրջակայքի բնակիչները մարդ են ուղարկում վարպետի մոտ և խնդրում, որ նա գա և հանի վանքի սկալաները: Սակայն վարպետը չի վերադառնում: Միայն հայտնում է հանելու եղանակը: Վարպետի ասած խոսքից («Հոգին սուրբ տա թե») վանքը կոչվում է Տաթև:

Բ

Լենկ-Թեմուրը կամեցել է հիմնահատակ կործանել Տաթևի վանքը և արմատախիլ անել նրա մոտ գտնվող շարժական Գավաղան-սյունը: Դրա

համար նա հրամայել է իր հրոսակներին լծել տասը զույգ զոմեշ, գութանի շղթաշուվ կապել սյունը և ձգել: Հենց որ զոմեշները սկսում են ձգել, շղթան կարվում է և նրանք տապալվում են ձորը: Տեսնելով այդ՝ Լենկ-Թեմուրը հեռանում է Տաթևից:

9

Գալով Տաթև՝ Լենկ-Թեմուրը կարգադրում է փայտ դիզել վանքի մեջ և այրել: Կրակը ընկնում է նաև զանգակատունը և փշացնում զանգերը: Գրանից հետո վանքի զանգերի ձայնը խզվում է:

619. Ծ Ի Ծ Ե Ռ Ն Ա Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Զանգեզուրում

Հոշառ գյուղի մելիք Թումանը շարունակ նեղացնում է գյուղի քահանային: Մելիքից ազատվելու համար՝ սա մի անեծքաթուղթ է գրում, գցում նրա սենյակն ու ինքը փախչում: Այդ թղթի ուժով մելիքը կորցնում է կնոջը, որդիներին և ողջ հարստությունը: Հասկանալով, որ բոլոր զժբախտությունների պատճառը քահանայի անեծքն է, մելիքը գնում է նրանից թողություն խնդրելու: Անցնելով շատ քաղաքներ, հասնում է Հոռոմ և իմանում, որ քահանան արդեն վախճանվել է: Հուսահատված մնում է Հոռոմի վանքերից մեկում իրրև լուսարար և միշտ աղոթում իր հոգու փրկության համար: Ժամանակ անց, մելիքը կծելով Պետրոս առաքյալի ճկույթը (ծիծեռնը), պահում է բերանում: Գրանից վանքի սրբապատկերները գետին են թափվում: Քահանաները ուզում են հանել մելիքի բերանից մասունքը և իրեն էլ սպանել: Սեղանից մի ձայն ասում է. «Մի մերձենաք մելիքին»: Մելիքը անվտանգ գալիս է հայրենի երկիրը: Պաշտամունքի առարկա մի շլորի ծառի տեղում մելիքը վանք է կառուցում, ուր և ամփոփում է Պետրոս առաքյալի ճկույթը (ծիծեռն): Գրա համար է վանքը կոչվում է Ծիծեռնավանք:

620. Կ Ն Ե Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Սյունյաց աշխարհում

Մանկունք անդէորդք արածէին ջսլիրս եզանց, և սկան խազալ, և կարեալ կնին մի և արարին խաղ և եղին ի վէրայ քարի մի և

սկսան երկրպագել և ասել «չոր ինչ երէցն ասէ և ընթեռնու, այն ի վերայ քո եղիցի. և յայսց եղանցս այս երեքս քեզ մատաղ եղիցի»:

Ապա ի ժամ երեկոյան սկսան գնալ. և թէպէտ ջանացին՝ դայն նուիրեալ մատաղսն ոչ կարացին յարուցանել ի տեղւոյն. գնացին և ազդարարին տէրանցն. և նոքա եկեալ ոչ կարացին շարժել. և հարցեալ պատճառն ի մանկանցն՝ խոստովանեցին զուղիղն: Կոչեալ այնուհետև քահանայս օրհնեցին զխաչն և զենին զեզինսն և պատուեցին զտեղի կնիւնին: Ազդ լինէր այս իշխանացն Սիւնեաց. և գային ի տեսութիւն. և հրամայեցին շինել եկեղեցի ի տեղւոջն, և սահմանեցին զնա տուն կրօնաւորաց. բայց զտեղի կնիւնին թողին ի մէջ եկեղեցւոյն փոս մի զուգնաքեայ և մինչ յաւէր տեղւոյն ձէթ բղխէր ի փոսոյն այնքան՝ զի օտար ձիթոյ ոչ կարօտանային. այլ եկեղեցւոյն կանթեղունքն նովաւ կերակրիր. և զեռ ևս կայ եկեղեցին և տեղի կնիւնին, և խաչ ևս որք վկայեն անսուտ գոյ:

621. Թ Ա Ն Ա Հ Ա Տ Ի Վ Ա Ն Ք Ը

Գտնվում է Սյունյաց աշխարհում

Յայնմ ժամանակի պայծառանայր սուրբ և երկնահարաշ կարգօք գերափառ և հռչակելի ուխտոն Թանահատի վանից. որ կայ ի վերոյ Սիւնեաց յստորոտ լերինն ի բարձրավանդակի միող ի մէջ անտառին: Եւ էին սահմանաւորք, մշտապաշտօնք հեռացեալք յամենայն փափուկ կերակրոց, միայն աշտուճ հացիւ և լոկ ջրով վճարէին զպէտս իւրեանց, և զայն յաւուրն միանգամ ընդ երեկս. լոիկ, հեղաշարժք, որք իբր կանթեղունս անշէջս կախեալք լինէին յաղօթս զցայգ և զցերեկ, և պաշտօնք իւրեանց երբէք ոչ խափանէին զցայգ և զցերեկ: Եւ բաց ի սպասաւորացն ընդ զրունս վանիցն ոչ որ ելանէր արտաքս. և թէպէտ բազում անգամ հարկեցան յիշխանացն և յեպիսկոպոսոսց Սիւնեաց՝ ոչ առին յանձն ի կիրակէքն ի թանկամ ի պանիր կամ յիւղ խթիլ, այլ բանջարօք և ընդով շատանային. վասն որոյ թանահատք կոչեցան:

622. Լ Ո Ր Ե Վ Խ Ո Տ Գ Յ Ո Ւ Ղ Ե Ր Ի Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ի Ն Ե Ր Ը

Գտնվում են՝ մեկը Գորիսի, մյուսը՝ Սիսիանի շրջաններում

Շահ-Աբասը խլում է Խոջա-Պողոսի կնոջը և տանում իր հարեմը: Տարիներ անց Պողոսի կինը խնդրում է Շահ-Աբասին ազատել իրեն հարեմից: Շահը ձանձրացած լինելով նրանից՝ ազատում է: Կինը վերադառ-

նում է ամուսնու մոտ, սակայն ամուսինը չի ընդունում: Կինը նորից վերադառնում է Շահ-Աբասի մոտ և նրանից մի մեծ գումար է ստանում, եկեղեցիներ շինելու և մեղքից փրկվելու համար: Պողոսն այս անգամ ընդունում է կնոջը և նրա բերած գումարով կառուցում է լոր և խոտ գյուղերի եկեղեցիները:

623. Ե Ձ Ն Ա Խ Ա Ձ Ի Մ Ա Տ Ո Ւ Ռ Ը

Գտնվում է Զանգեզուրում

Փամանակին այս ձորերում ու բլուրներում խիտ անտառներ են եղել: Մի որսորդ հալածել է եղնիկներին, որոնք գալով այստեղ, իսկույն աներվաթացել են: Որսորդը սուրբ է համարել այս հողը և դադարել է այլևս որս անելուց: Նա ճգնաժամ է դարձել և կառուցել է մի մատուռ, որին տեղացիները Եզնախաչի մատուռ անունն են տվել:

624. Ս Ո Ւ Ր Բ Վ Ա Ր Գ Ա Ն

Գտնվում է Սիսիանի Շոտք գյուղի մոտ

Այստեղի բնակիչները, երբ դադթելիս են լինում Պարսկաստանից, հետները տոպրակով հող են բերում Վարդան զորավարի գերեզմանի վրայից և այդ հողի վրա նոր բնակավայրում վանք են շինում՝ անունը Սուրբ Վարդան դնելով:

625. Կ Ա Ր Մ Բ Ր Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Սիսիանի Հուրեկյուղ գյուղի մոտ

Այս վանքը շինել են մի աղջիկ ու մի եզ: Եղբ կամովին կրել է քարերը, իսկ աղջիկը մեն-մենակ շարել է սյուտերը:

626. Ա Մ Ա Ր Ա Ս

Գտնվում է Արցախում

Լենկ-Թեմուրը ալատեղից մինչև Արաքս գետը կողք-կողքի կանգնեցրել է իր զինվորներին, կարգադրելով նրանց մեկ-մեկ տեղահան անել վանքի քարերը և ձեռքից ձեռք տալով թափել գետի մեջ:

627. Ս ՈՒՐԲ Ս Տ Ե Փ Ա Ն Ո Ս

Գտնվում է Արցախի Տոլ գյուղի մոտ

Այբ ոմն ի սերնդոց իշխանացս բռնադատեալ ընկալաւ զկրօնս Մահմեդեոսի, և յետոյ զղջացեալ ապաշխարեաց. և ի նշան ճշմարիտ ջերմեռանդութեան կառուցց զեղեկեցին Սուրբ Ստեփանոսի:

628. Գ Ա Ն Ջ Ա Ս Ա Ր Ի Վ Ա Ն Ք Ր

Գտնվում է Արցախի Խաչեն գավառում, Գանձասար լեռան հարավային ստորոտին

Ասում են, թե այս վանքն իր անունը ստացել է համանուն լեռից, որը տեղացիների պատմելով, Գանձասար է կոչվել՝ արծաթի հանք ունենալու համար:

629. Ս ՈՒՐԲ Ղ Ե Վ Ո Ն Գ

Գտնվում է Վարանդայի Ավետաբանոց գյուղի հյուսիս-արեւելյան կողմում, բլրի վրա

Ազգականք Ղէոնդ բրիցու, որ նահատակեալ պսակեցաւ յԱպար աշխարհի, որոնեալ ի գաւառին Վարանդու, գտին զմասն նշխարաց նորա և բերեալ եղին աստանօր, յորոյ վերայ կառուցին զեկեղեցի, և յօրէ անտի յատկացեալ է ի մէջ գաւառիս նշանաւոր ուխտատեղի և անուանի Սուրբ Ղէոնդ:

630. Կ ՈՒՍ Ա Ն Ա Յ Ա Ն Ա Պ Ա Տ

Գտնվում է Վարանդայի Զանախշի գյուղի մոտ

Այստեղ ժամանակին կույսեր են ապրել, դրա համար էլ կոչվում է Կուսանաց սնապատ: Երբ Աղա-Մահմեդ շահի սարվազները (զինվորներ) գալիս են այս կողմերը, կույսերը թողնում են վանքը և փախչում մոտակա անտառ: Վանքում մնում է միայն նրանցից մեկը (կիսատ աղոթքը վերջացնելու համար): Երբ նա վերջացնելով իր աղոթքը ուզում է դուրս գալ վանքից, զլիսին հանկարծ շողում է պարսիկ սարվազի թուրը: Օգտվելով հաջող վայրկյանից, կույսը վազում է դեպի մոտակա բլրի գագաթը

և այնտեղից իրեն նետում ձորը: Աներևույթ զորութեամբ նա անփորձ իջնում է դետին և թաքնվում անտառում:

631. Ե Ղ Ի Շ Ե Ա Ռ Ե Ք Յ Ա Լ Ի Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Զիվանշիբի շրջանի Կասապետ գյուղի մոտ

Երբ թագավորութունը ձանձրացնում է Վաչագանին, նա իր գահը հանձնում է Վահրամ որդուն և հասարակ մարդու շորեր հագած, գնում աշխարհը շրջելու: Անցնում են երկար տարիներ և Վաչագանը տուն չի դառնում: Վահրամը գնում է հոր ետևից: Մագաղիս գյուղի մոտ նա հանգիպում է Վաչագանին ցնցոտիների մեջ, տիկով ջուր կրելիս: Վահրամն իսկույն ձիուց ցած է իջնում և ուզում է վերցնել հոր ձեռքից տիկը, սակայն Վաչագանը չի տալիս: Երկար քաշքշուկից տիկը պատուվում է և ջուրը թափվում գետին: Այդ տեղից իսկույն աղբյուր է բխում: Եղիշե առաքյալի վանքը շինելու համար Վաչագանը այնուհետև ջուր է կրում ոչ թե հեռավոր գետակից, այլ նոր բխած աղբյուրից:

632. Թ Ա Ր Գ Մ Ա Ն Չ Ա Ց Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Գանձակի Խաչակապ գյուղից հյուսիս

Հիմնվել է Մեսրոպ Մաշտոցի ժամանակ, երբ նա քարոզել է այս կողմերում: Վանքի բակում կա մի աղբյուր: Կամենալով հրաշք ցույց տալ ժողովրդին, Մաշտոցը գավազանով խփել է քարին և նրանից ջուր է բխել:

633. Մ Ռ Ո Ւ Տ Կ Ա Մ Մ Ե Ռ Ո Ն Ո Ւ Տ Մ Ա Տ Ո Ւ Ռ

Գտնվում է Գանձակում

Թարգմանիչ հայրն մեր Մեսրոպ օծեալ զխաչ սրբալոյս մեռոնաւ և եղ ի նպատակ պաշտաման ժողովրդոց և զնոյն խաչ ցուցանեն ի ձակատ սեղանոյն, և ասեն աստի անուանեցաւ Մոռաւ, որ է Մեռոնուտ:

634. Չ Ա Ր Ե Ք Ա Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Գանձակի շրջանում, Շամհոբ գետի ձառափին

Ա

Սարգիս վարդապետը մի անգամ գնում է Ստամբուլ ժողովի: Մտնում է Եկեղեցի և տեսնում, որ բոլորը սգի մեջ են: Ժամհարից իմանում է, որ

սգի պատճառը Ամիրայի միակ որդու մահն է: Առաջարկում են Սարգիս վարդապետին մեռելի վրա գիրք կարդալ: Սա կարդում է բժշկութեան գիրքը՝ և Քրիստոսի անունով կանչում մեռելին: Մեռելը հարուստն է առնում: Իրարանցումի ժամանակ Սարգիս վարդապետն անհայտանում է: Ուրախացած որդու հարուստամբ, Ամիրան իր հարստութեան մեկ քառորդը (չարեկ) նվիրում է այն վանքին, որի վանահայրն էր Սարգիս վարդապետը: Կրանից հետո վանքը կոչվում է Չարեքա վանք:

Բ

Լենկ-Քեմուրը՝ ժամանակին զորքով իջևանում է այս վանքի մոտ, բանադրում վարդապետներին և ուզում է պատուհասել նրանց: Լենկ-Քեմուրի ներկայութեամբ Սարգիս վարդապետը եկեղեցում կենդանացնում է մեռելին: Քեմուրը դարմանում է այդ հրաշքի վրա և առաջարկում է վանահորը պահանջել իր ցանկացածը: Վանահայրը խնդրում է նրանից վանքի դիմացի ծմակը: Լենկ-Քեմուրը կատարում է Սարգիս վարդապետի խնդիրը և մի մեծ հողամաս նվիրում վանքին:

635. Ե Ղ Ի Շ Ե Ի Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Նուխու Գիս գյուղում

Կին ոմն մահամեղական ըստ պառաւական փաթութեանաց առ ի ծննդական առնել զիւր ամուլ հարսն՝ տանի ի վանս Եղշէի և նստուցեալ զնա ի վերայ շան, ՚ի մէջ նոյն իսկ տաճարին ջրով լուանայ զբովանդակ մարմին այնր կնոջ: Բայց ոչ մնայ անպատուհաս ինքն և ամենայն բնակիչքն այնր գեղջ, զի ի նմին գիշերի յանկարծ տարուցեալ յորդահոս հեղեղաց ի լայնարձակ հովտաց և ի ծործորոց լերանց ողողէ զբոլոր գիւղն և ի նմին եղեալ գերկու հարիւր գերգաստանս, և ջրասույզ արարեալ լնու յերեսս յայնարձակ դաշտին, ցիր և ցան առնելով զամենայն կահս և զկարասիս նոցա:

636. Շ Ի Բ Վ Ա Ն Ի Կ Ո Ւ Ս Ա Ն Ո Յ Ը

Գտնվում է Շամախուց ոչ հեռու

Ատում են, թե այս կուսանոցը կառուցել է տվել մի թագավորի աղջիկ: Հայրը կամեցել է նրան տալ մի թաթար խանի կնութեան, և աղջիկն այդ անարգանքից աղատվելու համար՝ որոշել է կուսակրոն դառնալ:

¹ Կամ՝ Սարու Մուստաֆան, տաճկաց խոնդրարը:

637. Մ Ե Ս Ր Ո Պ Մ Ա Շ Տ Ո Ց Ի Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ի

Գտնվում է Թափի էրմանի-ենեղ քաղամասում

Այստեղ թաղված է Մեսրոպ Մաշտոցի ճկույթը: Մաշտոցի հիշատակը հավերժացնելու համար այդ ճկույթի վրա ժամանակին կառուցել են այս եկեղեցին:

Հայտնի է Մեսրոպ Մաշտոցի եկեղեցի անունով:

638. Հ Ո Վ Ա Ն Ա Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Ես-Բայազետի շրջանի Այրիվանք գյուղում

Ա.

Լընգ-Քըմուրը, որ գալում մեր երգերն առնում ա, գեղի սաղ (ամբողջ) ժողովուրդը փախնում մտնում են էս վանքը, դռները փակում են, արավինում Հայր Օհանին: Հայր Օհանը ջոջ (մեծ) տերգերն էր: Աստծուն աղոթում ա, որ հիր (իր) ժողովրդին փրկա (փրկի): Էնդա (այնքան) ջերմեռանդ ա աղոթում, որ աստու հրամանով վանքի մշի մարդիկ դառնում են եղունակ (աղավնի), թռնում, ազատվում են գազանի թրից: Էտ օրվանից վանքի անունը մնում ա Հայր Օհանա վանք (Հովանավանք), համա մկա (հիմա) ասում են Այրիվանք:

Բ

Էն վախա (ժամանակ), որ Լընգ-Քըմուրը գալում (գալիս), մեր երգերն առնում ա, ժողովրդին կոտորելով խասնում ա Այրիվանք: Վանքի վանախերը հիրանը (իրեն) գցում ա ջուրը, որ ժողովրդի կոտորածը չըտենա: Համա, ասու հրամանով, վանախերը չը սրկում (չի սուզվում), հընգնում ա ծովի հերեսն ու վազնում ա: Լընգ-Քըմուրը, որ էս բանը տեսնում ա, ձեն տալում, վանախորը հետ ա կանչում: Վանախերը, որ էտ ա գալում, Լընգ-Քըմուրն ասում ա. Գու, որ էտ հրաշքը նշանց (ցույց) տվիր, ինչ որ ուզում ես, ասա տամ: Վանախերն ասում ա. Ես բան չեմ ուզում, ընձի իմ վանքովը մեկ ժողովուրդ ատը: Լընգ-Քըմուրը հոժարվում ա: Վանքի դուռը բացում են, ժողովուրդն սկսում ա լցվել: Ինչքան մարդ կա, հըմեն լցվում են ներս, էլ մարդ չը մնում: Լընգ-Քըմուրը զարմանում ա, հիշկում տեսնում ա (նայում տեսնում է), որ ներսի ժողովուրդը դառնում են եղունակ (աղավնի), թռնում էթում են, սրից ազատվում են:

639. Գ Ա Ն Ջ Ա Վ Ա Ն Ք Կ Ա Մ Ա Ն Գ Ի Ր Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Գեղարձունիքի Լնաշեն գյուղի մոտ

Այս ամառյի վանքը տեղացիների ասելով կոչվում է նաև Անգիր վանք, որովհետև նրա մեջ ոչ մի գրի նշան չկա:

640. Պ Ա Ռ Ա Վ Ի Կ Ա Մ Ի Լ Ի Կ Ի Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Նոր-Բայազետի շրջանի Լանջաղբյուր գյուղի մոտակայքում

Այստեղ թաղված է մի բարեպաշտ պառավ: Նա իլիկ մանելով փող է վաստակել և վանք կառուցել: Գրա համար էլ վանքը կոչվում է Պառավի կամ Իլիկի վանք:

641. Ս Ե Վ Ա Ն Ա Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Սեանա կղզում

Ի կառուցել մեծին Գրիգորի զայս եկեղեցի, կոչեաց և անուն տեղ-ույս՝ Այս է վան, որ հորովելով աղաւաղանօք ի լեզուս, եհաս առ յետա-գայսն և առ մեզ անուամբս Սեան:

642. Ս Ո Ի Ր Ր Հ Ո Վ Հ Ա Ն Ն Ս

Գտնվում է Սեանի Գղմաշեն գյուղի հյուսիսում

Եղել է Հովհաննես անունով մի մարդ: Երիտասարդ ժամանակ նա ավազակությամբ է զբաղվել: Երբ ծերացել է, եկել է այստեղ, աղբյուրների մոտ քոլիկ (տնակ) է շինել, ապրել մեջը, սնվել հովիվների և գյուղացիների տված փշրանքներով: Քավելու համար իր գործած մեղքերը, Հովհաննեսը դարձել է ճգնավոր: Մի օր էլ նրան գտել են մեռած: Հովհաննես ավազակ-ճգնավորի տնակ-մատուռը հետո դարձել է սրբավայր՝ Սարի սուրբ Հովհաննես անունով:

643. Կ Ի Ր Ա Ն Յ Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Իջևանի շրջանում

Քարագործ վարպետն ունենում է մի շատ ընդունակ աշակերտ: Նա մեն-մենակ կառուցում է այս վանքը: Վերջացնելուց հետո կանչում է վար-

պետին իր առաջին աշխատանքը գնահատելու: Վանքն այնքան փառահեղ է լինում, որ անվանի վարպետը նախանձում է աշակերտին: Նա ամեն կերպ աշխատում է որևէ թերություն գտնել, բայց չի կարողանում: Երկար մտածելուց հետո, ասում է. Կիրը անց էս կացրել... Այստեղից էլ վանքի անունը մնում է Կիրանց վանք:

644. Մ Ա Կ Ա Ր Ա Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Իջևանի Աշաբու գյուղի արևմտյան կողմում

Ա

Պատմում են, թե այս վանքի շինարարներն էին Մակար անունով վարպետն ու իր մինուճար որդին: Որդին քար էր տաշում գյուղում, նախաշում, իսկ հայրը շարում էր: Վանքի պատերն աստիճանաբար բարձրանում էին, իսկ Մակար վարպետը՝ կտրվում հողից: Նա գիշերում էր վանքի կիսատ պատերի վրա, որովհետև հնարավոր չէր իջնել այնտեղից, քանի դեռ չէր ավարտվել շինությունը: Օրերից մի օր Մակար վարպետը նկատում է, որ քարերը շեն բռնում իրար, նախշերն էլ ինչ-որ այն շեն: Վերևից հարցնում է, թե ինչ է պատահել որդուն: Պատասխանում են, որ նա հիվանդ է: Պահանջում է թեկուզ հիվանդ, բերեն ի տես: Չեն բերում: Մակարը գլխի է քնկնում, որ որդին այլևս չկա: Վանքի զագաթից իրեն ցած է նետում ու մահանում: Վանքը մնում է կիսատ և մինչև հիմա էլ կիսատ է: Մակար վարպետին թաղում են նրա շինած վանքի պատի տակ, անունն էլ դնում Մակարավանք:

Բ

Այս վանքը կառուցող վարպետը ուխտ է անում՝ մինչև ամբողջ շենքեր չվերջացնի, պատից ցած չիջնի: Նրան օգնում է իր որդին, որը քարերը տաշելով՝ ուղարկում էր հորը: Աշխատանքը դեռ չավարտած, վարպետի որդին հիվանդանում և մեռնում է: Հարազատները որոշում են ծածուկ պահել որդու մահը: Մակայն, վարպետը քարերի տաշվածքից հասկանում է, որ դա որդու աշխատանքը չէ: Մտածելով, որ նրա հետ վատ բան է պատահել, իրեն ցած է նետում վանքի գմբեթից և տեղն ու տեղը ջարդ ու փշուր լինում:

Գ

Էս վանքը շինելիս հերը քարերն ա պատել (շարել), տղեն քարը կտրել, մերն էլ ուսով աղբրից ջուր ա կրել: Քարը կտրելիս հանկարծ տղեն մահանում ա: Հորը չեն ասում և նրա տեղակ ուրուշ մարդ ա սկսում քարը կտրելը: Հենց որ քարը պիրել են ու հերը պատի վրա յա գրել, տեսել ա, որ շի պննում. իմացել ա, որ տղեն մահացել ա, ինքն իրան պատից քցել ա ցած: Վանքն էլ էդպես մնացել ա կիսատ:

645. ԱՐՎԵՂ

Գտնվում է Խչեանի Ուզունքալու գյուղում

Ընկալաւ զայս անուն ի սրածութենէ, որով մեռան բաղմաթիւ քրիստոնեայք ի գաղանաբարոյ ազգէն Դեկաց ի մէջ մենաստանիս:

646. ՍԱՆԱՀԻՆ

Գտնվում է Կոտում

Ա

Սրա կառուցողները հայր ու որդի են եղել: Հայրը պատերն է շարել, իսկ որդին՝ քար կտրել ու տաշել: Վանքը շավարտած՝ որդին մեռնում է: Առանց սկալանները քանդելու հայրը թողնում, հեռանում է: Ժամանակ անց նա օտարութեան մեջ հանդիպում է մի շնողեցու և հայտնում վանքի սկալանները քանդելու գաղտնիքը: Շնողեցին զալիս է Սանահին, վարպետի ասած ձևով քանդում վանքի սկալանները և մեծ փող ստանում դրա համար:

Բ

Զօրավար Կանկին Ջաղաթայ քակեալ զպարիսպ վանաց Սանահինի, եղև ձեռնամուխ աւերման և հոշակայ վանացն, որպէս և քակեաց զմասն ինչ ի գաւթէն, բայց զօրութիւն վերին խնամոց աչնպէս չեղաշրջեաց զմիտս նորա, զի թողեալ զաւերումն վանաց զմիմեանս մաշեցին ի սուր սուսերի:

647. ՀԱՂՊԱՏ

Գտնվում է Կոտում

Մի իշխան վարպետ է կանչում, որ վանք կառուցի: Վարպետը զալիս է Սանահին և սկսում աշխատել հարագատ որդու հետ: Աշխատանքի ժա-

մանակ հոր, որդու ու մի ենթավարպետի միջև վեճ է ծագում: Որդին գրժտըվում է հորից և ենթավարպետի հետ թողնելով շինարարությունը, հեռանում է: Մի ուրիշ իշխան հրավիրում է սրան, որ գա իր համար վանք կառուցի: Որդին ընդունում է հրավերը: Երբ նոր վանքի պատերը բարձրանում են, Սանահնից նկատում են, որ դիմացը ինչ որ շենք է բարձրանում: Բանվորներն այդ մասին հայտնում են իրենց վարպետին: Կիրակի օրը, երբ բոլորը հանգստանում էին, վարպետ հայրը գալիս է որդու մոտ, մոտենում կիսակառույց վանքի պատերին և երկար զննում է: Բոլորը լուռ սպասում են վարպետի գնահատականին: Վերջապես հայր վարպետը ոտքը դնելով վանքի պատերից մեկին, ասում է. Հա՛խ պատ է (իսկական, ամուր պատ է): Այս ասելով, վարպետը փաթաթվում է որդուն, համբուրվում նրա հետ և հաշտվում: Այդ օրվանից վանքի անունը մնում է Հաղպատ:

648. Կ Ա Ր Մ Ի Ր Վ Ա Ն Ք

Փռնվում է Լոռու Արզնի գյուղից դեպի առեկի՛

Լեզգիները կոտորում են այս վանքում ապաստան գտած գյուղացիներից շատերին, որոնց արյունը ատվի նման դուրս է հոսում վանքի միջից և ներկում շրջապատը: Դրա համար էլ վանքը ստանում է Կարմիր վանք անունը:

649. Ա Վ Ա Վ Ն Ա Տ ՈՒ Ն

Փռնվում է Լոռում

Հարուստ իշխանազնը հավանելով այս վայրին, որոշում է մի դեղեցիկ շենք կառուցել անտառի բացատում: Այդ նպատակով նա շատ վարպետներ ու բանվորներ է վարձում, որոնք անմիջապես գործի են անցնում: Ժամանակ անց, իշխանազնը այցելության է գալիս շինարարության վայրը և տեսնելով, որ գործը ահագին առաջ է գնացել, կարգադրում է ճաշտալ վարպետներին ու բանվորներին: Մի ծերունի վառում է օջախը և պղինձը զնում կրակին: Քարածալոի մոտ դռնվող Շահմար օձը, նկատելով, որ իր տիրապետության սահմաններում մարդիկ են հայտնվել, հրամայում է իր օձերից մեկին՝ թույն թափել կաթսայի մեջ: Սոսցող ջրի գլորշին շմեցնում է օձին, և նա գլխապատույտ լինելով քնկնում է կաթսայի:

մեջ: Կեսօրին շենքի վրա աշխատող մարդիկ գալիս են ճաշելու: Մերունին կավե ամանների մեջ լցրած ճաշը ուզում է բաժանել բանվորներին: Հենց այդ ժամանակ հայտնվում է մի սպիտակ աղավնի և թևով ուժեղ հարվածում ծերունու ձեռքին: Կավե ամանը ընկնում և փշուր-փշուր է լինում: Մերունին մի նոր աման է վերցնում: Աղավնին այս անգամ աղիտղղրժ ծղրտոցով նետվում է կաթսայի մեջ: Թափում են ճաշը և ամեն ինչ պարզ է դառնում: Աղավնուն շուքով թաղում են նույն տեղում, վրան մատուռ կառուցում և անունը դնում Աղավնատուն:

650. Հ Ո Ւ Ո Մ Ո Յ Վ Ա Ն Ք

Գանձում է Երեւելում

Միաբանք սորա էին ի կրօնաւորացն հայոց, որք փախեան յաշխարհէն հոռոմոց սակս հայաժանաց յունաց և Ռոմանոս կայսեր: Վասն այսորիկ կոչեցաւ Հոռոմոսին կամ Հոռոմոց վանք:

651. Շ Ո Ւ Շ Ա Ն Ա Վ Ա Ն Ք

Գանձում է Առշարունիքում, Ախուրյան գետի աջ ափին

Բագարանցի Տիկին Շուշանը ուզում է ներկա գտնվել քաղաքից մի փոքր հեռու Սուրբ Թեոդոսոսի վանքում կատարվող պատարագին: Մինչև նա զարդարվում է, պատարագն ավարտվում է: Դրա համար էլ նա իր ծախսով Բագարանին մոտ մի ուրիշ եկեղեցի է կառուցել տալիս, որը նրա անունով կոչվում է Շուշանա վանք:

652. Հ Ո Վ Վ Ի Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ի

Գանձում է Աճի քաղաքում, պարիսպներից դուրս

Անեցի հովիվը մի կիրակի օր հանդից տուն գալով, իր ընտանիքի անդամներին գտնում է շատ սրտնեղած ու տխուր: Պարզվում է, որ նրանք այդ օրը հագնելով իրենց ունեցած տոնական համեստ շորերը, ուզեցել են գնալ քաղաքի արքայական տաճարը, բայց նրանց, իբրև հասարակ մարդկանց, ներս չեն թողել: Հովիվը նույն օրը որոշում է սեփական խնայողություններով մի առանձին եկեղեցի կառուցել իր ընտանիքի համար: Անցնում է որոշ ժամանակ և Անիի պարիսպներից դուրս բարձրանում է մատուռանման մի փոքրիկ շենք, որն իր գեղեցկությամբ չի դիջում քաղաքի բոլոր մյուս տաճարներին և հայտնի է Հովվի եկեղեցի անունով:

653. Ս Ո Ւ Ր Բ Վ Ա Ր Գ Ա Ն

Գտնվում է Մակու քաղաքում

Մակվի հայերը մի ժամանակ ապրելիս են լինում քաղաքի թուրքական թաղամասում, այստեղ էր նաև նրանց Սուրբ Վարդան անունով եկեղեցին: Երբ մակվեցիք հաստատվում են «մահլում», այստեղ իրենց համար նոր եկեղեցի են կառուցում նույն անունով: Վարդան զորավարը մեկին երազում ասում է. «Դուք ինձ թողիք անօրի (անօրեն) ձեռք, ես էլ պտի շութը դնեմ վարեմ ձեր տուն ու տեղը»: Ասում են, թե այդ անեծքն է եղել պատճառը, որ կոտորածների ժամանակ Մակուի հայկական թաղամասը ամբողջապես ոչնչացվել է:

654. Ս Ո Ւ Ր Բ Ա Ս Տ Վ Ա Մ Ա Մ Ի Ն

Գտնվում է Ալաշկերտի Խաստուր գյուղի Եյուսիսում

Վայրի ոչխարները ամեն տարի եկել են այստեղ և ինքնակամ մատաղվել եկեղեցու շեմին: Ի հիշատակ այդ հրաշքի՝ գյուղացիները նրանց եղջյուրները շարել են եկեղեցու որմին: Մի օր այդ եղջյուրներից մեկին մի թռչուն է թառում: Գյուղում գտնվող ենիչերիների պետը հրացանն ուղղում է թռչունին: Գնդակն արձակելուն պես ենիչերին գետին է տապալվում և սկսում է թավալվել փրփուրների մեջ:

655. Ս Ո Ւ Ր Բ Կ Ի Ր Ա Կ Ո Ս

Գտնվում է Ալաշկերտի գերեզմանատան մոտ

Սրան ժամանակին ինքնահոծար ծառայել է մի արջ: Երբ վանքում հաց էր թխվում, արջը տաք-տաք հասցնում էր հարևան Սուրբ Վարդենի վանքի միաբաններին, որոնք տարվա մեծ մասը գտնվելով ձյան կույտերի մեջ, առանց այդ օգնության սովահար կարող էին լինել:

656. Լ Ո Ւ Ս Ա Վ Ո Ր Ի Չ

Գտնվում է Կարեն Մուսուրեկան գյուղի մոտ

Յորժամ Տրդատ առաքեաց զԼուսաւորիչն քնկենուլ ի խոր վիրապն յԱրտաշատ, ի ճանապարհորդութեան յայնմիկ, գիշեր մի անդ օթևանս կալաւ:

657. ՉԻՖԹԵ ՄԻՆԱՐԵ ԿԱՄ ԶՈՒՅԳ ՄԶԿԻԹՆԵՐ

Գտնվում է Կարին քաղաքում

Զմին ի սոցանէ շինեաց ճարտարապետն, իսկ զմիւսն աշակերտն՝ որ լաւագոյն դատեցաւ: Յորմէ զայրացեալ ճարտարապետին, ի վայր էարկ գինքն առ մախանաց: Այլ աշակերտին ցաւեալ ընդ մահ նորին, ինքն ևս անձամբ զանձն էարկ վերուստ ի վայր: Յորէ տաղտկացեալ, ասեն, բնակչացն սակս աշսպիսի արեանհեղութեանց ի սկզբան անգ շինութեան, ի բաց թողին, լքին յերեսաց:

658. ՎԱՐԴԱՆ ԶՈՐԱՎԱՐ

Գտնվում է Լոյից հարավ, Կարաբ գետի մոտ,
Կարմիր սարի զագաթին

Վարդան զորավարը պարսիկների գլխավորին հալածել է մինչև մտակա բլուրները: Նրա հետապնդումից ազատվելու համար պարսիկը պատսպարվել է քարաժայռերի ետևում: Վարդանը նետերով ծակոտել է քարերը և սպանել նրան: Այստեղ էլ հենց, Կարմիր սարի զագաթին, թըշնամու հետ կռվելիս, նահատակվել է Վարդանը: Նրա անունով մատուռը կոչվել է Վարդան զորավարի մատուռ:

659. ՍՈՒՐԲ ԿԱՐԱՊԵՏ

Գտնվում է Երզնկայի Յալանգզաղ գյուղի մոտ

Երբ սուրբ Կարապետի մարմինը ջորու վրա դրած Կեսարիայից բերում են Հայաստան, ջորին հանկարծ շեղվում է ճանապարհից ու անհայտանում: Երկար փնտրելուց հետո նրան գտնում են բեռը շալակին: Ջորու գտնված տեղում վանք են կառուցում և անունը դնում Միավոր սուրբ Կարապետ:

660. ՍՈՒԱԿԵՐԱՅ ՎԱՆՔ

Գտնվում է Սվազի կենտրոնում

Այստեղ տարել են ճգնավորներ, որոնք ամբողջ տարին միայն սոխ ու հաց են կերել: Դրա համար էլ վանքի անունը դրել են Սոխակերաց:

661. Լ ՈՒ Ս Ա Վ Ո Ր Ի Չ

Գտնվում է Սվազում

Կառուցվել է Լուսավորչի Սեբաստիա գալու օրերին: Տաճիկների բռն-
 իշխանությունից ժամանակ, երբ այստեղ պատարագ են անելիս լինում, մի
 մոլլա մտնելով եկեղեցին, բարձրանում է սեղանը և հայտարարում, որ
 այլևս քրիստոնյաները գործ չունեն այստեղ, քանի որ եկեղեցին մղկիթի
 է վերածվել:

662. Հ Ա Յ Կ Ա Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Վանում, Այգեստան տանող հաճապարհի սկզբին

Այստեղ ավվանել (օթեվանե՞լ) է Հայկ նահապետը և դրա համար
 տեղի եկեղեցին նրա անունով կոչվել է Հայկավանք:

663. Ք Ո Շ Ա Հ Ա Ն Ս. Ա Ս Ս Վ Ա Մ Ա Մ Ի Ն

Գտնվում է Վանում, Այգեստանից դեպի հարավ

Գյուղի հովիվը դաշտում ոչխարն արածացնելիս, տեսել է, որ քոշը
 (խոյ) քրքրում է գետինը և եղջյուրներով խփում ինչ որ բանի: Մտաիկ
 գնալով նա մի գիրք է գտնում, փաթաթված գույնդույն թաշկինակներով:
 Հովիվն այդ գիրքը հանձնում է գյուղի եկեղեցուն և եկեղեցին այդ օրվա-
 նից կոչվում է Քոշահան Սուրբ Աստվածածին, մեծ հռչակ հանելով շրջա-
 կայքում:

664. Կ Ռ Ն Կ Ա Ն Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Վանից հարավ, Մվրստան գյուղի մոտ

Մի անգամ վանքի հնձվորներից մեկը մանգաղով վիրավորում է
 կոտնկի ոտը և բռնելով նրան, տալիս վանահորը: Վանահայրը հանդիմա-
 նում է հնձվորին և բժշկելով կոտնկի ոտը, բաց է թողնում: Ժամանակ
 անց, երբ նույն վանահայրը ուզում է պատարագ անել, տեսնում է, որ գի-
 նին վերջացել է: Մուրում չի իմանում ինչ անի: Հանկարծ երևում է նույն
 կոտնկը խաղողի սղկույզը կացին: Վանահայրը վերցնում է խաղողը,
 ճմլում և պատարագ անում: Դրանից հետո, վանքի անունը դնում են
 Վոնկան վանք:

Բ

Երբ դաշտում մեծ կաթսայով կերակուր էր պատրաստվում վանքի հնձվորների համար, հանկարծ մի կոռնկ բարձր կանչելով սկսում է պտավել կաթսայի վերևում և իրեն նետում է նրա մեջ: Երբ կոռնկին հանում են, կաթսայի մեջ մի աժդահա օձ են տեսնում: Գլխի են ընկնում, թե ինչու էր կոռնկը նետել իրեն կաթսայի մեջ: Դրա համար էլ վանքի հին անունը (Մովահայաց ս. Աստվածածին) փոխելով, կոչում են Կոնկան վանք:

665. Կ Տ ՈՒ Ց Ա Ն Ա Պ Ա Տ Ը

Գտնվում է վան Բաղաբից դեպի Ելուխ-արևմտք, Կոտայ կղզու վրա

Ասում են, որ սրա հիմնադիրը եղել է Գրիգոր Լուսավորիչը: Հոռմից վերադառնալիս նա իր հետ բերում է Կենաց փայտի մի մաս և յոթ սրբերի նշխարներ: Հասնելով այս կղզին նա մի ձայն է լսում, որն ասում է. «Մեզ այստեղ ամփոփեցեք»: Լուսավորիչը հնազանդվում է այդ կոչին և նշխարները տեղավորելով յոթ առանձին տեղերում, նրանց վրա նույնքան եկեղեցիներ է շինում և իր աշակերտներից մեկին այնտեղ առաջնորդ է կարգում: Կամաց-կամաց այստեղ հավաքվում են 500 միաբաններ: Մի օր նրանցից երեքը հիվանդանում ու մեռնում են: Սպասավորները գալով մեռած միաբանների մոտ, տեսնում են, որ նրանց վրա կուտուց (մի խումբ) հրեշտակներ են իջել: Սպասավորները սկսում են ձայնել մեկ-մեկու. «Կուտուց հրեշտակներ են իջել, կուտուց հրեշտակներ...»: Դրանից հետո անապատը կոչվում է Կտուց:

666. Հ ՈՊ Ո Ց Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Աճնեացյաց երկրում

Ա

Այս վանքը կառուցելիս մոտակա քարայրի դեերը շարունակ խանգարել են շինարարությանը: Տիրամայրը երևացել է բանվորներին և ասել. Մի օրվա մեջ շինեցեք և օձեցեք վանքը, որպեսզի դեերը չկարողանան խանգարել: Այդպես էլ անում են: Դեերը հալածվելով փախչում են, բացի մեկից, որը կորելով ստը, շի կարողանում վազել: Խոստանում է մինչև վերջ հավատարմությամբ ծառայել վանքին, թո՛ղի մոխիրը տանել, թա-

իեւլ Փրե-Բաթմա գետը: Կազ դևի խնդիրքը հարգվում է, և այն օրվանից Հոգոց վանքի թոնիրներում երբեք մոխիր չի մնում...:

Բ

Հոգոց վանքի մոտ, Կուղրութա բուն կոշված այրում բնակվում է Կուղրութ անունով մի գև: Ասում են, թե երբ Լուսավորիչը հալածել է այստեղի դևերին, զիջել է սրան, պայմանով, որ նա վանքի թոնիրների մոխիրը տանի թափի գետը (Տիգրիս): Ասում են նաև, որ վանքի տնտեսուհին ամեն օր մի գունդ խմոր է զրել թոնրի ափի մեջ, Կուղրութ դևին բաժին:

Գ

Գտնվում է Վասպուրականում

Հոգոց վանքի շինարարութան ժամանակ մի արջ ծառայել է վանքին, օրական երկու անգամ անտառից փայտ բերելով: Երբ նա սատկել է, թաղել են Սուրբ Հովհաննես մատուռի մոտ: Շատերը ուխտ են գնում արջի գերեզմանին:

667. Ա. Ն. Գ. Ղ. Ա. Վ. Ա. Ն. Ք

Գտնվում է Վասպուրականի Առամեա գյուղի հարավ-արևելյան կողմում, Սաչան ջրվեժի մոտ

Ասում են, թե երբ մի զիշեր Քաղեոս առաքյալը աղոթելիս է լինում, նրան հանկարծ երևում է Աստվածածինը որդին գրկին և պատվիրում է խորտակել դևերի կուռքերը և տեղը տաճար կառուցել: Քաղեոս առաքյալը կատարում է Աստվածածնի պատվերը, սակայն, երբ նա սկսում է շինել տաճարը, դևերը զիշերով գալիս և քանդում են այն, քարերը Սաչան գետը նետելով: Երկար ժամանակ շարունակվում է այս բանը, երբ մի անգամ Քաղեոս առաքյալին նորից է երևում Աստվածածինը, և ասում. Մի խաչ օծիր, յուզի շիշը դիր վրան և դու կտեսնես աստուծու հրաշալիքը:

Առաքյալը կատարում է Աստվածածնի պատվերը և տաճարի շինությունն անխախտ է մնում, իսկ քարերը քանդող դևերն էլ սև ագռավներ են դառնում: Առաքյալի հրամանով նույն պահին գալիս են անգղների երամները և կառուցով ագռավներին նետում են Սաչան գետը:

Ասում են նաև, թե երբ դևերն իրենց սովորականի համաձայն քանդելու են գալիս տաճարի քարերը, նրանց ետևից հասնում են անզղ թռչունի

կերպարանքով հրեշտակները, իսկ դեերը սև ազոավների կերպարանք առնելով և նրանց առջևից փախչելով գնում լցվում են ծովը, աղաղակելով.
«Սա չէ, ա՛յն, սա չէ, ա՛յն», որից և կազմվել է Սաշան գետի անունը:

668. Ա Ն Գ Ղ Ա Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Վասպուրականի Անգղ գյուղի մոտ

Մի խումբ ճգնավորներ այտեղ ժամանակին սկսում են վանք կառուցել: Սակայն, նրանց ցերեկվա կառուցածը գիշերը քանդում են շարքերը: Այսպես կրկնվում է երեք օր: Ճգնավորները հուսահատվելով, թողնում են և հեռանում: Ճանապարհին նրանց հանդիպում է հրեղեն նժույգով Սուրբ Գևորգը և առաջարկում է վերադառնալ ու շարունակել վանքի կառուցումը: Այդպես էլ անում են: Չարքերն այլևս չեն համարձակվում մոտենալ և վանքը մեկ օրվա մեջ ավարտվում ու օծվում է:

669. Է Ջ Մ Ի Ա Մ Ի Ն

Գտնվում է Վասպուրականում, դեպի Կուռց և Լիմ աճապատներ տանող նախապարհին

Այստեղ ժամանակին անապատականների ճգնատեղի է եղել: Նրանց վրա մի անգամ երկնային լույս է իջել, որից հետո ճգնատեղու անունը դրել են էջմիածին:

670. Ս ՈՒՐ Ք Վ Ա Ր Գ Ա Ն

Գտնվում է Հայոց ձորի Ասեղ գյուղի մոտ

Ավանդությունն ասում է, թե այս վանքի մեջ, մի անձանոթ անկյունում, թաղված է Վարդան զորավարի գլուխը, որի համար և վանքը կոչվում է Սուրբ Վարդանի վանք:

671. Տ Ի Ր Ա Մ ՈՐ Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Թիմարի շրջանի համաճուն գյուղում

Այս վանքի տեղում առաջ եղել է Շիրաք, Զիրաք և Միրաք շաստվածների կառույնը: Ներսես Մեծը կործանել է այն և տեղը ուրկանոց է հիմնել, անվանելով Տիրամոր վանք:

672. Ա Ի Վ Տ Կ Ո Ւ Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Վասպուրականի Թիմարի շրջանում, պատմական
կյուսենեց գյուղում

Ասում են, թե երբ *Լենկ-Քեմուրը* հարձակվում է այս վանքի վրա, նրա սևամորթ զինվորներից մեկը կացինը ձեռքին փորձում է խորտակել վանքի դուռը, բայց առաջին իսկ հարվածն իջեցնելիս նրա սև գույնն անմիջապես սպիտակում է: Սարսափելով այդ հրաշքից, *Լենկ-Քեմուրն* այլևս ձեռք չի տալիս վանքին և հավաքելով իր զինվորներին հեռանում է: Այդ օրվանից էլ վանքը կոչվում է Սիվտկու (սպիտակի) վանք:

673. Լ Ո Ւ Ս Ա Պ Տ Ո Ւ Ղ Ա Ո Ւ Բ Բ Ա Ա Հ Ա Կ

Գտնվում է Վասպուրականի Ռշտունյաց գավառում, Գանձակ
գյուղի մոտ

Սահակա այս էր ձգնաւոր ոմն ի միաբանից Կարմրակաչ վանաց. և աղօթատեղի ընտրեալ նորա աստ մինչդեռ անշէն էր վաչրս, գայր անտի երբեմն աստ աղօթել. և քանզի ինքն միականի էր, խնդրէր ի տիրամօրէն առնուլ զլոյս և զմիւտոյ աղանն. «Միայն զի տեսից զքեզ»—ասէ մի անգամ: Եւ ըստ անձուկ փափաքանացն տեսեալ զտիրամայրն, խաւարեալ ակնն լուսաւորի և լուսաւորն խաւարի: Եւ անտի և այսր ուխտատեղի է ամենայն աշաքաւաց:

674. Մ Ե Մ Ո Փ Ա Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Արեւելի դաշտի հյուսիսային կողմում

Լենկթիմուրա, ասեն, բազում մենաստանս կործանեալ և կողոպտեալ, իբրև մերձեցաւ ի սա՝ կոչեաց առ ինքն զվանահայր ուխտին գայրն ձգնաղգեաց և առաքինի, թերևս զի գանձս առեալ ի նմանէ, մեկնեացի ի տեղուշէն: Իբրև եկն առ նա վանահայրն միայնակ, տեսիլ այնպէս երևեցաւ բռնաւորին՝ եթէ բիրաւորք ի զօրաց շուրջ պատեալ են զնովաւ, եհարց ցնա, թէ՛ Առ իմէ՞ իցեն գօրքդ ընդ քեզ, ոչ ապաքէն միայնակ գալ հրամայեցի քեզ: Իսկ առաքինի այրն քանզի շտեսանէր զոք ընդ իւր, շփոթեալ յայսկոյս, յայնկոյս հայէր, թէ զորոց արդեօք զօրաց ասիցէ: Իմացեալ բռնաւորին, եթէ ձեռն Տեառն է ընդ նմա, խազաղութեամբ

արձակեաց զնա՝ անվնաս թողեալ զվանսն: Եւ զի որդի նորա հիւանդութեամբ մերձեալ ի դրունս մահու՝ բժշկեցաւ յաղօթից նորա, հրաշացեալ մեծապէս՝ ի յիշատակ սքանչելեացն պարզել մենաստանին զգրչեայ մատեանսն, զորս կողոպտեալ էր յալլոց վանաց, բնօրինս 65, յորոց արդ երկու հատորք մնացեալ են՝ Ճառքնտիր մի և Սարգիս:

675. Ա Մ Ե Ն Ա Փ Ր Կ Ի Չ

Գտնվում է Մոկսում

Ա.

Ի բանակիւ Լէնկ-Քիմուրա յայսմ վայրի, բնակելք երկրին յորդորմամբ առաջնորդի վանացս զաւուրս երիս կերակրեցին զզօրս նորին: Փոխարէն այնմ Լէնկ-Քիմուր խոստացաւ առաջնորդի վանացս տալ զոր ինչ և խնդրեսցէ: Իսկ առաջնորդին զայս միայն խնդրել ի նմանէ. շնորհել նման զայնչափ գերիս ի հայոց, որչափ ինչ մարթ էր հաւաքիլ յեկեղեցի մենաստանիս: Եւ հաւաքեցան ի նմա սքանչելեօք 70 հազար գերիք, զոր ոչ կարէր տանիլ: Իսկ ի տրտնջել վասն այսր զօրացն բնաւորին, հրաման ետ երթալ առնուլ զնոսա: Բայց սքանչելիք տեսան պահեալ զնոսա, ոչ ոք ի զօրաց կարաց երբէք գտանել կամ տեսանել զմեհաստանն, վասն այնորիկ կոչեցաւ ապա մենաստան Ամենափրկիչ:

Բ

Լենկթամուր քյանգըրուվ ջյարգըրուվ Էկավ միր Մուկաց էրկիր. Էկավ մե գեղ ըմ, էնու սնոր նատավ, անուն Ադին ըր:

Աշարճանա քյահանեն կինաց, էնու աղաչանք, ասաց... Քենե կրխնդրիմ, ինձի մե փուքրիկ եկեղեցիմ՝ կա, բյախշիս Աստըծուն, ընձի:

Լենկթամուր ըսաց. Քեշիշ, տյու էդ ինչիս մարդ իս, եհի Քիրվիսու ընչանք Հյուրըսադեմ, Հյուրըսադեմ հընչանք ըստը ժյամ ըմ քյանգի, հիշ մարդ իմ դեմ չէկավ խընդըրվիլու խամար, տյու էդ ինչիս մարդ իս, որ տյու քյու եկեղեցու խամար կխնդրվիս: Քյու եկեղեցին բյաշիսիմ քիզ, մեկ ժյում խաց ար կերցըցիս իմ կուշումին, իմ եխարհիրուն:

Տերտեր ըսաց. Լենկթամուր սաղ ըլնը, որ տյու իմ եկեղեցին ընձը բեաշիս, մեկ ժյում չէ, իրիք ժյում քի խաց կկերցըցիմ:

Ասաց. Բեաշիսիր իմ, կընա խացը պատրաստութին տիս:

Տերտեր կնաց մեկ ոխաբ բիրիլ էտու զինիլ տվից. մեկ էլ մե կո-
ղով խաց էնիլ տվից, տարավ Ազիւնս դեաշտը, Լենկթամուրի դեմ:

Լենկթամուր տեսավ. էս ինչխ բեանը, էս տասը մարդ անջախ տըս-
նա. զքի կը զինիմ:

Քահանէն ըսաց. Լենկթամուր փաշեն սաղ ըլնը, մեկ քյու եխարին,
քյու կուշումին ասա ջերկ նստին, սեղան եխ բեաց էնիմ, խաց քցիմ
պատրաստութին տեսնամ, էնունք թուղ ուտին:

Լենկթամուր կանչից, ջերկ նստան:

Տերտեր դեղան պատրաստից, կերակուր լցրից, զեարծավ դեմ ա-
ղոթրանը, խաշակնքից զսեղան:

Աստվածութին ուր սուփ շնորք մեջ լցրից, իրիք օր իրիք զիշեր կե-
րան խման, շիմացան էն սեղան յա խաց ա կերած, յա շիերած:

Լենկթամուր փաշեն ըսաց. Քեշիշ, քյու մուրազ ինչ ի, որ քյու մու-
րազ կատարիմ, տյու լավութին էրիր իմ խիտ:

Տերտեր ըսաց. Լենկթամուր փաշեն սաղ ըլնը, քենն կխնդրվիմ մեկ
փոքրիկ եկեղեցիմ՝ ունիմ՝ էնով մեկ եխար ընծը բեաշխիս:

Եխարնիր էլան կյացին:

Թիլվխսու քյաղթեն ընչանք Հյուրըսաղեմ, Հյուրըսաղմա ընչանք
Մուկաց էրկիր, Լենկթամուր ընչանք եխարը բոնի, բիրադի կյացին էն
փոքրիկ եկեղեցին. էրթացող էլավ ճանճ ըմ, կպավ էնու պատիր, էնու
ուճուռք (առաստաղ): Ինչքան եխիր կար, բիրադի (բուլորը) կնացին,
բիրադի ժեամ լիք շցվավ:

Տերտեր աշքից տեսավ, որ ութ մարդու տեղ պակաս ա: Գնաց
խնդրվավ Լենկթամուր փաշին, ըսաց. Եխ քի խիտ բարիշիր իմ, եկե-
ղըցով մեկ, ութ մարդ պահաս ը մնացիր:

Լենկթամուր ըսաց. Ջանմ, եխ հիմ թագավորական խուսք շիմ
կուտըր. ութ մարդ բոնիր իմ իմ ձեռաց հեռջիվ, վաճառական մարդ ին,
որ ինչ թյությունջի իմ շինի, որ ինչ կահվաջի իմ շինի: Ասաց, այ, ութ
մարդ, իլիցեք տյուր էլ կյացեք. մեկ քիշ ժամանակ մնացեք էնդեխ, իս
կկյամ՝ որ պետքական մարդ ի, կվիրուցինք ձիկ, որ չէ. կթողնինք քե-
շըշին:

էլան էն ութ մարդ էլ կյացին էնդեխ:

էն եկեղեցին էլավ ոչ հրթիկ, ոչ տեռո, էլավ մե կտուր քյար:

Լենկթամուր ըսաց. էրթամ տեսնամ էս ինչխ եկեղեցի ը, որ էսքան
մարդ տարավ:

Գնաց տեսավ ոչ եկեղեցի կա, ոչ բեան. քահանան կայնիր աղոթք կենը:

Լենկթամուր փաշեն ըսաց. Քեշիշ, հյուր ի քյու եկեղեցին, ինչ իմ մարդ բերիր իս մեջ:

Քահանան լաց էլավ, ըսաց. Լենկթամուր փաշեն սաղ ըլնը, ինչանք հիմի ձը եկեղեցի կար, հիմի էլավ մե կտուր քեար:

Լենկթամուր վախացավ, ըսաց. Ըստուց փախնիմ, թե չէ վնաս կը տեսնամ:

էլավ կնաց ուր ասքեար առից, փախավ:

Գնացին խասան Եղերովա սար (ձմեռ էնդեղ փխ թիփի կըլնը). քարե կարկուտ թափավ էնունց վրա, բիրադի սպանից, մեկ լե չարծավ:

Սեւլավ զէնունք տարավ կուրցրուց մեր էրկրից:

Նյուր էն քահանան աղոթք էրավ, եկեղեցու աշուռ բացվավ, էն եխարրնիր ազատվան:

էն եկեղեցու անուն հիշացին սուրբ Ամենափրկիչ, էնդուր համար, որ ամեն լե ազատից:

676. Փ ՈՒԹ Կ ՈՒ Ս ՈՒՐ Բ Գ Ե Վ ՈՐ Գ

Գտնվում է Մոկսից հյուսիս, Արտաանի լեռն վրա

Ա

Հայ գյուղացին քուրդ հովվին մի կտոր հող է նվիրում: Քուրդը ընտանիք կազմելով, կամաց-կամաց հավաքում է զխին իր բարեկամներին ու ցեղակիցներին, որոնք սկսում են նեղել հայերին: Հայերն ստիպված գաղթում են ուրիշ տեղ: Գյուղում մնացած ժամկոչին սք. Գևորգը երազում պատվիրում է վերցնել եկեղեցու սեղանի տակ փորված մասունքով պուտուկը և հեռանալ գյուղից: Ժամկոչը հանում է պուտուկը և շալակելով զալիս է Մոկս: Մոկսի կառավարիչ Միր Հասանը տեսնելով, որ ժամկոչի մեջքից լույս է ճառագում, կանչել է տալիս իր մոտ: Ժամկոչը փախչում է դեպի Եղերով լեռը: Երբ Միր Հասանի մարդիկ հասնում են նրա ետևից, ժամկոչը պուտուկը դնելով մի քարի, կանգ է առնում: Քարը պատռվում է, ընդունում պուտուկը և նորից փակվում: Ժամկոչի և ուրիշ քրիստոնեյաների ջանքերով, այդ տեղում մի եկեղեցի է շինվում, որի անունը դնում են Փութկի (պուտուկի) Սուրբ Գևորգ:

Բ

Վանքի ոչխարների հոտը և տավարի նախիրը պահպանում են գայլերը, իսկ վանահայրը մի արագազ է, որը և վարում է տնտեսությունը: Առանց այդ արագազի կանչի վանքում իջեանող կարավանը երբեք ճանապարհ չի ընկնի: Երբ վախճանվում է արագազը, ժողովուրդը նրա փոխարեն վանահայր է կարգում մի բարեպաշտ մարդու երագում եկած արժանավոր արագազին:

677. Ս Ո Ւ Ր Ք Ս Տ Ե Փ Ա Ն Ո Ս

Գտնվում է Սպարկերտի Կոռեց գյուղում

Երբ Քրիստոս գալիս է այս կողմերը՝ տղամարդիկ նրան դիմավորում են ձեռներին վարդ ու սեփան, իսկ կանայք էլ՝ երեխաները գրկած: Մի կին էլ, որ երեխա չուներ, գետնից քար է վերցնում և թևի վրա դրած գնում է Քրիստոսին ընդառաջ: Քրիստոսի հրամանով քարը երեխա է դառնում: Երեխայի անունը Ստեփանոս են դնում, որը մեծանալով մարդարե է դառնում:

678. Ս Ո Ւ Ր Ք Ս Ա Ն Ձ Ա Կ

Գտնվում է Տառնի Աշտիշատ գյուղում

Ջսորայ եկեղեցին և զմենաստան քակեաց Լենկ-Թէմիրն առ ի շինել ի քարանց անտի զքայքայեալ կամուրջն Եփրատայ. որոյ զզօրս իւր ի Սուրբ Սահակայ մինչ ի կամուրջն, որ հեռի է իբրև երկու ժամա՝ կարգաւ դասաւորեալ մի զկնի միոյ, այնպէս կրել ետ ասեն զքարինս ի գեղջէն մինչ ի յեփրատ՝ ձեռաց ի ձեռս տալով:

679. Ս Ո Ւ Ր Ք Կ Ա Ր Ա Պ Ե Տ

Գտնվում է Մշո դաշտի Շմլակ գյուղում

Երբ Գրիգոր Լուսավորիչը Սուրբ Կարապետի մարմինը շորու վրա բարձած բերում է Մշո դաշտի Քարկե (Բաղմա) լեռը, շորին ճանապարհին մի տեղ չորում է: Ջորու չոքած տեղում Լուսավորիչը սկսում է վանք կառուցել: Նրա ցերեկվա շինածը գիշերը քանդում են դեերը: Լուսավորիչը բռնում է դեերին և լցնում վանքի գնդանը: Մի կաղ դե խնդրում է:

ազատել իրեն զնդանից, խոստանալով մինչև աշխարհի վերջը մաքրել վանքի փոան մոխիրը: Լուսավորիչը կատարում է կաղ դևի խնդիրքը, և մինչև հիմա էլ նա մաքրելով վանքի մոխիրը, թափում է Բաթման գետը:

680. Ա Վ Ռ Ա Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Մշո դաշտում

Հլո անունով մի գյուղացի ունենում է Գելո անունով մի շուն: Սա մի անգամ կծում է տիրոջը: Տերը մանգաղով խփում է շանը և երկու ատամը հանում բերանից: Բայց հետո զղջում է և հանած ատամները թաղում է բլրի վրա՝ սալաքարերի տակ: Երբ Գելոն սատկում է, նրան թաղում է ատամներից քիչ հեռու՝ մի փոսի մեջ: Փամանակ անց նաև մեռնում է Հլոն: Նրա թոռը՝ 10 տարեկան մի աղջիկ երազում տեսնում է սուրբ Կարապետին, որը նրան ասում է, թե իմ ատամներս թաղված են ձեր բլուրներից մեկի վրա գանվող սալաքարերի տակ: Եթե այնտեղ վանք շինեք, ձեր գյուղից երաշտն ու սովը անպակաս կլինեն: Աղջիկը երազը պատմում է մորը, մայրը՝ սկեսրոջը, սկեսարը՝ գլրին, գլիրը՝ ռեսին, ռեսը՝ տերտերին, տերտերը՝ վարդապետին: Հավաքվում են բոլորը, նաև ուրիշ շատերը, գնում բլուրը, աղջկա ցույց տվածով գտնում ատամները և դրանց տեղում վանք կառուցում: Վանքը շինվում է սալաքարերի վրա և այդ օրվանից գյուղը կոչվում է Ակոա-վանք:

Վանքի մեջ հաստատվում են վարդապետներ, եպիսկոպոսներ: Գառնում է ուխտատեղի:

Մի ծերունի՝ Մրգե անունով, ասում է, որ վանքի տեղում թաղվածը ոչ թե սուրբ Կարապետի, այլ Գելոյի ատամներն են: Հոգևորականները և ժողովուրդը, երբ լսում են, թողը գցում են ծերունի Մրգեի վիզը և խեղդելով թաղում են Գելոյի կողքին:

Անցնում են տարիներ: Ակոա-վանքի գյուղացիք բերք չեն ստանում, սովամահ են լինում: Միայն Մրգեի տղաների արտերն են ազատվում երաշտից և բերք տալիս: Գյուղացիք հավաքվում են Մրգեի տանը, հետաքրքրվում, թե ինչու իրենց արտերը բերք չեն տալիս, իսկ նրանցը տալիս են: Մրգեի մեծ տղան՝ Գրսպեն պատասխանում է՝ թն երովհետև դուք շան ատամները սուրբ էք դարձրել և պաշտում էք, իսկ մենք՝ ոչ: Եթե չեք հավատում, գնացեք հանեցեք Գելոյին, վերցրեք վանքում ոսկյա տուփի մեջ պահվող ատամները և չափեցեք, կտեսնեք, որ դրանք Գելոյի ատամներն են: Գյուղացիները կատարում են այդ խորհուրդը և տեսնում,

որ Գըսպեի ասածը ճիշտ է: Վարդապետներին ու եպիսկոպոսներին ծեծելով դուրս են անում վանքից և վանքն էլ քանդում են:

681. Ս Ո Ւ Ր Ք Ն Շ Ա Ն

Գտնվում է Գեղսիմի Աղոտա գյուղի արևելյան կողմում

Տրդատ թագավորը անձամբ հսկել է այս վանքի կառուցմանը, իսկ Գրիգոր Լուսավորիչն էլ պատարագել է Աստվածածնա խորանում:

682. Շ Ն Ո Ր Հ Ա Ւ Ո Ւ Մ Ա Տ Ո Ւ Ռ

Գտնվում է Ակեի շրջանի Կառուշլա գյուղի մոտ

Ասում են, թե խուլերը բժշկվելու համար դիմել են սրան, անխոս ու բոկոտն քայլելով ժամ ու կես: Նրանք մեջքերին մի քար առած, երեք անգամ շրջել են մատուռի բոլորը, հետո էլ մի փոքր քար հետները, տուն վերադարձել: Մի քանի օր այդ քարը ականջներին պահելուց հետո, նրանք նորից այն երկյուղածությամբ վերադարձրել են Շնորհալու ուխտատեղին:

683. Ա Ո Ւ Ր Ք Հ Ա Կ Ո Ր

Գտնվում է Ակե Բաղաբի մոտ, Տափակ ձուց կոչված վայրում

Թուրքերը գրավելով այս վանքը, ուզում են արևելյան դուռը դարձնել դեպի հարավ: Ինչքան շարշարվում են, չեն կարողանում. դուռը միշտ մնում է իր տեղում և բացվում դեպի արևելք:

684. Ա Ր Ա Կ Ա Վ Ա Ն Ք Ը

Գտնվում է Ակեի շրջանում, Առակա գյուղի վերևում, մի լայնատառած հարավայրի մեջ

Ասում են, թե երբ Նարեկա վանքի կրոնավորները Սենեքերիմ թագավորի հետ այս կողմերն են փոխադրվում, իրենց հետ բերում են նաև Գրիգոր Նարեկացու մարմինը: Այստեղ նրանք մենաստան և եկեղեցի են շինում և մեջը ամփոփում Նարեկացու մարմինը՝ հատուկ դամբարանի մեջ: Մենաստանը և մոտակա գյուղը գրանից հետո կոչվում են Նարեկա, որը աղավաղվելով դառնում է Արակա:

685. Գ Ե Վ Ո Յ Ա. Կ Ա Մ. Տ Ե Վ Ք Ս Ե Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Սերաստիայի հարավ-արևելյան կողմում

Ասում են, թե այս վանքի տեղում առաջ դեբր են բնակվել. հետագայում դեբրը հալածվել են և կառուցվել է Սուրբ Գևորգի վանքը: Այդ պատճառով էլ վանքը կոչվել է Գեոցա կամ Տեվթսե վանք:

686. Ճ Կ ՈՒ Յ Թ՝ Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Սասնա Փառնաց գավառում

Գյուղի սեւր ստիպում է վանահորը, որ գնա Քաղքիկի անառից փայտ բերի: Վանահայրը անիծում է սեւին, որ նրա տանը ոչ մի էգ չծնի, ինքն էլ փախչում է օտար աշխարհ: Ռեսի կիսն ու անասունները շեն ծնում: Ցանված արտերը շեն ծլում: Ռեսը զղջում է իր արածի համար և զնում է փնտրելու վանահորը: Հասնելով Երուսաղեմ նա իմանում է, որ վանահայրը մահացել է: Ռեսին խորհուրդ են տալիս գնալ Հոռոմ, Պետրոս առաքյալից թողություն խնդրելու: Հոռոմում նրան վանքի լուսարար են նշանակում, խաղողի շորացած մի տունկ տալիս և ասում, եթե տունկը կանաչի, դու կնեղվես: Անցնում է երկար ժամանակ, սեւը երազում տեսնում է, որ Պետրոս առաքյալն իր ճկույթը տալիս է նրան, որ առամներով կտրի և վերցնի: Լուսարարն այդպես էլ անում է: Ապա Պետրոս առաքյալը հայտնում է, որ երբ նա հասնի Գոմք, այնտեղ, որտեղ ջորին երրորդ անգամ ծունկը գետին տա, մի վանք շինի ճկույթ վանք անունով: Վանահայրը կատարում է առաքյալի պատվերը: Նրա շինած վանքի անունը զնում են ճկույթ վանք:

687. Ս ՈՒ Բ Բ՝ Ա Վ Բ Բ Ի Կ

Գտնվում է Սասունում

Հաչերն այս վանքի խաչը լվանում էին ջրի մեջ և ջուրն անասուններին խմեցնելով կամ նրանց վրա թափելով բուժում: Երբ մի անգամ հիվանդություն է բնկնում քոչվոր քրդերի անասունների մեջ, մի քուրդ զնում է Սուրբ Աղբերիկ և վանահորը խնդրում, որ խաչը տա, իրենց անասուններին փրկելու համար: Վանահայրը զազանի հանում է շղարչից խաչը և փոխարենը բողկի ճյուղերով խաչ շինելով, տալիս է քրդին

ու անում. «Շղարշը շքանաս, աշխարանցում կլինի»։ Քուրդն այդպես էլ անում է և նրա անասունները բուժվում են։ Նա նորից գալիս է Սուրբ Աղբերիկ և խաշը հանձնում վանահորը։ Քրդի գնալուց հետո վանահայրը բաց է անում շղարշը և տեսնում, որ բողկի ճյուղերը դարձել են իսկական խաշ։ Գրանից հետո այդ հրաշագործ խաշը կոչվում է Բողկի խաշ։

688. Բ Ա Ր Ձ Ր Ա շ Ա Յ Ա Յ Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Մոփսում, Գիարբեֆիբից հյուսիս. Արղանա գետի ափին

Երբ Թաղեոս առաքյալը սկսում է այստեղ վանքի հիմք դնել, հաջորդ օրը տեսնում է, որ բահերն ու բրիչներն անհայտացել են։ Նույնք կրկնվում է և մյուս օրերին։ Երկինք նայելով Առաքյալը գոչում է. Տե՛ր, մի՛թե չես ուզում, որ քո անունով սխտատեղի շինվի։ Հողմի հետ երկրնքից մի մեղմ ձայն է գալիս. «Թաղե՛, Թաղե՛, բարձրահայաց»։ Առաքյալը ավելի վեր բարձրանալով, տեսնում է, որ բոլոր գործիքներն այնտեղ են. այդ տեղում էլ նա շինել է տալիս վանքը, անունը դնելով Բարձրահայաց։

689. Ա Ր Ք Ա Կ Ա Ղ Ի Ն

Գտնվում է Կիլիկիայում

Ձայս մենաստան ասացին լինել մենաստան նախնեաց ի ժամանակս Ռուբինեանց, որ յառաջագոյն ծածկեալ գոլով յանտառախիտ կաղնի ծառոց, Արքակաղնի անուանեալ։

690. Գ Ա Յ Լ Ո Ւ Վ Ա Ն Ք

Գտնվում է Կիլիկիայում, Սիս քաղաքի մոտ

Եղեալ է երբեմն, որ վասն սրբութեան վանացն առաջնորդին կամ միաբանիցս, որ դայլն արածեալ զոչխարսն, վասն այնր կոչլի Գայլ վանք։

691. Գ Ե Մ Ռ Ձ Գ Ե Ր Ի Վ Ա Ն Ք Ը

Գտնվում է Կիլիկիայի Մանազ քաղաքի առեմայան ձորափին

Այս ձորի միջով անցնում է սառն և մաքուր ջրով Համբրոն գետակը, որի մեջ լողանում են բազմաթիվ կարմիր թեփուրներով ձկներ։ Ասում են, թե վանքն իր անունը ստացել է կարմիր ձկներից (Կարմիր ձկներ = Գեմաձկեր)։

692. Ս Ո Ւ Ր Ք Գ Ե Վ Ո Ր Գ

Գտնվում է Կիլիկիայի Առամո գյուղի Էյուսխային կողմում

Ա

Երբ այստեղ արարողութուն է կատարվել, շատերը եկեղեցու հյուսիսային պատին տեսել են ձիու վրա նստած սուրբ Գևորգի սավերը: Ասում են, թե մինչև արարողութունը չի վերջացել, սավերը չի անհայտացել:

Բ

Գտնվում է Ղզարում

Իշխան ոմն ունելով առ ինքն զմասն նշխարաց սրբոյն Գէորգեայ, անցանէ ընդ այս գետ (Թերեք) և իջեալ զովանայ ընդ հովանեաւ միոյ խնձորենեոյ, ուր հանեալ ի պարանոցէ զսրբազան մասն կախէ զժառոյն և անդ իջեանի ի նոյն գիշեր: Իսկ ընդ արշալոյսն աճապարեալ նորա ի գնալ մոռանայ բռնալ դայն: Յետ ոչ սակաւ միջոցի զգայ զկորուստն մեծ. աճապարէ ի գիւտ կորուսելոյն, սակայն անձեռնհաս գտեալ՝ վերադառնայ տրամութեամբ: Ի վերջոյ յետ քանի ինչ ամաց, տեսիլ երևի ուրումն կնոջ, որ հրաւիրի յուխտադրութիւն ի նոյն տեղի, և կինն այն աճապարեալ ի ձեռն բարեկամաց, զնայ ի նշանակեալ տեղին, և առ նոյն խնձորենեաւ կատարէ զուխտ իւր, որ և առ ժամայն սրբեալ գլխովին՝ վերադառնայ ի տուն իւր: Ուստի յօրէ յայնմանէ հոշակ հարկանի ամենայն ուրեք և մեծանայ անուն ուխտատեղոյն:

693. Ս Ո Ւ Ր Ք Չ Ա Կ Ո Ր

Գտնվում է Եռասաղեմում

Սալահադդին Սուլթանը Երուսաղեմ մտնելիս տեսնելով այս բարձր ու հռչակաւ տաճարը, որն իր փառավորութեամբ գերազանցում էր այստեղի բոլոր շէնքերին, կարծում է, թե դա Օմարի մզկիթն է և երկրպագում է նրան: Սուլթանին հայանում են, որ դա հայոց Սուրբ Հակոբի վանքն է: Սալահադդինը զայրանալով, որ ինքը երկրպագել է հայոց վանքին, հրամայում է կործանել այն: Հայերը, մեծ ու փոքր, կին ու երեխա լալով ու աղաչելով ընկնում են Սալահադդինի ոտքերը և հայցում նրա գութը: Սուլթանը սրտաշարժվում է, ինքն էլ լաց լինում և կարգա-

որում է ձեռք շտալ հայոց վանքին: Նրա այդ հրամանը արարեբերեն լեզվով արձանագրված է տաճարի դռան վրա:

Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն Ն Ե Ր

694. Վ Ա Ր Գ Ի Կ Ի Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն Ն Ե Ր

Գտնվում է Օշականի ձորում, Գառաբավու կոչված քարայրի տակ

Ա

Երբ լազգիքը գալիս հասնում են Աշտարակ, էստեղի մարդիկ փախչում, մտնում են Գառաբավորը: Գառաբավորը շատ մեծ զաղա (քարայր) ա, կտանի իրեք-չորս հազար հոգի: Տասնհինգ-քսան օր էզտեղ մնալուց ետը (հետո), աշտարակցիք տենում են, որ իրենց իքանիքը (այգիներ) չորանալու են: Գրանց միջիցը մի մարդ ասում ա. Ինձ վեր բերեք, գնամ տենամ մեր իքանիքը ինչ էլան: Իջնելու ժամանակը լազգիքը ձորի էն էրեսիցը նեա ու աղեղով տալիս են, դրան սպանում: Մի էրկու-իրեք օր մնալուց ետը, էդ մարդի կնիկն ասում ա. Ախր իմ մարդը գնաց ինչ էլավ. ինձ վեր բերեք, գնամ իմ մարդին տենամ: Կնկանը ճախարակով վեր են բերում: Կնիկը վեր ա գալիս, տենում ա մարդը սպանված ա: Հանում ա նրա թուրը, խրում ա իրա գոտիկը: էդ ժամանակ գալիս են լազգիքը, բռնում դրան ու շատ նեղութուն տալի: Ասում են. Արի էթանք մեր թագավորի կողքը, թագավորը մի կտոր ոսկի կտա քեզ, մենակ թե դու էդ զաղի մարդկանցն ասա, թող վեր գան: Շատ շարշարելուց ետը, էդ կնիկն ասում ա. էկեք էթանք ասեմ, թող վեր գան: Գալիս ա հասնում Գառաբավորի տակը, ձեն տալիս, ասում.

Ա՛յ ձորի մարդիկ,

Անունըս Վարդիկ.

Ինձ տեսեք, ձեզ լացեք,

Տեղներդ պի՛նդ կացեք...

Լազգիքը հասկանում են կնկա խոսքի միտքը, թուրը խրում են սիրտը, տեղն ու տեղը սպանում: Մի քանի օր ետը թողում են, գնում: Աշտարակցիք Գառաբավորիցը վեր են գալի, տենում են, որ՝ համ մարդն ա մեռած, համ էլ կնիկը: էդ ձորի միջին, էրերի (այրեր) տակ տեղ են

քանդում ու էրկուսին էլ թաղում: Մինչև հիմի էլ էդ մարդ ու կնկա գերեզմանը էն էրերի տակին ա:

Բ

Ձորն Օշականայ լի է անմատչելի անձաօք և քարայրիք, բնդ երկուս կողմանս զետոյն, ուր ամրանան բնակիչք նորա՝ յաւուրս խռովութեանց: Պատմի, թէ ի հին աւուրս ինչ կալեալ զօրաց թշնամեաց զմի ի գիւղականացն Օշականայ, շարաշարս տանջէին մատնել զտեղի թաքստի նոցա: Իսկ այրն առաքինի՝ փոխանակ մատնելոյ զնոսա, կամ խաբէութեամբ արտաքս յամուր տեղեացն հանելոյ, բան զայս առեալ ի բերան, և կեղծելով զհաճոյս կամաց թշնամեացն կատարել, ի ձայն բարձր աղաղակեաց առնոսա.

Օշականայ մարդիկ,
Անունս է՛ վարդիկ.
Ինձ տեսէք,
Ձեզ լացէք,
Ուր որ կէք՝ ամո՛ւր կացէք:

Ձոր թարգմանութեամբ հասկացեալ զօրավարի նոցա՝ ետ, ասեն, մահու սպանանել զայրն հայրէնասէր, որ միով արեամբ իւրով գնեաց զարիւն և զգերութիւն բազմաց:

695. Յ Ո Յ Ե Ղ Բ Ո Ր Գ Ե Բ Ե Ջ Մ Ա Ն

Գտնվում է Օշականի մտակայքում, մի քաւարոս բլրի վրա

Հայրն իր յոթ որդիներից մեկին ուղարկում է այգի բաղված խաղողը հսկելու: Որդին գնում է և այլևս չի վերադառնում: Ուղարկում է երկրորդին: Սա ևս չի վերադառնում: Նույն կերպ գնում են նաև մյուսները, և ոչ մեկը չի վերադառնում: Ի վերջս գնում է ինքը՝ հայրը, որին նույն ճակատագիրն է վիճակվում: Թե՛ յոթ եղբայրները և թե՛ նրանց հայրը մեկ-մեկ մորթվում են ավազակների կողմից: Դրանից հետո այդ վայրը կոչվում է Յոթ եղբոր գերեզման:

696. Ի Ն Բ Ն Ա Ս Պ Ա Ն Վ Ա Ր Պ Ե Տ Ի Գ Ե Բ Ե Ջ Մ Ա Ն

Գտնվում է Աշտարակի շրջանի Եղվարդ գյուղի եկեղեցու պատի տակ

Եղվարդի եկեղեցին կառուցող վարպետը համոզվելով, որ աշակերտը գերազանցում է իրեն, սրտնեղվում է և գմբեթի վերջին քարը տեղավորե-

յուց հետո, պատից ցած է նետովում ու տեղն ու տեղը ջախջախվում: Տեղացիք ինքնասպան վարպետին թաղում են նրա կառուցած եկեղեցու պատի տակ և վրան մի մեծ գերեզմանաքար դնում:

697. Շ Ա Ռ Ո Յ Ի Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն

Գտնվում է Եղեգնաձորի շրջանի Ագառեկ գյուղի հին գերեզմանոցում

Աղատեկ գյուղը հիմնել են մշեցի Շառոն և սալմաստեցի Ճանոն: Մի անգամ սրանց մեջ մեծ վեճ է ծագում: Հողաբաժանման ժամանակ Շառոն շառով է տալիս Ճանոնին և մովրովների ձեռքը գցելով նրան, ծեծել տալիս ու տիրանում գյուղի հողերի մեծ մասին: Շառ անելու համար նրա անուրը դնում են Շառո, իսկ մեռնելուց հետո էլ գերեզմանին մի մեծ քար քաշում, որպեսզի տակից դուրս չգա և ուրիշին շառով չտա:

698. Ճ Գ Ն Ա Վ Ո Ր Ա Յ Շ Ա Ն Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն

Գտնվում է Հին Նախիչևանի Խաչափարախ գյուղի մոտ

Երեք սրբեր Լենկ-Թեմուրի ասպատակներից հալածվելով, թողնում են իրենց ճգնարանը և թաքնվում մի քարայրում: Ճգնարանում մնում է միայն նրանց արդար շունը, որը սպանվելով թաղվում է նույն վայրում: Շան վերքից թափված արյունից նրա գերեզմանին գոյանում է մի փշենի, որը ուխտատեղի է դառնում:

699. Ա Ջ Ն Ա Վ Ո Ր Ն Ե Ր Ի Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն Ն Ե Ր

Գտնվում են Փոֆր-Մասի գագաթին

Այստեղ կան ազնավորների (հսկաների) գերեզմաններ և ուղտերի քարացած քարավան: Ուղտապանի մի ձեռքին գտնվում է առաջնորդող ուղտի սանձը, մյուսում՝ գավազանը:

700. Գ Ա Վ Ի Թ - Բ Ե Կ Ի Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն

Գտնվում է Ղափանի Հալիձոր գյուղի եկեղեցու զավթում

Երբ Գավիթ-բեկը հիվանդանում ու մեռնում է, Տաթևի վանքից հատուկ նրա համար գալիս է ձերուհի Հովակիմ եպիսկոպոսը (Պապ կոչված) և մեծ հանդիսով թաղում նրան Հալիձորի եկեղեցու զավթում: Ասում են,

թե Գավիթ-բեկի գերեզմանաքարին միայն մի ծաղիկ կա քանդակված և այն էլ երեսով գեպի հողը, որպեսզի թշնամիները չկարողանան ճանաչել և ոսկորները հանել:

701. Ծ ՈՒ Ն - Ֆ Ր Ա Ն Գ Յ ՈՒ Լ Ի Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն

Գտնվում է Ղափանում

Մելիք-Ֆրանգյուլը, որ հայտնի է Ծուն-Ֆրանգյուլ անունով, իբրև ուրացող ու դավաճան, մահվանից հետո թաղվում է հասարակաց գերեզմանոցից հեռու, առանձին: Անցորդները մինչև այսօր էլ իրենց պարտքն են համարում մոտենալ նրա գերեզմանին և թքել վրան:

702. Ա Ն Ջ Ն Ա Ջ Ո Ղ Ե Ղ Ր Ա Յ Ր Ն Ե Ր Ի Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն Ը

Գտնվում է Գոբիսի շրջանի Քարահունջ գյուղի եկեղեցու դռանը

Նախիջևանի խանի զինվորները երկու խմբի բաժանված հարձակվում են Քարաշեն և Քարահունջ գյուղերի վրա: Քարաշենը շուտով անձնատուր է լինում: Ասպատակողները թալանում են գյուղը և գերի են տանում երիտասարդներին: Քարահունջը պաշտպանվում է. գյուղացիք ապաստանում են եկեղեցում և սեղանի վեմ քարով ծածկում են դուռը: Խանի զինվորները փորձում են քանդել եկեղեցին, բայց չեն կարողանում: Բերում են դաշտում բռնված երկու քարահունջեցի եղբայրների, որոնց հայրը նույնպես գտնվում էր եկեղեցում, և ստիպում են նրանց աղաչել իրենց հորը, որպեսզի նա բաց անի եկեղեցու դուռը, խոստանալով խնայել թե եղբայրների և թե նրանց հոր կյանքը: Եղբայրները թուրքերեն լեզվով աղաչում են հորը բաց անել դուռը, իսկ հայերեն՝ հակառակն են պնդում: Տեսնելով, որ եկեղեցու դուռը չի բացվում, խանի հրոսակները իրենց սրերը դնում են եղբայրների վզին և կանչում են նրանց հորը, որ ազատի դավակներին: Սակայն, հայրը ես չի բացում եկեղեցու դուռը և արցունքներ թափելով, զոհաբերում է հարազատ դավակներին:

703. Ա Գ Ռ Ա Վ Ա Խ Ա Ջ

Գտնվում է Տաթև գյուղից հյուսիս-արևելք

Ծիծեռնավանքը կառուցող բանվորներին կերակուր եփելու համար մի մեծ կաթսա են տանում մոտակա գետը և ջրով լեցնելով դնում են

կրակի վրա: Զրի հետ մի օձ է ընկնում կաթսայի մեջ և մնում աննկատելի: Երբ գալիս է ճաշելու ժամը, մի ագռավ կռկռալով սկսում է պտովել կաթսայի վրա: Բանվորները ուշադրություն չեն դարձնում և նստում են ճաշի: Հանկարծ ագռավը ձղրտալով նետվում է կաթսայի մեջ: Պղծված համարելով կերակուրը, բանվորները թափում են այն: Մեծ է լինում նրանց զարմանքն ու հիացումը, երբ կերակրի մեջ նկատում են օձի մարմնի մասերը: Նրանք երախտագիտությունը պատանջում են ագռավի մարմինը և հանդեսով թաղում վանքի արեմտյան պատի մոտ, վրան էլ խաչի նման մի մեծ քար կանգնեցնում, որը կոչվում է Ագռավախաչ:

704. Ե Զ Ա Ն Ո Ւ Խ Տ Ա Տ Ե Ղ Ի Կ Ա Մ Օ Ք Յ Ո Ւ Զ Զ Ի Ա Ր Ա Թ

Գտնվում է Տաթևի վանքի հանդիպակաց լեռնաշղթայի վրա

Այստեղ թաղված է մի եզ, որն առանց մարդու ճիպտաի, մոտակա քարհանքից ահագին քանակությամբ քար է կրել Տաթևի վանքը շինելու համար:

705. Ղ Ո Շ Ո Ւ Ն - Գ Ա Շ

Գտնվում են Սիսիանի Ղարափիլիսա գյուղի մոտ

Այս քարակույտների տակ թաղված են զորավարների, իսկ ուղղահայաց քարերի տակ զինվորների դիակները: Դրա համար էլ այդ գերեզմանները կոչվում են Ղոշուն-Դաշ (Զորքի քար):

706. Ե Ր Ե Ք Ի Գ Ե Ր Ե Զ Մ Ա Ն

Գտնվում է Սիսիանի Անգեղակոթ գյուղում

Այս գերեզմանը պատկանում է մի թագավորի, նրա հարսին ու քավորին, որոնք սպանվել են հարսին փախցնելու եկած անօրենների կողմից:

707. Ա Ղ Ո Ւ Գ Ի Ի Մ Ա Հ Ա Ր Զ Ա Ն Ը

Գտնվում է Սիսիանի Աղուղի գյուղի մոտ

Պատմում են, որ ժամանակին պարսից մարդպանը իր մոտ է կանչում Սյունյաց երեք իշխանների, որպեսզի ձերբակալի նրանց: Կռահելով

մարդպանի միտքը, իշխանները չեն ներկայանում: Պարսից մարդպանը մեծ զորքով հասնում է Աղուղի: Հայերը հաղթում են, բայց կովի դաշտում ընկնում են Սյունյաց երեք քաջ իշխանները: Նրանց հիշատակը հավերժացնելու համար աղուղցիները մի դամբարան են կառուցում, ուր ամփոփում են զոհված իշխանների աճյունները, իսկ դամբարանի վրա էլ կանգնեցնում են աշտարակաձև մի գեղեցիկ մահարձան:

708. Ա Ր Ջ Ի Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն

Գտնվում է Լեռնային Դարաբաղում, Պտկաբեկ հիճավուց եկեղեցու մոտ

Այս եկեղեցին կառուցելիս մի արջ շարունակ քար է կրել շրջակայքից: Շինարարությունն ավարտելու համար վերջում պակասել է մի մեծ քար ևս: Երկար որոնելուց հետո արջը գտել է քարը և շալակած բերել: Նա օգնել է վարպետին քարը տեղը դնելու, և երբ ամեն ինչ ավարտվել է, փչել է շունչը: Վարպետը արջի մարմինը մեծ հոգատարությունը թաղել է եկեղեցու մոտ և վրան քարեր դարսել: Արջի գերեզմանի վրա ուխտավորները մոմ են վառում և մատաղ անում:

709. Ա Գ Ռ Ա Վ Ի Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն Ը Կ Ա Մ Լ ՈՒՍ Ա ՎՈՐՁԻ Ա Գ Ռ Ա Վ Ը

Գտնվում է Լեռնային Դարաբաղի Մարտունու շրջանի
Նինկի գյուղի մոտ

Մի հետի (անգամ) ժողովուրթը հրվաքվալ ա կուսավերիչա սուրբը, վեր մատաղ անի: Մատաղը վեր մորթըմ ըն, զըզղանը (կաթսա) տնում ըն կրակին: Դըզղանը կրակին տրած վախտը, օխժը (օձ) մննում ա մաչը: Մին քաշ (ագոսով) տեսնըմ ա, կչամ ա, զըզղանի չրա սկսում կըռկըռալ: Ժողովուրթը հիշքան խըռեկ ա տամ (վոնդեկ), քչնում շի, էլի չա շոռ տամ, կըռկըռում: Վեր շատ զոռ են անում, ուրան թխում ա (նետում) զըզղանի մաչը: Կըզնըվում ըն (բարկանալ), զըզղանը թափում, տեսնըմ հինչ, մաչին մին օխժը: Էտ վախտը քաշը ըտե թաղում ըն, չրան մին սև քար քցում, վեր էտքան ժողովուրթին ըզատում ա: Էտ քարը էնա մհենգյ էլ (այժմ էլ) կա:

710. Բ Ա Ր Ս Ո Ւ Մ Գ Յ Ո Ւ Ղ Ի Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն Ն Ե Ր Ը

Գտնվում են Արցախի Փառխոս գավառում, Շամխո
գետակի ձախ ափին՝

Ասում են, թե լեզգիների դեմ մղված կռիվների ժամանակ նահատակված հայերին թաղել են Բարսում գյուղի գերեզմանատանը, որա համար էլ այնքան բազմաթիվ են այստեղի գերեզմանները:

711. Փ Ա Շ Ա Յ Ի Ա Ղ Ջ Կ Ա Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն Ը

Գտնվում է Լեռնային Դարբաղի Մարտակերտի շրջանի
Մախրավանդ գյուղի գերեզմանոցում

Այստեղ թաղված է տեղի փաշայի մինուճար աղջիկը: Երբ փաշան մեռնում է, աղջիկը չի ուզում ամուսնանալ, որպեսզի հոր ունեցվածքն ուրիշին չանցնի: Մեռնելիս էլ նա պատվիրում է իր գերեզմանին ֆալուսանման մի քար դնել, ի նշան այն բանի, որ ինքը տղամարդուց կարոտ է մնացել:

712. Ա Ղ Ի Ն Ա Շ Ա Տ Ա Կ

Գտնվում է Շուշի բերդաբաղախի դիմաց, Քառասնից
կոչված գյուղի եկեղեցու մոտ

Էր ծառայ ուրումն տաճկի, և նա բռնադատեալ է դարձուցանել զնա յօրէնս Մահմետի: Յոչ չանձն առնուլ ծառային, շարաշար խոշտանգանօր նահատակի ի սմին տեղոջ, ուստի անուանի Աղի նահատակ, այսինքն՝ նահատակեալ յաղայէ իւրմէ:

713. Ս Ո Ւ Ր Բ Ս Ա Ր Ի Բ Ե Կ

Գտնվում է Ստեփանակերտի շրջանի Դաշուշեն գյուղի մոտ

Չարաբաղի խանի մոտ ծառայելիս է լինում Սարիբեկ անունով մի հայ մարդ: Երբ խանը պատրաստվում է կոտորելու Շուշվա գյուղերի հայերին, Սարիբեկն ասում է, որ հայերը նրան ոչ մի վատ բան չեն արել: Խանը սաստում է Սարիբեկին: Սա գաղտնի լուր է տալիս գյուղացիներին, զինում նրանց և անցնելով գյուղական գոբրի գլուխը, կոխում է խանի դինվորների դեմ և զոհվում պատերազմի դաշտում: Սարիբեկի գերեզմանը սրբավայր է համարվում:

714. Զ Ո Ւ Խ Ս Ա Կ Խ Ա Չ

Գտնվում է Ստեփանակերտի շրշանի Խանգ՝ գյուղի մոտ

Լենկ-Քենձուրը մեծ զորքով հարձակվում է այս գյուղի վրա: Փողովուրդը դուրս է գալիս նրա դեմ: Երկու եղբայրներ երկար դիմադրում են թշնամուն: Վիրավոր և արնաքամ վիճակում էլ նրանք շարունակում են կռվել, մինչև որ սպանվում են: Եղբայրներին գյուղացիները թաղում են նրանց ընկած տեղում և վրաները երկու խաչ տնկում: Այդ գերեզմանը ուխտատեղի է և կոչվում է Զուխտակ խաչ:

715. Ա Ղ Ջ Ի Կ - Տ Ղ Ե Ք Ա Ր

Գտնվում է Նուր-Ֆայագետից դեպի հյուսիս,
Աղկալա գյուղի ճանապարհի եզրին

Ա

Մի աղքատ ու գեղեցիկ երիտասարդ սիրահարվել է քահանայի աղջրկա վրա. սա էլ իր հերթին սիրել է երիտասարդին: Քահանան մտածել է ազատվել երիտասարդից: Կանչելով նրան իր մոտ նա ասել է. Աղջիկա կտամ, եթե դու մի օրում մենակ կարողանաս քաղել իմ մեծ արտը: Երիտասարդը գիշերը սրում է գերանդին և լուսաբացին սկսում է երգելով քաղել արտը: Երեկոյան դեմ, երբ շատ քիչ է մնում քաղը վերջացնելուն, քահանան դիմում է նոր խորամանկության: Նա տղայի մոտ ուղարկում է մի պառուսի, որը նրան ասում է. Իդուր ես տանջվում. քահանան սպանեց իր աղջկան, որ քեզ շտա: Լսելով այդ բոթը, տղան հանկարծամահ է լինում: Քահանայի աղջկան լուր են տանում; թե քո սիրած տղան չկարողանալով պահանջված ժամկետին հնձել արտը, ուժասպառ եղավ և մեռավ: Քահանայի աղջիկը այդ լսելով նետվում է լիճը: Զղջալով իր արածի համար, քահանան հանում է լճից խեղդված աղջկան և տղայի հետ թաղում միևնույն գերեզմանում, վրան էլ մի խաչքար դնում: Նույն գիշերը գյուղացիներին երևում է ձերուձու կերպարանքով սուրբ Նշանը և ասում. Ով հաղի ցավ ունենա, թող գնա մեռած երիտասարդների գերեզմանը համբուրի. նրանց ողորմի տա, հազը կկտրվի: Դրանից հետո այդ գերեզմանի անունը դնում են Խաղախաչ (հաղի խաչ) կամ՝ Աղջիկ-տղի քար:

Բ

Փամանակին մի հարուստ մարդ է լինում, որն ունենում է մի գեղեցիկ աղջիկ: Սրան սիրահարվում են երկու երիտասարդներ: Երկուսն էլ

խնամախոս են ուղարկում աղջկա հոր մոտ: Հայրն ասում է. Ես երկու հասած արտ ունեմ, երկուան էլ նույն մեծութեան. ով որ շուտ հնձի, աղջիկս նրան կտամ: Աղջկա սիրած տղան մինչև կեսօր քիչ է մնում, որ ավարտի գործը: Հանկարծ նրա մոտ է գալիս մի ջագու (չար) պառավ և ասում. Խեղճ տղա, դու դեռ չես պրծել քաղդ, իսկ հակառակորդդ արդեն վերջացրեց և աղջկանը տարավ: Լսելով այդ լուրը, տղան հանկարծամահ է լինում: Պառավը գնում է աղջկա մոտ և ասում. Անբախտ աղջիկ, քեզ սիրող տղան այնքան աշխատեց, որ սիրտը պայթեց: Լսելով այդ լուրը, աղջիկը ևս հանկարծամահ է լինում: Երկուսին էլ միասին թաղում են նույն արտի ծայրին, մի բարձունքի վրա: Նրանց գերեզմանը կոչվում է Աղջիկ-տղի բար:

716. ՆՈՐԱԳՈՒՋԻ ԽԱՉՔԱՐԵՐԸ

Գտնվում են Եւր-Քայագետի շրջանի Նորալուզ գյուղում

Ժամանակին թուրքերը հարձակվում են Գեղամ թագավորի վրա: Շատ քիչ զինվորներ ունենալով, նա այս խաչքարերին զինվորի շորեր է հագցնել տալիս և ինքը իր փոքրիկ խմբով կանգնում է այդ քարերի առաջ: Այս որ տեսնում են թուրքերը՝ կարծում են, թե բոլորը զորք է և փախուստի են դիմում: Գեղամ թագավորն իր փոքրիկ խմբով ընկնում է նրանց ետևից ու բոլորին կոտորում:

717. ՍՈՒՐԲ ՍԱՐԳԻՍ ՄԱՏՈՒՌԸ

Գտնվում է Շամշաղիների շրջանի Քերդ գյուղի անառան, բլրի վրա

Ասում են, թե Սարգիս անունով մի կտրիճ տղա է եղել. թշնամիների դեմ կռվելիս նա վիրավորվել է, վիրավոր վիճակում եկել է աղբյուրի մոտ, մի ըրբյուն տեղ (ծառ շաճող) նստել: Սրա քույրը լսել է, որ եղբայրը վիրավորվել է, կաղալով (նա կաղ է եղել) եկել գտել է եղբորը: Եղբայրը շուր է խնդրել քրոջից. մինչև սա բերել է ջուրը, վիրավոր եղբայրը մեռել է: Նրան թաղել են բլուրի վրա, գերեզմանին մատուռ կառուցել: Այդ մատուռը ուխտատեղի է դարձել շրջակա բնակչության համար և հայտնի է Սուրբ Սարգիս անունով:

718. Յ Ո Ք Ե Ղ Բ Ո Ր Գ Ե Ր Ե Չ Մ Ա Ն Ն Ե Ր

Գտնվում են Շամշադինի նավուր գյուղի մոտ,
Խաչրուպաղ աղբյուրի հանապարհին

Այստեղ կողք-կողքի թաղված են յոթ հարազատ եղբայրներ, որոնցից վեցը սպանվել են լեզգիների գեմ կռվելիս, իսկ յոթերորդն էլ թշնամու ձեռքը շքնկնելու համար ինքնասպան է եղել: Տեղացիք Օխտն ախպեր են կոչում այս վայրը, ուր իրար մոտ շարված են յոթ գերեզմանաքարեր:

719. Ն Ա Ն Ա Յ Ի Գ Ե Ր Ե Չ Մ Ա Ն Ա Տ ՈՒ Ն

Գտնվում է Շամշադինի Այգեծուր գյուղի մոտ

Լեզգիները Դաղստանից գալիս են Այգեծուր: Սրա բնակիչները հավաքվում են գյուղի մոտ գտնվող բերդում: Մելիք-Քալանթարը մի թուղթ է ուղարկում Գանձակի ոռու գեներալին, որպեսզի նա օգնություն գա հայերին: Մինչ այդ, երկու լեզգիներ պատգամավոր են գալիս Մելիք-Քալանթարի մոտ, պահանջելով անձնատուր լինել: Մելիք-Քալանթարը 20 կոպեկանոցի շափ մի թուղթ է կպցնում ծառից և լեզգիների ներկայությամբ նշան է բռնում թղթին: Նա երեք անգամ կրակում է հրացանից և երեք փամփուշտներն էլ դիպչում են նույն կետին: Մելիք-Քալանթարը վերցնում է գնդակներով ծակծկված ծառի կոտորք, տալիս է լեզգի պատգամավորներին, պատվիրում է հանձնել իրենց մեծավորին և ասել, որ հայերը քանի դեռ ողջ են, երբեք չեն ենթարկվի նրան:

Հետեյալ օրը ոռուները մի կողմից, հայերը մյուս կողմից պաշարում են լեզգիներին, բոլորին կոտորում իրենց առաջնորդ նանայի հետ միասին: Դրանից հետո այդ վայրի անունը կոչվում է նանայի գերեզմանուտ:

720. Ս ՈՒՐՐԵ ԳԻՐԱԳԻ ԵՎ ԳԱՅԱՆԵՆ ԽԱՉՆԵՐԸ

Գտնվում են Էջլանի շրջանի Աշաշուր գյուղից 6—7 կմ դեպի
արևմուտք, Կեղտակ կոչվող վայրում

ժամանակին, երբ ալլազգիները հարձակվում են Աշաշուր գյուղի վրա՝ թալանի ու կոտորածի համար, աշաշուրցիք մի մարզու պես ելնում են նրանց դեմ: Կռվողներին առաջնորդում են քույր ու եղբայր՝ Գիրադն ու Քալանեն: Շատերի հետ, կովի մեջ, սպանվում են նաև նրանք: Երբ թշնամին հեռանում է, ողջ մնացած գյուղացիք քրոջ ու եղբոր դիակները

թաղում են նրանց ընկած բարձրունքներին և վրաները մատուռ-խաչքարեր կանգնեցնում, իսկ իրենք էլ, թշնամիների հետագա հարձակումներից ավելի լավ պաշտպանվելու համար, բնակություն են հաստատում հին դյուզլից ոչ հեռու, սարերով շրջապատված մի տափարակում: Ժամանակի ընթացքում Գիրազի և Գայանեի գերեզմանները սրբատեղի են դառնում աշաջուրցիների համար և կոչվում են Սուրբ Գիրազի և Սուրբ Գայանեի խաչեր:

721. Ա Գ Ռ Ա Վ Ի Գ Ե Ր Ե Զ Մ Ա Ն

Գտնվում է Լոռու, Հաղբասաձոր կոչված վայրում

Մի շոգ օր մշակները այստեղ հունձ են անելիս լինում: Ճաշի ժամանակ նրանց համար թանե սոչաս են բերում: Դեռ հացի շնսած, օձն ընկնում է սպասի մեջ: Մի ագռավ նկատելով այդ՝ գանազան ձայներ հանելով ուզում է մշակների-ուշադրությունը հրավիրել օձի վրա: Տեսնելով, որ նրանք գլխի շեն ընկնում, ագռավը իրեն նետում է սպասի մեջ և խեղդվում: Ագռավին ճաշից հանելիս մշակները նկատում են օձին և նոր միայն հասկանում նրա անհանգստության պատճառը: Ի նշան իրենց երախտագիտության՝ մշակները ագռավին թաղում են մոտակա գերեզմանատանը և վրան մի փոքրիկ տապան դնում, որը հայտնի է Ագռավի տապան անունով:

722. Հ Ո Ւ Յ Ն Վ Ա Ր Գ Ա Պ Ե Տ Ի Գ Ե Ր Ե Զ Մ Ա Ն Ը

Գտնվում է Լոռու

Օհան Օձնեցին Հայաստանից հալածում է հույներին և գերի բռնում հունաց պատրիարքին, որը սպառնացել էր եռացրած ջրի մեջ ձգել նրան: Մի կաթսա ջուր եռացնել տալուց հետո, Օձնեցին դիմելով պատրիարքին, ասում է. Սպառնացել էիր ինձ եռացրած ջրի մեջ ձգել. ես այդ քեզ շեմ անի, միայն այս խաչը ձգի ջրի մեջ և հանի: Հունաց պատրիարքը վախենում է եռացրած ջրում այրել իր ձեռքը: Օհան Օձնեցին խաչակնքում է ջուրը և խաչը ինքն է ձգում ջրի մեջ՝ և առանց վնասվելու հանում այնտեղից: Հունաց պատրիարքը հետևելով Օձնեցու օրինակին, ձեռքը ջուրն է մտցնում, բայց իսկույն խաշվում է: «Այդքանը քեզ բավական է իբրև.

պատիժ», — ասում է Օձնեցին և ազատ է արձակում նրան: Պատրիարքի հետ լինում է մի հույն վարդապետ: Տեսնելով Օձնեցու կատարած հրաշքը, նա թողնում է պատրիարքին և գալիս է Օձնեցու հետ ճգնելու: Օձնեցու վանքի մոտ հունարեն տապանագրով մի գերեզմանաքար կա. տեղացիների անելով այդտեղ թաղված է Օձնեցու վանքում ճգնող հույն վարդապետը:

723. Ե Լ Ի Կ Լ ՈՒ Խ

Գտնվում է Լոռում, Հաղբառի վանքի ճանապարհին

Լանկ-Քամուր յԱղտալալէն ճանապարհան Խրամաձորի դիմեաց աւերել զՀաղբատ, և պահնակք կալեալ զկիրճս ուղտոյն յետս դարձուցին դատարկածեռն: Ի ստորոտս քարագլխոյն առաջի աւերակ դղեկին առ ճանապարհան տեսանին գերեզմանք նահատակելոցն ի դօրաց Լանկ-Քէմուրի: Դաշտավայրն գերեզմանատան անուանի Ել ի գլուխ, վասն դժուարութեամբ ելիցն ի ձորէն ի դաշտս Հաղբատա:

724. Ղ Ո Շ ՈՒ Խ - Գ Ա Շ

Գտնվում է Շիրակի Ղաբախիսա գյուղից ոչ հեռու

Այստեղ հնում ապրել են ահեղ և ուժեղ հականեր: Երբ նրանք մեռել են, նրանց թաղել են և վրաները քարեր դրել: Քարակույտերի տակ ամփոփված են զորավարների, իսկ կանգնած քարերի տակ՝ զինվորների դիակները: Տեղացիները այդ գերեզմաններին Զորքի-քար (Ղոշուն-դաշ) են ասում:

725. Մ Ա Ր Զ Պ Ե Տ ՈՒ Ն ՈՒ Գ Ե Բ Ե Զ Մ Ա Ն Ը

Գտնվում է Շիրակի Բագրան գյուղի միջնաբերդի հիմնավորց մատուռում

Ասում են, թե այս մատուռի մեջ թաղվածը ոչ թե սուրբ Գևորգն է, այլ Գևորգ Մարզպետունի զորավարը: Նրա գերեզմանը ուխտատեղի է, ուր ամեն տարի սեպտեմբեր ամսին մեծ բազմություն է հավաքվում:

726. Ա Ջ Ն Ա Վ Ո Ի Բ Ի Գ Ե Ր Ե Չ Մ Ա Ն

Գտնվում է Մակոտի Սանգյաա գյուղի մոտ

Ա.

Ազնավուրի (Հսկա) մայրը իր երեխային արեւից պաշտպանելու համար՝ երկու հսկայական քարակտորներ է մոտեցրել իրար և սովեր արել նրան: Մինչև հիմա էլ այդ քարերը կանգուն են և հեռվից երևում են անցորդներին: Տեղացիները զրանց Ազնավուրի քարեր կամ Ազնավուրի զերեզման են ասում:

Բ.

Գտնվում է Մանգկերտի Բոստան-եայա գյուղի մոտ

Ազնավուր անունով մի հսկա հեռու տեղերից փախցնում և իրենց գյուղն է բերում զեզեցկուհի Շիրինին, որի սիրտը գրավելու համար նա կատարում է Շիրինի առաջարկած բոլոր դժվար գործերը: Վերջին անգամ Շիրինն ուղարկում է Ազնավուրին Սիփանա սարի վրա ապրող զեներից մի աման հարիսա բերելու: Ազնավուրը գնում է, մոռանալով փակել իր ապարանքի դռները: Նրա բացակայության ժամանակ զալիս է Շիրինի խակահան սիրածը (Ղովտ) և փախցնում նրան: Իմանալով կատարվածի մասին, Ազնավուրը հրասթափվում է Շիրինից և բահով ինքնասպան է լինում: Գյուղի երիտասարդները թաղում են նրան և զերեզմանի վրա մի հսկայական քար են դնում:

727. Ս Ո Ի Բ Բ Ս Ա Ր Գ Ս Ի Ո Ի Ե Տ Ա Տ Ե Վ Ի Ն

Գտնվում է Ալաշկերտի բերդի հարավ-արևմտյան կողմում

Ավանդությունն ասում է, թե երբ ժամանակին Ալաշկերտի բերդը պաշարվում է մի բռնավորի կողմից, Սարգիս անունով զորավարը ինքնակամ անձնատուր է լինում թշնամուն, որպեսզի փրկի բերդի ժողովուրդին: Բայց երբ թշնամին շարաշար տանջում է Սարգսին, բերդի ժողովուրդն այդ տեսնելով, ուժեղ դիմադրություն է ցույց տալիս և վանում թշնամուն: Ասում են նաև, թե Սարգիսը կղել է ս. Սուքիասանց բնկերներից մեկը, որն իր բնկերների նահատակության ժամանակ խուլս է տվել և թշնամին վրա հասնելով, սպանել է նրան այս վայրում:

728. Ս Ե Ք Ե Ի Գ Ե Ր Ե Չ Մ Ա Ն Ը

Գտնվում է Կամախի մոտ, Սեպուն լեռան զագարին

Այս գերեզմանից ժամանակ առ ժամանակ կայծակներ են ճայթում և որոտ ու լույս տարածում շրջակայքում: Տեղացիների ասելով այդ անոցը գերեզմանում թաղված Սերեն է:

729. Ս Ե Վ Է Ո Ղ Ե Ր Կ Ա Մ Ք Ա Ջ Ա Յ Գ Ե Ր Ե Չ Մ Ա Ն Ն Ե Ր

Ա.

Գտնվում են Սերաստիայի հայոց գերեզմանատանը

Այստեղ Լենկ-Քեմուրի կողմից ողջ-ողջ թաղված են 4.000 սերաստացիներ: Նույն գերեզմանատանը ցույց են տալիս երկար, գորշ ու լերկ քարեր, առանց խաչի ու հիշատակագրի, որոնք անվանվում են Քաջաց գերեզմաններ:

Բ.

Գտնվում է Սերաստիայի Սուրբ Գևորգ եկեղեցու շրջակայքում

Կոչի սև հողեր, զի Լենկ-Քեմուրն զմանկունս Սևասոյ յայսմ վայրի ասեն ժողովեալ, և կոխան արարեալ:

730. Ֆ Ե Ր Ա Տ Ի Գ Ե Ր Ե Չ Մ Ա Ն Ը

Գտնվում է Ամասիայից Զիլե տանող հանապարհի ձախ կողմում

Այստեղ թաղված է Ֆերատ անունով մի դյուցազն, որը մոտակա ապառաժները փորելով ջուր է բերել քաղաքի համար: Նա զոհ է դարձել իր սիրուհուն:

731. Ե Ղ Ի Շ Ե Ի Գ Ե Ր Ե Չ Մ Ա Ն Ը

Գտնվում է Ոստանի Չառահան սուրբ եջան վանքում

Ա.

Ասում են, թե այստեղ միայնության մեջ վախճանվել է Եղիշեն: Մարդիկ տեսել են նրա դիակը՝ սուրբ նշանը կրծքին: Տեսել են նաև, թե ինչպես լույս է իջել սուրբ նշանի և Եղիշեի մարմնի վրա: Նրանք մի զբոսբեթավոր եկեղեցի են շինել և Եղիշեի դիակը ամփոփել են մեջը: Այդ

օրվանից Եղիշեի գերեզմանի վրա բազմաթիւ բժշկություններ են կատարվում: Մի օր էլ մի բորոտ վիշապ իջնում է սարից և բառաշելով սկսում լիզել Եղիշեի գերեզմանը: Վիշապն անմիջապես առողջանում է և մի պայծառ աղ ձգելով գերեզմանին հեռանում է:

Բ

Եղիշեն մի ժամանակ ճգնել է Մոկաց լեռներում, որտեղից փոխադրվել է Ռշտունյաց ծովեզերքը, ուր և վախճանվել է: Նրան թաղել են Վանա լճի մոտ գտնվող վանքում: Դրա համար էլ վանքը կոչվում է Չարահան Սուրբ Նշան:

732. Մ Ո Ւ Շ Ե Ղ Վ Ա Ր Գ Ա Պ Ե Տ Ի Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն Ը

Գտնվում է Վասպուրականի Կենդանաց գյուղում

Վարդանանց պատերազմից հետ վերադառնալիս Մուշեղ վարդապետը ալստեղ հիվանդանում է և մեռնում: Տեղացիք թաղում են նրան իրենց գյուղում, վրան մի քար դնում և երեք ասլան եղներ մատողում:

733. Ա Ր Ջ Ի Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն Ը

Գտնվում է Վասպուրականում, Հոզոց վանքի մոտակայքում

Հոզոց վանքը կառուցելիս մի արջ է եկել և ինքնահոժար ծառայել վանքին, անտառից օրական երկու անգամ փայտ բերել: Երբ արջը սատկել է, նրան թաղել են վանքից ոչ հեռու, Սուրբ Հովհաննես մատուռի մոտ:

734. Լ Ե Ս Կ Ա Գ Է Ո Ռ Ե Ն Ր

Գտնվում են Վասպուրականի Ազգ և Շահբաղ գյուղերի արանում

Ժամանակին ալստեղ գանձ է գտնվել: Գանձին տիրանալու համար մարդիկ կռվել են իրար հետ և կոշտ քարերով ոչնչացրել իրար: Ուրիշ մարդիկ եկել թաղել են սպանվածներին և վրաները շիրմաքարի տեղ կանդնեցրել են այդ կոշտ քարերը:

735. Ք Ո Ւ Չ Ա Կ Ի Գ Ե Բ Ե Չ Մ Ա Ն Ե Ը

Գտնվում է Վասպուրականի Սր. Քեդորոս վանքի պատի տակ

Մի անգամ Քուշակը կանչում է գյուղացիներին, բարձրանում Սուրբ Քեդորոս վանքի կատարը և ասում. Ես այստեղից ինձ ցած կնետեմ, ուր որ ընկնեմ, այնտեղ էլ թաղեցեք: Գյուղացիները կարծելով, թե Քուշակը կատակ է անում, ուշադրություն չեն դարձնում նրա խոսքերին: Բայց նա իրոք ցած է նետվում վանքի կատարից և տեղն ու տեղը մահանում: Այդտեղ էլ թաղում են նրան:

736. Ս Ի Բ Ա Հ Ա Բ Ն Ե Բ Ի Գ Ե Բ Ե Չ Մ Ա Ն Ն Ե Բ Ը

Գտնվում է Հաղբակի Խանա-Սուրի ձորի ճանապարհին

Տղա ու աղջիկ սիրելիս են լինում իրար: Հայրը շի ուզեցել տալ աղջրկան: Երկուսով խոսքը մեկ արած գիշերով փախել են: Հայրն ընկել է աղջկա հտեից և ձորի մեջ բռնելով նրան տեղն ու տեղը սպանել է: Այդ տեսնելով տղան ժայռից ցած է նետվել ու մեռել: Երկուսին էլ թաղել են նույն տեղում: Այդ օրվանից նզովք է դրվել, որ ամեն անցորդ մի քար գցի նրանց գերեզմաններին, ծնողների անունը մրոտելու համար:

737. Պ Ռ Ո Շ Ի Գ Ե Բ Ե Չ Մ Ա Ն Ե Ը

Գտնվում է Արծկի և Խլարի սահմանում, Խանց-կրճտուկ գյուղի մոտ

Պոռշի հասակը շատ երկար է եղել: Դրա համար էլ թաղելիս շոքերն ու գլուխը կտրել առանձին են թաղել, իսկ մարմինը՝ առանձին: Ասում են, թե նրա մարմինը ութ արշին է եղել, շոքերը՝ չորս, իսկ գլուխը՝ երեք:

738. Գ Ա Վ Թ Ի Թ Շ Ն Ա Մ Ի Ն Ե Բ Ի Գ Ե Բ Ե Չ Մ Ա Ն Ն Ե Բ Ը

Գտնվում են Խլարի հին Բաղաբատի մոտ,

Վանա լճի հարավ-արևմտյան ափին

Եւ են դոքա այդ հասարակ հայ բնակչաց կոտորեալը ի մարտի, դոր արարեալ է քաջն Դաւիթ ի Սասնոյ ընդդէմ այլազգեաց:

739. Մ Ա Շ Տ Ո Յ Ի Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն Ը

Գտնվում է Տարոնի Հացիկ գյուղում

Է

Մաշտոցը մեռնելիս պատվիրում է գյուղացիներին, որ իր դիակը դնեն սալլի վրա և ուր որ տանեն եղները, այնտեղ էլ թաղեն: Մայր կանգնում է Քորեի տան մոտ, աղբյուրի առաջ: Այդ տեղը աննշան համարելով, հացիկեցիք Մեսրոպի դիակը տեղափոխում են Օշական, իսկ Քորեի տան մոտ թաղում են միայն նրա ձկուլթը և վրան վանք կառուցում: Այդ տեղը կոչվում է Մեսրոպի գերեզման:

Բ

Յեկեղեցոց գեղաջ է գերեզման սրբոյն Մեսրոպայ, յայս եկեղեցի երդնուն մինչև ցայսօր ջուրգը և եէզիտիք շուրջանակի բնակեալք յերդմունս իւրեանց ասելով՝ Ջիարաթ էլ հասիկ, այսինքն՝ Ուխտ Հացեկայ, կամ Տէրէլ հասիկ, այսինքն՝ Եկեղեցի Հացեկայ, նաև տանին ընծա և պարգև:

740. Ա Ր Ջ Ի Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն

Գտնվում է Մշո Սուրբ Կարապետի վանքից ոչ հեռու, Խոտանաբակաց եզնառանի մոտ

Տեղացի հայերի ասելով այստեղ թաղված է մի արջ, որը ժամանակին հավատարմությամբ ծառայել է Սուրբ Կարապետի վանքին:

741. Մ Ե Ս Ր Ո Պ Ի Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն Ը

Գտնվում է Քալուի հյուսիսային կողմում

Գերեզմանի ձև ունեցող մի քար է, որ կոչվում է Մեսրոպի գերեզման: Այստեղ ուխտի են գալիս տեղացի հայերը, որոնք պնդում են, թե հայոց գրերը այստեղ են գտնվել:

742. Լ Ո Ւ Ս Ա Վ Ո Ր Ջ Ի Գ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն Ը

Գրիգոր Լուսավորչի մահվանից շատ տարիներ հետո, հովիվները գտնում են նրա մարմինը մի մեծ գիհի ծառի փշակի մեջ, կոթնած վիճա-

կում, գավազանը ձեռին: Նրանք այդտեղ էլ թաղում են կուսավորչին և վրան մի գմբեթավոր գերեզման-մատուռ կառուցում:

743. ՄԼԵԶ ԻՇԽԱՆԻ ԳԱՄԲԵՍՐԱՆԸ

Գտնվում է Կիլիկիայի Կյուրեաիև լեռան ստորոտում,
Մեծֆուր Ովստ անունով քաղաքում

Ասում են, թե այստեղ իր մահանով, սաղավարտով ու թրով թաղված է ՄԼԵՏ քաջ իշխանը, որին սպանել են Կիլիկիայի իշխանները (նրա անհանգիստ ու բռնակալ բնավորության համար):

ՎԱՐՔԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՎԱՆԴԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐ

Թ Ա Գ Ա Վ Ո Ր Ն Ե Ր, Ի Շ Խ Ա Ն Ն Ե Ր, Զ Ո Ր Ա Կ Ա Ն Ն Ե Ր

744. Ա Ղ Ե Ք Ս Ա Ն Գ Ր Ի Ռ Կ Ե Գ Ո Ն Ա Ց Ե

և

Աղեքսանդր Մեծի մայրը սիրահարվել է գերի բռնված մի թագավորի, որ նշանավոր կախարդ է եղել: Սա միշտ վիշապի կերպարանք է ընդունել և նոր եկել թագուհու մոտ, որպեսզի ոչ ոք չկասկածի: Ասում են, թե այս վիշապ կախարդից է ծնվել Աղեքսանդրը: Երբ թագավորը սկսել է կասկածել, կախարդը փախել է Հայաստան և Մասիսի ստորոտում առանձին ապրել: Կարճ ժամանակից նրա կախարդութան համբավը տարածվել է շատ տեղեր: Երբ Աղեքսանդր Մեծը եկել է Հայաստան, ցանկացել է զուշակել տալ նրան, թե իր արշավանքները ինչ ելք պիտի ունենան: Նախքան այդ, նա կամեցել է փորձել կախարդին և հարցրել է, թե ո՞ւմ ձեռքից պիտի մեռնի նա:

— Ես իմ որդու սրից պիտի մեռնեմ, պատասխանում է կախարդը շատ հաստատուն:

Աղեքսանդրը զայրացած նրա ինքնավստահ պատասխանից, քաշում է սուրը և սպանում կախարդին: Մեռնելուց առաջ նա հայտնում է, որ զուշակությունը արդեն կատարվեց, քանի որ Աղեքսանդրը իր որդին էր:

Բ

Աղեքսանդրը գլխին մի եղջյուր ուներ, որ մարդկանցից սաստիկ թաքցրնում էր, իսկ մագերը խուզելիս սպանել էր տալիս սափրիչին: Մնացել էր միայն մի սափրիչ, որը կարողանում է գլուխն ազատել, երդվելով, որ ոչ ոքի չի հայտնի գաղտնիքը: Սակայն, մի քանի օրից հետո սափրիչի փորն սկսում է ուռել: Նա ճարահատ գնում է մի դաշտ և կռանալով ջրը-

հորի վրա, ասում. «Աղեքսանդրի գլխին եղջյուր կա»: Իսկույն փորի ուսուցքը սկսում է իջնել և սիրտը հանգստանալ: Շատ շանցած ջրհորի մեջ մի եղեգն է բուսնում, որը կտրում է մի հովիվ, սրինգ շինում և երբ սկսում է նվագել, սրինգը պարզ ու որոշ կրկնում է. «Աղեքսանդրի գլխին եղջյուր կա»: Երբ Աղեքսանդրն անցնում է ալդտեղից և լսում սրնգի ձայնը, իսկույն իմանում է, թե ով է տարածել իր գաղտնիքը և կանչելով երգմնազանց սափրիչին՝ հրամայում գլխատել նրան:

Գ

Աղեքսանդր Մակեդոնացու մահվանից հետո, մայրը ողբում էր որդու կորուստը և չէր թողնում թաղել նրան: Պալատականները տեսնելով, որ անհնարին է մորը խոսքով համոզել թաղելու անհրաժեշտությունը, առաջարկում են, որ նա որդու դիակի հետ առանձնանա մի սենյակում և սնունդ չընդունի: Աղեքսանդրի մայրը տալիս է իր համաձայնությունը: Պալատականները նրան, որդու դիակի հետ, փակում են առանձին սենյակում, և առաստաղից հաց կախում: Աղեքսանդրի մայրը առաջին երեք օրը անընդհատ ողբում էր իր որդու մահը, միայն շորորոդ օրը, շատ քաղց զգալով, և նկատելով կախված հացը, ուզում է վերցնել այն: Բայց որովհետև հացը շատ բարձր էր կախված, նա կանգնում է որդու դիակի վրա, որ հասնի հացին: Նկատելով այդ, հսկող պալատականները ասում են. Դու չէիր թողնում թաղելու որդուդ, վիրավորանք համարելով այդ, մինչդեռ ինքդ ոտնահարում ես նրա դին հաց ճարելու համար...:

Աղեքսանդրի մայրը համոզվելով, որ պալատականները իրավացի են, թույլ է տալիս թաղելու որդուն:

Դ

Պատերազմ զնալիս, Իսկանդերը ամեն անգամ խմում էր սխտորից քամված անմահություն հեղուկը: Մի անգամ նա հրամայում է իր աղջրկան բերել այդ հեղուկից մի շիշ: Աղջիկը հետաքրքրվելով՝ խմում է շիշ հեղուկը: Զայրացած Իսկանդերը մերկացնում է սուրբ, բայց աղջիկն արագ պատուհանից ծովն է նետվում և այստեղ դառնում կես-ծուկ, կես-մարդ: Իսկանդերի աղջկա՝ ձկների հետ ունեցած ամուսնությունից ծագել են կես-մարդ, կես-ծուկ արարածները: Բայց նա գերազասում է մարդկանց հասարակությունը և միջոցներ է փնտրում նրանց զրավելու համար:

Հրեղեն աղջիկը գիշերները նստած ապառաժի վրա լռության մեջ սանրում է իր սակեղօծ մագերը: Նա մեծ մասամբ հագնում է կապույտ շոր: Երբ նավորդները դուլը ծովն են իջեցնում ջուր վերցնելու համար, նա կպչում է այդ դուլից և դեպի իրեն քաշում նավորդներին: Ասում են, թե այդ հրեղեն արարածը արագ կանհետանա, ամբողջ մարմնով դողալով, եթե նրան կանչեն՝ «Իսկանդեր թագավորը գալիս է»:

Ե

Աղեքսանդր Մակեդոնոսը կամեցել է գնալ անմահական ջուր բերելու, որպեսզի խմի ու անմահանա: Եվ որովհետև այդ անմահական ջրի տեղը միմիայն ծերունիները կարող էին իմանալ, ուստի սկսում է որոնել մի խելացի ծերունու: Նա երկար ժամանակ չի կարողանում գտնել այդպիսի մի ծերունու, որովհետև ժամանակի սովորության համեմատ ծերունիներին քթոցի մեջ էին դնում և գլորում ձորը: Վերջապես մի երիտասարդ ներկայանում է Աղեքսանդրին և նրանից խոսք առնելով, որ չի պատժվելու, խոստովանում է, թե ինքը, անշափ սիրելով իր ծերունի հորը՝ չի սպանել նրան և պահել է մի ջրհորի մեջ:

Աղեքսանդրն իսկույն կանչել է տալիս այդ ծերուկին և հետն առած գնում մութ աշխարհը, որից անցնելով պիտի մտնեին լույս աշխարհը, ուր գտնվում էր անմահական ջուրը: Մակայն աչստեղ նրանք սկսում են մտածել, թե ինչպես անեն, որ վերագարձին կարողանան իրենց երկրի ճանապարհը գտնել: Ոմանք առաջարկում են անցած ճանապարհին հարդ թափել, որ նրա հետքով վերադառնան, ուրիշները ասում են, որ ավելի լավ է թոկ կապել ու ծայրը բռնած գնալ: Ծերունին խորհուրդ է տալիս մատակ ձիերի վրա նստած անցնել այդ ճանապարհը, միայն սրանց քուռակներին իրենց հետ շտանել, որպեսզի ձիերը վերադառնան, իրենք էլ նրանց հետ:

Աղեքսանդրը հետևում է ծերունու խորհրդին, մատակ ձիերի վրա նստած անցնում են մութ աշխարհը, գտնում անմահական ջրի ավազանը, լցնում մի սրվակի մեջ և վերադառնում: Մութ աշխարհից անցնելիս ծերունին ասում է. Աչստեղ եղած քարերից ուզում եք վերցրեք, ուզում եք մի վերցրեք: Վերցնողն էլ, չվերցնողն էլ զղջում են, որովհետև այդ քարերը ոչ թե հասարակ, այլ անգին են. վերցնողը զղջում է, թե ինչի շատ չի վերցրել, իսկ չվերցնողն էլ զղջում է, թե ինչի գոնե մի քանի հատ չի վերցրել:

Բերած անմահական ջուրը, առանց մի կաթիլ խմելու Աղեքսանդրը դնում է պահարանը: Քույրը իմանալով այդ մասին, բաց է անում պահար-

րանը և ամբողջ ջուրը խմում: Աղեքսանդրը սուրբ քաշած հասնում է քրոջ վրա: Սա երկյուղից նետվում է տան առաջ տարածված ծովը: Ասում են, թե մինչև հիմա էլ նա կենդանի է և տիրում է ծովին. միայն վախենում է դուրս գալ, որովհետև կարծում է, թե եղբայրն էլ նույն ջրից խմելով անմահացել է և շարունակում է տիրել աշխարհին:

745. Տ Ի Գ Բ Ա Ն Մ Ե Ն

Մեծն Տիգրան, անվանի թագավորն Հայոց, մեկ օր ֆորս (որս) անելիս, մեկ քարի վրա մեկ սև զարալթու (ուրվագատկեր) տեսավ ու հենց իմացավ՝ թե արծիվ ա, նետը լարեց, դարալթուն վեր քնկավ. ձին չափ քցեց, որ ֆորսը բռնի, բայց ա՛խ՝ ֆորսի տեղ՝ մեկ ութ տարեկան երեխա արնումը շաղազվել ու ողորմելի մայրը, որ մոտին քնած էր էլել, վրեն քնկել, իրան կտրատում էր: Մեծահոգի թագավորի գլխին կրակ վառվեցավ. իսկույն ձիուցը վեր էկավ, էն կնկա ոտներն քնկավ, ու հրամայեց՝ քցեց, որ ֆորսը բռնի, բայց ա՛խ՝ ֆորսի տեղ՝ մեկ ութ տարեկան երեխա դրեց, մյուս թայումը՝ էն քաշովը ոսկի լցնել ավեց ու ասաց. «Քո՛ւյր իմ, էս թուրն ու քո որդին, էս նրա չափովը ոսկին, էրեխիդ էս սպանեցի անգիտությունք: Կուզես, թուրն ա՛ն, շլինքս տո՛ւր, կուզես ոսկին վերցրո՛ւ, որ քո գլուխն էլա պահես, ես լավ գիտեմ, որ դու քո աղիզ զավակը աշխարքի հետ չես փոխիլ, ամա ի՞նչ անեմ, շար սհաթն (ժամ) ուստ բերեց (հանդիպեցնել) էս բանը, բայց էլի կամքը քոնն ա, ինչպես ուզես, էնպես արա»: Ի՞նչ պետք է աներ ողորմելի մերը, ինքն էլ տեսավ, որ թագավորը կամոք չի արել, քնկավ ոտները լալով ու ասեց. «Իմ աստղս խավարեց՝ թագավոր, բայց ի՞նչ անեմ, քո ոտի հողն եմ, էդ մեծասրտությունը՝ որ դու արիր, ի՞նչպես կթողա, որ ես իմ միայն (միակ) որդու արինը քո գլխին դուրբան (մատաղ) չանեմ»: էս օրից սկսած՝ էն կնիկը էլ թագավորի գոնիցը չի հեռացավ:

746. Տ Ի Ր Ի Թ - Տ Ի Գ Ա Տ

Վերին Հայաստանի թագավոր Տիրիթը, երբ գալիս է Հոռոմ ներոնից թագ ստանալու, Հոռոմի իշխանները նրան զարմացնելու համար՝ ման են ածում քաղաքում և ցույց են տալիս Հոռոմի մեծամեծ ու երեկելի շենքերը, այդ թվում նաև այն հսկայական շենքը, ուր գտնվում էր ծերակույտը և ուր պահվում էին օրենքների բազմաթիվ գրքերը: Երբ Տիրիթը ճաշի է նստում,

Ներոնը նրան հարցնում է. Հայոց աշխարհում էլ այսպիսի օրենքներ կա՞ն: Տիրիթը պատասխանում է. Հայոց աշխարհի օրենքները քիչ են, բայց լավն են. և ամեն մարդ պարտավոր է իմանալ դրանք. և եթե հայոց ազգն իր օրենքները լավ պահի, հոռոմացիք չեն կարող մոտենալ Հայաստանին:

Իսկ որո՞նք են Հայաստանի այդ օրենքները, որ մենք դեռևս չենք լսել,—հարցնում է Ներոնը զարմանքով: Առաջին օրենքն այն է, որ մեր թուրք ժանգոտ լինի և մանգաղն էլ հայելու նման փայլուն: Երկրորդ օրենքըն էլ այն է, որ դատարանի դռանը կանաչ խոտ լինի բուսած, իսկ տաճարի դուռն էլ միշտ ցեխոտ լինի,—պատասխանում է Տիրիթը:

747. Ա Ր Ծ Ա Կ Թ Ա Պ Ա Վ Ո Ր

Ապա հրաման տալը թագաւորն Շապուհ, զկէս յատակին իւրոյ խորանին հարկանել ի բերեալ հողոյն Հայոց, և զջուրն ցանել ի վերայ նորա, և զկէսն ի նոյն հողն զիւրոյ բնակութեան երկրին թողուլ: Եւ ետ ամել զԱրշակ արքայ Հայոց զառաջև իւրով, և զայլ մարդիկն ի բաց հրամայեաց կացուցանել. և զձեռանէ առեալ շրջէր ճեմելով... Ի չքմեղս առեալ զնա ածէր ի հայակողմն ի հողն հարեալ յատակն: Իսկ իբրև յայն տեղի հասանէր, և զհայ զհողն կոխէր, մեծամեծս ըմբոստացեալ հպարտացեալ՝ այլ ձայն շրջէր. սկսանէր խօսել և ասել. Ի բաց կաց յինէն ծառայ շարագործ տիրացեալ տերանցն քոց, այլ ոչ թողից զքեզ և որդւոց քոց զվրէժ նախնեաց իմոց, և զմահն Արտեանայ արքայի...

Իսկ զարձեալ առնոյր զձեռանէ, զարձեալ տանէր յայն հող Պարսից, ապա աշխարհէր զասացեալսն, խոնարհէր բուռն հարկանէր զտոից նորա, մեծապէս ապաշխարելով զղջմամբ զասացեալ բանսն: Իսկ յորժամ առեալ զձեռանէ զնա տանել ի հայ հողն, ևս խստագույն քան զառաջինսն բարբառէր. իսկ զարձեալ մեռանգամ հանէր յայնմ հողոյն, բանիւք յապաշխարութիւն դառնայր: Յայգուէ ի երեկոյն այնպէս շատ փորձ փորձեաց զնա. զի իբրև ի վերայ հարեալ հողոյն տանէր, խստացեալ ամբարտաւանէր. իսկ ի վերայ բուն զետնոյն յատակին՝ և կայր, ի զղումն դառնայր:

Ապա տալը հրաման Շապուհ արքայ Պարսից, բերել շղթայս և արկանել ի պարանոցն Արշակայ և յոտս և ի ձեռս նորա երկաթս, և խաղացուցանել զնա ի յԱնդմըշն՝ զոր Անուշ բերդն կոչեն, և պնդեալ զնա մինչև անդէն մեոցի:

748. Վ Ա Ս Ա Կ Մ Ա Մ Ի Կ Ո Ն Յ Ա Ն

Եւ եղև ի վաղիւ անդր ետ հրաման Շապուհ արքայ, ածել զառաջեալ իւր զՎասակ Մամիկոնեան զգօրավարն սպարապետն Հայոց մեծաց, սկսաւ պատուհասել զնա, քանզի էր Վասակ անձամբ փոքրիկ, ասէ ցնա արքայն Պարսից Շապուհ. Աղուէս, դու էիր խանգարիչ՝ որ այսչափ աշխատ արարեր զմեզ. դու ես այն՝ որ կոտորեցեր զԱրիս այսչափ ամս, և զի՞ գործես. զմահ աղուեսու սպանից զքեզ: Իսկ Վասակ տուեալ պատասխանի, ասէ. Այժմ քո տեսեալ զիս անձամբս փոքրիկ, և սուրն իմ ոչ է ընդ իս, ոչ առեր զչափ մեծութեան իմոյ, զի ցայժմ ես քեզ առեծ էի, և արդ աղուէս: Բայց մինչ ես Վասակն էի, ես սկայ էի. մի ոտնս ի միոյ լերինն կայր, և միւս ոտնս իմ ի միւսոյ լերին կայր. յորժամ յաջ ոտնս յենուի, զայջ լեանն ընդ գետին տանէի. յորժամ ի ձախ ոտնն յենուի, զձախ լեանն ընդ գետին տանէի: Ապա հարցանէր թագաւորն Պարսից Շապուհ և ասէ. աղէ՞ տուր ինձ զիտել, ով են լերինքն այնոքիկ՝ զորս դուն ընդ ունջ տանէիր: Եւ ասէ Վասակ. լերինքն երկուք, մի դու էիր, և մի թագաւորն Յունաց: Այն մինչ տուեալ էր ինձ աստուծոյ, զքեզ ընդ գետին տանէի և զթագաւորն Յունաց, մինչև օրհնութիւն հօրն մերոյ ներսէսի հանդուցեալ էր ի վերայ մեր, և աստուծոյ զմեզ ի ձեռանէ շէր թողեալ. մինչն զնորա բանն արարաք, և խրատ նորա եկաց առ մեզ, գիտացաք տալ քեզ խրատ. մինչև մեզէն աջօք բացօք անկաք ի խորխորատ: Արդ զինչ և կամիս, արա: Ապա ետ հրաման թագաւորն Պարսից մորթել զգօրավարն Հայոց Վասակ, և զմորթն հանել և լնուլ խոտով, և տանել ընդ նոյն բերդ յԸնդմըշն՝ որ Անյուշն կոչեն, ուր արգելին իսկ զթագաւորն Արշակ:

749. Ա Տ Ո Ւ Մ Մ Ո Վ Ա Յ Ո

Ա

Երբեմն ի մականական խաղուն երկիցս պատահեաց Շաւասպայ Արծրունւոյ զզնդակն հանել ի Շապուհոյ: Եւ նորա ածեալ նմա մականան՝ ասէ. Ծանիր զքեզ: Իսկ նորա պատասխանեալ, թէ՛ Այո, ասէ, ճանաչեմ և զիս արքայորդի ի սերմանէ Սանասարայ, և ունիմ իշխանութիւն ընդ եղբարս քո զբարձն արքայի համբուրել, որպէս և անուանակոչեցեալս եմ: Եւ զայս ասացեալ յոյժ բամահաբար, ի ձիարձակարանէն արփայազնաց լինէր:

Բ

էր երբեմն զճեա երամակաց ցուոց յանդգնագոյնս արշաւել ընդ խորտաբորտս և ընդ վիմուտ տեղիս. չորմէ կասել սկսաւ Շապուհ: Իսկ Ատոմայ Մոկացուց եպերեալ զնա՝ ասէ. Գնա՛, զնա՛, աստուածորդիդ Պարսից, եթէ այր իցես: Եւ նա ասէ. Դու երթիջիր, զի ի քարինս դիւաց է շահատակել: Դարձեալ յայլում ժամու դիպեցաւ ի շամբս կինջս որսալ հրով, և Շապուհ ոչ համարձակեալ ի թաւուն քաջարշաւ լինել, մինչև շրջապատէր հուրն. և նորա զհայեցուածսն յերկուս բաժանեալ՝ այսր անդր բերեալ լինէր երիվարան: Միւսանդամ ասէ Ատոմ. Աստուածորդիդ Պարսից, ահա հայր քո և աստուած, ընդէ՛ր զանգիտես: Իսկ Շապուհ ասէ. Թողեալ ի բաց զկատակելիդ՝ յանցանել ընդ հուրդ դարձո՛ վքեզ, որ և ես զկնի քո. քանզի յառաջելն՝ ձիս իմ խրտչի: Յայնժամ այսպանեաց զնա Ատոմ՝ ասելով. Միթէ և այդ քարի՛նք իցեն, զի ես յառաջեցից, և արդ՝ եթէ դու զՄոկացիս կոչես դիւագգիս՝ ես զՍասանեանսդ կոչեմ կնամարդիս: Եւ մտրակեալ զերիվարն՝ իբրև ընդ հովիտ ծաղկանց անցանէր ընդ հուրն, զերծուցանելով՝ զՇապուհ: Եւ յետ այնր գիտացեալ, եթէ նմա լուռ ոչ լինի՝ անցեալ ի Մոկացն զնայր յաշխարհ:

750. Բ Ա Ր Ի Կ Ս Յ ՈՒ Ն Ի

Արշակ թագավորի զերութշունից հետո հայերն ընկնում են Պարսից Շապուհի իշխանութեան տակ: Անդոկ Սյունին իրեն անպատված է զգում Պարսից արքունիքում, ապստամբում է Շապուհից, ավերում Տիպքոնը, գալիս Սյունիք և ամրանում Բաղաբերդում: Շապուհը հրամայում է «Ելանել ի Սիւնիս և գերել զիսօսուն և զանասուն». պարսիկները մի քանի անգամ կովում են Անդոկի դեմ, բայց բան անել չեն կարողանում. երկիրը քսան և հինգ տարի ավեր է մնում: Անդոկը հռոմայեցոց կողմն է անցնում: Շապուհը մոխրով լի մի պղնձի սանդ է ղնում դռանը, որ ով գա՝ «կոփէին ի նմա և ասէին. Սիւնեաց տէրութիւնն ընդ այս մոխիր ի վայր լիցի, և նոցա կեանքն և խորհուրդն»: Բայց Անդոկի որդի Բաբիկը ծպտյալ անցնում է Պարսից մտա, ծառայում է բանակում, և մեծ քաջութիւն անելով՝ նախատինքի սանդը վերացնել է տալիս ու տեր դառնում Սյունիքին:

751. Մ ՈՐ Ի Կ

Ասեն զսմանէ, թէ առաքեաց առ հայրն իւր թողով զպանդխտութիւնն և գալ վայելել զփառս նորա. և թէ ոչ՝ խրատ առաքել նմա, որով կարացէ

վարել զթագաւորութիւնն: Եւ երթեալ սպասաւորացն գտին զնա՝ զի դարմանէր զպարտէզն. և ասացին նմա զհրաման թագաւորին: Նա պատասխանի ետ և ասէ. Թագաւորի հայր ես ոչ վաչելեմ: Եւ ինքն սկսաւ զմեծամեծ կաղամբան՝ որ ի պարտիզի անդ՝ արմատախիլ առնել, կտրել զգլուխս և ծածկել ընդ հողով, և զմանունս փայփայել և յօրինել: Եւ արանցն տեսեալ զայն՝ համարեցան զնա բախած. և թողեալ զնա ի բաց գնացին: Իսկ զոր ինչ արար նա՝ զայն ոչ գիտացին: Եւ գնացեալ առ թագաւորն՝ պատմեցին զամենայն. և զչիմարութիւն զոր գործեաց ի պարտիզին: Իսկ Մօրիկ իբրև լուսւ՝ ծիծաղեցաւ, և ոչ ինչ յայտնեաց. և կալեալ զմեծամեծս՝ զոր կարծէր թէ սատան են թագաւորութեան իւրոյ, եբարձ զամենեսեան, զի մի՛ գաւ ինչ լինիցի. և զփոքունս ած ի տեղիս նոցա կարգեաց. և կոչեցեալ զարսն զայնոսիկ զոր առաքեաց առ հայրն, ասէ ցնոսա. Այս է իրատ հօրս իմոյ՝ զոր արար ի պարտիզին, և դուք ոչ իմացայք:

752. Գ Ա Յ Լ Վ Ա Հ Ա Ն

...Իսկ Վախտանգայ ի ցասումն բարկութեան շարժեալ վասն Ռահանայ, առաքեաց դարձեալ զԱսուր ի վերայ ութ հազարաւ: Որք եկեալ բանակեցան յեզերս Մեղտայ, և արձակեցին առ Վահան այսպէս. Այ շարարարոյ գալլ Վահան. մինչ գիտես եթէ ծառայելոց ես Արեաց արքային, ընդէ՛ր այդպէս յանդրգնեալ անամօթիս: Արդ, արի ե՛կ առ մեզ, և լեր հարկատու. ապա թէ ոչ, մեռանիս որպէս զշուն: Եւ նորա լուեալ զայն, առեալ վեց հազար այր՝ զնաց ի վերայ նոցա ինքն և որդին իւր Սմբատ: Իբրև կային հանդէպ իրերաց, սկսաւ Ասուր թշնամանել զՎահան, և զայլ կոչէր նմա: Եւ նա ասէ. Յիրաւի է անունդ ինձ. քանզի գա՛մ կոտորեմ, երթամ և այլ գամ...:

753. Ա Շ Ո Տ Ո Ղ Ո Ր Մ Ա Մ

Հայոց Աշոտ թագաւորը Ղարս կնստիր: Ինոր (նրա) հպատակներուն մեջք ինչ տեսակ ազգ բնես կար: Մե անգամըմ իալխր (ժողովուրդ) մուխտարին (լիազորին) զրկե կը Աշոտի քով, օր թագաւորը իրենց ձեռք բռնե (օգնի), շունքի օր (որովհետև) իրենք շատ նեղութան մեջ են: Աշոտը 500 օսկի դնև կը մուխտարի բուր, կըսեն. Տա՛ր, ամենքին հալխար փայ-բա-ժին էրա: Գիտեմ օր դու ազահութեն պիտի էնես, շատը քեզի առնես, իտոր համար ա քճըն (ահա) քեզի ջոկ 100 օսկի, մինակ թե 500-ը անպատճառ

խալխին բաժնես: Մուխտարը կերթա խալխին կրսն. թագավորը շատ հերստտավ (բարկացավ) ձեր վրա ու բսավ. գուզե թող բիրազինն ա (բուրբը) անօթի մեռնին, իմ ի՛նչ բանս է, ու Աշոտի տված 500 օսկին իրեն կպահես: Խաբարը (լուր) թեզմ (անմիջապես) հասնի կը Աշոտ թագավորին: Ասիկ (սա) կանչել կուտա մուխտարին իրեն քովը, մե լավմ զվոնե կը (խայտառակել), օսկեստանը (ոսկիները) ձեռքեն կաննե, բաժնե կը խալխին: Ատտից էտեզ (դրանից հետո) բշար Աշոտ թագավորին անունը գնեն կը Աշոտ Օղորմած:

754. Թ Ա Թ ՈՒԼ Ի Շ Ե Ա Ն

Հայոց թաթուլ քաջ իշխանը պարսից Տուղրիլ թագավորի դեմ քաջությամբ պատերազմելուց հետո՝ դերի ընկավ: Պատերազմի ժամանակ թաթուլը վիրավորեց մի պարսիկ իշխանի տղայի, որ Տուղրիլի սիրելին էր:

— Եթե այս տղան առողջանա,—ասաց նրան թագավորը,—քեզ կազատեմ. իսկ եթե մեռնի, քեզ սրան կգոհեմ:

— Եթե հարվածը իմս է, չի ապրի,—պատասխանեց թաթուլը:

Շուտով իշխանի տղան մեռավ: Թագավորը թաթուլին սպանել տվեց և նրա աջ ձեռքը կտրելով ուղարկեց մեռնողի հորը՝ ասելով.

— Որդիդ վատ բազկից չի մեռել:

755. Զ Ի Լ Ի Ս ՈՒԼ Թ Ա Ն

Վրաց թեհմուրագ թագավորը Զաքարեի և Իվանեի հորը՝ Մարգարին (Շիռշ կոչեցյալ) պատգամավոր է ուղարկում Զիլի Սուլթանի մոտ: Մա նայում է Շիռշի կարճ հասակին, երկար բեխ ու մորուքին և արհամարհանքով ասում է. Զեր երկրում ուրիշ մարդ չկա՞ր, որ քե՛զ ուղարկեցին: Մարդը մարդկանց մոտ, ինձ էլ քեզ մոտ ուղարկեցին,—պատասխանում է Շիռշը: Սուլթանին դուր չի գալիս Շիռշի պատասխանը, ուստի և կամենալով ծաղրել նրան, հրամայում է ճաշին մածոն տալ Շիռշին, որպեսզի նրա երկար բեխերն ու մորուքը մածոնտուվեն: Շիռշը կուհեկուլ Սուլթանի մատաղորթյունը, ասում է. Մեր երկրում մածոնը մեղրով են ուտում: Իսկույն մեղր են բերում: Շիռշը մի բրդուջ մեղր է վերցնում, ապա մեղրոտ մատներով սրում բեխերն ու մորուքը և առանց դրանք մածնի մեջ ձգելու, ուտում: Զիլի Սուլթանին դուր է գալիս Շիռշի հնարամտությունը,

բայց չի մոռանում նրա համարձակ պատասխանը: Երբ Շիոշը վերադառնում է, Սուլթանը նրա ետևից հինգ ձիավոր է ուղարկում, որպեսզի ճանապարհին սպանեն նրան: Շիոշը քաշում է թուրը, թոցնում հինգի գլուխներն էլ: Այնուհետև առնելով նրանց ձիերը, վերադառնում է Սուլթանի մոտ ու ասում. Երկիրդ շատ անապահով է, ամեն քաջափոխում ավազակներ են վխտում. հնգին ես ճանապարհին սպանեցի. պահապաններ տուր հետս, անունս էլ քյոթկումը (գլխավոր մատչան) գրիր, որպեսզի եթե ինձ մի բան պատահի, դու պատասխան տաս:

Զիլի-Սուլթանը ստիպված պահապաններ է տալիս Շիոշին, որպեսզի նրան անվտանգ հասցնեն մինչև իր երկրի սահմանը:

756. Պ Ռ Ո Շ

Ա

Պատռչ ոմն թագաւոր, ասեն, որ բնակէր ի բերդի ի վերա Պլեճան լեւրին, որ հանդէպ կայ գավառին (Պուլանուխա), ունէր սուսեր շինեալ ի կայծականց յերկնից թօթափելոց: Եւ որդիք նորա ընդ հակառակս ելանէին միմեանց, թէ՛ ո՞ւմ ի նոցանէ անկցի սուսերն: Տեսեալ հօր նոցա զանդադար կոխ որդոցն, արկ ի ծովակն զսուսերն: Իսկ որդոցն յարձակեալ զկնի ի ծովն թէ յափշտակեցեն զսուսերն, հեղձնուն: Այլ որդիք նոցա մի անգամ յեօթնեկի յուրբաթու աուր ի կոխ ելանեն ընդ միմեանս և շկարեն ի բուռն արկանել զգէնն: Նմին իրի, ասեն, յամենայն ուրբաթու ալեկոծութիւն սաստիկ լինի ի ծովակին (Խաչլու):

Բ

Հին ժամանակ եղել է Պոռչ անունով մի կռապաշտ թագավոր, որ նրստել է Լաթարում: Նա յոթ զավակների համար յոթ բերդ է շինել և ամեն մեկին նստեցրել մի բերդում: Մեծ զավակին տեղավորել է Բլեճան լեռան վրա գտնվող բերդում:

Մերանալիս Պոռչը ուզում է իր Հավլունի թուրը կտակել զավակներից մեկն ու մեկին: Կանչում է ավագ որդուն և թուրը նրան տալով, ասում է. Տա՛ր ձգիր Խաչլա լիճը: Տղան ավստասալով պահում է թուրը և վերադառնալով հոր մոտ, հաշտնում է, որ նրա հանձնարարությունը կատարված է: Ի՞նչ պատահեց լճի հետ, — հարցնում է Պոռչը: Ոչ մի բան, — պատասխանում է որդին: Գնա՛, բեր թուրը, դու այն պահել ես, — ասում է հայրը

և վերցնելով թուրը տալիս է մյուս որդուն: Բուր վեց որդիներն էլ նույն կերպ են վարվում: Պոռ թագավորը թուրը տալիս է կրտսեր որդուն, ասելով. Տա՛ր ձգիր լիճը, մնա այնտեղ, տես ինչ կպատահի և արի պատմիր ինձ: Կրտսեր որդին ճշտությամբ կատարում է հոր պատվերը և վերադառնալով պատմում է, որ լիճն ակեղծվեց, ձկները դուրս թափվեցին, ջրի խորքից գրգռոցի ձայներ լսվեցին:

Հավլունի թուրը լիճն է նետվում ուրբաթ օրը: Այն օրվանից մինչև այսօր ամեն ուրբաթ հաշվա լիճը փոթորկվում է և պղտորվում խորքից: Ասում են, թե մի խումբ քաջեր բռնում են թուրը, իսկ մի ուրիշ խումբ էլ ուզում է խլել, որից ջրերն աղմկում են: Ասում են նաև, թե Պոռ թագավորի կատարած հմայության պատճառով Հավլունի թուրը բռնողը աշխարհ է գալու միայն այն ժամանակ, երբ լիճը ցամաքի:

Գ

Շեխյազուր գյուղի նախորդը նախիրն արածացնելիս պատահամբ զեանից կլոր քարի նման մի մետաղ վերցնելով հարվածում է պառավի կովին: Մետաղը ծակելով կովի կողերը, դուրս է գալիս մյուս կողմից: Պառավը բողբոջում է Պոռ թագավորին: Սա կանչում է նախորդին և վերցնում է նրանից մետաղի կտորը, իսկ պառավին էլ վճարում է կովի գինը: Այդ հրաշալի մետաղից Պոռ թագավորը մի կտոր նմուշի համար վերցնելով, տալիս է դարբենին և պատվիրում հերոն պատրաստել: Հերոնը ստանալուց հետո, Պոռը մետաղի մնացած մասն էլ տալիս է նույն դարբենին թուր շինելու համար: Իմանալով թագավորի տված մետաղի գորությունը, դարբենը այն պահում է իր մեռ և ուրիշ հասարակ մետաղից մի թուր պատրաստում: Պոռը հերոնով սեղմում է թրին, և թուրն անմիջապես ծակվում է: Դարբենը բռնվում է խարդախության մեջ և ստիպված է լինում թագավորի համար իսկական մետաղից թուր պատրաստել:

Թշնամուն հարվածելիս, ինչքան էլ նա հեռու գտնվեր, հրաշալի թուրը երկարանալով հասնում էր և տեղն ու տեղը սպանում:

Երբ Պոռ թագավորը ծերանում է, կանչում է մեծ որդուն և թուրը հանձնելով նրան, պատվիրում է նետել մոտակա աղբյուրի մեջ և պատահածի մասին զալ պատմել իրեն: Պոռը մեծ որդին պահում է թուրը և ոչինչ չի ասում: Թագավորը թուրը տալիս է միջնակ որդուն: Սա ևս վարվում է մեծ եղբոր պես: Վերջապես թուրը հանձնվում է կրտսեր որդուն: Սա կատարում է հոր պատվերը: Երբ նա թուրը նետում է աղբյուրի մեջ և ձիու գլուխը դարձնելով փախուստի է դիմում, ձիու ետևի ոտները միշտ

ջրի մեջ են մնում: Փոքր որդին ետ դառնալով, տեսնում է մի ահագին ջրային տարածութիւն (եռագանի լճակը):

Այդ ջրում բնակվող քաջքերից ամենաուժեղը վերցնելով թուրը, դնում է գլխի տակ: Ասում են, թե մինչև այսօր էլ թուրը նրա գլխի տակ է: Ամեն ուրբաթ օր, երբ մյուս քաջքերը գալիս են հրաշալի թրի համար կովելու, մեծ իրարանցում և աղմուկ է լինում լճի հատակում: Դրա համար էլ ջուրը պղտորվում է և հատակից մի խուլ սրտ է լսվում:

757. Լ Ե Ն Կ - Թ Ե Մ ՈՒ Ր

Ա.

Թամեր կամ Թամուր ի մանկութեանն էր հովիւ խաշանց: Դէպ եղեւ երևիլ ի մէջ հօտին նապաստակի միոյ. Թամուր գառն կարծելով զայն՝ յորժամ կամէր փախչել, զառաջս կալեալ միշտ ընդ խաշանցն բերէր մուծանէր ի փարախն: Յաւուր միում տրտունջ եբարձ հօրն զանդորր բնատրութենէ գառին, որոյ գիտացեալ զինչ է այն, և զարմացեալ ընդ արագավազութիւն որդւոյն իւրոյ, ասէ. Կանուխ թէ անագան, ընդ բռամբ նուճելոց ես դու զաշխարհ և կործանելոց զուխտ կրօնատրաց. այլ որպէս զի մի զբովանդակ երկրագունդն ունիցիս քեզ և յաւեր զամենայն տեղիս դարձուցես, բառնամ ի քէն զարագրնթացութիւնդ: Եւ նա եհատ զջիլ միոյ ոտին նորա: Յայնմ օրէ կաղացաւ մանուկն, ոյր վասն կոչեցաւ Լանկ-Թամուր (Կաղ թամուր): Բայց իբրեւ աճեաց և զօրացաւ, ստացաւ արիութիւն քաջութեան և սիրտ անվե՛հ: Եր: Եկաց գլուխ ցեղին իւրոյ, և ետ ի մտի զբռամբ ածել զաշխարհ:

Բ.

Երբ Լենկ-Թեմուրը հարձակվում է Աշտարակի վրա, աշտարակցիք միանալով օշականցոց հետ, երկար կռվում են նրա դեմ: Վերջում սուկայն, այլևս չկարողանալով դիմանալ, նրանք թողնում են իրենց գլուղը և քաշվում դեպի Կարպի: Նոր ուժեր հավաքելով, աշտարակցիք դուրս են գալիս թշնամու դեմ և այնքան են նեղում նրան, որ Թեմուրը ոտից ծանր վիրավորվելով, լնգլնգալով, փախչում է: Դրա համար էլ, ասում են, նա անունը դնում են Լենկ (կաղ) Թեմուր:

Գ

Մի անհաջող կովից հետո թշնամուց հաղթված Լենկթեմուրը պատե-
րագմի դաշտից փախչում մտնում է մի քարի տակ և սկսում է դիտել իր
շուրջը: Տեսնում է, որ մի մորմոնջ (մրջյուն) ցորենի հատիկը քարշ տալով
ուզում է բարձրացնի քարով և տանի բունը: Հատիկը 69 անգամ ցած է
ընկնում, վերջապես 70-րդ անգամ մորմոնջը կարողանում է բարձրաց-
նել: Տեսնելով այդ՝ Լենկթեմուրը ամաչում է, որ ինքը գործը մի ան-
գամ տանուլ տալով այդքան հուսահատվել է: Դուրս է գալիս թաքստոցից,
հավաքում ցրված գորբը և հաղթություն է տանում:

Գ

Մե շիք-տերտերըմ (թուրքացած օահանա) փաշային մատնե կը, թե
հայերը խավարումին գիշերը, եփոր (Էրբ) մոմերը քուլլի (բուրբ) մարին
կը, շընութեն կենեն (անբարոյականանում են): Փաշան մարթ կը ղըրկե,
օր քընընե. ան ա սուտ ըսպաթ (երզում) կենե, թե տերտերին ըսածը զորթ
է: Փաշան մենն ջառիմա (հարկադրանք) կըզընե Աստվածամոր ժամին
վըրան—քանիմ լիտո արծաթ: Է՛, ուրտից պիտի տային ազքան արծաթը:
խորուրթ կենեն, օր ժամի հընացած դառ (արծաթաթել, ոսկեթել կտոր)
շուրջընները վառեն, քաշա (գուղձ, մեծ կտոր) էնեն, արծաթը հանեն,
տան: Կանչեն կը թարգիներուն (դերձակներին): Պաշլայեն կը (սկսում
են) մե հին շուրջառիմ աստառը քակել: Եփոր կը քակեն՝ մեջեն թուխտըմ
գելլե, վըրան գըրած գըլլի, թե աս շուրջառացուն Լանկթամուր թաքավորը
պաշխեր է (նվիրել) Աստվածամոր եկեղեցուն: Զին կապած է էդե ժամին
մեջը. եփոր ուզեցեր են դուս քաշել, դուս չէ էկե: Թաքավորին խորուրթ
են տըվե, օր մե բանըմ պաշխե ժամին. ան ա (նա էլ) աս շուրջառացուն
կը պաշխե:

758. Լ Ի Պ Ա Ր Ի Տ Զ Ո Ր Ա Վ Ա Ր Ի Ք Ո Ւ Յ Ր Ը

Եւ քաջն Լիպարիտն ունէր քոյր մի փախուցեալ ի գիւղ մի, առնակին
եղեալ, իբրև յիսուն ամաց:

Եւ յայնմ ժամանակին ելեալ փահչլուան մի իմայելացի եւ ասէր
պարոնին Սըսա, թէ բեր ի գաւառէ քումմէ կամ ի զօրաց քոց ինձի նման,
զի գօտեմարտիցուք, թէ ոչ տուր ինձ հարիւր դեկան կարմիր ի աշխար-
հաց քոց:

Եւ նա ոչ եգիտ ալ բռնամարտիկ որ զգօտին բռնեալ էր տաճկին:

եկն քոյրն քաջն կիպարտին եւ ասէ. Ի՞նչ տայք ինձ եւ ես կոխեմ զփաճլուանն: Եւ ասէ պարոնն. Զինչ խնդիրք ունիս նա տամ, եթէ կոխես զնա: Ասէ կինն. Որչափ բամպակ շալկեմ այն իմ լիցի: Եւ առին յանձն:

Եւ եկեալ փաճլուանն՝ ետես զկինն հսկայածեւ եւ երկեաւ. բայց վասն կին լինելոյն արհամարհեաց զնա: Եւ մերկացաւ փաճլուանն եւ զգեցաւ զզգեստն իւր. եւ սկսաւ խաղալ, իբր թէ այլ առնէր, եւ խնդրէր այլ մարդ զի մարտիցէ ընդ նա:

Եւ եկն յառաջ կինն՝ իւր կանացի զգեստին. եւ բռնեալ զերկու լծակացն փաճլուանին երկու բռամբն եւ վերացուցեալ զնա եւ տարաւ յառաջի պարոնին, եղիք զերեսս փաճլուանին ի գետինն եւ զմի ականջն քարշեալ ի բաց նետեց: Եւ ամենեքեան զահի հարան, թէ ուտի՞ է սա կամ ո՞ր ազդէ:

Եւ հրամայեաց թագաւորն տալ նմայ բամբակ որպէս որ կարէ շալկել: Եւ բարձան զկինն այնչափ, մինչեւ հարիւր լիտր: Եւ նա առեալ ուրախութեամբ եւ զնաց ի տուն իւր. եւ իբրեւ էբաց զբամպակն, նա ետես որ եղեալ էր ի մէջ բամպակին քարս որ կայր քառասուն լիտր:

Եւ ամենեքեան ապուշ մնացին:

759. Թ Մ Բ Կ Ա Բ Ե Բ Գ Ի Ի Շ Խ Ա Ն Ի Կ Ի Ն Ը

Ժամանակին Թմբկաբերդին տիրում էր մի հայ իշխան: Պարսից թագաւորը գալիս է, պաշարում այս բերդը, սակայն երկար ժամանակ չի կարողանում առնել այն: Իշխանի կինը սիրահարվում է պարսից շահին: Շահը խոսք է տալիս ամուսնանալու նրա հետ, եթե ինքը սպանի իր ամուսնուն և բերդը հանձնի շահին: Իշխանի կինը սպանում է ամուսնուն, հարբեցնում նրա զորքին և բերդի բանալիները ուղարկում շահին: Շահը բերդին տիրելուց հետո հարցնում է մատնիչ իշխանուհուն. Ես եմ գեղեցիկ, թե ամուսինդ: Եվ երբ նա պատասխանում է, թե՛ ամուսինս գեղեցիկ էր, շահը հրամայում է կապել նրան ձիու աղոշից և քաշ տալ մինչև մեռնելը, ասելով՝ «Եթե ամուսինդ շահից գեղեցիկ էր՝ ինչո՞ւ սպանեցիր նրան...»:

760. Շ Ա Հ - Ա Բ Ա Ա

Ա

Շահ Աբասը տեսնելով հայ երիտասարդ գաբբնի գեղեցկուհի կնոջը, որոշում է ինչ զնով էլ լինի տիրանալ նրան:

Գերվիշի շորեր հագնելով, շահը մուտք է գործում դարբնի տունը և սիրալիր խոսքերով փորձում է գրավել նրա կնոջ սիրտը: Սակայն դարբնի կինը մնում է անզրդվելի:

Շահին հյուրասիրելու պատրվակով նա տասերկու ձու է խաշում՝ յուրաքանչյուրը ներկելով մի գույնի: Մաքրելով բոլոր ձվերը և մեկ-մեկ հրամցնելով Շահին, դարբնի կինը հարցնում է իր տված ձվերի համի մասին: Շահը պատասխանում է, որ դրանք բոլորն էլ սովորական ձվի համ ունենին: Դրանից հետո դարբնի կինը դառնալով շահին, ասում է. Ինչպես որ տարբեր գույնի ձվերը նույն համն ունեն, այդպես էլ զանազան արտաբին ունեցող կանայք միևնույն հաճույքն են պատճառում տղամարդկանց:

Շահը հավանելով դարբնի կնոջ սրամիտ համեմատությունը, մի քսակ ոսկի տալով հեռանում է նրա տանից:

Ի

Սովորութիւն էր Շահ Աբասին երբեմն-երբեմն, զի այլակերպեալ գինքն՝ ձևանայր իբրև զմի ի զօրականաց՝ և դնայր ի տեղին ուր գնալոց էր: Ըստ այսմ սովորութեան յայսմ նուագի ևս արար, զի ինքն միայն և իւր յառաջընթաց փայեկն, նախ քան զամենայն զօրսն՝ եկին յառաջին գիւղն երկրին Փարիոյ՝ զոր Դարբնի գիւղ ասեն:

Որում հանդիպեալ կին ոմն ի նոյն գեղջէն, և կինն ոչ գիտէր զնա թէ շահն իցէ. խօսեցաւ շահն ընդ կնոջն և ասայ. Եթէ ոմնիս հաւ վաճառելոյ՝ բեր առ իս զի գնեցից: Իբրև երբ կինն զհան, և ի պատճառէ հաւին բազում խօսս և զբանս առաջարկեալ փորձ ի փորձ ընդ կնոջն, խօսէր զնանրութիւն և ի սիրտս իւր ժողովէր զանօրէնութիւն: Եւ ի կարգս խօսիցն ասաց շահն. Տասն փող տամ քեզ ի գինս հաւիս՝ և թէ դու սիրես զշահն տուր մեզ զհաւ: Եւ կինն ասաց. Զինչ լաւագոյն բարիս և զերախտիս տեսար մեք ի շահէն՝ որ վասն սիրոյ շահին տաց քեզ զհաւ: Եւ շահն ասաց. Զինչ այլ ևս բարիս արասցէ ձեզ շահն, զի յայսպիսում լաւ և վայելուչ երկրի բնակեցուցեալ և յապահով պահէ զձեզ յամենից նեղութեանց, և քաղցրութեամբ և զթով վարի ընդ ազգիդ ձերում: Եւ կինն ասաց. Երանի՜ թէ ոչ էր բերեալ զմեզ՝ զի վտարանդի արարեալ եհան զմեզ ի նախնի աշխարհէն մերմէ, ի բնիկ տեղեաց, և ի հայրենի ժառանգութեանց, և բերեալ աստէն յօտար աշխարհի բնակեցոյց պանդխտութեամբ:

4

Յաւանդութենէ պատմի, թէ յանցանելն Շահ Աբասայ՝ հայ ոմն արբեալ ընթանայ և կալնու զսանձս երիվարի նորա և ասէ. Քանև՞ յ վաճառես զայս երիվար՝ զոր ես գնել կամիմ: Շահ Աբաս հրամայէ տանել զնա ի տուն մինչև սթափեալ յարբեցութենէն՝ իրազեկ անցիցն լինի՝ և յահէ սըրտին մնայ վարանեալ: Խրատ տա նմա կինն իւր զսրուակ մի զինի տանել ընդ ինքեան առ Շահ Աբաս, և պատուիրէ զինչ խօսել անդ: Տանեն զնա ծառայքն առ արքայ, և Շահ Աբաս հարցանէ նմա. Քանև՞ յ կամիս գնել զերիվար իմ: Նա հանէ զսրուակն զինուոյ և զնէ առաջի թագաւորին և ասէ. Տե՛ր իմ, սա գնօղ երիվարիդ է, և վեհափառութիւնն ձեր վաճառող այնր. իսկ ես միջնորդ մի եմ յայդմ տուր և առութեան. վերջաւորեսչիք զգին երիվարին, և եթէ միջնորդիս շնորհեսչիք ինչ՝ այն ձեր է բարեշնորհութիւն: Հաճեալ Շահ Աբասայ ընդ բանս պատասխանուոյ նորին՝ խիլայէ զնա և արձակէ:

Գ

Զուղայի մոտ կա մի տեղ, ուր Արաքսի ջուրը պտույտներ է գործում, որի համար և այն կոչվում է Պտրտան: Գաղթի ժամանակ Շահ Աբասի հրամանով Ս. Աստվածածին եկեղեցու բանալիները գցել են այդ Պտրտանի մեջ, որպեսզի քաղաքացիք մտքերից հանեն իրենց եկեղեցին:

761. Ա Մ Ի Բ Գ Ո Ւ Ն Ա. Խ Ա Ն

Յորժամ էառ զԵրևան Շահ-Աբաս թագաւորն պարսից, կարգեաց անդ իշխօղ զԱմիրզոնայ խանն: Սա ի տիրելն իւրում Երևանայ, բազմացոյց զկոռն: Վասն որոյ առասպելեցին, թէ՛ կին յղի գոլով՝ այր նորա տանէին կոռ, և ոչ թողութիւն զնալ ի տուն իւր. և կինն ծնանէր որդի և զարգանայր, և առաքէին զնա կոռն, զի հայրն երթիցէ ի տուն:

762. Հ Ո Ռ Ո Մ Ո Յ Թ Ա Գ Ա Վ Ո Ր Ը

Զմին հայ տղայ լօղնորդ գովեցին առ ի հոռոմոց թագաւորին ի Տրապիզոն: Ասաց թագաւորն. թէ դայ մինչև յԼստրմբօլ լօղա, դիմ դուստրն նմա տամ: Յանձն էառ և լօղաց Ռ. միլ Խ, աւուր ճանապարհ. գիշերն հետ ֆանառի լուսոյն զնայր. զնաց լօղայով մինչև ի Լստամբօլ և դարձաւ Նենգաւոր թագաւորն պատուէր տունէ էր, թէ դառնա, նա զնան ի բալաղօ

շնատուք, որ մոլորի և մեռանի. և սոյնպէս արարեալ կորուսին զնա: Եւ նաւորդքն երգս ի բերան առեալ ողբան զնա. «արմէ՛ն, արմե՛ն» գոշեն, «վա՛յ և եղուկ» ասեն:

763. Գ Ա Վ Ի Թ Բ Ե Կ

Ա.

Մելիք Փռանգյուլը մին ջահել, սիրուն աղջիկ ա ունենում: Էտ աղջրկանտ հերը տամ ա (տալիս է) Մեհտի Ղուլի խանին, որ խանին աչքը ուրան վրա քաղցր ինի:

Խաբարը (լուր) գնում ա հասնում Դավիթ Բեկին: Ասում են. Դավիթ բեկ, բա ասիլ չես, թե էտ մուռտառ (զգվելի) Մելիք Փռանգյուլը իրան գյողալ (գեղեցիկ) աղջիկը տվել ա քավթառ (զառամչալ) Մեհտի Ղուլի խանին:

Դավիթ բեկը ոտը տափով (գետնին) ա տալիս, ձին նիհ ա ելնում (նստում), իրան թիկնապահների հետ գալիս ա Արծրվանիկ, որ իրան աչքովը տեսնա, անկաճովը լըսի:

Դալիս ա Մելիք Փռանգյուլի դասը վեր ա գալիս, կանչում Փռանգյուլին տանից դուրս, ասում. Աղջիկա ո՞ւր ա:

Դե՛, բանը բանից անցկացած ա լինում, կարա՞ էլ Փռանգյուլը ասի՝ չէ: Ընկնում ա Դավիթ բեկի ոտները, թե՛ մի ղալաթ (զանցանք) ա արել եմ, էս անգամ ինձ բախշի:

Դավիթ բեկն ասում ա. Որ հիմի աղջկանդ ես ծախել, էքուց էլ հավատդ կը ծախես, էլ օր էլ ինձ:

Հրամայում ա՛ Մելիք Փռանգյուլին կապում են մի գիժ ձիու պուշից ու բաց թողնում...:

Բ.

Դավիթ բեկը պաշարված է եղել Հալիձորի բերդում. պարսից շահը հազար ու մի հնար է մտածել ու չի կարողացել բերդը գրավի: Չորս ձիու քառասուն օր ծարավ է պահել, հետո բաց թողել բերդի կողմերը ման գան. ասել է՝ որտեղ որ խրխնջան, ոտները գետնին խփեն, քանդեն, ուրեմն իմացեք, որ ջուրն էն տեղից էլ գետնի տակով գնում է բերդի կողմը: Էզպես էլ արել են: Զիերը երբ որ լսել են գետնի տակից փողրակների (կավի խողովակ) միջուլ վազող ջրի ձենը, խրխնջացել են ու սկսել ոտներով քանդել գետինը: Բաց են արել ձիերի քանդած տեղը, ջարդել թրծած փողրակները, ջուրը կտրել և Դավիթ բեկի զորքերին ծարավ թողել:

Գ

Դավիթ բեկը, որ կոխիվ է գնում Օրդուվարի վրա, հաղթելուց հետո հրամայում է, որ իր զինվորները թալանեն բոլոր հարուստ մահմեդականներին: Դե՛ թալան է էլի, մի երկու անխիղճ զինվորներ մի խեղճի էլ են թալանում: Տավարը, ոչխարը որ բերում են բեկի առաջը, բեկը նայում է տեսնում, մի լղար կով էլ կա, կեղտոտ քնձոտած, ասում է. էս կովը հարուստի չի. ո՞ր խեղճին էք թալանել, ասացե՛ք: Վախից վիզ շեն առնում: Դավիթ բեկը Դալի Քեշիշին (Տեր-Ավետիս) հրամայում է, որ կովատիրոջը ձարեն: Կովը քաղաքումը ման կն ածում, որ տերը հայտնվի: Դուրս է գալիս մի աղքատ թուրք, յոթ երեխայի տեր, անունն էլ Ալի: Նրան բերում են բեկի կողքը: Դավիթ բեկը հրամայում է պինդ թակել կովը խրոչներին և ասում է. Ով որ սրանից հետո դիպչի աղքատի ունեցած-չունեցածին, զլուխը կը կտրեմ: Հետո էլ Ալուն ձի, կով, ոչխար, փող-բան է տալիս, թե գնա, քեզ համար ապրի: Ալին օրհնում է Դավիթ բեկին և ուրախ-ուրախ հեռանում: Ասում են, թե դրանից հետո, Դավիթ բեկի մարդիկը էլ ձեռք չեն տալիս աղքատներին, ուզում է հայ լինի, թուրք, թե զը-զըլբաշ:

764. Թ Յ Ո Ւ Լ Ի - Ա Ր Զ Ո Ւ Մ Ա Ն

Մի անգամ Արզումանը պատահում է մի բարձրաստիճան թուրք մուլայի, որն իր ծառաների հետ գնում էր Շուշի բերդը: Բռնում է մուլային և սուրը պարանոցին դնելով, ասում է. Եթե կխոստովանես, որ Քրիստոս Աստված է, քեզ չեմ սպանի: Մուլան խոստովանում է: Արզումանը կրկընել է տալիս խոստովանությունը և նոր բաց է թողնում մուլային: Այդ մասին իմանում է Իբրահիմ-խանը: Նա մուլային իր մոտ կանչելով, բարկովյաժբ հարցնում է. Միթե՞ դու խոստովանեցիր, որ Քրիստոս աստված է: Այո՞, խոստովանեցի, — պատասխանում է մուլան, — իսկ էթե դուր, վեհափառ խան, Արզումանի ձեռքն ընկնեիք, կասեիք, որ ոչ միայն Քրիստոս աստված է, այլև դու ինքդ, Արզուման, աստվածների աստվածն ես...:

765. Ե Ր Ե Վ Ա Ն Ի Ս Ա Ր Գ Ա Ր Ը

Ա

ժամանակին թե՛ երևանցիները և թե՛ զամբեղցիներն ու նորբեցիները խմելու համար օգտվել են նորքի առլի ջրից, որը որքան որ ամառնը

տաք էր, պղտոր ու դառնահամ, նույնքան ուշ աշնանը սառն էր, պարզ ու քաղցրահամ: Այդ նրանից էր, որ աշնան տերևաթափին առուն լցվում էր տերևներով և ջուրը անցնելով տերևաշատ առվի միջով զտվում, պարզվում և դառնում էր արտակարգ քաղցրահամ: Երևանի Սարգարը խմելով Նորքի առվի աշնան ջուրը, ասել է. Աշնան ջուրը շատ է լավը, ափսոս որ հայերն են խմում («Փարի սույի, հայիֆ քի էրմանի իչըր»):

Բ

Ղըզըլբաշի ժամանակին, Սարգարը Քանաքեռիցը կանչում ա Պետրոս քյոխվին, ասում ա. Քանաքեռցիք ուժեղ մարդ են, մեզ հըմար պետք ա մե սաղլամ (կենդանի) գել բերես: Պետրոս քյոխվեն էլ իլաջ (հնար) չի գտնըմ, գնըմ ա ուտըր (ուտելու բանջար) քաղըմ, գոտիլմը գընում, տանըմ Սարգարի մոտ:

Սարգարը հարցընըմ ա. Հը՛, քանաքեռցիք, եկե՞լ էք, ասըմ ա, գելը բերեցի՞ք...

Պետրոս քյոխվեն գոտիկը բաց ա անըմ, ուտըր վեր ածըմ, ասըմ ա. էս ուտըր ուտողը կարա՞ սաղ գել բոնի՞լ:

Սարգարը ծիծաղըմ ա ու ասըմ. Սրան, — ասըմ ա, — մե թոփ կտավ տվեք թող էթա:

Գ

Երևանի խանը լսելով Եղվարդ գյուղի տանուտիրոջ աղջկա գեղեցկության համբավը, պահանջում է բերել նրան իր հարեմը: Տանուտերը մերժում է: Խանն ուղարկում է զինվորներին, որ բռնի բերեն: Խանի զինվորների ձեռքը չընկնելու համար, տանուտիրոջ աղջիկը բարձրանում է գյուղի եկեղեցու գմբեթը և ալնտեղից իրեն ցած նետելով, ինքնասպան է լինում:

Կ

Երևանի խանը էջմիածնի կաթողիկոսին վիրավորելու համար մի խորձ յոնջա (առվույտ) է ուղարկում նվեր: Կաթողիկոսը ընդունում է նվերը և պատվիրում է էջմիածնի ոչխարների հոտից ընտրել մի լավ ոչխար և փոխադարձաբար ուղարկել խանին:

Խանը զարմանում է, որ կաթողիկոսը իր վիրավորանքին այդպես պատվով է պատասխանել: Հասկանալու համար, թե ինչու՞մն է բանը, նա հատուկ մարդ է ուղարկում կաթողիկոսի մոտ: Խանը իր սիրած կերակրից է ուղարկել, ես էլ իմ, ասում է նրանց կաթողիկոսը:

b

Ասում են, թե Երևանի խաները մի ժամանակ Զանգվի կամրջի գլխին բարձրում շինած իրենց ապարանքից, հաճույքի ու ժամանցի համար, գնդակահարում էին կամրջով անցնողների էջերը: Եվ այգիները գնացող կամ այգիներից վերադարձող իշատերերը էին համարձակվել ձայն հանել:

766. Ն Ա Խ Ի Զ Ե Վ Ա Ն Ի Խ Ա Ն Ը

Նախիջևանի խանի զինվորները երկու խմբի բաժանված՝ մի խումբը հարձակվում է Քարաշենի, մյուսը՝ Քարահունջի վրա: Քարաշենը շուտով անձնատուր է լինում: Ասպատակողները թալանում են գյուղը, երիտասարդներին գերի տանում. իսկ Քարահունջը պաշտպանվում է: Գյուղացիներն ապաստանում են եկեղեցում և սեղանի վեմ քարով ծածկում դուռը: Զինվորները փորձում են քանդել եկեղեցին, բայց չեն կարողանում: Բերում են դաշտում բռնած երկու եղբայրների, որոնց հայրը նույնպես եկեղեցումն էր, ստիպում են աղաչել իրենց հորը, որ նա բանա եկեղեցու դուռը, հակառակ դեպքում կսպանեն նրանց: Եղբայրները թուրքերեն աղաչում են հորը, որ բաց անի դուռը, բայց և հայերեն խնդրում են, չանել այդ, շո՛հեղ մյուսներին: Թուրքերը տեսնելով, որ հայրը չի լսում որդիների աղաչանքը, սուրբ դնում են եղբայրների վզին և կանչում հորը, որ ազատի նրանց: Սակայն հայրը արցունք թափելով, զոհում է որդիներին:

767. Ա Ն Գ Ր Ա Ն Ի Կ

Ա

Պատմում են, որ երբ նորածին Անդրանիկին քահանան ուզում էր կնքել, հանկարծ դրսում լավում է ձիու պայտերի ձայն: Ներս է գալիս մի մարդ, խլում է մանկանը քահանայի ձեռքից, թաթախում սուրբ ջրի մեջ, հետո նորից տալիս քահանային և ինքը անհայտանում: Մարդիկ նկատում են, որ երեխայի մեջքին մի խաչ է դաձվել և գլխի են ընկնում, որ դա սուրբ Գևորգն էր: Ասում են նաև, որ երբ հետո Անդրանիկը կռիվ էր գնում, գնդակները չէին խոցում նրան: Ամեն անգամ կռվից վերադառնալիս նա թափ էր տալիս շորերը և գնդակները թափվում էին գետին: Սուրբ Գևորգի խաչը պահում էր նրան:

Բ

Պատմում են, որ՝ երբ Անդրանիկն իր զորքով շարժվում էր գաղթողների ետևից, հանկարծ ճանապարհին փոսի մեջ տեսնում է մի երեխայի բարուր: Վերցնում է բարուրը և մոտենում գաղթողների առաջին խմբին: «Ո՞վ է այս բարուրը թողել»,—հարցնում է նա: Ոչ ոք չի ուզում հանձն առնել: «Եթե երեխան մայր չունի, ապա թրատեք նրան»,—վրդովված հրամայում է Անդրանիկը: Դրանից սարսափած մի կին ճշում է: «Վերցրու»,—դառնորեն ասում է Անդրանիկը և բարուրը մեկնում է նրան: «Եթե այս երեխան չլինի, վաղը ո՞վ պիտի մեր երկիրը դառնա»:

Գ

Ասում են, թե երբ Անդրանիկը թողնում է Սասունն ու գնում Բուլղարիա, սասունցիք երկար ժամանակ պահում են նրա ճամփան: Տեսնելով, որ սիրելի զորավարը չի երևում, նրանցից մեկը որոշում է անպայման գտնել Անդրանիկին և ետ բերել Սասուն: Նա հասնում է Բուլղարիա ու մի խուլ գյուղում տեսնում է Անդրանիկին տուն շինելիս: Սաստիկ վրդովված ուզում է թողնել, հեռանալ: Բայց Անդրանիկը ձեռքը դնում է նրա ուսին և ասում հայրաբար. կավ իմացիր, բարեկամ, մարդ կարող է հարյուր տուն ունենալ, բայց միայն մեկ օջախ:

Դ

Անդրանիկ իրեք տղով գալում է (գալիս է) Տաճկաստանի Սուլուխա կարմնջի վրեն կայնրմ: Մի ձիավոր է գալում ընցնրմ: Անդրանիկ ձիավորի առաջը կտրում է, ըսրմ. Կերթաս Քոսա բինբաշուն կրսես, որ պառվու տղեն իրեք մարդով Սուլուխա կարմնջի վրեն կայնած ծանր կռիվ կուզե: Տղամարդ է՝ թող գա մեյդան:

Ձիավորն ըսում է. ես ո՞նց էրթամ Քոսա բինբաշուն ըսեմ, թե չորս հայ տղա քեզ հետ կռիվ կուզեն:

Անդրանիկն ըսում է. Եթե էդպես շանես, իսլամ էս կարմնջէն բղի շթողնեմ ընցնի:

Ձիավորը ճարը կտրած էրթրմ է, Քոսա բինբաշուն հայտնրմ Անդրանիկի ըսածը: Քոսա բինբաշին տեսնրմ է, որ էլ հնար չկա, հեռագրրմ է Սուլթանին, թե Անդրանիկն էկե, Սուլուխա կարմունջ կտրե, չի թողե իսլամ ընցնի: Սուլթանն հեռագրրմ է, թե՛ դո՛ւ էս հայի դազաբը (դահիճ), դու գնա մաքրի գործը: Քոսա բինբաշին էլնրմ է հազար ձիավորով գալում է Սուլուխա կարմնջի մոտ:

Անդրանիկ ընկերներին պահում է ճամփու մտա, թիկերու մեջ, մաու-
զերները ձեռներին, ինքը գալում է կարմնջի վրա, ջուխտ (գույգ) մաու-
զերը ջուխտ ձեռքերի մեջ, ձեռքերը հետևը գնում, շոքում է:

Քոսա բինբաշին ձին բշում է, առաջ գալում: Անդրանիկն բարմ է. Շա'ն
որդի, էն վախթն (ժամանակ) էկար, որ ձեռք ու ոտքս կապած է. տղա-
մարդ էիր ուրիշ վախթ գայիր: Քոսա բինբաշին էդ որ իմանում է, ձին
ուծեղ բշում է Անդրանիկի վրա: Հենց վրա բշելու վախթ Անդրանիկ բաշում
է մաուզերն ու Քոսա բինբաշու ճակտին շարում: Տղերքը էն կողմից սկսում
են մաուզերները շխկշխկացնել: է', թուրքերու ձեռին այնպիսի թվանք,
տղերքի ձեռին՝ մաուզեր...

Հայտնում են Սուլթանին, թե Անդրանիկ շաուշը Քոսա բինբաշուն
սպանեց: Սուլթանն ըստում է. էլ Անդրանիկ շաուշ չէ, սրանից հետո Անդ-
րանիկ փաշա է:

էդ օրվանից Անդրանիկին փաշա են ըսում:

Գ Ի Տ Ն Ա Կ Ա Ն Ն Ե Ր, Գ Ր Ո Ղ Ն Ե Ր, Ա Ր Վ Ե Ս Տ Ա Գ Ե Տ Ն Ե Ր

768. Մ Ե Ս Ր Ո Պ Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Ա

Եւ տեսանէ Մեսրոպ ոչ ի քուն երազ և ոչ յարթնութեան տեսիլ, այլ ի
սրտին գործարանի երևութացեալ հոգւոյն աշաց թաթ ձեռին աջո՝ գրելով
ի վերայ վիմի. զի որպէս ի ձեան վերջք գծին՝ կուտեալ ունէր քարն: Եւ ոչ
միայն երևութացաւ, այլ և հանգամանք ամենայնին որպէս յաման ինչ ի
միտս նորա հաւաքեցաւ: Եւ յարուցեալ յաղօթիցն՝ ետեղծ զնշանագիրս
մեր:

Բ

Ապա յաղօթս ապաւինեալ՝ տեսանէր Մաշտոց մարգարէական աշօք՝
թաթ ձեռին աջոյ, որ գրէր ի վերայ վիմի. և ամենայն հանգամանքն և որ-
պիսութիւնն տպաւորեցաւ ի սիրտն. և վաղվաղակի ստեղծանէր իննետա-
սան գիր:

Գ

Սուրբն Սահակ և Մեսրոպ բազում աշխատութեամբ պէտս արարին,
սովոյ և ծարաւոյ յոտանաւոր շարչարանաց ի լերինս տքնեալ 40 տիւ և 40

գիշեր, ոչ ինչ ճաշակելով, բայց միայն յաղօթան Աստուծոյ պարապեալ: Եւ ի տեսլեան գիշերոյն հրեշտակ Տեառն էջ յերկնից առ նոսա. և որպէս ի տընջեան խօսէր քնդ նոսա, և յաման ինչ խեցեղէն՝ մատամբ նկարեալ սլայր նոցա զգիրս եւթն: Եւ զարթուցեալք ի քնոյն և զնոյն նշանակ ունելով. և զոհանային զԱստուծոյ, զտուողէն այնպիսի պարգեւացն:

Ռ

Մերոպ Մաշտոցն ուզում է հայերի համար գիր ստեղծել: Այդ նպատակով նա վանքից-վանք է անցնում, գիշեր ու զօր աղաչում, բայց երբ-վույթբ շի լինում: Հասնում է օտար աշխարհ: Մի օր էլ մտնում է մի վանք՝ տեսնում է պատի վրա լույս է խաղում, շատ զարմանում է: Նրան ասում են, որ այդ լույսը քարերից է, քարերն էլ Հայաստանից են բերել: Մաշտոցը նայում տեսնում է, որ պատի մեջ շորս քար է դրած՝ քարը քարին, գիծը գծին: Քարերը լույսի տակ են լույս տալիս, գծերը՝ մթնում: Չորում է՝ աղոթում: Գիշերվա մի ժամին վերից ձայն է լսվում: «Դա է,—ասում է ձայնը,—հայոց գրի նշանը»: Խաչը՝ ամեն թեքին ինն տառ: Մաշտոցը նայում է պատին: Տեսնում է լուսե մի խաչ՝ լուսե շառակուսու մեջ. մեկ վառվում է մեկ-երկու թեք՝ հետն էլ քառակուսու մեկ-երկու կողմը, մեկ էլ մյուս թեքերը՝ հետն էլ քառակուսու մյուս կողմերը, և պատի վրա լույսը տառեր է գրում, իսկ լույսից էլ Մաշտոցը: Եվ այդպես ստեղծվում են հայոց տառերը:

769. Մ Ո Վ Ս Ե Ս Խ Ո Ր Ե Ն Ա Ց Ի

Ժամանակին Հայոց աշխարհի մի մթին անկյունում, մի իշխանի ջրաղացում ջրաղացպանություն էր անում մի ծերունի մարդ, որին շէր ճանաչում իշխանը, թե ինչ մարդ է կամ որ գավառից, բայց հարգում և պատվում էր նրան՝ տեսնելով, որ ծերունին հասարակ մահկանացուներից չի: Իշխանը հափշտակված էր մանավանդ նրա քաղցր ձայնով և հրաշալի երգերով:

Մի անգամ Գյուտ կաթողիկոսը հյուր է գալիս նույն իշխանի մոտ: Իշխանը ցանկանալով ավելի պատված և մեծարած լինել կաթողիկոսին, հրամայում է ջրաղացպանին, որ ի պատիվ Հայրապետի, կրդ երգի: Ծերունին չտքում է Գյուտի առջև և երգում է մի հրաշալի մեղեդի: Գյուտ կաթողիկոսը իջնում է թախաից, գրկում ջրաղացպանին և բացականշում.

— «Մովսէ՛ս, Մովսէ՛ս...», և արտասուքը խեղդում է նրան... Ասում են, թե այդ ջրաղացպանը Մովսէս Խորենացին է լինում:

770. ՀՈՎՀԱՆ ՈՍԿԵՔԵՐԱՆ

Նետոր Նարանին ետ պոռնիկ կնոջ միոյ 50 դահեկան և ասաց. Գնա՛ եմուտ յեկեղեցին հայոց և ասա՛ «Ընդէ՛ր հաւատայք, թէ աստուածորդին եկեալ բնակեցաւ ի յարգանդի Մարիամ անուն կնոջ միոյ և ծնան ի նմանէ որպէս զմարդ»։ Եւ Յոհան հայրապետն ասաց. Ոչ իբրև պքեզ պոռնիկ և յաղտեղի կնոջէ էառ մարմին, այլ ի սուրբ և յանարատ մարուր կուէն Մարիամայ...

Եւ ի նոյն եկեղեցին կախեալ կայր նկարեալ պատկեր մի՛ Տիրամայր սուրբ աստուածածնին, որ առժամայն ձայնեալ ասաց երեք անգամ. Բերա՛նդ ոսկի, բերա՛նդ ոսկի, բերա՛նդ ոսկի։ Եւ այնպէս մնաց անունն Յոհաննու սուրբ հայրապետին՝ Ոսկի բերան։

771. ԳԱՎԻԹ ԱՆՀԱՂԹ

Սովորութիւն էր Աթենացոց, զի յորժամ ամբ եօթն կատարէին, բերէին յառաջ զժամանակի ուտեալքն, և էր ի քաղաքին մեծ սին մի, և բարձր յոյժ, և էր պղնձի, և էր գրեալ եօթն բանք իմաստասիրաց սակաւագրով, և մեկնութիւնս՝ յուրվակի պահանջումն. բան առ բան զխատրեալ։

Ով որ զայս բանքս կարգայր և մեկնէր, զնա կացուցանէին վարդապետ, ամենայն իմաստասիրական ուսմանն, զորս էր ի յայն եօթն ամ ուտեալն, և զորչափ ժամանակս կեայր յԱթէնս, նա էր անդ վարդապետ։

Կատարեալ վարդապետութեամբ որք էին վաթսուն, կացուցին զնոսա առաջի սեանն, եթէ ով որ մեկնեսցէ զբան իմաստասիրացն։ Եւ ամենեքեան պշուցեալ հայէին ընդ երեսս սեանն, և անգիտելի էր բանն այն ի նոցանէ։ Եւ միտ եղեալ Դաթի և գաղտ ակամբ, սկսաւ ի միտսն մեկնել բան առ բան. և նա իմացեալ թէ ճշմարտի զմեկնութիւնն գտաւ, և համարձակեալ էանց և եկաց յատենին. և ամենեքեան առ հասարակ ի նա հայէին. քանզի քաղաքն առ հասարակ եկեալ էին ի տեսիլ բանիցն։ Եւ ելեալ Դաթի ի վերին աստիճանն, և ձեռօքն զամբոխն սկսաւ խաղաղացուցանել, և ասաց վարդապետացն զի լռեալ զաղարեսցեն։ Եւ Դաթիթ, որպէս զլուսեղէն աման՝ ծագել սկսաւ զլոյս վարդապետութեան իւրոյ, և բան առ բան զծածկեալ զանձս իմաստասիրացն մեկնէր՝ ահաւոր բարիւք, և ամենեքեան հիացան ընդ ճշմարտի մեկնեալ բանիցն նմանութիւն. յիրկարախօս տուն առ տուն զբանն յայտնէր։ Եւ բերեալ ոսկի աս-

սլար, զարգարեալ տկամք և մարգարտօք, և զԴաւիթ հղեալ ի վերայ ասպարուն, և ընկերք ուսման իւրոյ՝ բարձեալ ի վերայ ուսոց և գլխոց, ձայնեալ ի վերայ նորա անուն Անյազթ, որով և կոչեցան: Եւ այն օր ի շուրջ ածին զնա ի բաղաքն՝ ձայնիւ ցնծութեամբ սրնգովք և փողովք...:

772. ԱՆԱՆԻԱ ՇԻՐԱԿԱՅԻ

Անանիա Շիրակացին տաղտկացեալ ի Հայոց, և զնացեալ ի Վենետիկ, և ուսուցեալ է նոցա թագաւորին՝ քիմեյով զերկաթն առնել զոսկին, և նոքա յետ ուսանելոյն ի նմանէ՝ մտածեր են սպանանել զնա: Եւ ինքն խնդրեալ է, թէ ոսկոյ մի կողմն իւր պատկերն նկարել, և նոքա յանձն առեալ են այնպես առնել, և ի նմանէ թողութիւն առնելով՝ զգլուխն կտրեր են:

...Որ և եւալորդ ոսկոյն մէկ երեսն կնկուղով պատկերն՝ Անանիայ Շիրակացուի պատկերն է:

— Վենեսան՝ թող երկու ծիծաղի, Հայն՝ մէկ ծիծաղի, մէկ խրատուի:

773. ՕՉԱՆ ՕՋՆԵՑԻ

Ա

Օհան Օձնեցու ժամանակ հույները սաստիկ նեղում էին հայերին: Նրանք տախտակը ծակում էին, անցկացնում հայի վիզը, երկու կողմում մի մի հույն նստում, որոնք հայի գլխին ընկույզ կտորելով ման էին գալիս և զվարճանում: ...Այդ ժամանակ մի կնոջ միակ հիվանդ որդին ցորենի հաց է ուղում, իսկ հույները հայերի համար ցորենի հացը «պաս էին դարձրել» (նրանք զարի հաց էին ուտում): Կինը գիմում է մի ջրաղացպանի և մի քիչ ցորենի ալյուր խնդրում՝ երեխայի համար բլիթ եփելու: Զրաղացպանը առաջարկում է կենակցել իր հետ: Կինը սաստիկ վրդովված հեռանում է և արտասովախառն աչքերով պատմում այդ մասին Օձնեցուն: Օձնեցին հրամայում է ծառային բանալ պահարանը և մի հաց տալ կնոջը: Մտան պատասխանում է, թե հաց չկա: Օձնեցին կրկնում է հրամանը: Մտան բաց է անում պահարանը և երկու հաց գտնելով այնտեղ, տալիս է կնոջը:

Բ

Ուսմանը (հույները) օր թագավորութենն ունեին, հայերին շատ նեղութեն կուտային էլն. վարանաթաղ տախտակը ծակեին, անցնեին կը

մարդոց գլտխն ու էրկու կողքը մեկ-մեկ մարդ նստած շարսուները (շուկաները) պըտըտեին կեղե: Յորեն հացն ա հազար ու մեկ նեղութենով գանին կեղե:

Ատ վախթերը (ժամանակներ) Ստամպոլու մեջը մե օրքեվարի կնկանմ էրկու տղան հիվանդ գլլին, գուլան, կերերան թը մեզի կտորմ ցորեն հաց տու ուտենը: Մարը, ձունը գլխուն, բան չի ունենա տունն, օր տանի ծախե ցորեն հացի տա, կերթա ուտում գրկցներեն կտորմ ցորեն հաց գուլե, թը՝ Աստծու սիրուն, տղաքս հիվանդ են, բարքերը ցորեն հաց գուլե, հորերուդ խերին, կտորմ տվեք տանիմ, բեալքիմ (գուցե) ուտեն լավնան:

Հեշ մեկմ ա չի տա, քաշեն քաշկուտեն կը կնկանը. կտորմ հացի հմար գուլեն օր հետը լակվըսթին (շնանալ):

Ատ խեղճ կնիկը լալեն, էրերալեն գելլե կերթա Օհան Օձնեցու քովը, ոավիքը գըյնի, թը՝ տղաքս հիվանդ պառկած՝ կտորմ ցորեն հաց գուլեմ, չեն տա, գուլեն օր մե կտորմ հացի հմար լակվըսթին հետըս. դու գիտես, օտըքտ եմ ընկե, մեղք են տղաքս:

Օհան Օձնեցին հարցնե կը փոքրավորին թը՝ դոլապը (պատի պահարան) հեշ հաց ունի՞նք:

— Չէ՛, կըսե փոքրավորը, ինչ օր կար քիչմ առաջ հանեցի կերանը:

— Մեմ ա աշե (մեկ էլ նայիր), — կըսե Օհան Օձնեցին:

Փոքրավորը բանա դոլապը կաշե օր իրեք հատ դոճա (ահագին) թոփխանա (կլոր հաց) դրած է: Զարմանքով վերցնե կուտա կնկանը: Կնիկը շնորհակալ գլլի, կերթա:

4

Սա էր այր իմաստասէր և սուրբ, և վաչելուչ հասակաւ մարմնով, և հոգով ևս առաւել գեղեցիկ: Չսա կոշեաց Հէշմ ի դուռն իւր, և վասն վաչելլութեան երեսաց նորա մեծապէս պատուեաց զնա. քանզի խարտեալ ոսկի, և արկեալ զմորուօք իւրովը հմուտ առ նա: Եւ տեսեալ Հէշմայ զարմացաւ ընդ գեղեցկութիւնն, և ասէ ցնա հեղութեամբ. վասն Քրիստոսին ձերոյ ասեն, եթէ կարի յոյժ հեղ էր և խոնարհ, և զաղքատութիւնն առաւել սիրէր. զայս յայտ առնեն և կարգ քրիստոնէից, զի որ նոցա առաջնորդքն են՝ զաղքատութիւն և զգծծութիւն առաւել մեծարեն, քան զփարթամութիւն և զճոխութիւն. իսկ դու ընդէ՛ր այդպէս զարգարեալ ես: Ասէ ցնա սուրբն. Դու քան զծառայն քո առաւել ինչ ոչ ունիս, բայց միայն զթագդ և զհանդերձ թագաւորական, և վասն այդորիկ երկնչին ի քէն և պատուեն զքեզ:

Առաջին հարքն մեր նշանագործը էին և սքանչելի վարուք. վասն այնորիկ երկնչեին ի նոցանէ ընդ ձեռամբ անկեալքն, և կատարէին զհրամանս նոցա զողութեամբ: Իսկ մեք այնպիսիք ոչ եմք, վասն այնորիկ զարդարիմք մեք ի հանդերձս և ի ձև, զի մի՛ արհամարհեսցի հրամանք մեր. և մերկացուցեալ ցկուրծս իւր՝ եցոյց նմա զմագեղէնն, զոր զգեցեալ էր ի ներքոյ հանդերձին երեկոյ, և ասէ. Այս է իմ հանդերձ: Եւ զարմացաւ արքայ, և զովեաց զհաւատս քրիստոնէից, և ասէ զսուրբն. Խնդրեա զինչ և կամիս, և արարից քեզ: Ասէ հայրապետն. Երիս իրս խնդրեմ ի քէն, որ քեզ դիւրին է տալ: Առաջինն այս, ի քրիստոնէից զոր մի՛ բռնադատեսցես թողուլ զհաւատս իւր, այլ իւրաքանչիւր կամս թողցես. և երկրորդ՝ զաղատութիւն եկեղեցուց ընդ հարկաւ մի դնիցես, և ի սարկաւազաց և ի քահանայից մի ինչ առնուցուս. և երրորդ՝ ուր և իցեն քրիստոնեայք ի տէրութեան քում, համարձակութեամբ պաշտեսցեն զպաշտօնս իւրեանց. զայս գրով տուր մեզ. և ամենայն ազգ իմ ծառայեսցեն քեզ: Եւ վաղվազակի հրամայեաց զիր գրել քստ խնդրոյ նորա, և կնքեաց մատանեաւ իւրով, և ետ նմա պատիւս բազումս, և գումարեաց զօրս բազումս ընդ նմա, և առաքեաց մեծաւ պատուով յաշխարհ Հայոց: Եւ նորա եկեալ հալածեաց զամենայն Յոյնս՝ որք էին յաշխարհին Հայոց, եթէ վերակացուք, եթէ զինուորք. և նոցա փախուցեալք այնքան շտապով, մինչեւ զգանձս ևս անգամ ոչ ժամանել տանել ընդ իւրեանս...:

Դ

Օհան Օձնեցիին վեր է կենում, գնում Բաղդատի խալիֆայի մոտ օգնութիւն խնդրելու: Խալիֆան պատվով ընդունում է նրան և տեսնելով նրա շահագրանց շքեղ հանդերձը, հանդիմանում է, թե ինչպե՞ս է, որ Քրիստոսը պարզութիւն է քարոզում, և ինքը այդպես շքեղ է հաշնվում: Օձնեցիին առանց պատասխանելու բաց է անում կուրծքը և խալիֆան տեսնում է, որ գեղեցիկ հանդերձի տակ, մարմնի վրա խարազան է հագած, որի վրա նույն իսկ մանր մեխեր են անցկացրած, որ շարունակ ծակոտեն մարմինը:

Մինչդեռ խալիֆան զարմացած նայում է, Օձնեցու մարմնից մի կաթիլ արյուն է թոշում խալիֆայի կուշր աչքին, որ իսկույն բացվում է: Այնուհետև Օձնեցիին բռնում է խալիֆայի բորոտ ձեռքերը և տանում իր ծոցը, որոնք իսկույն բժշկվում են: Խալիֆան հիացած այս հրաշքներից, խոստանում է կատարել Օձնեցու խնդիրը, միայն ոչ թե ուղղակի զորք,

այլ դրամ տալով, որպեսզի նա այդ դրամով գորք պատրաստի: Օձնեցին համաձայնում է: Երբ քանակի մասին խոսք է լինում, Օձնեցին մի կտոր թղթի վրա գրում է մի քանի խոսք և տալիս խալիֆային, խնդրելով այդ թղթի քաշով ոսկի տալ իրեն: Խալիֆան ծիծաղելով նետում է թուղթը կշեռքի մի նժարի մեջ, իսկ մյուսում ոսկիներ դարսում, բայց ինչքան ավելացնում է՝ թուղթը չի կշռվում: Հրամայում է մի քիչ մեծ, հետո ավելի մեծ և ի վերջո ամենամեծ կշեռքը բերել և երբ իր գանձերը չեն կարողանում կշռել այդ մի կտոր թուղթը, համաձայնում է հինգ հարյուր զինվոր տալ: Օձնան Օձնեցին գորքն առած գալիս է և երբ կամուրջից պիտի անցնեին, դիտում է, թե որ զինվորի պատկերն է, որ գետում անզուլա է երեվում: Դրանից գուշակելով, որ այդ զինվորին վիճակված է մեռնել պատերազմում, նրան վերադարձնում է խալիֆային և միմիայն 300 զինվոր առած վերադառնում: Այդ ժամանակ երկնքից մի խաշանիչ թուր է ընկնում: Օձնեցին վերցնում է թուրը և կապում մեջքը:

Տեսնելով այդ հրաշքը, հույները հուսահատվում են և փախչում:

774. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ

Ա

Ի յետին ժամանակս քուրդ մի տիրէր Նարեկայ: Եւ հաւ մի այն քուրդն յիր շինականին ետ ի թուխս դնել՝ և եհան զձագն. և շրջէր հան ձագերովն: Եւ երթեալ յահէ անձրեին եմուտ ձագերովն ի ներքոյ երկայնաքարի միոյ, որ յեցեալ էր յորմն պատին. և յազդմանէ շարին անկաւ երկայնաքարն ի վերայ հաւուն և ջարդեաց զհան ձագերովն: Իսկ այն կինն, որ զհան ի թուխս եղեալ էր՝ ահաբեկ եղեալ յահէ քրդոյն յուսացաւ յԱստուած և յաղօթս սրբոյն Գրիգորի: Եւ եղեալ զհան մեռեալ և հատեալ ձագերովն ի մաղ մի փոկէ, և առեալ հաւատովն տարեալ եզ առ գերեզման սրբոյն Գրիգորի՝ և ինքն դարձաւ ի գործ իւր տառապանացն, և ի միտս իւր ազաչէր զԱստուած և զսուրբն Գրիգոր: Եւ իբրեւ ժամ մի էանց ի վերայ, ետես գի հան գայր գրգրալով կենդանացեալ ձագերովն: Եւ հիացեալ փառս ետ Աստուծոյ և ձագայարոյց վարդապետին սրբոյն Գրիգորի:

Բ

Ավուր մեկին կնիկ ըմ կըլնի կիա բեր (կիթ անելու): Թուխս տրե տուն, ծաքեր նոր խանն: Բերից կգա, կը տեսնի ճեճկներ գեո (ահա) տա. խալ չկա:

Դես, դեն կաշկա, խալ գեո թոներ վե խատե:

Խալ կխանա տուս, կնստի վերեն կլա, կասա. Ապա ես ի՞նչիս էնեմ էնա ճիճկըներու խետ: Ես տառնեմ տանեմ Գրիգորի մոտ, որ կասեն խրաշք կգործա, տանեմ խեմ (տեսնեմ) ճար ըմ շենա՝ իմ խալուն:

Ճիճկըներ կլցա փեշ, լալիլեն կառնի կգա խը թըխսըմոր:

Կառնի կգա Գրիգորի մոտ: Կլա, կխնդրա, կասա. Գրիգոր, ախրի աստծո սիրուն, էսա պես պամ ա էղեր, մենք լսեր ենք քու խրաշազոր-ծություն: Գրիգոր կնկան կասա. Մայրիկ, Տաշ (լուս) կաց: Խեմ քու փեշ պաց:

Փեշ կպանա, Գրիգոր իրեք տիր, անուն Աստծուն կենա, կխաշակնքա. կասա. Թա՛լ գետին, խեմ: Կթալա գետին: Թալէլու պես, խալ գը՛ ոթ, գը՛ ոթ, կընցընի ճիճկըներու ճառձև, կտանի:

Կնիկ գինք կթալա վըր ոտքերուն, որ խամբուրա. էնոր ոտքեր:

Կասա. Ծեն մածէ, առ խալ ու գնա:

Կնիկ կառնի, կիա (կգնա):

Գ

Գրիգոր Նարեկացիս քեռորդի էր Անանիայի Շիրակվանցոյն, որդի Խոսրովու: Մայ մինչ մանուկ էր եւթն տարու, ետուն դնա յաշակերտութեան Եղիշէի սրբոյն վարդապետին յերկիրն Մոկաց, զի նա առաջնորդէր Կոչո-ղաց սրբոյն Աստուածածնին: Եւ օրըստօրէ յառաջանայր յիմաստութիւն և յառաքինութիւն աստուածային. և ի մանկութենէ առնէր սքանչելիս մեծամեծս:

Եւ այլ սարկաւագունքն սրբոյն վարդապետին Եղիշէի յաւուր միում եկին առ վարդապետն և պատմեցին նմա, թէ մանուկն Գրիգոր ըսքանչելիս առնէ և մեք ամենեքեան զարմացեալ եմք: Եւ կամեցաւ վարդապետն փորձել գնա: Յաւուր միում եզն վանաց անկանի ի քարէն և մեռանի: Եւ վարդապետն Եղիշէ բան եղ նըմա թէ՛ գնա յայտ ինչ տեղի և եզն անդ է, առ և եկ: Ու գնացեալ մանուկն Գրիգոր տեսեալ զեզն մեռեալ. և նա յիշեաց զանունն Աստուծոյ ի վերայ եզին և խաշակնքեալ ի վերա՝ ճրամանան Աստուծոյ կենդանացաւ եզն: Եւ առեալ եբեր առ վարդապետն:

Գ

Սուրբն Գրիգոր ի գիշերին գաղտ ի քեռոջէն իւրմէ ել և գնաց ի յերկիրն Մշու, ի գիւղն Յարտօնք և անդ նախիր արածէր երկու տարի և զվարձն

առեալ տալը աղքատացն: Եւ յաղղմանէ շարին օր մի տաւար մի կու մե-
ռանի ի դաշտին: Եւ տէրն գայ տեսանէ և խիստ անարգանք ասէ սրբոյն:
Եւ նա խոնարհութեամբ ասէ. Վասն է՞ր զիս կու անարգես. ես երթամ քո
տաւարն սաղ բերեմ քեզ: Եւ նա ասէ. Դու ո՞ւրաք բերես. ես տեսի զնա
մեռած, որ դու ես սպաներ: Եւ նա ասէ. Եթէ ես ոչ բերեմ, իմ տարույ վար-
ձըս քեզ լինի: Եւ ելեալ գնաց առ մեռեալ եղն, և եկաց յաղօթն Աստուծոյ:
Եւ հրամանան Աստուծոյ յորժամ խաշակնքնաց ի վերա, առժամայն կեն-
դանացաւ եղն, և բերեալ ետ ի տէրն իւր:

Ե

Մի քանի հաշագիտոններ շարախոսում են նարեկացու մասին եպիս-
կոսոսաների և իշխանների մտտ: Իշխաններն ու եպիսկոսոսաները հավաք-
վելով՝ ուղում են նրան դատի մատնել. հրավիրակներ են ուղարկում Գրի-
գորի մտտ, որ նրան առնեն, դատարան տանեն: Նարեկացին հեղութեամբ
ընդունում է եկողներին և ճանապարհ ընկնելուց առաջ հացի հրավիրելով
նրանց՝ առաջները դնում է երկու խորոված աղավնի: Օրն ուրբաթ է լի-
նում. հրավիրակները հիշեցնում են այդ մասին նարեկացուն: Վերջինս
ներողութուն է խնդրում, որ մոռացել է, թե օրը պաս է, և ասում է, որ
հյուրերը հրաման տան աղավնիներին թռչելու: Հյուրերն, իհարկե, այդ
չեն կարողանում անել: Ինքը՝ նարեկացին նրանց տեղ հրամայում է, և
աղավնիները կենդանանալով թե են առնում ու թռչում: Եկողները, իրենց
աչքով տեսնելով նարեկացու սրբութունը, սարսափում են, և ամբաստա-
նութունը խափանվում է:

Զ

Բիրտ և սուպո մարդիկը այսպանէին զնարեկացին և համբաւէին զնա
ծայթ: Եւ ժողովեալ ի մի վալը եպիսկոպոսունք և իշխանք՝ ազատանօք
և տանուաերօք, եւ յղեալ կոշեցին զնա՝ առ ի դասել և յանդիմանել հրա-
պարակաւ, և արտրել զնա պատուհասիւ՝ որպէս զհերձուածող: Եւ եկեալ
առ սուրբն հրաւիրակքն զի տարցեն զնա: Իսկ սուրբն զիտացեալ զխոր-
հուրդս նոցա և կամեցաւ յանդիմանել զանմտութիւն նոցա: Ասաց,
նախ կերիցուք հաց, և ապա գնացուք: Եւ ետ տապակել երկու աղանիս
և բերեալ եդ առաջի նոցա սեղան: Եւ օրն այն՝ ուրբաթ էր: Ընդ որ ես
առաւել զայթակղեցան հրաւիրակքն և ասեն. Վարդապետ՝ ո՞չ է օրս ուր-
բաթ, և նա իբրև յանգէաս եղեալ ասաց. Թողութիւն արարէք եղբարք, ես
ոչ զիտացի թէ պահս է օրս այս: Յայնժամ ասէ ցտապակեալ աղանիսն.

Արիք գնացէք ի տեղիս ձեր և յերամս. զի պահս է օրս այս: Եւ նոյն ժամայն ընդ ասել սրբոյն կենդանացան աղանիք: և թևս առեալ թռեան առաջի ամենեցուն: Եւ տեսեալ զգարմանալի սքանչելիսն որ եղեն, և ապուշ մնացին. և յարուցեալ անկան յոտս յերկիր պագին, և թողութիւն անձանց հայցէին:

Եւ զնացեալ պատմեցին զհրաշն որ եղեն: Եւ նոքա լուեցին ի շար խորհրդոցն և անուանեցին զնա երկրորդ կուատորիչ և երկրորդ սքանչելագործ:

Է

Եւ սուրբն Գրիգոր ել արտաքս խաչ եհան ի վերայ եկեղեցւոյն, և թռուցեալ երեք աղանի եկն ի ձեռն վարդապետին: Եւ նա կալեալ, ետ ի մշակն զենուլ և խորովիլ: Իբրև ժամ եղև ճաշու, եղ նոցա սեղան և զաղանիսն ի միջի: Եւ զի էր օրն ուրբաթ, և ասէ. Հրամայեցէք ի ճաշել: Եւ նոքա հարցեալ ասեն. Վարդապետ, ո՞չ է օրս այս ուրբաթ: Եւ նա ջանգէտըս եղեալ, ասէ. Թողութիւն արարէք ինձ. ես ոչ գիտացի թէ ուրբաթ է օրս. բայց դուք հրաման տուէք զնալ յիրեանց տեղին: Եւ նոքա ասեն. այս ոչ է մեզ կարօղութիւն զայս առնել: Յայնժամ սուրբն Գրիգոր յիշեաց զանունն աստուծոյ, և խաչակնքեալ ի վերա տապալեալ աղանեացն, ասէ. Գնացէք յերամս ձեր: Յայնժամ նոցա թև բուսեալ և թռուցեալ զնացին յերամս իրեանց: Յայնժամ սքանչացան նոքա և անկան յոտս վարդապետին: Եւ ելեալ արտաքս, տեսին՝ զի գայլքն բերեալ էին զոչխարն ի մէջ բակին: Եւ գայլքն անկան յոտս վարդապետին և սուրբ վարդապետն ասաց. Մեկ ոչխարն ձեզ լինի տարին մինչև ի կատարածին:

Ը

Եւ Գրիգոր ել և զնաց ի Սուրբ Կարապետն երկիր պաղանել սուրբ գերեզմանի նորա: Եւ կատարեալ զուխտն իւր և եկեալ ի քաղաքն Մուշ: Եւ յանցանելն ետես մեռեալ մի զի տանէին և ետես ծեր մի զի զմորուան փեռէր ի վերա և պառաւ մի զծամերն ի դուրս տայր և հարսն մի քօղն ի վերա գլխոյն յետեն երթայր և այլ ժողովուրդ և յոյժ լային: Եւ Գրիգոր հարցանէր զպատճառ լալոյն և նոքա ասեն. Այս մարդս տէր էր հօրն և մօրն, և նոր էր պսակած եւթն արուր և մեռաւ: Եւ տեսեալ սրբոյն զդառն արտասուր նոցա, զնաց զհետ զնոսա մինչ ի հանդստարանն և անդ արտատուօք յիշելով զանունն Աստուծոյ և խաչակնքեալ ի վերա մեռելոյն, առ-

ժամայն կենդանացաւ մեռեալն և ամենեքեան տեսեալ անկան յոտս նորա փառաւորելով զԱստուած:

Թ

Եւ սուրբն Գրիգոր եկեալ էճաս ի գաւառն Հարզիդ: Եւ ետես զի գեղացիքն կոռէին ընդ միմեանս: Եւ նա եճարց զպատճառ կոռույն և նորա ասեն. Գեղի հովիւն մեռեալ է, վասն այն կոռիմք, զի այլ հովիւ չկա: Եւ սուրբն ասէ. Ի տուն նորա մարդ չըկա, որ զոչխարն առածէ: Ասէն. Ոչ, այլ կին է և եւթն որր: Ասէ սուրբն. Կամի՞ք զիս, ես զոչխարն արածեմ և զուր զվարձն տալք այն որբերացն: Եւ նոքա սիրով յանձն առին: Սուրբն տանէր զոչխարսն արածէր վեր գեղին, ոչխարքն կընէնէին ի սարն, արածէին, յամանենայն աուր և նա ի խնժորի ծառի տակն աղօթէր. և որչափ գայլ և գազան տեսանէին զոչխարսն և փախչէին ի նոցանէ. և յորժամ կթելու լինէր, ոչխարքն առանց մարդոյ գային ծառի տակն առ սուրբն Գրիգոր: Յաւուր միտմ տեսին գեղացիքն, որ լոյս էր իջեալ ի վերա սրբոյն: Արածեաց զոչխարն մինչև աշունն, առեալ շորս քիւայ հաց վարձ, ետ այն որբերացն, որ կերեալ զայն շորս քիւայ հացն եւթն տարի:

Ժ

Նարեկացին ժամանակով աղբըտի տղա էր, էլեր էր խոտաղ: Յոթ տարի խոտաղութեն էրաց:

Կոր եղ ըմ կեր (կար) էնոր տավրի մեչ. էտա յոթ տարվան մեչ, օր ըմ շասաց թե՛ տու զիյան (վնաս) էրիւր, օր ըմ էնոր հիշունց շետու (հայհոյել):

Հըմեն դամ (միշտ) խոտըղներ կը խաղեն, խոտըղներաց կը ջոկվեր, կը նստեր, աղոթք կեններ:

Մեկ օր խոտըղներ անոթցան, էն զընաց բըրբմ քակոռ ժողվեց էպե (բերեց), իրեք դիր անուն աստըծուն էրաց, խաչակնքեց, քակոռներ գառցան թաժա լոշ, շորան (շոգի) էտու վերեն:

Տիրմ էրկու (մեկ-երկու անգամ) էնպես խաց կը պերա խոտըղներ կուտեն:

Խոտըղներ կը զարմանան, կասեն. Գրիգոր, կը խնդրենք, տու ո՞ր տեղեն կը պերես թաժա տաք լոշ:

Կասա. Ես կիամ (կզնամ) տնեն կը պերեմ, տյուքչ չըքչ ակիտե (զլսի ընկնել):

Հա խոտըղներ էտա պես շըֆա (կասկած) կնեն վերեն:

Կը դան գեղ կը պատմեն:

Կը խառնեն, խոստ չի գա (չի խոստովանում):

ԺԱ.

Եւ ելիալ երկու վարդապետքն եկին ի տեսութիւն Նարեկացւոյն: Եւ սուրբքն Գրիգոր հոգւով իմացեալ զգալուստն նոցա, ելեալ առաւօտուն, ասաց միաբանիցն թէ՛ այսօր երկու վարդապետ գալոց են աստ, և դուք ասացէք՝ հաց է տարեալ հովուին: Եւ ինքն զհովուական հանդերձն զգեցեալ ել և զընաց հովիւ եղև ոչխարացն: Եւ իբրև եկին վարդապետքն հարցանէին թէ՛ ո՞ւր է վարդապետն: Եւ միաբանքն ասացին թէ՛ հաց է տարեալ հովուին: Եւ զնացեալ տեսին զհովիւն ոչխարաց և հարցին ի նմանէ, թէ՛ ո՞ւր է վարդապետն: Եւ նա ասաց. ինձ հաց եբեր և գնաց մօտ գութան: Եւ նոքա ջուր խնդրեցին ի հովուէն: Եւ ասաց. Կացէք աստ, առ ոչխարն, ես երթամ ջուր բերեմ: Եւ գնաց ի ձորամէջ տեղ մի քարածեռ: Յայնժամ յիշեաց սուրբն զանունն Աստուծոյ, և գաւազանն եհար՝ ի քարածեռ տեղին ջուր բղխեցոյց. և ելից ամանն և եբեր վարդապետացն: Եւ նոքա առեալ խմեցին: Եւ աղօթիւք սրբոյն ոչ պակասեցաւ ջուրն ի ամանոյն: Դարձեալ լի տուին ի հովուին: Եւ հովիւն ասէ. Դուք ծառա չէիք. ընդէր խնդրեցիք ջուր և ոչ խմեցիք: Նոքա ասեն. Շատ խմեցինք, բայց քո վարդապետի շնորքն էր անկեալ ի մէջ ջրին, վասն այն ոչ պակասեցաւ: Եւ ապա ասեն թէ՛ արի, եկ երթիցուք ցոյց տուր զվարդապետն Նարեկացին: Եւ հովիւն, խաշ եհան ի վերա սարին: Յերկու գալլ եկին, անկան յոտն հովուին: Եւ ասէ հովիւն. Դուք արածեցէք զոչխարն, ես երթամ ցոյց տամ զվարդապետն Նարեկացին: Եւ նա առեալ զնոսա, եկն ի գութան, եհարց մշակացն թէ՛ զինչ եղև վարդապետն: Նոքա ասացին թէ՛ զնաց ի վանքն: Եւ նա ասէ. Եկ երթիցուք ի վանքն, տամ նշան ձեզ: Առեալ զնաց ի մէջ բաւլին և ասաց նոցա. Կացէք աստ, ես երթամ ասեմ նմա, որ ելանէ առ ձեզ: Գնաց ի խուցն և զգեցաւ զգետ վարդապետի, և ել ի դուրս՝ եւ ողջոյն վարդապետացն, տարաւ զնոսա, նստոյց:

ԺԲ

Եւ յայլում ատուր ատու բերէին վանիցն: Եւ հանելով զառուն եկաւ հասաւ ջուշ ահագին քարի մի, և ոչ կարէին անցուցանել: Եւ վարդապետն ասէ. Գրիգոր դու ել և գնա առ մշակն և հնար մի արէք այն մեծ քարին: Եւ զնաց սուրբն Գրիգոր և ետես զի ահագին էր վէմն, և չէր հնար մար-

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ն Ե Ր

Էջ	տպ	տպված է	պետք է լինի
<p>ժէ ԽԴ ՉՉ ՃԻԱ</p>	<p>4 ն. 10 վ. 4 ն. 5 ն.</p>	<p>ТВОРЧЕСТВО Ներկայացրել են Կինը Փերձեիի վկայությամբ Օսմանյան բանակը մքտ- նելով նախ Շորագյալ</p>	<p>ТВОРЧЕСТВА Ներկայացել են Կնոջ Նախճավան և վերջում էլ Վասպուրական, Բայա- զետի ու Ալաշկերտի բազմաթիվ մեծ ու փոքր ջրհեղեղներ, որոնց յուր- օրինակ արձագանքներն են</p>
<p>ՃԿԷ</p>	<p>10 ն. և զանազան բաներից առաջ</p>		
<p>ՃՉԳ</p>	<p>17 վ.</p>	<p>է</p>	<p>են</p>
<p>35</p>	<p>13 վ.</p>	<p>վաղանհաճորում</p>	<p>վանանդաճորում</p>
<p>91</p>	<p>16 վ.</p>	<p>Արտաշատի</p>	<p>Հսկանմերքյանի</p>
<p>123</p>	<p>1 վ.</p>	<p>վեր</p>	<p>վեա</p>
<p>148</p>	<p>3 ն.</p>	<p>նում է Արաքսը, իմանա-</p>	<p>ընկզմեցան ոգիք իբրև</p>
<p>203</p>	<p>16 վ.</p>	<p>լով այդ մասին, վանա-</p>	<p>10,000 զորս գիտէին և ի</p>
<p>203</p>	<p>16 վ.</p>	<p>նայրը կանչում է զանգա-</p>	<p>թիւ արկին, և զանձա-</p>
		<p>զշինէ</p>	<p>զշինէ</p>
		<p>զմնա</p>	<p>զմնա</p>

դով անցուցանել զառուն: Յերեկոյին այլ մշակքըն դարձան ի վանքն, և Գրիգոր մնաց անդէն: Եւ վարդապետն եհարց նոցա թէ ուր է Գրիգորն: Եւ նոքա ասեն. Մնաց ի տեղին: Եւ վարդապետն յերեկոյին ել ու գնաց տեսանել, թէ զինչ առնէ մանուկն Գրիգոր: Եւ գնացեալ ետես զի շոքեալ էր ի վերա ծնկաց իւրոց առաջի քարին և զձեռս իւր տարածեալ աղաչէր զԱստուած: Եւ խաչակնքեալ ի վերա քարին առ ժամայն պատառեցաւ քարն և շուրն անցուցեալ ի վանքըն եբեր: Զայն իբրեւ ետես վարդապետն Եղիշէ՝ փառքս ետ Աստուծոյ: Եւ մանուկն Գրիգոր ասաց ի միտս իւր թէ՛ չէր պարտ գիտել զգործս իմ: Ել և գնաց յերկիրն Ըորշուունեաց, մօտ իւր քեռին Անանիա Շիրակվանցին, որ էր առաջնորդ վանացն: Եւ վարդապետն Անանիա բան ետ Գրիգորի թէ՛ արի ռողի հաց տար մշակներուն յարտն ցորենոյ: Եւ նա առեալ գնաց առ մշակներն: Եւ մշակքն սկսան ուտել, և ասեն Գրիգորի թէ՛ եկ կեր և դու: Եւ նա ասէ. Իմ ճաշու ժամ չէ, դուք կերէք, իմ բաժինն պահեցէք: Եւ նոքա կերան և ոչ թողին բաժին Գրիգորի: Եւ ասին ցնա. Մարաւ եմք, երթ գնա մեզ ջուր բեր: Եւ նա զրնաց: Եւ նոքա գաղտ ի նմանէ ժողովեցին զփթիրն և եղին ի մէջար, և ծալեալ վերացուցին զսեղանն, և ելին ի գործ քաղուցն: Եւ նա զջուրն եբեր ետ մշակացն: Եւ նոքա ասեն. Գնա և կեր ըզբո բաժինն, ահա մեք թողինք քեզ: Եւ նա գնաց, ետ զսեղանն առջև իւր և յիշեալ զանուն Աստուծոյ խաչակնքեաց ի վերա և եբաց, և տեսեալ հաց սրբոյն, և մշակքն ծաղր առնէին զաղտաբար: Եւ տեսեալ զսքանչելիս զահի հարան և զարմացան և անկան յոտս սրբոյն Գրիգորի: Եւ թողին զգործ քաղուցն, եկին առ վարդապետն և պատմեցին նմա զսքանչելիսն զոր արար Գրիգոր:

ԺԳ

Եւ սուրբն Գրիգոր ելեալ զաղտ գնաց յերկիրն Բղնունեաց ի Յարծկէ, ի ներքին Գաղոխ: Եւ անդ ի գիւղն մարդ մի կայր աղքատ և պարտական: Նա ինչ մշակ, կամ հոտաղ բանացներ՝ վարձն չէր տար. զի պարտատէրքն կու տանէին, բան չէր մնայր, որ աայր: Եւ այլ մարդ մշակ չէր մտնէր մօտն: Եւ տեսեալ մարդն այն Գրիգոր, ասէ մանկանն. Եկ ինձ մօտ հոտաղ, քեզ տարին 10 զուռուշ տամ: Ասէ Գրիգոր. Իրամով ոչ լինիմ քեզ մշակ. դու քո յանձն կանեսս, որ յաւուրն երիս անգամ գալ եկեղեցի և աղօթել, առանց վարձու ես քեզ մշակութիւն առնեմ: Եւ նա յանձն էառ աղօթել: Եւ նա երեք տարի եկաց մօտն: Եւ աղօթիւք Գրիգորի փարթամացաւ այրն այն, և եղև բաղում ոշխարի, և զութնի, տաւարի, ձիոյ տէր. և մեծացաւ յոյժ, և աղատաւ ամենայն պարտուց իւրոց: Եւ Անանիայ քե-

որին իւր լաւով փտուտէր Գրիգոր յամենայն տեղիս: Եւ շրջելով գնացեալ էհաս ի գիւղն Գաղոխ, և յերեկոյին քարոզ ասաց ժողովրդեանն. և զընարանն եղեր զքերականն, և զհետ քերականի ոճին ոչ գնաց, այլ ասէր վասն խոստովանութեան և զղջման: Եւ յաւարտել քարոզին ելին ի դուրս և մարդիկքն ասեն թէ՛ լաւ քարոզ ասաց. իսկ Գրիգոր ասէ. Բարի էր, բայց ըստ առաջին քերականին որ եղ զընարանն ոչ գնաց: Եւ այն մարդն որ մօտ մշակին էր, գնաց առ վարդապետն և ասէ. Ճշմարիտ է, որ հրամանբոց քարոզ ասացիր, զքերականն բնաբան դրիր և ի հետ նորա ոչ գնացեր: Եւ նա հիացեալ զարմացաւ, թէ զայս բանս ով իմացաւ: Եւ նա ասէ. Մշակն իմ: Եւ նա ասէ. Քո մշակն ուստի՞ իցէ: Եւ ասէ. Օտար է և ոչ ճանաչեմ: Եւ ասէ. Զի՞նչ անուն է նրա: Եւ նա ասէ. Գրիգոր: Եւ այնու իմացաւ, թէ իւր քեռ որդին էր: Եւ ասէ. Յոյց ինձ զնա: Եւ նա տարեալ եցոյց նմա: Եւ տեսեալ զնա ծանեաւ և լալով համբուրեաց զնա և առեալ տարաւ յեկեղեցին և ուրախանայր ի վերայ նորա:

ԺԿ

Եւ զնացեալ Գրիգոր ի Մծբին քաղաք ի գերեզման սրբոյն Յակօբայ Մծբընայ հայրապետին, և հասնելն ի գետն Տիգրիս ի ներքոյ Զղերոյ, որ բազում գետ խառնին ընդ նմա և կարմունճ մի կայր ի վերա գետոյն մի աշքէն, որ Բաւտու կարմունճ ասէին, և յանցանելն Գրիգորի և ի տեսանելն զարմանայր, թողութիւն մեղաց և արքայութիւն խնդրէր վասն կարմունճ շինողին: Հրեշտակ տեսնն երևեալ նմա, ասաց. Սորա շինողն կըռապաշտ է, մեռեալ է, և ի դժոխս: Իսկ եթէ կամիս, որ Աստուած նորա արքայութիւն տայ, կենդանացոյ զմեռեալն. գերեզման սորա մերձ է առ կարմունճն. ցուցեալ զտեղին և զնաց: Եւ գնաց Գրիգոր կանգնեցաւ ի վերա գերեզմանին, եկաց յաղօթս առ Աստուած և խաշակնքեալ ի վերա հողացեալ մարմնոյն: Եւ հրամանաւն Աստուծոյ առ ժամայն յարուցեալ կենդանացաւ: Եւ նա տայ նմա խոստովանել և երկիր պաղանել Աստուծոյ: Եւ առ ժամայն մկրտեալ արար զնա որդի Աստուծոյ: Եւ դարձեալ խաշակնքեաց ի վերա նորա, իսկոյն մարմինն հող դարձաւ, և զհոգին առաքեաց ի դրախտն Արամայ:

ԺԿԱ

Մարգ մի կայր անունն Անդրէաս ի Աղթամարայ, և կին ունէր ամուլ, և ոչ ունէին զաւակ: Եւ առեալ զկինն եկն ի գերեզման Գրիգորի Նաբե-

կացւոյն, և խնդրեցին ի սրբոյն տալ նոցա որդի: Եւ Աստուած բարեխօսութեամբ սրբոյն Գրիգորի ետ նոցա որդի և խնդացին յոյժ, և մկրտեալ զանունն եղին Գրիգոր: Եւ տղայն եղեալ եւթն տարուց, կամեցան հայրն և մայրն առնուլ զտղայն և գնալ ի տապան սրբոյն: Նստան ի գամի և եկին ի մեջածով Վարդավառի շաբաթօրն. և յաղղմանէ շարին կլաւ քամի և տարաւ զգամին յԱրճշու դէմ ի Ղարաքաշիշու յարջն: Եւ անկաւ տղայն ի մէջ ծովուն: Հայր ու մայրն յոյժ ողբացին, մինչև աշկներն կուրացան: Եւ ելին ի ցամաք, և խնդրեցին զամենայն կողմանց և ոչ գտին զմարմին որդւոյն իւրեանց: Եւ ելեալ կսկըծանօք և դառն արտասուօք դարձան ի տունս իւրեանց: Մնացին մինչև ի միւս տարի Վարդավառին: Եւ գեղացիքն ասենց Անդրէաս. Որդիդ անկաւ ի ծով և մեռաւ. դուք լալով կուրացայք. եկայք երթանք ի տապան սրբոյն, որ ձեր աչքն լուսաւորէ: Եկին հասին ի վանից ջաղացըն. և այլ տղայքն յառաջ գնացին, զի համբուրեսցեն զգերեզման սրբոյն: Եւ բացեալ զդուռն գերեզմանին, տեսեալ զմանուկն Գրիգոր նստեալ ի վերա գերեզմանին ջրաթաթախ և զարմացան: Եւ դարձան ուրախութեամբ աւետիս ետուն ծնողաց նորա թէ՛ մանուկն քո կենդանի է ի վերա գերեզմանի սրբոյն: Եւ նոքա ոչ հաւատային, մինչև եկին յորդին իւրեանց: Եւ ասեն ցտեսեալն որդի. պատմէայ մեզ, թէ՛ զինչ եղև ընդ քեզ: Եւ նա ասէ. Յորժամ անկայ ի ծովն, և այլակերպ մի զիս ըմբռնեաց և կամէր խեղդել զիս ի ծովուն՝ յաչնժամ երուեալ Գրիգոր նարեկացին՝ ունելով զաւազան ի ձեռին իւրում, և սաստեաց այլակերպ զիւրն և ազատեաց ի ձեռաց նորա, և առեալ զիս՝ իջաւ ի ծովու տակն, և զգաւազանն էզարկ ի գետին և զփիւրնն ձգեաց ի վերա պաւազանին իբրև զվրան. ջուրն իբրև զկամար եղև ի վերա իմ. և խաշակնքեաց ի շորս կողմն՝ որ եղև լուսեղէն. և ես էի ի հանգստեան իբրև լուսեղէն դարպասի: Եւ ասաց. Գու կացիր աստ՝ մինչ ես երթամ զուխտաւորաց խնդիրքն կատարեմ: Եւ երկուշաբթի դարձաւ և երկու նշխարք եբէր ինձ, և ես կերայ և զօրացայ: Եւ այսպէս յամեն շաբաթօր երկու նշխարք բերէր ինձ: Եւ այսօր ասաց ինձ. ահա քո հայրըն և մայրն կու գան ի գերեզման իմ յուխտ. եկ տանեմ քեզ և տամ նոցա: Եւ կալեալ զիս և եհան ի ծովէն, յանկարծակի զիս ի վերա իւր գերեզմանին տեսայ: Եւ զիւր ձեռաց աղլուխն ետ ինձ նշան, թէ՛ սովաւ լուսաւորէ ծնողացդ աչքն: Եւ յորժամ համբուրեցին զսուրբ դաստառակն՝ լուսաւորեցան աչք նոցա: Եւ որք տեսին և լուան հիացեալ սքանչացան ամենեքեան ի փառս ետուն աստուծոյ և սուրբ վարդապետին նարեկացւոյ:

ԺԶ

Օր ըմ հրեշտակ կգա հատձե, կըլնի անդամնալուծ, յարալու (վիրավոր) մարթ ըմ:

Գրիգորին կասա. Գրիգոր, կիւրնդրեմ, դի շըլկի Փայխըներ, ես յարալու եմ, չըմ կենա:

Ասաց. Շատ աղեկ, թըխ տավար նըստի ըստեղ, ես քե կտանեմ:

Գրիգոր կշլկա յարալուն, կտանի Փայխըներ: Մարթն կասա. էսի մեր գեղ չի. դի տար նոր-գեղ:

Կտանի դի՝ կասա. էս էլ մեր գեղ չի:

Քլամկեն գետին շտնա, որ յարալուին տեղ ըմ չցավի: Էնպես շըլկած, կտանի տանի Բելու:

Կտանի դի՝ կասա. էն էլ մեր գեղ չի:

Տայեն կտանի, կգա:

Կասա. Դեո՞ր տանեմ:

Կասա. Զի տար Զախավանց:

Տարավ խասուց էն տեղ: Էլմ (դարձյալ) էլ ասաց անդամնալուծ. Կիւնդրեմ, էս էլ մեր գեղ չի: Ըստայեն (աստեղից) տար շում Պատականց:

Ընտեղեն կտանի Կաղաղիչ: Մեկ խոսքով յեթ գեղ տարավ:

Հըո՛ւ հըո՛ւ գետին շետի:

Ասաց. Զի տար դի ընտեղ, դեոր որ ձի շլկեր էս:

Կտանի էն տեղ, տավրի մոտ: Կէճնի տակ, խալիվոր կտանա ջահել տղեմ:

Կասա. Գրիգոր, ես հրեշտակ եմ: Քե չըսքեցի (փորձել), շատ շարշարում քե տվի: Քու ծնունթ աստված օխնա: Ինչ ասես, աստված կլսի: Քու էրած աստված ընդունեց: Յոթ տարի խոտաղ էլար, քընձ յոթ տարվան ճգնավոր հավել ընդունելի էլար աստըծու մոտ: Տու մեկ օր եզան շասիր՝ կոր եղ, կամ հիշունց ըմ տեր: Ինչ խիվընդի վըրեն ծեռ տընես, ապրելու ըլնի՝ ապրի, մեռնելու ըլնի՝ մեռնի: Քու խոր-մոր հիշատակ ըլնես: Խոտըոթչուն թարկի, գնա գրութչուն: Մեկ անես, խազար սովրես:

Կօխնա ու կթողնա կերթա:

ԺԷ

Եկն Գրիգոր ի վանին իւր առ քեռին: Եւ նա ասէ ցնա. Քո վարդապետն Եղիշէ վախճանեցաւ, երթ ի գերեզման նորա: Եւ եկեալ գնաց, և տեսեալ զգերեզմանն վարդապետին իւրոյ, համբուրեաց զնա և դարձաւ ի վանքն իւր: Եւ եկեալ եհաս ի դիմաց Սուրբ Վարդանայ: Եւ Քրիստոս աղ-

քրտի նման և անդամալուծի տեսեալ զի անկեալ էր ի վերա ճանապարհին, և Գրիգոր ողջոյն ետ նմա և կամէր անցանել: Եւ ասէ ցնա անդամալուծն. Դո՛ւ ես Գրիգոր նարեկացին: Եւ նա ասէ. Այո՛: Եւ ասէ. Վասն Աստուծոյ սիրոյն առեալ տար զիս ի վանքն: Եւ նա ասէ. Եկ ինձ հետ: Եւ ասէ. Ոչ կարեմ. առ զիս ի քո շալակն և տար: Եւ յորժամ եկին հասին ի վանից տակն ի ջաղացն, ջուր խնդրեաց աղքատն: Եւ նա առեալ ջուր տայր նմա: Եւ նա ասէ. Առուի ջուր մի տար, այլ տուր աղբիւրի ջուր: Յայնժամ Գրիգոր աղօթեալ առ Աստուած և բղիսեցոյց աղբիւր ի տեղին, և առեալ ջուր ետ աղքատին: Եւ ասէ աղքատն. Ես ոչ կարեմ գալ ի վանքն ձեր, այլ զիս առեալ տարցես ի Վարագ: Եւ նա հնազանդեալ նմա առեալ ի շալակն և տարավ ի Վարագ և եդ ի գաւիթս եկեղեցոյն: Եւ մտեալ յեկեղեցին երկրրպաղեաց սեղանոյն: Եւ Մխիթար վարդապետն Կախիկ առաջնորդ էր Վարագայ. սիրով ընդունեաց զնա, և աղքատն ոչ տեսանէին: Եւ յէտ երեք ատուր կամէր զնալ սուրբն ի տեղի իւր: Եւ եկեալ առ աղքատն, ասէ. Կաց բարի, ահա ես երթամ ի տեղի իմ: Եւ ասէ աղքատն. այս երեք օր է այս տեղիս եմ, և մէկն ինձ շատց թէ՛ բարի եկիր. վասն աստուծոյ տար զիս ընդ քեզ, զի ես անտէր եմ: Եւ առեալ ի շալակն իւր և տարաւ: Եւ եկեալ եհաս ի դիմաց Գաւաղից: Գրիգոր կաղաց և ոչ կարէր զնալ: Եւ աղքատն ասէ. Վասն է՞ր կաղաս. ես ևս նեղացա, դիր զիս ի գետին և հանգիր: Եւ զնեղն զնա ի գետին, դարձաւ յետս և ոչ ետես զաղքատն: Եւ տեսեալ լոյս սաստիկ ծագեալ զանձամբն և հայեցեալ ի բարձունս ետես գտերն ի խաչին: Եւ ձայն եղև ի խաչէն և ասէր. Ես այն աղքատն եմ, որ քո շալակն ունէիր այս վեց օր. և որ յետոյ ի քո գերեզմանն գայ երեք անգամ, գտցէ մեղաց իւրոց թողութիւն: Եւ այլ ոչ ետես ըզնա: Եւ Եկեալ ի վանքն առ քեռին իւր:

ԺԸ

Եւ սուրբն Գրիգոր նստուցին յաթոռն առաջնորդ վանիցն, և հանապաղ վարդապետէր ժողովրդեանն: Եւ Գորզն տանուտեր գեղջին քառասուն մշակ ունէր գործաւոր, ոչ գայր եկեղեցին ի տեղի աղօթիցն: Եկաց մինչ ի կիրակին և ասէր. Ընդէ՞ր ոչ դաս եկեղեցին: Եւ նա ասէ. Շատ մշակ ունիմ, ես գամ նոքա ոչ բանին, և ոչ տայ ինձ ձեռն չբանիլ կիրակին: Ասէ սուրբն. Եթէ տաս բանացնել կիրակին, դու բաժին լինիս սատանայի: Իսկ Գորզն գայն էառ իւր սիրտն, և հեծեալ զձին զնաց յՈստան, և երկու բուրդ առեալ էբեր և եթող ի վերա վարդապետին: Նոքա զնձիլ բերին դրին յտն վարդապետին, ի մէջ եկեղեցոյն կախեցին գլխիվայր երեք օր: Եւ աղօթիւք սրբոյն զնձիլն իբրև հալեցաւ, և արձակեցաւ վարդապետն: Քուրդերն որ

զայն տեսին, թողին և գնացին ի տեղիս իրեանց: Եւ յետ քանի ատուր անհազորոք մեռաւ Գորգն ի գիշերի: Եւ առաւօտն խաբար բերին վարդապետին: Երբ որ լսեց, ասաց. Հողն մուտ շտայ մեռելին: Տարան զԳորգն թաղեցին, և չերեկոյին տեսին զԳորգն ելեալ ի չերես Հողին: Եւթն օր օրն երեք անգամ կու թաղէին, Հողն մուտ չէր տար մեռելին: Ընտանիքն ու ժողովորդքն գնացին լալով ու անկան յոտս վարդապետին և առին զվարդապետն բերին ի վերա մեռելին: Յայնժամ Գրիգոր յիշեաց զանունն Աստուծոյ, և խաչակնքեալ ի վերա մեռելին: Եւ առժամայն յարուցեալ մեռեալն եկն անկաւ յոտս վարդապետին, երեք անգամ մեղայ ետ Աստուծոյ: Եւ սուրբն արձակեաց զնա ի կապանաց մեղաց իւրոց: Եւ ապա խաղաղացեալ մեռեալն, Հողն մուտ ետ մեռելին:

ԺԹ

Եւ սուրբն Գրիգոր ել և գնաց Յապարանից սուրբ խաչն և երկու տարի պարտիզպան եղև վանիցն. և օրն մէկ անգամ քաղէին զպարտէզն: Եւ առաւօտուն երթային և տեսանէին զի այլ առաւել եղեալ էր: Մշակք ելին ի գիշերի գնալ գող ի պարտէզն: Եւ իբրև հասին ի տեղին և տեսին զի Գրիգոր աղօթէր բազկատարած ի վերա ծընկաց իւրոց: Եւ լոյս ծիրանածաւալ ելանէր ի բերանոյ սրբոյն և դարձեալ մտանէր ի բէրան իւր: Եւ մշակացն տեսեալ զարմացան և գնացեալ ասացին վարդապետին: Եւ նա յարուցեալ եկն ի տեսանել: Եւ տեսեալ զհրաշն եկն անկաւ յոտս նորա և տարաւ ի վանքն և ծառայէր նմա իբրև հրեշտակի Աստուծոյ: Եւ նա ասէ զմիտս իւր. «Պարտ էր զի ոչ որ գիտեալ զգործս իմ, այլ ոչ կարեմ կալ ի տեղիս այս», ել և գնաց:

Ի

Նարեկացին հոտաղ էր Զեվիկ գյուղի տանուտերի մոտ: Մի օր դաշտում տիրոջ ոչխարներն արածացնելիս նա մի մեծ կարոս (բույս) է կտրում և խաչի ձև տալով, բերում է իր քառասուներկու գառնարած ընկերների մոտ: Սրանք սկսում են երկրպագել Կարոս խաչին: Հանկարծ խաչը թռչում է Գրիգորի ձեռքից, գնում նստում է ածուխի մեջ և սկսում է փայլփլել: Նույն գիշերը գյուղի քահանային երազում պատվիրում են Կարոս խաչը դաշտից տուն բերել: Լուսանալուն պես քահանան կատարում է այդ պատվերը և տուն բերելով խաչը դնում է մի հատուկ տեղ: Խաչն անհատնում լույս է սփռում քահանայի տանը: Մի օր գյուղի զգիրը հյուր է լինում քահանայի տանը և իմանալով նրանից Կարոս խաչի գաղտնիքը, մատնում է տանու-

տերին: Սա մարդիկ է ուղարկում քահանայի տունը, որոնք խելիով Կարոս խաչը բերում են տանուտիրոջ տունը: Նույն գիշեր խաչը զազարում է լույս տալուց, իսկ առավոտյան էլ մտնում է Նարեկացու աղոթատեղի մոտ Եղած հորի մեջ:

ԼԱ

Երկու վարդապետ կայր ի Սիա քաղաքին, նոքա լսեցին զգործան սրբոյն Գրիգորի, լցին ջուր ի շափուկըն և առ Նարեկացին առաքեցին: Իսկ սուրբն Գրիգոր իւր ձեռն առաւ զգած բամպակ և մէջն եղ պէժ մի կրակ, և զութի մի ջրով ելից, և զբամպակն կրակով ետ ի մէջ ջրին, զբերանն փակեաց և առաքեաց վարդապետացն և երեք թուղթ՝ ընդ նմայ. Եւ յորժամ զմէկ թուղթն բացեալ կարդացին, մեծ և փոքր եղևն սպիտակամօրուս: Եւ զերկրորդ թուղթն որ կարդացին՝ դարուն էր և դարձաւ աշուն, աղբիւրք և զեաք ցամաքեցան, շոչ և պըստիկ եղան սև, այլակերպ իւրեանց երեսներն յետ դարձաւ: Ասլա մեղայ տուին սուրբ վարդապետին: Եւ երրորդ թուղթն որ կարդացին, որ էր օրհնութիւն, ամենեքեան, առաջի զոյնն և կերպն դարձան: Եւ յորժամ զղութին բացին, տեսին զբամպակն, ղկրակն և զջուրն ի մէկ տեղ, ոչ բամպակն էր այրեցեալ և ոչ կրակն անցեալ ի ջրէն. զահի հարան, զարմացան և փառս ետուն Աստուծոյ:

ԼԲ

Գրիգոր Նարեկացին զառնարած է լինում մեկի մոտ: Մի օր տերը Երուսաղեմ է գնում՝ ուխտի: Ժամանակ անց տանտիրուհին ասիդա (կերակուր) է եկում և ուտելու ժամանակ ինքն իրեն ասում է. «Երանի այս ասիդան հիմա ամուսնուս առջև լիներ»: Գրիգորն ասում է. Տուր այդ ափսեն և ես անմիջապես Երուսաղեմ տանեմ... Եվ ափսեն առնելուն պես անհայտանում է: Երեկոյան դեմ նա Երուսաղեմ է հասնում և կերակուրը տիրոջը տալով, պատմում է կատարվածի մասին: Տերը շի հավատում Նարեկացու խոսքերին: Գրիգորը ճշմարտությունը ապացուցելու համար, ասում է. Քող այս ափսեն մոտդ մնա, սուր ինձ մատանիդ: Եվ առնելուն պես առավոտյան հասնում է տանտիրուհու մոտ: Սա էլ շի հավատում Նարեկացուն, մտածելով, որ ամուսինը զնալիս մոռացմամբ տանն է թողել մատանին: Բայց երբ ամուսինը վերադառնում է և նա նրա բռնների մեջ գտնվում է ասիդայի ափսեն, համոզվում են, որ իրենց զառնարածը սուրբ է: Կանչում են Գրիգորին և մեծ պատիվներ տալով նրան, ազատում են ծառայությունից:

ԻԳ

Եւ յարուցեալ սուրբն Գրիգոր զնաց երկիրն Ըորշտունեաց, և ել ի յեառն և եմուտ այրն դիմաց իւր քեռի վանիցն, եկաց անդ ելթն տարի. և աղօթեբ. և ողորմութիւն խնդրէր: Եւ ոչ ոք զիտաց զնա ի մարդկանէ: Եւ յաւուր միում երևեալ նմա Մարիամ տիրամայր սուրբ Աստուածածինն: Եւ հրամայեաց նմա զնալ Յերուսաղէմ յերկրպագութիւն գերեզմանին Քրիստոսի: Եւ ասէ ցնա սուրբն. Գու ով ես, որ զայդ ասես յիս: Եւ ասէ. Ես եմ մայրն Յիսուսի: Եւ նա ասէ. Ես ոչ հաւատամ, թէ դու նա ես, եթէ ոչ տեսանեմ զքեզ նոյն փառօք որպէս տեսին քրեք թագաւորքն մոգուց ընծայելն իրեանց զնուէրս: Եւ ի միւս օր առաւօտուն էջ տիրամայր Աստուածածինն անպատմելի փառօք ունելով ի դիրկն զմանկացեալն Աստուած: Եւ նա սկսաւ շոքել ի վերայ ծնկաց իւրոց և ասաց ողբալով՝ «Աչքն ծով...» մեղեդին ի պատիւ նմա: Եւ զի լոյս սաստիկ ծագեալ էր ի վերայ ծովուն և այրին, խօսեցաւ Աստուածածինն ընդ սրբոյն Գրիգորի և ասաց. Տաց քեզ շնորհս և իշխանութիւն առնել բազում սբանչելիս և հանել զգես և բժշկել զամենայն ախտս ցաւոց ի մարդոց և յանասնոց. և որք ապաւինին ի քո բարեխօսութիւնն, ազատեսցին ի պարտուց իրեանց, և որ ամուլ լինի կինն, քոյին խնդրուածովքն որդի ծընցի՝ և ողորմութիւն գացէ յԱստուծոյ. և այլ բազում նեղութեանց անգորրութիւն գտցեն: Եւ քեռին տեսեալ զլոյսն զի ծագեալ էր ի վերայ այրին, զնաց տեսանել, թէ զի՞նչ կայ ի նմա: Եւ տեսեալ զքեռ որդին՝ զարմացաւ և անկաւ յոտս նորա, և առեալ երբեր ի վանքն: Եւ յետ քանի աւուր եզ ի մտի զնալ յերուսաղէմ: Եւ զնացեալ եհաս ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, և շոջեալ յամենայն տեղիս տնօրինականացն և համբուրէր զս. անեսեան ջերմ արտասուօք և եկեալ ի գերեզմանն Քրիստոսի: Եւ ետես զՔրիստոս ի վերայ գերեզմանին և երկըրպագեաց, և կատարեալ զուխտն իւր դարձեալ եկն ի Հայս:

ԻԿ

Գրիգոր Նարեկացին փախաւ զնաց Հախբակու վանքն, եղաւ պարտիզպան: Ավուր միում ելաւ առաջնորդն սյարտեզն զնաց: Գրիգոր սալա (գործված տափակ կողով) մի պարկուկ ժողովեց տարաւ առաջնն: Չորս պարկուկ առաւ առաջնորդն, ետ Գրիգորի սրբույն: Կերաւ սուրբն Գրիգոր և կուտն հանեց բերանուն, նետեց: Գիշերն առաջնորդն հուն պառկեցաւ: Գիշերն տեսաւ առաջնորդն, որ չորս հրագ կու վառի պարտեզն: Չայնեց փոքրավորիցն, թէ վաղեցեք տեսեք այն ինչ բան է: Գնացին տեսան, որ չորս պարկուկի կուտն էր: Եկին ասին: Մտմտաց առաջնորդն, որ

սրբունյն Գրիգորի բերնեն հանած կուտն էր: Ասաց, թե՛ հարցանեմ, թե այս ինչպես մարդ է: Ինքն իմացավ, հոգով սրբով ելավ փախավ այն դուռերեկից: Մեկ մարդ մի հորն համար մեկ քարե խաչ էր շինեք, պիտի բերեր առաջնորդն, որ օծեր: Այն գիշերն նա լվավ, թե՛ տար, որ Գրիգոր նարեկացին օծե: Մարդն շալկեց զքարե խաչն, կերթար: Հանդիպեցավ սրբունյն Գրիգորի: Սուրբն ասաց, թե՛ այդ ի՞նչ է: Ասաց մարդն, թե խաչ է: Ասաց սուրբն. Ո՛ւր կուտանես: Ասաց, թե՛ գիշերս ձայն լվա, որ ասաց, թե՛ «Տար, որ Գրիգոր նարեկացին օծե»: Ասաց սուրբն, թե՛ կու ճանաչե՞րնա: Ասաց մարդն, թե՛ ոչ տեսեր եմ, ոչ լսեր եմ: Ասաց սուրբն. Դիր ի վար, ես օծեմ: Այն չի գիտե. մարդն չի տար, թե՛ ես երկնքից ձայն լսեցի, զան կու գտնիմ: Ասաց սուրբն. Դիր ի վար: Եբ վար ի դիր, սուրբն ի ծունկ անկավ: Եբ կանգեցավ ու ձեռքն առ Քրիստոս աստուած տարածեց, անկարծակի լուսն հերկնից ճառագայթյալ, իջավ ի վերա խաչին կանգնեցավ: Մարդն խաչն ձգեց, վաղեց ի վանքն: Կսեց առաջնորդն, ասաց, թե պարտիզպանն է, որ իրեն կու բռնեն: Վազեցին, գնացին տեսան, որ քարե խաչին վրա լուան կամար էր կապեր: Վերուցին խաչն, բերին վանքն, վաղեցին այսդես, անդեն, այլ չի գտան: Ապա գիտացան, որ Գրիգոր նարեկացին էր: Անկե գնաց ի Վանա ծովուն անապատն՝ վաղճանեցաւ:

775. Հ Ո Վ Հ Ա Ն Ն Ե Ս Ի Մ Ա Ս Տ Ա Ս Ե Ր

Այնպէս փոյթ էր այրն յուսումն, մինչ զի պատահեաց յաւուր միում գնալ նմա յայրն, ուր գրեանն էին, և այլբ ընդ նմա: Իբրև ելին, որ ընդ նմայն էին, և փակեցին զգուտն, նա թաքոյց զանձն ի ներքս, այսպէս գիտելով նոցա, եթէ նախ ել նա: Իբրև անցին աւուրք բազում ի վերայ, դարձեալ գնացին յայրն ի պէտս ինչ, տեսին գնա և սքանչացան: Հարցանէին գնա, թէ որպէ՛ս ապրեցար առանց կերակրոյ և ըմպելոյ: Եւ նա եցոյց զգրեանն, զոր ընթերցեալ էր. և ասէ՛ «Այդ է իմ կերակուր և ըմպելի, զոր կերայ և արբի դաւուրս զայսոսիկ»:

776. Ն Ե Ր Ս Ե Ս Շ Ն Ո Ր Հ Ա Ւ Ի

Այս ներսէս առաւելեալ էր իմաստութեամբ քան զյոյովս ի ժամանակի անդ ոչ միայն քան զվարդապետս հայոց, այլև քան զյունաց և զասորւոցն, այնքան՝ մինչ զի համբաւ իմաստութեան նորա տարածեցաւ ընդ ամենայն ազգս. մինչ զի իմաստասէր սմն Կոստանդնուպօլսեցի, անուն

Թէորա, լուեալ զհամբաւ նորա, բարձեալ զգրեանս իւր ի վերայ զրաստուց, եկն փորձել զնա և լսել զիմաստութիւն նորա: Եւ եկեալ՝ զաւուրս բազումս խօսեցաւ ընդ նմա, և եզիտ զնա փորձ ամենայնիւ, այլև հոգւով սրբով աուցեալ: Եւ իբրև զնաց նա ի քաղաքն Կոստանդնուպօլիս, հարցանէին զնա, թէ ո՞րպէս էր համբաւն, նոյնպէ՞ս է, եթէ ո՞չ: Եւ նա ասէ. Որպէս լուարք, սոյնպէս և տեսարք:

777. Մ Ե Ի Թ Ա Ր Գ Ո Շ

Դէպ եղև երբեմն, զի պաշտօնեայք Գոշի գալին զրաստիւք՝ բարձեալ զինի ի պէտս վանիցն: Վրացի ոմն, Քասիլա անուն, եկեալ՝ բռնութեամբ կամէր առնուլ ի նոցանէ ի զինւոյ անտի, զի գործակալ էր նա Իւանէի ի վերայ մայրոյն, որ պահէր զտեղի իջեվանի նորա: Եւ պաշտօնեայքն ասեն զնա: Մի նիղեր զմեղ, քանզի Գոշին եմք:—Ձի այսպէս կոչէին զնա մականումբ, քանզի հեղգագոյն եկին ալիք նորա: Իսկ թշուառականն անարգեաց զնոսս և զԳոշն հայհոյութեամբ: Եւ իբրև եկն յայն տեղի, որ յիշէր զանուն նորա ձաղանօք, անդէն վաղվաղակի համբացաւ, և կապեցաւ լեզու նորա, և թիւրեցան շրթունք նորա, և այսպէս եկաց բազում աւուրս, մինչև հառաչանօք խնդրեաց թողութիւն: Եւ ամենայն ոք, որ տեսանէր զայրն, գովէին զծառայն Աստուծոյ:

778. Ա Լ Ի Ծ

Ասեն, թէ էր կոյս մի ի Տարսոն, և անուն Ալիծ, որ և նա էր զրագիր յոյժ հմուտ. գրեաց զայբուրենս, և ասաց թէ՛ Ու զ որ սմա նմանեցնէ, նա է իմ տեսոյն արժանի. որ և գրեալ՝ բերին զերկուքն. ոչ հաւանեալ ասէ.

Մայրըն ձային, ծակըն ծային՝
 Ձի նրմանիր գիրն Ալիծին:
 Եւ դարձեալ ասէ վասն ուզողացն, թէ՛ Ու զ որ զըրէ՛
 Ձծայրըն ձային, զծակըն ծային,
 Նա կու լինի փեսայ Ալիծին.
 Եւ ոմն ի նոցանէ գրեալ է գիր և հաւանեալ՝ ասէ.
 Մայրըն ձային, ծակըն ծային՝
 Կու նրմանի գիրն Ալիծին:

779. Խ ՈՒԼ ԳՐԻԳՈՐ

Ընդ այն ժամանակս էր պատուական վարժապետն և երաժիշտն և առաջին քարտուղարն Սսոյ՝ Գրիգոր, մականուամբ Խուլն: Որ ասեն, թէ մոմ գնէր յականջն՝ առ ի չլսել զբանս աշխարհականս, վասն այն կոչեցաւ Խուլ Գրիգոր:

780. Ս Ա Ր Գ Ի Ս Պ Ի Մ Ա Կ

Սարգիսս այս նոյն ինքն ճարտար Պիծակն, որդի Խուլ Գրիգորի, գորոյ և գմականուան ծագումն յայտնէ: Որպէս թէ երբեմն յառնելն ծաղկի և ի նկարելն, պիծակ մի նստաւ հանդէպ նմա ի լուսամտան, որ և շուտ նկարեաց զնա: Զոր տեսեալ մերձակայիցն՝ կարծեցին, թէ պիծակն եկեալ նստաւ, զոր ձեռքն վարելն նոցա զնա, ծիծաղեալ Խուլ Գրիգորն: Ապա գիտացին զիրն, և զարմացեալ կոչեցին զնա Սարգիս Պիծակ:

781. Հ Ո Վ Հ Ա Ն Ո Ր Ո Տ Ն Ե Յ Ի

Միսիանում առաջ կոապաշտներ են եղել, որոնք մեծ նեղութիւն են պատճառել հայերին: Նրանք ծակել են տախտակները, անցկացրել հայերի վիզը և երկու կողմից մեկական մարդ նստելով, ման են եկել: Մի օր մի այրի կին գնում է ջրաղացը աղունի: Կոապաշտներից մեկը ուզում է բռնաբարել նրան: Կինը փախչում է և գալով Հովհան Որոտնեցու մոտ, գանջատւում է: Որոտնեցին իսկույն ձի է նստում, գնում է պարսից Շամ շահի մոտ և կոապաշտների պատժելու համար զորք է խնդրում նրանից: Գեան անցնելիս Որոտնեցին որ զինվորի սովերը որ տեսնում է ջրի մեջ, նրան վերցնում է, իսկ որինը որ չի տեսնում, հետ է վերադարձնում: Այդ պարսիկ զինվորների միջոցով նա ոչնչացնում է Միսիանի կոապաշտներին: Նրանց մեծամեծներին բռնում, նետում է կաթսաների մեջ և եփելով թափում է քարերի վրա: Ասում են, թե Միսիանի պարսիկները Շամ շահի տված այդ զինվորներից են ծագել և կոչվում են Ղլլբաշ (Կարմրագլուխներ):

782. Գ Ր Ի Գ Ո Ր Տ Ա Ք Ե Վ Ա Յ Ի

Ա.

Մի անգամ, երբ Տաթևացին սովորելիս է լինում Տաթևի վանքում՝ միանահայրը հրամայում է նրան, որ փարշով ջուր բերի: Գրիգորը ցույց

է տալիս բերանն ու ականջները, կամենալով հասկացնել, որ բերանն ասաց, թող ականջը չլսե, իրեն նման սրբին չի կարելի հրամայել: Երբ վանահայրը շահականալով կրկնում է հրամանը՝ Գրիգորը նույնպես հրամայում է իր աշակերտներից մեկին, և երբ սա չի կատարում՝ անիծում է նրան, ասելով՝ գետինն անցնիս: Աշակերտն իսկույն կիսով չափ գետնի մեջ է մտնում: Վանահայրը խնդրում է Գրիգորին, որ հանի աշակերտին: Գրիգորը կատարում է վանահոր խնդիրը: Վանահայրն այդ հրաշքի մասին գրում է կաթողիկոսին: Սա կանչում է իր մոտ Տաթևացուն: Սակայն Գրիգորը չի գնում: Կաթողիկոսը երկու վարդապետ է ուղարկում, որ բերեն: Գրիգորը նրանց ներկայութեամբ կշռում է մի ֆունտ կրակ, դնում է մի ֆունտ բամբակի հետ, փաթաթում է թղթի մեջ և տալով նրանց ասում է. Տարեք կաթողիկոսին և նրա ներկայութեամբ կշռեցեք. եթե տվածս բաները կորցնեն իրենց քաշը ես ինքս կգամ: Վարդապետները վերցնում գնում են և կաթողիկոսի ներկայութեամբ կշռում են Տաթևացու տված բաները: Նրանց քաշը բոլորովին նույնն է լինում: Կաթողիկոսը բացականչում է. Գրիգորն արդեն կշռել է երկինք ու գետինք, նա անչափ իմաստուն ու արդար է:

Բ

Տաթևի վանքի ջրաղացի ջուրը մի պիշեք կտրվում է: Բաց են անում, նորից է կտրվում: Այսպես մի հինգ-վեց անգամ որ կտրվում է, հետևում են, տեսնում, որ ջրաղացի ջուրը կտրողը քաջքի ձագն է:

Նրան բռնում, տանում են Գրիգոր Տաթևացու մոտ: Սա քաջքին պահում է վանքում: Ասում են՝ «գնա ջուր բեր»: Գնում է կուլան կտրում, գալիս: Ասում են՝ «տունն ավելի»: Աղբը լցնում է ներս: Ստիպված ամեն բան հակառակն են ասում:

Մի օր էլ քաջքն ընկնում է Տաթևացու ոտները, թե ինձ ազատի վանքից, ես ձեռ թոնիրների մոխիրը դուրս տամ: Տաթևացին ազատում է նրան:

Հազար տարի է ինչ վանքի թոնիրներում հաց են թխում, բայց ներսը ոչ մի մոխիր չի մնում: Ասում են, թե դա քաջքի արածն է:

Գ

Վասն է՞ր կոչեցաւ անուն նորա Գրիգոր...

...Եղև այս հրեշտակաց միջնորդութեամբ. զի դայեակ նորա յորժամ տարաւ զնա ի Կեսարիայ, և ի մերձենալ ի քաղաքն, նստաւ ի ներքոյ ծա-

ոոյ ինչ՝ հանդչիլ: Եւ եկեալ հաւ մի նստաւ ի վերայ ծառոյն, զոր ոմանք գորգուր և ոմանք դոտն կոչեն, և ձայնեաց. «Գո՛ւր, գո՛ւր...»: Իսկ իմացաւ դայեակն, եթէ հոգին սուրբ է ձեակերպեալ ի տիպ հաւու, որ ունի զնմանութիւն աղանոյ և անւանեաց զմանուկն՝ Գրիգոր:

783. Ս Ս Յ Ա Թ - Ն Ո Վ Ա .

Ա

Սայաթ-Նովան Հախպատից Թիֆլիս դալիս Սուրբ Սարգիս եկեղեցու մտա, րաստ է գալի մե օտարական աշուղի: էկող աշուղը հարցնում է. Մե աշուղ կա էստի, Սայաթ-Նով ին ասում. իս նրա զովասանքն Հալեբ, Ղեիսարի իմացա, շատ իմ ուզում նրա տեսնիլը:

էստու վրա Սայաթ-Նովեն ասում է թուրքեվար. Բիլմանամ, գորմանամ, թանմանամ (չի՛մ գիղի, չի՛մ տեսի, չի՛մ ճանչնում):

Օտարական աշուղը չէ իմանում, թե ինչ ասավ Սայաթ-Նովեն: Սա հիզ գուբարա (կրկին անգամ) ասում է. Նրա տիղը ասի քիզ, բա ինչի՞ չիմացար:

— Զիմ իմանում, թե ի՞նչ ասիր:

— Դուն վուր է՛ս խոսքիրս չիմացար, բաս ի՛նչպես կուղիս նրա տեսնիլն ու մարաբումը (մրցում, վեճ) խառնվիլը. գեա՛ էսղանց, ուղ ըլի, թէ չէ՛ սաղդ կու խլիմ:

Աշուղը մնում է նեհինիմ-նեհինիմ ննգած ու սառած, գնում է հիզ, էլ քաղաք չէ մտնում ահու:

Սայաթ-Նովեն իր խոսքերը ուրիշ մտքով էր ասի: Նրա խոսքերու միտքը էսենց էր.

«Թի՛լ-ման ամ=իմացի՛, իս իմ,

Գո՛ւր-ման ամ=մտի՛կ տու, իս իմ,

Թա՛ն-ման ամ=ճանչցի՛, իս իմ»:

Բ

Ասում են, թե Իրանի նշանավոր աշուղ Շահադին Իսպահանից դալիս է Գլուրչխատան՝ Սայաթ-Նովայի հետ մրցելու:

Առաջինը սկսում է Շահադին, որի երեսուն հարցին Սայաթ-Նովան պատասխանում է ճշտորեն, ապա ինքն է սկսում հարցեր տալ: Քսանհինգ հարցին ճիշտ պատասխանում է Շահադին, բայց քսանվեցերորդին կապ

մար եկեղեցի խուժելով՝ խանի զինվորները պահանջում են Սայաթ-Նովայից անմիջապես դուրս գալ եկեղեցուց և ուրանալ իր հավատը: Սայաթ-Նովան չի համաձայնվում և պարսից զինվորների թրերի տակ ավանդում է հոգին՝ ասելով. «Զբխմանա՛մ քլիսադան, դոնմանա՛մ Իսադան» («Զեմ գուրս գա եկեղեցուց, չեմ ուրանա Հիսուսին»): Մի քանի օրից, երբ պարսիկները թողնում են Թիֆլիսը, քաղաքացիք Սայաթ-Նովայի մարմինը տանում և թաղում են Մեծ բերդի եկեղեցու հյուսիսային փոքր դռան առջև:

784. Ք Ե Շ Ի Շ - Օ Ղ Լ Ի

Ա

Նախիջևանում ապրող նշանավոր հայ աշուղ Թանժին մի անգամ հայտարարում է, թե ով իրեն հաղթի՝ քաշովը մեկ ոսկի կտա, իսկ եթե պարտվի՝ գլուխը կկտրի: Մեկը մյուսի ետևից Թանժու հետ մրցելու են գալիս 39 աշուղներ: Հաղթելով բոլորին, Թանժին նրանց բանտարկել է տալիս, որպեսզի հետո կտրել տա գլուխները:

Պատահաբար Նախիջևան է գալիս շուպլեբցի հայտնի հայ աշուղ Քեշիշ-օղլին: Մրցելով Թանժու հետ, Քեշիշ-օղլին հաղթում է նրան և պահանջում հասանելիք ոսկին: Թանժին չի կարողանում կատարել խոստումը, որի համար և Նախիջևանի խանը զլխատել է տալիս նրան:

Բ

Քեշիշ-օղլին և Ալավերդին հանդիպելով իրար, եղբայրանում են և երդվում այլևս թուրքերեն չերգել:

Մի անգամ նրանք միասին հրապարակ են դուրս գալիս, ժողովրդի առաջ իրենց շնորհքը ցույց տալու: Տեսնելով, որ ինքը տանուլ պիտի տա Քեշիշ-օղլուն, Ալավերդին սկսում է թուրքերեն երգել:

Քեշիշ-օղլին դրա համար անիծում է նրան: Երեք օր անց լուր է տարածվում, որ Ալավերդին էրդերումի ճանապարհին ձիուց ընկել է և մեռել:

785. Մ Ի Ս Կ Ի Ն - Բ ՈՒ Բ Ջ Ի

Ասում են, թե Միսկին-Բուրջին շատ խաղամուլ մարդ է եղել: Որտեղ գնացել, ինչ որ ձեռք է զգել՝ կամ սրան նրան է բաժանել, կամ ղումար (թղթախաղ) խաղացել, վատնել, փշացրել...

Մի անգամ Ղարաբաղում նա ղումար է խաղում Զաֆար Կուլի-բեգի հետ: Երբ բեգը տանուլ է տալիս ունեցած ամբողջ փողը, խաղի մեջ է դնում նաև վերարկուն, խանչալը և զլխարկը:

Բուրջին այդ բոլորն էլ տանում է:

Խաղը վերջանալուց հետո բեզը մարդիկ է ուղարկում Բուրջու ետեխց, որոնք հասնելով աշուղին, Ասկյարան բերդի մոտ սպանում են նրան:

786. Թ Ո Ւ Ջ Ջ Ա Ր Ի

Ղարսի փաշան պատվիրում է Քուջջարին, որ նա բոլորովին նոր մի հեքիաթ ասի: Քուջջարը նեղն է ընկնում. նայում է շորս կողմը, նշան է անում աշակերտին, որ այլայլված հետևում էր վարպետի անհանգիստ շարժումներին՝ ու հազալով, կոկորդը մաքրելով, անպատրաստից սկսում է մի նոր հեքիաթ հորինել (պատմելով և ներկայացնելով): Այդ ընթացքում Քուջջարն այնպիսի սրտաշարժ տեսարաններ է հորինում, որ փաշան սկսում է հեկեկալ: Անսպասելի կերպով լաց է լինում և ինքը Քուջջարը: Ջարմացած աշակերտը մոտենալով իր վարպետին հարցնում է. Ուստա, դո՞ւ ինչու ես լաց լինում, հո գիտես որ պատմածդ հեքիաթը սուտ է: Որդի,—պատասխանում է Քուջջարը,—ես լալիս եմ ոչ թե հեքիաթի ազդեցությունից, այլ թե ի՞նչպես պիտի վերջացնեմ այն:

787. Խ Ա Չ Ա Տ Ո Ւ Ր Ա Ր Ո Վ Յ Ա Ն

Ա

Երբ Աբովյանը դեռ պատանի է լինում, նրան երազում երևում է Գրիգոր Լուսավորիչը և պարզևում է լավ կարողալու շնորհքը: «Ընչանք էն վախտը բակի շէր կարըմ կարդա. ամեն մի կիրը կրմկրմալեն էր ասում—հիմի ջրի դալդա (պես) գնում է. ինչ գիրք որ գնում են առաջը, բիրազի (բոլորը) հավասար էր նրա համար»:

Բ

Խաչատուր Աբովյանը ոտսի թագավորի հետ պայման է դնում, որ եթե ինքը բարձրանա Մասսի գագաթը, թագավորը հայերին ազատություն տա: Չի կարողանում բարձրանալ, դրա համար էլ աճից ու ամոթից գլուխն առնում կորչում է:

Գ

Աբովյանը մեծ ազգասեր լինելով, ժողովրդին գրգռել է ոռոսաց թագավորի դեմ: Թագավորը բռնել է նրան, սև կառեաթի մեջ դրել և ուղարկել Սիբիր: Սիբիրի խորքերում նրան տեսել են սաստիկ ծերացած, սպիտակ

թաքիլան (միայն) լուս բերիս: Խաբեց զձեռագիր առավ թե չէ՝ աղոթրան ճղճղնավ (ճյուղավորել), լուս լուսցավ վրր արար աշխարքին. նոր փոշմընան, լե (բայց) ինչ օգուտ, եղածն եղեր էր: Էն ձեռագիր մնաց մրտ սատանին, հարի (մինչև) Քրիստոս էկավ աշխարհք, խլեց, դրեց խաշի տակ, հալավ կորավ:

Դ

Սատանան ցանկանալով վրեժ լուծել մարդուց, օձի կերպարանք է մտնում և համոզում է Ադամին ուտելու արգելված պտուղը: Ադամը ուտում է, բայց պտուղը մնում է կոկորդում: Երկար չարչարվելուց հետո Ադամին վերջապես հաջողվում է կուլ տալ, սակայն շատ ուժ գործադրելուց նրա կոկորդի մի ոսկորը մնում է դուրս ցցված: Ասում են, թե այդ տեղից է մնացել մարդու խոշափողի ոսկորը, որ ունի ադամա խնձոր անունը:

Կ

Սատանան ուղեց վրեժը լուծել մարդուց և իր վիճակին հասցնել: Օձի կերպարանք մտավ ու գնաց Ադամին համոզելու, որ արգելված պտուղից ուտի: Ադամը համոզվեց, կերավ, բայց պտուղը կոկորդից ցած չէր իջնում, ուժ տալով վերջապես կուլ տվեց, սակայն կոկորդի մի ոսկորը դուրս ցցվեց:

Ե

Եվան տեսնելով, որ Ադամը ամառը նեղվում է շոգից, նրա գլուխը փաթաթում է դրումի տերեներով և ջուր է լցնում վրան, որպեսզի հովանա: Ասում են, թե երաշտի ժամանակ անձրև բերելու համար երեխաների կողմից նուրին (=պուրպատիկին, խոնձկուլուլու, շիշի մամա և այլն) ման ածելու սովորությունը այդ ժամանակներից է մնացել հայերի մեջ:

Զ

Ադամը դրախտից արտաքսվել է երեկոյան: Նա երկար թափառել է դիշերվա խավարի մեջ և կորցրել է երբեք լույսը տեսնելու հույսը: Սատանան իմանալով, որ լուսաբաց է լինելու և արև է դուրս գալու, գալիս է Ադամի մոտ և ասում. Տուր ինձ քո հոգին և ես կվերադարձնեմ քեզ լույսը: Ադամը համաձայնվում է: Առավոտյան արևը դուրս է գալիս և Ադամը ամբողջ օրը վայելում է արևի լույսը: Երեկոյան արևը նորից մայր է մրտ-

մորուքը մինչև գոտին: Աբովյանը թեև չի հայտնել իր ով լինելը, բայց նրան ճանաչել են, և երբ հարց են տվել, թե՛ ե՞րբ պիտի դառնաս հայրենիք՝ նա պատասխանել է. Յմա՛հ գատապարտված եմ մնալու Սիբիրում. թեև շատ ծերացել եմ, բայց մինչև չտեսնեմ Հայաստանի ազատությունը՝ չեմ մեռնելու:

Դ

Սիբիրում ճամփորդող գերմանացի գիտնականները մի կորած-մուշորած գյուղում հանդիպում են երեխաների, որոնք իրենց հետ գերմաներեն են խոսում: Երբ նրանցից մեկը զարմացած հարցնում է երեխաներին, թե նրանք որտեղի՞ց են գերմաներեն սովորել, երեխաները պատասխանում են, որ իրենց ուսուցիչը հայ գրող Աբովյանն է եղել:

Բ Ի Բ Լ Ի Ա Կ Ա Ն Ե Վ Ա Վ Ա Ն Դ Ա Պ Ա Տ ՈՒ Մ Գ Ե Մ Ք Ե Բ

788. Ա Դ Ա Մ Ն ՈՒ Ե Վ Ա Ն

Ա

Աստված օր Աթամին ստեղծեց, անոր ընկեր ա Ալին (միականի հրեզեն ոգի) ստեղծեց: Ասիկ հրեզեն էր, մե աչքանի: Աթամ մարմնեղեն, հեշ իրարու չէին սագե, ատոր հմար ա Աթամը հեշ չէր սիրե Ալին: Աստված տեսավ օր Ալը շկրցավ ընկերութեն էնե Աթամին հետ, Եվային ստեղծեց: Ատ վախտվանից Ալը դուշման (թշնամի) ընկավ Եվային ու անոր ջնսին (ցեղին):

Բ

Աստված օր զերկիրն ու զգետինք ստեղծեց պրծավ, ափ մե հող ստավ զԱդամ լե ստեղծեց, սորա (հետո) թմբրութեն թափեց վրը Ադամա, ձախ կողերուց կողմե քաշեց ստեղծեց զԵվեն, զերկուս մեկտեղ զրեց ագամական (եղեմական) դրախտ:

Սատանեն օծու կերպարանքով մտավ ի Եվի խալը (սիրտ), Եվեն խաբվավ, զպտուղ կերավ, տվեց Ադամին՝ Ադամ լե կերավ, մերկացան:

Աստված զԱդամն ու Եվեն դրախտեն տկող (մերկ) դուս էրեց: Մութ գիշերն օր էկավ՝ նստան լացին ու ողբացին, չընգինի (չգիտեին) թե լուս պտի էղներ: Սատանեն էդ վախտ էկավ մըտ Ադամ, բսեց. Ի՛նչ կիտաք օր լուս լուսցում վրը ձրգի: Ադամն ու Եվեն ըսին. Ի՛նչ կուզիս կիտանք,

նում և սկսում է թաղավորել խավարը: Ու այսպես շարունակվում է ամեն օր: Աղամբ հասկանում է, որ սատանան խաբել է իրեն, քանի որ ցերեկն ու գիշերը անպայման պետք է հաջորդեն իրար և ինքը զուր է հոգին ծախել սատանային:

է

Աղամն ու եվան դրախտից արտաքսված ժամանակ, երբ առաջին անգամ տեսնում են արևի մայր մտնելը, մեծ ողբ ու կոծ են անում: Սատանան տեսնելով այդ, ասում է Աղամին. Քեզ լույս աշխարհ կհանեմ, եթե խոստանաս սերունդդ ինձ գերի տալ: Աղամբ համաձայնվում է և ի հաստատութուն՝ դրոշմում է ձեռքը Սատանայի ներկայացրած աղյուսի վրա: Նույն պահին Սատանան ցույց է տալիս Աղամին Արևելքը, ուր արդեն սկսել էր փայլել Լուսաստղը (=Արուսյակ) և ինքը աղյուսը Հորդանան գետը տանելով, թաղում է: Երբ Քրիստոս գալիս է մկրտվելու Հորդանան գետում, կանգնում է այդ աղյուսի վրա, որը անմիջապես հալչում է, և Աղամի սերունդը աղատվում է Սատանային գերի լինելուց:

Ը

Դրախտից դուրս գալուց հետո Աղամն սկսում է պարապել երկրագործությամբ: Նրա բնչասիրութունը փորձելու նպատակով, աստված երկիր է ուղարկում իր հրեշտակներից մեկին: Հրեշտակը կերպարանափոխ լինելով՝ իրեն Աղամի եղբայր է հայտարարում և առաջարկում է նրան կիսել իրենց հասանելիք հողերը: Աղամբ հրաժարվում է անգամ մի զազ հող տալուց նրան: Հրեշտակը բարձրանում է երկինք և պատմում աստծուն Աղամի վարմունքի մասին:

Աստված ասում է. Ես գիտեի, որ նրա աչքը միայն մի բուռ հողով կկշտանա:

Թ

Աղամ որ դրախտից էլավ տյուա, բաշլալից (սկսեց) խող վարել-ցանել, որ շը մնա անութի:

Աստված ուզեց Աղամ փորձել, խենք (նայենք), թըմախ (բնչասիրութուն) ունի՞, թե չէ:

Էլավ խրիշտըկին մարթու կըլըղ (կերպարանք) մտուց, էօրօխկեց (ուղարկեց) մոտ Աղամ:

Աղամն էլ եղներն առեր էր, կնացեր էր արտ՝ վար-ցանք անել:

Խրիշտայն էկավ ասաց. Պարեով քե, ախպեր Ադամ, աստված կարողութեն տա:

Ագոսմն էլ ասաց. Աստծու պարին. տյու վո՞վ ես:

Խրիշտայն ասաց. Արե նստի, մեյ խա խանգստանանք. սորա (հետո) ես կասեմ ես վով եմ:

Ադամ եղներն առցրկեց, էկավ նստավ խրիշտրկի կուշտ, բաշլայիցին (սկսեցին) գրուցել:

Խրիշտայն ասաց. Կիտե՞ս ես վով եմ. ես քո ախպերն եմ, իկեր եմ, որ մեր խողեր խե քե (քեղ հետ) պաժնենք:

— է, աղեկ, պարեով, խազար պարեով, էսօր էրթանք մեր տուն, մասֆիր (հյուր) էլի գիկ (ինձ), նոր առատուն կուզանք կը պաժնենք:

Իրիկուն էլան կնացին տուն, կերան-խըման: Մնացին առավտուն, էլան էկան տաշտ:

Տաշտ գլալու գլախ (ժամանակ), Եվեն ճոշ շըվանըմ (պարան) կուտա Ադամին, կասի. Տար, իարով (սրանով) շափի, շէնի խրիշտակ քե խապի, ալեւի խող առնի քեղնից:

Կէլնեն շըվան կառնեն կուզան դաշտ, բաշլայեն (սկսել) խողեր կիսել:

էնա քե, էնա դիկ: Չում կուզան, կը խասնեն էտա վարով արտի վերեն:

Չըվան կը տնեն, կը շափեն: Խրիշտակ կը բաշլայի էտա տեղ հիլահավալութեն (խաղախոթյուն) անել, ըսկուն որ կը պիրի շատն կիսկի ուր, քարմ էլ կը տնգի նշան:

էտա տեղ Ադամ կաբյուլ շանե (շի հանդուրժում), կը բաշլային խեա մեյմըկու կոիվ, շամաթա (աղմուկ) անել:

Ադամ քար կը վերցի կը տնա դեխ խրիշտրկի խալ. խրիշտակ քար կը վերցնի կը տնգի Ադամի խողի մեշ:

Մեյ մըկու խեա խատած կը քաշեն: Մեն ծու կըխանեն: Լեզվակոիվ կը տառնա ձեռնակոիվ. կը խասնեն դեխ (դեպի) մեմեկ: Խրիշտակ կը պոնի Ադամուն, կը տնի գյետին, ձեռ կը տնի բողաղ, որ խեխտի:

Ադամ էլ խեխտըվել, մեխտըվել շիրիշկա, կը բաշլայի խրիշտրկի տկանց ոտնով քար կլորել դեխ խրիշտրկի խող:

Քիշըմ կուվելուց վերշ, խրիշտակ կը քաշվի մեկ դեխ, կասի. Ախպեր, ես շը կիտի տյու ըտըսնամ (աղքեան) թմախի տեր (աղահ) մարթ իր, պարեով էլնես տյու քո խողեր:

Ադամ կասի. Ես խողից եմ էլի, իսկի իմ աշք խողից կը կտրե՞:

Խրիշտակ ուր խրիշտըկութենն նշանց կուտա Ադամին, կը թոնի կէրթա:

Կէրթա Աստուծուն կասի. Ադամի խողի թըմախ շատ ի. կըշտանալ չկա:

— Ես կիդիմ ըսկուն ի (այդպես է), ինոր աչը արքում՝ խողով մենակ կը կըշտանա:

ժ

Հրեշտակ ամենակալին էկավ Ադամին սովըցուց վար ու ցանք էնելը, հարոր շինելը:

Ըսեց. Իտա հըմենն (այդ բոլորը) դաշտ ու դուրան քու առջնն է, գործ դիր քըդի, արտ վարե-ցանե, գըու իդարենն (օրապահիկ) էրե:

Կծեց Ադամ զուր արոր, քշեց հա քշեց: Շատ ու քիչ գնաց, հրեշտակն եկավ՝ ըսեց. Հար հո՞ւր պտի էրթաս, սինոո (սահման) մե դիր քու արտին, իդա խըտար (այդ շափ) տեղ քքգի կը հասնի՞:

— Ես ինչ գինամ սինոոն ի՞նչ է:

— Հորին (ինչու) շրս գինա, բեր ալոս մե թալինք հողա (այստեղ), թըղ էղնի սինոո մըջ ընծի ու մըջ քըգի. իդա դին (այս կողմ) ընծի, էն դին քըգի:

էն վախտն օր դակոս կը թալեն՝ Ադամ ուր ագահութենենն ոտքով զկըշտաներ կը թալեր վըր հրեշտակի դիուն, օր ուր արտ մեծ էղնե:

ՃԱ

Երբ Ադամը անուններ է գնում բոլոր կենդանիներին, էշը մոռանում է իրեն տրված անունը: Նա մի քանի անգամ հարցնում է Ադամին, թե ի՞նչ է իր անունը: Ադամը խիստ զայրացած բռնում է նրա ալանջը և մի լավ քաշելով, գոռում է, «է՞շ է, է՞շ է... հասկացա՞ր»: Դրանից է ահա, որ էշերի ալանջները երկար են:

789. Ն Ո Յ Ն Ա Հ Ա Պ Ե Տ

Ա

Ջրհեղեղի ժամանակ, երբ տապանը ջրերի վրա էր, մեկ մարդ լող է տալիս դպա տապանն ու գոռում.

— Նո՛յ ջան, ճոպանը (պարանը) քցե, տապանդ էլնեմ: Միտքդ չէ՞, որ դու եղ չունեիր, քեզի մի տիկ եղ տվի:

Նոյ նահապետը լսելու տվավ ու մտքի մեջ ըսավ. Ազատեմ, ետև պտի կանգնի, եղը պահանջե: Թող ջրի տակն անցնի:

Մեկ ուրիշ մարդ մոտեցավ ասավ. նո՛յ, ազատի ինձի, դու լավ մարդ ես: Էն տարին արևը շունեի, մեկ ջվալ արևը փոխ տվիր:

Նոյ նահապետը տղոցը թե՛ ազատեցեր, խեղճ է: Ու մտքի մեջ ըսավ. «Որ խեղդվի, արևուս պտի կտրի. ազատեցեր, կելնի, կաշխատի, պարտքը կուտա»:

Բ

Երբ ջրհեղեղն անցնում է և Նոյ նահապետը Մասիսի գագաթից իջնում է Նախիջևան, պատվիրում է իր որդիներին՝ ջուր ցողել իրար վրա, որպեսզի դրանով մարդիկ անմոռաց պահեն ջրհեղեղի հիշատակը: Ասում են, թե Վարդավառի տունը, որի ժամանակ երեխա և ծեր, տղամարդ ու կին տանը և փողոցներում, դաշտերում, գետերի ափին, աղբյուրների ու առուների մոտ կժերով իրար վրա ջուր են լցնում կամ իրար սուզում ջրի մեջ՝ Նոյի ժամանակից է մնացել Հայաստանում:

Գ

Նոյ նահապետի ժամանակ, երբ սա տապանն էր շինել տալիս, մի պառավ հարցրել է Նոյին, թե ջրհեղեղը ե՞րբ պիտի լինի:

— Երբ հարսը սկեսրոջ հետ խոսի, պատասխանել է Նոյը: Մի առ ժամանակից հետո մի օր այս պառավը հարցնում է իր հարսին. Թոնիրը կար չընկա՞վ (չվառվեց):

— Ուր ա թա կար ընկավ, էնքան փչել եմ, գլուխս տրաքվում ա,— պատասխանում է հարսը:

Պառավը սրա պատասխանից հասկանում է, որ ջրհեղեղի օրը հասել է, թե չէ հարսն իր հետ չէր խոսի. մոտենում է թոնրին, տեսնում է ջուր է դուրս գալիս, վազում է Նոյի մոտ և խնդրում, որ իրեն էլ վերցնի տապանի մեջ, սակայն սա մերժում է, ասելով թե՛ միւսն մատաղահասներից պիտի վերցնի:

Դ

Սկեսրայրը հարսին ուղարկում է թոնիրը վառելու, որ հաց թխեն: Հարսը գնում է, բաց չի կարողանում վառել, որովհետև թոնրի տակից ջուր էր դուրս գալիս: Սկեսրայրը ձայն է տալիս հարսին, թե՛ «Ա՛յ հարս, ի՞նչ է պատահել, ինչո՞ւ չես վառում»: Հարսը շխտական լինելու պատճառով չի կարողանում պատասխանել: Սկեսրայրը գալիս է թոնրի մոտ, նորից հարցնում հարսին, թե ինչու նա չի վառում: Հարսն այլևս չի դի-

մանում և ասում է, որ թոնրից ջուր է դուրս գալիս: Չխոսկանության օրենքը խախտելու համար Աստված պատժում է մարդկանց. թոնրի տակից դուրս եկող ջուրը վարարում է, դառնում մի մեծ գետ և ծածկում է աշխարհի երեսը:

և

Նոյ նահապետն օր տապանը պիտի շիներ, կանչեց ուստի մեկիմ ու ըսաց. Արի տապանս շինե՛, աղջիկս քեզի տամ: Ասիկ էկավ, օր դիշեր սկսավ դատել:

Նոյ նահապետը տեսավ օր բանը շատ յալաշ (դանդաղ) կերթա, կանչեց ուրիշ էրկու դուրկրի (ասաղծագործ) ա ու ըսաց. էկեք իմ տապանս շինեցեք, աղջիկներս կուտամ ձեզի:

Նոյ նահապետը ալաշը (ընդամենը) մե աղջիկմ ուներ, հիմի իրեք մարդու խոստացավ, շունքի գան կեներ (կուսհե) թը՝ շրհեղեղին իրեքն ա խեղտին կը: էգավ օր ատ ուստեքը տապանին գլխը իրենց հըմար ա տեղ շինեցին ու սղատան: Աղատան օրա՝ էկան Նոյ նահապետին քովը՝ աղջիկները ուղեցին: Նոյը մոլորավ մնաց, ունիր շունիր մե աղջիկմ ունիր՝ իրեք հոգու խոստըցեր էր, հիմի շիտեր վերին տար:

Մոլորած օր պարտիր կը՝ բիրտան (հանձարծ) տեսավ, օր իրեն սիան ու շունը աղջիկ դառան, իսկ աղջկանը պես: Վերուց անմեն մեկը մեկին տվեց: Վախթմ անցավ՝ մէ օրմ՝ էլավ գնաց իրեն աղջկներուն տես: Գնաց մեկին քովը, մարթուն հարցուց. Ի՞նչ է աղջիկս: Մարթը ըսավ. էլավ է, հըմը մե բանն է գեշ, ինչ օր խոսիմ կը՝ իշու պես կողը դեմ կուտա (շիլսե): Նոյը հասկըցավ, օր ատիկ էշն է: Գնաց մեկալին (մյուսին), անոր մարթն ա գանգրտավ, թը շատ լավ է՝ հըմը ինչ օր կըսեմ, շան պես շամշյուրմիշ կենե (կը հակառակի): Նոյը հասկըցավ, օր ատիկա շունն է: Գնաց մեկալին քովը՝ մարթը ոտքեն գլխի շնորհակալ էղավ: Աղ իրեքին ջինսն ա բաղմացան:

Ա

Նոյն օր (որ) մտավ տապան, շրհեղեղի վախտ (ժամանակ) Նոյա աղեկներուց (աղաններից) մեկն շկրցավ օր դինը դավթեր (իրեն զսպել), հեկավ ուր անկողին. աղջիկմ՝ եղավ ուրին (իրեն): Ջրերն օր հիջան, Նոյն ու ուր ճժեր (երեխաներ) դուս պտի հեղնեն, էն պղտիկ աղջիկ մնաց ներս: Հրեշտակն եկավ հարցուց. Նոյ, էլ մարդ շմնա՞ց ի ներս: Չէ՛, ըսեց Նոյ: Թէ՛ մարդ մանցեր (մնացել) է, էդնի աներևութք: Թըղ էդնի, — ըսեց Նոյ

ուր ահուն (վախից), էն սհաթին (անմիջապես) աղչիկն էղավ աներևութք փերի, հրնկավ աշխարք, քնու մեջ մոտեցավ մարդկանց հետ, զուր (իր) ցեղ շատցուց: Մարդ օր մկա (հիմա) հերազափորձ (երազախար) կեղնի, սաբարն (պատճառ) ի՞նչ է—էդ փերիքն են:

է

Յորժամ նոյ ի տապանն էր, ասացել են թէ տապանն ծակեցաւ և ասաց նոյ. թէ ի կենդանեացտ ով որ կալնու զծակն, չ:րժամ ի դուրս ելանեմք, զորն ի կենդանեացտ ուզէ, ես իրեն կերակուր տամ. և օձն կալաւ զծակն. և յորժամ ելան ի տապանէն, ասաց նոյ. կնդրեալ, զորն կու խնդրես: Եւ օձ զրկեց զգոռեխն և ասաց, թէ տես, թէ որու արիւն անուշ է և ինձ ասայ. և գնաց զամէն կենդանեացն տեսաւ և դիտաց, զի մարդոյն շլնէցն արիւն անուշ է և յորժամ գայր խապար բերլէ, ծիծառն՝ սգօն հաւ է և ասաց, թէ ես և դուն եղբայր ենք. ինձ ասայ, թէ ո՞րն է անուշ. և նա ասաց, թէ մարդոյն շլնէցն. և ասաց, թէ զլեզուտ ի բերանս ած, որ տեսնում, թէ ըղորդ ես. և կտրեց զլեզուն ի տպակ և հասեալ օձին ասաց. Զի՞նչ է. և սկսաւ զոտաւ. և զիտացեալ օձին և փախաւ ծիծէառն. և օձին զհետ մտեալ էխած զագին և կտրեաց. և մնաց ագ ծիծըռան խոտ: Եւ սատակեալ օձն այն... և այն է, որ խայթէ զմարդն՝ վասն խոստման նոյի:

է

Աստուի հրամանով օր նոյր տապանը մտնի կը՝ մե քանիմ՝ օրեն մե տեղմ ծակի՝ ջուրը նես լցվի կը: նոյր ինչով կալնե շի ըլի, կենա ջուրը քանդե նես լցվի կը: Օձը դառնա ատոր կսե կը թը՝ աղատ շէ (անկարելի է), դու շես կրնը ատ ծակը կալնե. ինչ կուտաս օր ես կալնեմ: նոյր թը՝ ինչ կուզես: Ակչար (եթե) կալնեցի,—կրսե կը օձը,—թող օր ջանեա (մարմընիցդ) քիչմ արուն խմեմ: նոյի հոգուն էր հասե, տեսնի կ'օր շի ըլի. օձը գուլուլի (կտրվել) բաթաթ կըռոի կ'ու, կալնե կը ծակը: Քանիմ՝ օրեն հետե՝ ջուրն օր քիչմ կիջնի, օձը գելլե ծակեն, կերթա կը նոյի քովը, կրսե. Տեսար, ծակը կալնեցի, ար թող օր ջանեա արուն խմեմ: կավ,—կրսե նոյ նահապետը,—քիչմ կեցի: Աս կրսե կու, կերթա մե դոճա (ահագին) կրակմ վաե կը, բոնե աս օձին ցիե կը բոցերուն մեջը: Օձը վառի, մոխիր կոռի կը (դառնում է): Մոխիր օր կոռի կը, նոյ նահապետը մոխիրը լըլե կը բուր, փշե կ'ու, կրսե. Տիա արունս խմել կուզեիր՝ լու դառի, խմե: Օսա-

հասթ (նույն ժամին) աս մոխիրեն պրզտի-պրզտի կարմիր ճիճուններ գրլին, լցվին կը նոյի վրան:

•

Մուկը ապաստան գտնելով նոյի տապանում, կրծեց և ծակեց տապանը: Զուրը սկսեց ներս լցվել: Նոյը այս տեսնելով բարկացավ մկան վրա, որը գնաց մի անկյունում թաք կացավ: Հետո նոյը առաջարկեց մյուս կենդանիներին, որ փակեն տապանի անցքը, բայց ոչ մեկը չկարողացավ: Վերջապես օձը ոլորվելով տարածվեց անցքի վրա և ծածկեց այն: Երբ ջրհեղեղն անցավ, նոյն առաջարկեց օձին՝ վարձատրութուն ուզել իր մատուցած ծառայության համար: Օձը հանելով լեզուն՝ մարդու արյուն պահանջեց: Միծեռնակը, որ նստած էր նոյի ոտին, հարձակվեց օձի վրա և կծեց նրա լեզուն: Դրանից է, որ մինչև հիմա էլ օձի լեզուն միջից կտրված է: Օձն էլ իր հերթին հարձակվեց ծիծեռնակի վրա և կծեց նրա պոչից: Դրանից է, որ ծիծեռնակի պոչը երկու մասի է բաժանված: Օձի խայթած տեղից երկու կաթ արյուն ընկավ՝ մեկը նոյի վրա, և անմիջապես ոչիլ դարձավ, մյուսն էլ՝ գետին, որը լու դառնալով թուավ:

•

Երբ նոյ նահապետը իր տնկած խաղողի որթից գինի պատրաստելով՝ փորձում է համը, շատ խմելուց սաստիկ հարբում է: Կորցնելով իրեն, նոյը մերկանդամ պառկում ու քնում է: Սեմն ու Քամը տեսնելով իրենց հորն այդ վիճակում, ծիծաղում և լուր են տալիս Հաբեթին: Սա ծածկում է նոյի մերկ մարմինը, որպեսզի եղբայրները այլևս չծիծաղեն: Արթնանալուց հետո նոյը անիծում է Սեմին ու Քամին, և օրհնում Հաբեթին: Մի բանի օր անց, նա բարձրանում է Մասսի գագաթը և այնտեղից շնորհակալության զոհ մատուցում աստծուն՝ ի պատիվ խաղողի որդի և գինու: Առաջին անգամ նոյը զոհում է մի գառ, երկրորդ անգամ՝ մի կապիկ, իսկ երրորդ անգամ՝ մի խոզ: Երբ Հաբեթը հարցնում է հորը հիշյալ կենդանիների զոհաբերության պատճառը, նոյը պատասխանում է. Առաջին գավաթը խմելիս մարդ գառան նման հանգիստ ու անմեղ վիճակի մեջ է լինում. երկրորդին՝ կապիկի նման զվարճաբան ու ծիծաղելի է դառնում. երրորդին՝ խոզի պես սկսում է թավալել տիղմերի մեջ... Այս ասելուց հետո, նոյն ավելացնում է. Թող ձեզ խրատ լինի իմ օրինակը:

790. Կ Ա Յ Ե Ն Ո Ւ Ա Բ Ե Լ

Ա.

Մի անգամ շարը ազոսավի կերպարանքով վերցրել է մի սատանի եղունգ և մորթել մի ուրիշ ազոսավ: Կայենը այս տեսնելով ինքն էլ վերցրել է մի աչդպիսի եղունգ և մորթել Աբելին:

...Սպանված Աբելի դիակը հողը չի ընդունել, որքան որ փորել են և թաղել, հողը դուրս է ձգել գետնի երեսը: Աստված հրամայել է ընդունել և միևնույն ժամանակ օրհնել է հողը՝ առելով. Ամեն բան քեզանից եմ ստեղծում, ամեն ինչ քեզանից է ծնունդ առնում և քեզ է վերադառնում: Հողն ընդունել է Աբելի դիակը:

Բ

Էրկու ախպեր էն լրմ, մնի անըմը Կայան, մեկելինը Աբել: Մը հետ էրկու ախպերն էլ ուղըմ էն ասծուն մատաղ անեն: Կայանը ըռանչպար ա ըլըմ, Աբելը՝ շոբան: Աբելը ոչխարը բերըմ ա դջուզըմը կըղնըցընըմ, ըրիսին խաչ քաշըմ ու ոչխարի միջից, սրտալի, մի թուխը-սախար ոչխար ա ջոկըմ, ձեռաց վե քըցըմ մորթըմ, փետ ու կրակ անըմ, սկսըմ խրովել: Կայանը վեր ա կալնըմ, անսիրտ-անսիրտ ցորենը խախալըմ, տակ ու գլուխը բերըմ, մատաղանա տալի ու ինքն էլ փետ ու կրակ անըմ, իր ջոկածը խրովըմ:

Աստծ մտիկ ա տայի տենըմ, վոր Աբելը սրտով տրվեց՝ նրա մատաղն ընթունելի ա անըմ:

Պոռթող-մոռթող, տակ ու գլուխ տվող Կայանի վրա աստված շրանըմ ա ու նրա ցորենի հասկերն անըծըմ, թե. «Թող քու ցորենը մի հասկանի մնա»:

Կայանը տենալով, որ աստծ Աբելի դուր պահեց, մի օր Աբելին ոչխարի մեշ շվաքըմը խորը քնած վախտը վեր ա կալնըմ: կովըզիզիչը (սև, սուր քար), բուզը դուս ա կտրըմ ու իրան շամբախովը կրկածի կիսին տալի՝ դուզը շաղ ա տալի հա սպանըմ:

Կայանն անպատիժ չի մնըմ: Աստծ նրան շաշվացնըմ ա, սարերն ու հանդերը քցըմ...:

Գ

Սատանան մի օր սև ազոսավ է դառնում, սկսում է մի ուրիշ ազոսավի հետ կովել և սև, սուր քարով կտրում է նրա վիղը: Կայենը նրանից օրինակ տոնելով, վերցնում է նույն քարը ու Աբելի վիղը կտրում:

Մինչև այսօր էլ Բաղեշի գյուղացիները Սատանի եղունգ են կոչում այն կայծքարը, և ուր որ տեսնում են, կտարատում են:

Դ

Աբելից շատ էր նախանձում Կայենը: Ուզեց եղբորը սպանել, խաբեց գաշտը տարավ, բռնեց դրեց գետին. բայց չգիտեր ինչով վիզը կտրեր: Սատանան սև ազդավի կերպարանքով եկավ և ցույց տվեց սատանայի բղունգ քարը, որով Կայենը մորթեց իր եղբորը:

791. Հ Ա Յ Ր Ա Բ Ր Ա Հ Ա Մ

Երբ Հայր Աբրահամը գնում է սարը Իսահակին մատաղ անելու, աստված հրեշտակի միջոցով մի խոյ է ուղարկում, որպեսզի Աբրահամը Իսահակի փոխարեն խոյին մատաղ անի: Աբրահամն այդպես էլ անում է: Մորթված խոյի բուրդը գզելու համար, այնուհետև, Հայր Աբրահամը խոյի ոսկորներից և աղիքներից մի գործիք է շինում և այդ գործիքով փորձում է գզել: Սակայն ինչ որ անում է, բուրդը չի գզվում: Հուզվեցով նա լաց է չինում: Աբրահամի արցունքները կաթում են խոյի բրդի վրա: Հանկարծ Աբրահամի մոտ հայտնվում է Չարը (Սատանան) և ասում. Աբրահամ, ինչ կտաս ինձ, որ գործիքդ (անեղն ու չաքը) աշխատեցնեմ: Աբրահամն ասում է, Ինչ որ ուզես: Չարը պահանջում է Աբրահամից՝ աշխատանքից ու աղոթքից ազատ իր ժամանակը իրեն տրամադրել: Աբրահամը համաձայնվում է: Չարը վերցնում է խոյի ճանը, զնում լարի և տափի (գզարի գործիքի մասերի անուններն են) միացման կետում, որով լարը սկսում է թրթռալ և զղել բուրդը:

792. Մ Ո Վ Ս Ե Ս Մ Ա Ր Գ Ա Ր Ե

Ա

Պատմում են, թե Մովսես մարգարեն խնդրել է աստծուց, որ մի բան էլ ինքը ստեղծի, և ստեղծել է օթիզը՝ անասունների աղբից: Սրանք իսկույն թափվել են Մովսեսի վրա, որ վախենալով բացականշել է, թե՛ «Մա ինչ բան է, ես ստեղծեցի, ինձ վրա թափվեցին»:

— Թող առաջ զամաթը (բաժին) ստեղծեիր և ապա իրենց, որ իրենց ղսմաթովը ապրեին, — խրատում է աստված Մովսեսին:

Բ

Ժամանակին Մովսես մարգարեն խնդրում է աստծուց՝ թույլ տալ իրեն մի բանի օր կատարել աշխարհը: Աստված երեք օրով իր գահը տալիս է Մովսեսին: Նայելով աշխարհին, Մովսեսը տեսնում է մի ծաղկած, ընդարձակ դաշտ, մեջտեղը մի ջրաղաց, շրջապատված բազմաթիվ գյուղերով: Շատ շանցած նա նկատում է մի աղքատ, որբեայրի կնոջ, որը փոքրիկ տուպրակով ցորեն էր տանում աղալու: Զրազացպանը բացատրում է կնոջը, որ այդքան ցորենը չի աղացվի, ուստի պիտի սպասի մինչև բեռով ցորեն բերեն աղալու: Կինը, տուպրակով ցորենը թողնելով ջրաղացում, գնում է: Մի հարուստ գյուղացի ջորիով մի բեռ ցորեն է բերում ջրաղաց և պահանջում է, որ ջրաղացպանը շուտով աղա: Զրազացպանը դուրս է գալիս ջուրը բանալու: Հենց այդ ժամանակ հարուստը տեսնելով որբեայրու տուպրակը, նրա ցորենից մի բուռ գողանում է: Մովսեսը բարկությամբ հրամայում է, որ ջրաղացը փլշի հարուստի վրա: Այդպես էլ լինում է: Եվ հարուստը, ջորին ու ջրաղացպանը ջրաղացի տակ մնալով ոչնչանում են:

Աստված, որ հեռվից դիտում էր այդ բոլորը, հարցնում է Մովսեսին. Այդ ի՞նչ ես անում: Արդարությունն եմ զործադրում, Տեր աստված,— պատասխանում է Մովսեսը: Եթե ես քեզ նման արդարություն գործադրեի, աշխարհը վաղուց քանդված պիտի լիներ: Իջիր իմ աթոռից: Եվ Մովսեսը իջնելով աստծու աթոռից՝ գլուխը կախ գնում է առաջվա գործին:

Գ

Մի անգամ, երբ Մովսես մարգարեն բարձրանում էր սարը աստծու հետ խոսելու, պատահում է մի աղքատ մարդու, որ արշուն քրտինք մտած շալակով ցախ էր տանում քաղաք ծախելու: Մովսես մարգարեն խղճահարվելով՝ ցանկանում է ողորմություն տալ աղքատին, սակայն մոտը փող չի լինում. տալիս է մատանին և պատվիրում, որ հետևյալ օրը գա ողորմություն ստանալու: Աղքատը ապահովության համար մատանին պահում է բերանի մեջ: Գետն անցնելիս հանկարծ սայթաքում է, ընկնում ջուրը և մատանին կորցնում: Մովսես մարգարեն իմանում է, որ մատանին կուլ է տվել ձկներից մեկը:

Երբ վշտացած ծերունին պատմում է Մովսեսին մատանու կորստյան մասին, Մովսեսը մխիթարում է նրան և մի թաշկինակ լիքը արծաթ փող նվիրում: Այս անգամ էլ ծերունու հարստությունը հափշտակում է մի թռչուն: Մովսես մարգարեն իմանալով այդ, պատմում է աստծուն: Աստ-

ված նրան տալիս է մի մետաղե դրամ և պատվիրում է այն տալ աղքատ ծերուկին: Մովսես մարգարեն կատարում է աստծու պատվերը: Մերունին վերցնում է այդ դրամը և տուն վերադառնալիս դրանով մի ձուկ աննում: Երբ կինը ճեղքում է ձկան փորը՝ գտնում է Մովսես մարգարեի տված մատանին: Զարմանքը ավելի մեծ է լինում, երբ տեսնում են, թե ինչպես մի թռչուն թաշկինակով լիքը արծաթը կտցից վայր է դնում և ձկան փորտիքը աննելով թռչում է: Մերունին մատանին և դրամն առած ուրախ ուրախ գալիս է Մովսես մարգարեի մոտ և պատմում պատահածը: Մարգարեն ասում է. Ամեն մարդ իր դամաթն (հասանելիք) ունի, էս էլ քո դամաթն է, տար ու վաճելիք:

793. Գ Ա Վ Ի Թ Մ Ա Ր Գ Ա Ր Ե

Ասում են, թե առաջին դարբինը Դավիթ մարգարեն է եղել: Իբրև արդար մարդ նա երկաթը ձեռքով բռնել, դրել է կրակի մեջ և շիկացած հանելով այնտեղից, ծեծել է ծնկան վրա (այն ժամանակ ոչ գաղ է եղել, ոչ էլ զնդան):

Մի օր, երբ Դավիթ մարգարեն դուրս է գալիս արհեստանոցից, այնտեղ մնում է միայն աշակերտը: Մի շուն է գալիս արհեստանոց, նստում աշակերտի կողքին, առջևի դռները մկրատի ձևով դնում իրար վրա, գլուխն էլ դնում ոտների: Տեսնելով այդ՝ աշակերտը շան ոտների ձևով երկաթից մի գաղ է շինում, մեկ էլ մի զնդան. գաղով բռնում է երկաթը, դնում կրակի վրա, կարմրացնում և հանելով՝ ծեծում է զնդանի վրա: Դավիթ մարգարեն գալիս է ձեռքը մեկնում, որ երկաթը հանի, ձեռքն այրվում է. մեկ էլ է մեկնում, էլի է այրվում. մնում է սառած: Աշակերտին հարցնում է. էս ինչի՞ց է: Նա ցույց է տալիս գաղն ու զնդանը: Դավիթ մարգարեն ամեն ինչ թողնում և դուրս է գալիս արհեստանոցից:

794. Ս Ո Ղ Ո Մ Ո Ն Ի Մ Ա Ս Տ ՈՒ Մ

Ա

Սողոմոն Իմաստունը վերցնում է մի ապակե անոթ և մեջը բանաարկում է մի մրջյունի՝ հետը մի հատ ցորեն: Մի տարի անց նա բաց է անում անոթը և տեսնում է, որ մրջյունը դեռ կենդանի է, իսկ ցորենի հատիկի էլ միայն կեսն է կերված: Սողոմոնը զարմանքով հարցնում է մրջյունին, թե ինչու է նա ցորենի միայն կեսը կերել: Մրջյունը պատասխանում է. Տեր,

մտածելով, որ քո բարկութիւնը կարող է երկու տարի տեւել, դրա համար էլ ցորենի միայն կեսը կերա, մնացածը պահելով հաշորդ տարվա համար:

Բ

Մե օրըմ իմաստուն Սողոմոնըն ու իրեն տղեն նստած կեղնին: Մե քյասիբ (աղքատ) մարթըմ կուգա կրսե. իմաստուն Սողոմոն, հինգ կոտ ցորեն ունեմ, ցանե՞մ, թե ուտեմ:

Իմաստուն Սողոմոնը կրսե. Տար ցանե: Հըմբ (բայց) արղեն կրսե՝ «Հայրիկ, մարթը մեռնելու վրա է, թող շցանե, թող ուտե՛»:

Մարթը իմաստուն Սողոմոնին կը լսե, տանի կը ցանե: Կանցնի մե վախտըմ (ժամանակ), էտ մարթը կերթա ցորնին աշելու (նայելու): Կը մտնի արտին մեշը, դե՛ անոթի մարթ,—էլ շի կըրնա դոս դա, մնա կը մեշն ու մեռնի կը:

Իմաստուն Սողոմոնին տղեն հորը կրսե. Հայրիկ, քելե (գնանք) ման գալու: Հերըն կրսե. Քելե:

Կերթան ման գալու, կը հասնին էտ մարթու արտին, կը մըտնին մեշը, ֆոտ (հոտ) կառնեն: Իմաստուն Սողոմոնը կրսե. էս ինչ ֆոտ է: Տըղեն կրսե. Հայրիկ, էսիկ քու բերնի ֆոտն է: Ըսիր ցանե—ցանեց, մեռավ, հոտավ:

Իմաստուն Սողոմոնն իմացավ, օր տղի իմաստութենը իրեննե շատ էր:

Գ

Սողոմոն իմաստունը մի նախրի մոտից անցնելիս ասում է, թե աչսինչ կովի որովայնում եղած հորթի ճակատը ծաղկավոր է: Նախրապանն ասում է, թե չէ՛, պոչն է ծաղկավոր, որ դրել է ճակատին: Սողոմոնը մորթել է տալիս կովը և տեսնելով, որ նախրապանի ասածն էր ճիշտ, հարցնում է, թե ինչի՞ աչգքան իմաստուն տեղովը նախրապան է մնացել: Նա էլ պատասխանում է, թե իմ ծննդյան ժամանակ իմ դամաթի (բախտ) դոշը ոտը տարել պողերն է քորել, դրա համար էլ ես շոր-շորացել եմ, իսկ քո ժամանակը՝ դմակն է քորել:

Դ

Սողոմոնն իր կնոջ հաճույքը գոհացնելու համար հրաման է արձակում, որ բոլոր թռչունները գան և թափեն իրենց փետուրները, դրանցից պալատ շինելու համար: Ամենից վերջը գալիս է բուն:

- Չարագույժ բու,—ասում է Սողոմոնը,—ինչո՞ւ ուշացար:
- Տեր արքա,—պատասխանում է բուն,—իմ երամի բոլոր թռչունների հետ կարևոր ժողով ունեի, դրա համար էլ ուշացա:
- Ի՞նչ ժողով, հարցնում է արքան:
- Վիճում էինք, թե մարդկային ցեղի մեջ մեռնողներն են շատ, թե ապրողները:
- Բնական է, որ ապրողները շատ են, ասում է արքան:
- Ո՛չ, տեր արքա, մեր մեծամասնության կարծիքն այն է, որ մեռնողները շատ են, որովհետև կնոջից խաբվածն էլ մեռած հաշվեցինք,—ասում է բուն:

Այս պատասխանի վրա Սողոմոնն իմաստունը հրամայում է բոլոր թռչուններին առանց փետուրները թափելու ետ դառնալ: Չղջիկը, որն արդեն թափել էր փետուրները, դրանից հետո մնում է անփետուր:

Ե

Սողոմոնն իմաստունին կնիկը սուտ հիվանդ զլլի, հեքիմին սիրե կրերեն մարթուն յախան (օձիքը) ա կաշիկը՝ թը հավքերու օսկոներեն ինծի մե ղոնախանա (հյուրատուն) պիտի շինես, թեպուլներեն (փետուր) ա յորղան ղոշակմ՝ (վերմակ և ներքնակ) սարքես:

Սողոմոնն իմաստունը կանչե կը հս վքերուն, մորթե կ՝ ու օսկոտանքն ու թեպուլները թոփ կենե (հավաքել), օր կնկանը ուղածը հազրրե (պատրաստի): Աշխարք ինչքան հավք կա, զուգա կը, սալթ (միայն) քոս բուժը չի գա: Սողոմոնը անղա զմրութին (արծիվ) ղրկե կ՝ օր գտնի բերե: Անղա զմրութը ազմ (բավական) ման զուգա, անճաղ անճաղ (հաղիվ-հաղ) գտնի կը բնիմ մեջ, ինչքան կանչե ճվա կը՝ չի դուս գա, ա՛հ կուտա՝ չի ըլլի, խոստում կենե՝ չի ըլլի: Խյուլասա (վերջապես) բնին առաջը կայնի, սիրուն քարոզմ խոսի կը, ասիկ գելլե դուս: Բուֆն օր դուս գելլե՝ ասիկ քարոզը ծալե՝ գրկե կ՝ուտանի կը Սողոմոնն իմաստունին:

Սողոմոնն իմաստունը հերստաի (բարկանում է) կը թը՝ կանչեի կը, ինչի՞ շէիր գա: Բուբբուն կըսե կը. Չոթք ցկեի (հաշվում էի) կը՝ թը աշխըրքիս մեջ տղամարդն է շատ, թե կնիկ մարդը, անտի ուշացա:

- է, կըսե Սողոմոնն իմաստունը, իմացա՞ր, վերն է շատ:
- Թը՝ կնիկ մարդը շատ է:
- Ի՞նչը (ինչպես), կըսե Սողոմոնն իմաստունը, տղամարդը շատ պիտի ըլլի:
- Ղորթ (իրավացի) է, կըսե՞ բուբբուն, հըմը. ես կնկանը խոսքը

անկաճ էնողին ա կնիկմարդ ցկի. կնիկմարդ չէ՞ անիկ օր կնկանը ձեռքը խաղալիք է դառե, կնիկը մինտրին տակը յուխա լցեր, սուտ հիվանդ է ձևացե ու հեքիմին սիրէ կը, մարդուն ա շարչըրեկու հըմար հավքերուն օսկոտանքեն ղոնախանա գուզե: Ի՞նչքան հավք պիտի գտնես շարդես, օր անոնց օսկոտանքեն ղոնախանա կայնեցընես:

— Խելացի ըսաց,— կըսե Սողոմոն Իմաստունը ինքն իրեն,— ես ա կնիկ մարտ եմ, օր կնկանս խոսքովը աշխրթի հավքերուն արունքը մտա: Արթիք բիտտուն (բուրբ) հավքերուն բաց թողնե կը, օրը իրեք ղուշ (հավք) ա բուբբուին կապե կը: Տե՛յ մ՛ օր հիմի ա օրը իրեք ղուշ իրենք իրենք գուդան բուբբուին առաջը կայնին կը: Բուբբուն էրկուսը կուտե, մեկը Աստծու սիրուն ազատե կը:

2

Սողոմոն Իմաստունի կնիկն մեղեց (մտածեց), թե Սողոմոն Իմաստունը բանով մի չի խափվի, քենի օ ինքը գիտնական ա, իմ մտքով պտի խափեմ, խավատից խանեմ: Սողոմոն էրուն-թոչնաց թագավորն ա. պտի ասեմ, էրուն թոչուն, խավ, խավքեր ժողվա:

Կնիկն ա, գնաց, ասաց. Սողոմոն Իմաստուն խրամանք էրաց. խավք ու խավքորեք, էրուն թոչուն ժողվան, էկան: Օ էկան, Սողոմոն ասաց ղուր կնկան. Կնիկ, քու սրտի բան ի՞նչ ա, ասա օ ես կատարեմ: Իմ ասելն էն ա, օ խավքի բեկից բերդմ շինես, օ ես մըջ էդ բերդին խանգիստ քնիմ:

Սողոմոն տեսավ հըմեն խավք էկած էն, հըմա քոռ բուվ չեկեր էր. ուր չավուշ (ոստիկան) ճամբխեց քոռ բըվու հետևը. չավուշ գնաց, ասաց.

— Քոռ բուվ, Սողոմոն քե կու դանչա (կանչե). արի էրթանք:

— Դե գնա, ասաց քոռ բուվ, ընձի խսապ (հաշիվ) կա:

Չավուշ դարձավ Սողոմոնի վերեն. ասաց, ինչ օ ասեր էր:

Հըմեն խավքեր հիվի էրին (աղերսանք արին). Մեկ քոռ բըվու հապով (պատճառով) մեղի հո՞րին պանտ էրեր էս. մեր էնած ինչ ա, մենք ձագու տեր էնք, մեղք էնք. ի՞նչ ա քու ասելիք, ասա:

Չուր (մինչև) քոռ բուվ չգա, չեմ ասեր, ասաց:

էմլ էլ (նորից) չավուշ լիտ դարձուց: Գնաց էկավ, ասաց. Չեկավ:

Մաշկաթիթեռ ասաց. Սողոմոն Իմաստուն. իմ ձագեր անօթի խատան, մեռան. քու ասելիք ի՞նչ ա:

Սողոմոն տեսավ, օ խավքեր շատ գանգատ կէնեն:

— էրուն, թոչուն, ասաց, ձեր բըբկներու հապով ձեզի դանչեր (կանչե) էմ:

Մաշկաթիթեռ թողեց զուր բըբուկ. Ահա, ասաց, իմ ձագեր անօթի մեռան, ես կերթամ:

Մաշկաթիթեռ իմալ օ (հենց որ) զուր բըբուկ (փետուրներ) թողեց, էն գախ (ժամանակ) քոռ բուվ ներս մտաւ: Օ ներս մտաւ, Սողոմոն ասաց. Անիրավ քոռ, հորին անզցար (ինչի ուշացար), էսքան վախտ էսա խավքեր քու հապով (պատճառով) պաքլամիշ (սպասել) կէնին: Քոռ բուվ ասաց. Ընծի խսապ կեր (հաշիվ կար):

Քոռ անիրավ. քեզի ինչ խսապ կեր, ասաց. էսա իրեք դիր (անգամ) քու հեռե մարդ կու ձամբխիմ:

— Քազավոր ապրած, մեռելին ու կենդրնին կու խսեպի (հաշիվի):

— Քոռ անիրավ, մեռելը շատ էր, թե կենդրնին: Ասաց. Մեռելը շատ էր խընչ (քան) կենդրնին: Ասաց. Քոռ անիրավ, օրեն խաղար կու մեռի, խաղար ու մեկ կու ծնի, հորի (ինչու) մեռելը շատ պաի էզի:

— Էն օ կնկա խափած ա, էն էլ մեռել կու խըսեպի:

Սողոմոն մտածավ. Քոռ անիրավ, ասաց, իմալ (ինչպես):

— Ապա դու էսա խավքեր ժողվեր ես, բբկըներ մոտեն կառիս. էրուն թոշունաց բբկըներ բերդ կու շինես դքու կնկա հապով. վաղն օր թա Սամել քամին (սամում) հելավ, զբբկըներ կու տանի, աշխարմ կու հանե դուս, դու կու մնաս մեղաց տակ: Քենի օ դու կնկա խափած էս, դու էլա մեռել էս:

— Աֆարիմ (կեցցես) քոռ բուվ. ապրիս դու քոռ բուվ, ասաց. ու խրամանք էրաց օրեն իրեք ճնճուղ քոռ բվուն թալին: Ընճղներ մկա լե (այժմս էլ) ինքնիկ (կամավոր) կուզան. մեկ կուտա, էրկուս ազատ կենա:

Է

Սրղումուն Իմաստունը ինքք շատ մեծ իմաստուն ըլալ, շատ ալ մեծ քարոզուղ, քեցալ ա Փարավոն թագավորեն աղջիկն օզալ. տալ ա՛ տալ շիմ, տու հո՛ւվ ըս, որ տամ, մըն բուզալա տղա ըս, տու կրկարիս որ ինձ նհետ կոնել տաս, թա կարիս, աղջիգս կըտամ: Ասալ ա՛ ինձ օխտն օր մոհլաթ տոր, պատրաստութուն տեսնամ, քեզ նհետ կու տամ: Սրղումուն Իմաստունը ետ ա տեռալ քեցալ տափեն տակեն հինչ որ շոռ կիվող կոն՝ մշերմնը, մոկնը, պղուճ, ըտուց թագավորնուն հրամայալ, թա Փարավոն թագավորեն զոշունեն ամբարեն պիրիպասը հանց կքաշիք, որ գատ շմնա: Ըտրանք դոշանը օխտն օր թմամիլը թագավորեն ըմբարումը հինչ որ այլեր, պիրիպաս ըլալ, քաշալ ըն տափեն տակը: Փարավոն թագավորեն

երակացունեն քեցալ ըն տեսալ ըմբարումը ոչ ալլեր կա, ոչ ցորեն, թամուզ պրծած ա. օխտն օրը որ թրմամում ա, Սըղումուն Իմաստունը հրամայում ա, թա՛ քու դոշունդ ալ եր կալ, եկ փլան դյուզը, որ իմ դոշունս ալ ա կյալու ընտեղ: Փարավոն թագավորեն դոշունը կյալիս ա էն տյուզումը սանգյար տալիս, որ էգուց Սըղումուն Իմաստունեն դոշունս ալ կյա: Ըրուգունը իրթինակը մըրմուքեն Սըղումուն Իմաստունը հրամայում ա ծովեն թոխպերեն կյալիս ըն երգինքին իրեսը փրոնում, հանց որ քամե չի խազ անե. երնա ալ հրամայում ա մոծակեն թագավորեն, մըն աման զըհար ալ տնում ընտեղ. մոծակենն օման կյալիս ըն զընդրգնեն էն զըհարավը հըրում, քինում երա տալիս Փարավոն թագավորեն դոշունեն, դոշանը լյուս էնքան կծոտում ըն, որ լափ օռչում ըն, իրեսնեն տընդընում, աչքընեն քրոսնում, ալ դուրուր տեսնում շին, ընգնում ըն մինմինու կրտորում: Պրծնողը քինում ա թագավորին կոշտը, թա՛ հանց հրաշակործութուն ա ըրալ, հանդ փանդ եկալ, օյին հանալ, որ մուք մինմինու կրտրալ ըք, համա ուրուն դոշունեն ոչ մընին քեթը ըրնալ չի: Ըտեղ Փարավոն թագավորը տեսնում ա, որ առանց դոշունի հաղթալ ա, ամբարը կրալ, թողալ լյութ՝ ըռա ա կյալիս, թողթ կիրում, թա՛ ասե կյա աղջիկս տամ: Սուղումուն Իմաստունը ախջիկն օզում ա, եր օնում քինու: Էդ ախջիկն ալ կուպաշա ա ընում: Կնգանը թողում ա տան, ինքը քինում երգիր քարողելի: Կյալիս ա տեսնում, որ կնեզը շատ մալուր ա. «եհ՞ ըս ըտի մալուր, տյուզներ չիս, ծարավ չիս»: Ասում ա. «Տու քինում ըս աշխարհք շոռ կյալիս, ես մնալիս ըմ ըստեղ մինակ, ինձ հետե մըն հանց օթախ շինի, որ թոռը եշիմ ըրհա». թա՛ պա հինջա՞վ բըհամ կրկյա. կնեզը եր ա օնում թա՛ դուշերը պիր հըվաքե, ընտրանց թեփուռներան շաթան շինի, օթախեն զրադավը քաշի, որ թոռը եշիմ՝ ըրհա: Սուղումուն Իմաստունը հրամայում ա, դուշերը հվաքվում ըն. յափալաղը կյալիս չի. Ղուշերեն թագավորը մարդ ա դարկում պիրիլ տալիս: Կյալիս ա թա՛ տու խէ՞ ըս էսքան հեյվանու մեղք ընգնում. հինչն ա բոլ, ծովեն դրաղեն դամիշը, ոչխարեն ալ պուրթը: Պիրում ա հետո դամիշա շաթան շինիլ տալիս, պրթա ալ քիշա օքա շինում, քցում երան, թա՛ թոռը օզում ըս, եշի՛ ըրեա: Քեշաշաթանը էդ օրաց ա աղաթ ընգած:

Ալըհան քինում ա երգիր քարողելի. կյամ ա տեսնում կնեզը տխուր. ասում ա՛ մհե՞նդ խե տխուր ըս: Թա՛ հունց չի ընիմ տխուր, տու աստված օնիս, պաշտում ըս, ես աստված չօնիկ պաշտիմ: Քինում ա մըն սանդուղ շինում, պիրում՝ տընում պուճախումը, թա՛ էս ալ քու աստվածը տեռնս, երգըրպագոթուն տոր: